אברהם ריינוויין

דער איד אין קאנאדא

אברהם ריינוויין

דער איד אין קאנאדע

(פון דער פראנצויזישער פעריאדע ביז
דער מאדערנער צייט)

ערשטער באנד.

ארויסגעגעבן פון
פארלאג „קאנאדע"
1925 תרפ"ה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

COPYRIGHT, 1925

By

A. RHINEWINE

(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"

17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

דיר מיין טאכטער שולמית, גיב
בוירען אין קאנאדע, — דאָס וועלן
א מתנה.

אנדערע וועלט פונ׳ם אויטאָר:

„ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור״.

„קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג״.

אין פאָרבאַרייטונג:

„מאטעריאלען צו דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע״
(צווייטער באנד)

אן ענגלישע אויסגאבע פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

אינהאלט:

פאַרוואַרט — — — — — — — — — — — —	זייט	8
אידען אין קאנאדע אונטער דעם פראנצויזישען רעזשים — — — — — — — — — —	"	12
די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה — קאנאדע'ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון	"	28
די ערשטע אידישע פאמיליעס — — — —	"	38
דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג — —	"	55
אידען און ארמיי־דיענסט — — — — — — —	"	83
די איינוואנדערונג פון אן אשכנז'ישען עלעמענט —	"	90
די אידישע אייגנוואנדערונג פון מזרח־איראפע —	"	103
בלעטלאך פון טאראנטא'ס אידישע געשיכטע — —	"	124
בלעטלאך פון וויניפעג'ס אידישע געשיכטע — —	"	131
די פראבלעמען פונ'ם אידישען ישוב —— — —	"	135
די שול־פראגע אין דער פראווינץ קוויבעק — —	"	152
וויכטערדיגע אנפאלען אויף אידען — — — —	"	161
דער האליפאקסער שחיטה־פראצעס — — — — —	"	170
די גרינדונג פון אידישע קאלאניעס — — — —	"	175
די ציוניסטישע באוועגונג אין קאנאדע — — —	"	189
די אידישע ארבייטער באוועגונג — — — — —	"	203
די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאנאדער אידען	"	206
דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען — —	"	222
דער קאמף פאר אידישער דעמאקראטישער הערשאפט	"	232
דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען — — —	"	240

אילוסטראציעס:

שעוועליער דע לעווי — — — — — — — — —	"	15
אהרן הארט — — — — — — — — — — — — —	"	31
דוד סיילסבי פרענקס — — — — — — — — —	"	41
ליוואי סאלאמאָנס — — — — — — — — —	"	45
דוד דייוויד — — — — — — — — — — — — —	"	53
יחזקאל הארט — — — — — — — — — — —	"	59
בנימין הארט — — — — — — — — — — — — —	"	84
יעקב הענרי דזשאָזעף — — — — — — — — —	"	"
שמואל דייוויד — — — — — — — — — — —	"	"
רעוו. אברהם דע סאלא — — — — — — — — —	"	98
דוד אפענהיימער — — — — — — — — — — —	"	137
דער מאָנומענט אין סטענלי פארק — — — — — — —	"	138
די הארט באנקנאָטען — — — — — — — — —	"	141
די ערשטע ציוניסטישע קבלה — — — — — — — —	"	196
קלארענס י. דע סאלא — — — — — — — — — —	"	199
א. י. פרימאן — — — — — — — — — — — —	"	201
קעראל רייען — — — — — — — — — — — —	"	212
פּ. בערקאָוויטש — — — — — — — — — — —	"	229
ס. וו. דזשייקאָבס — — — — — — — — — — —	"	230
ראובן ברייניין — — — — — — — — — — — —	"	234
לייאָן קאָהען — — — — — — — — — — — —	"	236

פון דער פראנצויזישער פעריאדע
ביז דער מאדערנער צייט

פאַרוואָרט

דער איד אין קאנאדע — די געשיכטע פון דעם אידען אין דער ענגלישער צפון־אמעריקע, איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט קאנאדע'ס געשיכטע בכלל, און די ענטוויקלונג פונ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב איז ווי א רינג אין דער קייט, צוזאמענבאהעפט און איינגעשלאסען מיט קאנאדע'ס אלגעמיינער ענטוויקלונג, וועמענס געשיכטע מיר האָבען שוין באהאנדעלט אין א פריערדיג ווערק ''קאנאדע, איר געשיכטע און ענטוויקלונג''.

די געשיכטע פונ'ם איד אין קאנאדע. ביז היינטיגען טאג איז נאָך ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צוזוויפזאמלען די דאָזיגע אייגנצעלנע בלעטלאָך און קאפיטלאָך פון אונזער געשיכטע. דאָס וואָרט אן אייגציגער צייטונגס־ארטיקעל אָדער א קורצע אָפהאנדלונג, אייגצעלנע אביערבליקען איבער פערזאָנען, עפיזאָדען און פאסירונגען, אָבער ניט ארומנעמענדיג די גאנצע גרויס פונ'ם דאָזיגען נייעם קאפיטעל אין דער גאנצער אידישער געשיכטע.

און די מערסטע פון די דאָזיגע צושפרייטע זאכען באשעפטיגען זיך נאָר אויף פון דער צייט אָן, ווען קאנאדע איז געוואָרען אוים ''נייפראנקרייך'' און איז געוואָרען אן ענגלישע קאָלאָניע, מיט קיין וואָרט איז אָבער ניט דערמאָנט געוואָרען ביז יעצט דער אָנהויב פון אונזער געשיכטע אין קאנאדע, אויך דאמאָלס ווען קאנאדע איז נאָך געווען אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט.

אין דער פאַרליגענדער ארבייט ווען דער שרייבער פון די שורות אויך פרובירען געבען מאטעריאל וועגען דער דאָזיגער פעריאָדע, אויף וויפיעל עס איז אים געלונגען אזא מאטעריאל צוזוויפצוזאמלען, אָבוואָל מיר פרעטענדירען ניט צו האָבען ערשעפט אלע קוואלען, וועלכע פארמאָגען אפשר אזעלכע מאטעריאלען.

און וועגען דעם ווילען מיר נאך צוגעבען דאס פאלגענדע : —

קאנאדע האט א גאנצע רייע פון פארשיעדענע היסטאריש געזעלשאפטען און ארגאניזאציעס, וועלכע גיבען זיך אפ מיט זאמלען און אפהיטען פאר די קומענדע דורות אלעס, וואס האט נאר א שייכות מיט דער קאנאדער געשיכטע. עס טוען עס די פארשיעדענע רעגיעראונגס־קערפערשאפטען און פיעלע פריוואטע ארגאניזאציעס, די איינציגע אבער וועלכע לאזען אלעס געהן לאיבוד, זענען די קאנאדער אידן. די אלגעמיינע געזעלשאפטען ווי אויך די רעגיערונג גיבען זיך עהר וועניג אפ מיט זאמלען די ספעציעלע אידישע מאטעריאלען, העכסטענס ווערען זיי געזאמלט נאר אלס א טייל פון אין שייכות מיט'ן אלגעמיינעם מאטעריאל, קיין ספעציעלע אידישע געזעלשאפטען זענען אויך ניטא, געהט דארום ניט נאר א גרויסער טייל פון אידישען מאטעריאל פארלוירען, נאר וואס עס איז שוין אפילו פארן. קען אויך צוטויפענקליבען ווערען נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען, יוען די גאנצע לאסט דערפון פאלט נאך נאר אויף איין פערזאן, אויפ'ן יחיד.

מיר האבען אויך אייגענער אחריות און מיט די אייגענע באגרענעצטע מיטלען און מעגליכקייטען צוטויפגעזאמלט דעם מעגליכען מאטעריאל, און טוענדיג די פיאנערען־ארבייט אויפ'ן געביט פון קאנאדיש־אידישער געשיכטע ווילען מיר האפען, אז ביי דעם וועט זיך עס ניט אפשטעלען, אז מיט דער צייט וועלען זיך געפינען נאך יחידים ווי געזעלשאפטען, וועלכע וועלען זיך אפגעבען מיט זאמלען דאס. וואס איז פון אזא גרויסען אינטערעס פאר די אידען בכלל, און פאר די קאנאדער אידען בפרט.

צוזאמענצושטעלען די מאטעריאלען פאר דעם ערשטען פרואוו פון א קאנאדיש־אידישער געשיכטע האבען מיר אויך באנוצט א רייע פון ווערק, וועמענס נעמען וועלען דערמאנט ווערען אין די פארשיידענע פלעצער, וואו מיר ציטירען זיי. מיר האבען זיך באנוצט מיט רעגיערונגס־כרוניקעס מאטעריאל, ווי די דאקומענטען אין דעם רעגיערונגס־כרוניקו וועלכע האבען א שייכות מיט אידען, די מאטעריאלען וועלכע זענען טיילווייז פארעפענטליכט געווארען פון דער אמעריקאניש־אידישער

היסטארישער געזעלשאפט, א גאנצע רייע פון צייטשריפטען וואו עס זענען פארצייכענט געווארן פארשידענע ידיעות, די פראטאקאלן פון "קאנגרעגיישאנס" און ארגאניזאציעס, צו וועלכער מיר האבען נעהאט א צוטריט, און אנדערע קוועלען.

אין פיער פעריאדען אדער עפאכען קען אייגנעטיילט ווערע; די נעשיכטע פון די אידען אין קאנאדע : —

1) אידען אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים.

2) דער ספרדישער ארגאניזירטער ישוב אונטער'ן ענגלישען רעזשים.

3) די אייגנוואנדערונגס־עפאכע פון די ענגלישע און דייטשע אידען.

4) און די נייע אידישע אייגנוואנדערונג פון מזרח אייראפע.

פיעלע פון די אידישע פאמיליעס פון די ערשטע עפאכען זענען שוין היינט כמעט ווי אין גאנצען פארשוואונדען געווארן, אדער זיי האבען זיך אסימיליהט מיט די רומיגע קריסטליכע שכנים, אדער די יורשים זיינען מיט דער צייט אויסגעשטארבען, אנדערע תא־בען זייער שיקזאל פארבונדען מיט'ן גורל פון די פאראייניגטע שטאא־טען פון אמעריקע, עס האט פארשטעהט זיך אויך געווירקט די נא־ענטקייט צו אמעריקע, אז דאס אידישע לעבען צווישען קאנאדע און אמעריקע זאל ענג צוזאמענגעבונדען ווערען, אן איינפלוס וואס ציט זיך דורך ווי א פאדעם דורך דער גאנצער קאנאדיש־אידישער געשיכ־טע, און שרייבענדיג וועגען דעם איר אין קאנאדע, מוז דארום אויך דער מאטיוו געמומען ווערען אין באטראכט.

מען דארף אויך נעמען אין באטראכט, אז ווען פראנקרייך האט אנגעהויבען צו קאלאניזירען קאנאדע אדער "ניי פראנקרייך", איז פראנקרייך דאמאלס שטארק באהערשט געווען פונ'ם שטרענגען קאטיליישען גייסט, און ניט נאר האט מען ניט דערלאזען אז אידען זאלען זיך באזעצען אין די פראנצויזישע קאלאניעס, נאר מען האט אפילו ניט ערלויבט די הוגענאטען צו באזעצען זיך דארטען. אונטער

אזעלכע אומשטענדען, איז פארשטאנדיק זיך ניט געווען קיין מענליכ־
קייט, אז אין "נייי־פראנקרייך" זאל זיך ענטוויקלען וועלכער עם איז
שטענדיגער אידישער ישוב.

שרייבענדיג די געשיכטע פון די קאנאדער אידען, האבען מיר
אויך מער אין זינען געהאט די פערזאנדע, צו שילדערען די צייט, אויף
דער צו גריבלען זיך אין איינצעלנע פערזאנען אדער פאסירונגען פין
א מינדערווערטיגען ווערט. וועגען דער נייעסטער עפאכע פון דער
קאנאדיש־אידישער געשיכטע, איז אונז אויך אויסגעקומען אויסצו־
לאזען מאנכע דעטאלען, צוליעב דעם וואס פיעלע זאכען זענען נאך
ניט פארענדיגט בכלל, און מען קען וועגען זיי דאריבער ניט רע־
דען ווי וועגען פארענדיגטע געשיכטליכע ערשיינונגען.

דער שרייבער פון די שורות קלייבט יעצט אויך צונויף די מע־
מוארען און טאג־ביכער פון פארשיעדענע אידיש־היסטארישע פער־
זאנען אין קאנאדע, מאטעריאלען וועלכע דארפען ניט נאר געזאמעלט
און צונויפגעקליבען ווערען, נאר מען מוז אויך אויסקליבען פון זיי
דאס אינטערעסאנטסטע, דאס ווערטפולע.

דאס וועלט יעצט פון אונז געטון, און מיר האפען צו קענען
פארעפענטליכען די דאזיגע מעמוארען־ארבייט אין א צווייטען באנד,
א פארוועצונג צו דער שטודיום פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

צום שלום וויל דער שרייבער אויסדריקען א הארציגען דאנק צו
די אלע פערזאנען, וועלכע האבען אים געהאלפען אין דער ארבייט,
דורך איבערגעבען אים געוויסע ידיעות און מאטעריאלען, וועלכע זיי
האבען געהאט אין זייער באזיץ.

עס איז די ערשטע געשיכטע פון די קאנאדער אידען — די ערש־
טע, אבער לאמיר האפען אז זי איז ניט די לעצטע, און אז די פיא־
נערען־ארבייט וועט נאכגעפאלגט ווערען פון ווייטערדיגע פארשונגען
אויף דעם געביעט.

א. ר.

דאָס ערשטע קאפּיטעל

אידן אין קאַנאַדע אונטער דעם פּראַנצויזישן רעזשים

די לאנד־זוכערײַ אינ׳ם מיטעלאלטער, — דאָס לעגענדאַרישע און דאָס געשיכטלעכע, — די מיסיאנערן און יעזואיטן, די פּראַנצויזישע פּאמיליע דע לעווי, — די עשרת השבטים אין די אינדיאַנער, — דער מיסטישער פּראַנצויזישער איד, די פּאמיליע גראַדיס, — אידן אין דער האַנדל מיט קאַנאַדע, — אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד.

די געשיכטע פון׳ם אידישן פּאָלק, אַנהויבענדיג פון די יאָרן אַרום חורבן בית שני און פּאָרזעצענדיג ביז דער לעצטער צייט, — איז די געשיכטע פון דער אידישער וואַנדערונג און איבער־וואַנדערונג. מצרים, גריכנלאַנד, רוים, שפּאַניען, פּאָרטוגאַל, פּראַנקרײַך, דייטשלאַנד, מזרח אײראָפּע, פוילן, רוסלאַנד, איבערא׳ האָט דער פּאַרפּאָלגטער און מיעדער אייביגער וואַנדערער געזוכט א פּלאַץ אַלס א וואוין־אָרט. אין מאַנכע ערטער האָט מען באַגריסט זייער קומען, ווײַל מען האָט זיך געמוטיגט אין זייערע פּעהיגקייטען אַלס הענדלער און סוחרים, אין אַנדערע פּלעצער האָט מען אָבער די טויערן פּאַר זיי פּאַרהאַקט, אָדער זיי ענג געמאַכט דאָס לעבן אַזוי שנעל ווי עס זענען געווען נענוג אָרטיג־געבירטיגע, אייגענע, וועלכע האָבן געקענט ערפילן די זעלבע פונקציעס, און דאַמאַלס האָט די וואַנדערונג פון׳ם אידן געמוזט דורכגעמאַכט ווערן פון דאָס נייַ. אַזוי האָט זיך עס געצויגן פּאַר יאָרהונדערטער, ביז וואַנען די אידישע וואַנדערונג איז אריינגעטרעטען אין איר נייעם עטאַפּ, די וואַנדערונג נאָך צפון אמעריקע, — און אַזוי איז דאָס נייעסטע קאפּיטעל פון דער אידישער געשיכטע געשריבן געוואָרן.

דעם נייגטען אב, אינ'ם טאג פונ'ם חורבן, זענען די אידען פון שפאניען ארויסגעטריבען געוואָרען, און א טאג שפעטער (דעם דריטען אויגוסט 1492), איז פון שפאניען אָפגעפאָרען קריסטאפער קאָלומבוס מיט זיין כוויטע, אין וועלכער עס זענען אויך געווען פיעלע אידען, זוכען נייע וועלט־טיילען. פערדינאנד און איזאבעלא, דער שפאנישער קעניג און קעניגין, די אינקווויזיטארען וועלכע האָבען אזוי פיעל אי דישע לעבענס מקריב געווען אויפ'ן שייטערהויפען — די אונטער־שטיצער פון קאָלאָמבוס'עס פאָרשונגס־רייזעס, האָבען אויף אזא אופן אונדירעקט געהאָלפען שאפען יענע נייע וועלט, וועלכע איז שפעטער געווארען דאָס באשיצונגס־אָרט פאר די נייע אידישע וואנדערער.

אויף זיין אייגענעם שטייגער האָט דער גאנצער מאכטהאבענדער קאָלאָם פונ'ם מיטעלאלטער אויסגעדריקט אין אלע לענדער זיין שטרע־בונג נאָך לוקסוס און גאָלד, און די אייגענע ערד, דאָס אייגענע לאנד איז געווארען צו קליין און צו וועניג צו קענען צופריעדען שטעלען דעם דאָזיגען באגער. וואָס רייכער און מעכטיגער די קעניגליכע הויפען זענען געווארען, נאָך אלץ מער גאָלד און רייכטומער האָבען זיי געשטרעבט כדי צו קענען צופריעדען צושטעלען אלע תאוות, און איינם פון די מיטלען צו קענען עס צופריעדען שטעלען, צו קריגען נייגאָלד, איז געווען דאָס לאנד־זוכעניש, דאָס ענטדעקען נייע לענדר־רייען און פלעצער, וועמענ'ס נאטירליכע רייכטומער זאָלען קענען באפרידיגען די אומבאגרענצטע אפעטיטען. און אזוי האָט זיך דער מיטעלאלטער, וועלכער איז אזוי רייך געווען אין מלחמות און פאר־שיעדענע אוואנטיורעס, אויך אויסגעצייכענט מיט דער לאנד־זוכעניש. כמעט יעדער קעניגליכער הויף האָט אונטערשטיצט די רייזע־עקספע־דיציעס, וועלכע האָבען געהאט איין צוועק — רייכער און גרעסער צו מאכען די אוצרות פון די קעניגליכע הויפען און זייערע מענשען.

קריסטאפער קאָלאָמבוס, וואסקא דע גאמא, דזשעק קארטיע, דזשאָהן קאבא, סעמיועל דע שעמפליין, העגרי האדסאן — אלע האָ־בען זיי דורך זייערע אויספָרשונגען און לאנד־זוכערייען געהאָלפען ענטדעקען און שאפען די נייע־וועלט אויפ'ן צפון אמעריקאנישען קאנ־טינענט, אויף וועלכען קאנאדע פארנעמט אזא וויכטיגען פלאץ נאָך דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען.

ניי איז די געשיכטע פון קאנאדע, און אויך ניי איז די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע, און פאלט צוזאמען כמעט גלייך מיט דער פעריאדע פון קאנאדע'ס אלגעמיינעם אויפבוי.

וועז האט דער ערשטער אידישער פוס באטראטען דעם קאנאדער באדען? צו וועלכער צייט האט זיך דער ערשטער איד באוויזען אדער זיך באזעצט אין לאנד?

און דא מוז אפגעטיילט ווערען דאס לענענדארישע פון דעם געשיכטלעכען, דאס וואס קען ניט באשטעטיגט ווערען, אבער וועלכעס איז נאכן מעגליך צו האבען פאסירט. וואס דערצעהלט וועגען דעם די לענענדע? ווער איז געווען דער ערשטער איד אדער אידען, אין לאנד, וואס איז יעצט באקאנט אלס די "דאמיניאן אף קענעדע".

עס איז זיכער ניט אויסגעשלאסען די מעגליכקייט, אז צוויישען די ערשטע יעזואיטען און מיסיאנערען וועלכע האבען באזוכט קאנאדע, אי אינ'ם זעכצענטען און אי אינ'ם זיבעצענטען יארהונדערט, אז צוויישען זיי זאלען זיך אויך האבען געפונען אידען, פילייכט די זין אדער אייניקלאך פון די מאראנען, וועלכע האבען זיך צוליעב די פארפאלגונגען אויף זיי אין שפאניען און אין פארטוגאל, באזעצט אין מאנכע ערטער פון פראנקרייך, און זיך בישלעכווייז אויסגעמישט מיט דער דארטיגער באפעלקערונג. עס איז דארום זעהר מעגליך, אז צוויישען די ערשטע וועיסע, וועלכע האבען באטראטען דעם קאנאדער באדען אלס קריסטליכע מיסיאנערען, זענען אויך געווען צוויישען זיי אפשטאמער פון די מאראנען *).

*) צוויישען די ערשטע יעזואיטען, וועלכע זענען אנגעקומען קיין קאנאדע געפינען זיך פיעלע, וועמענס ערשטע נעמען זענען ביבלישע, ווי יוסף, גבריאל, יצחק.

וועז סעמיועל דע שעמפלין האט נאך זיין אנקומען איינגעלאדען די ברידער פון דעם נזירישען רעקאלעט אדרען, אז זיי זאלען שיקען אהער זייערע רעליגיעזע פארטרעטער, זענען אין 1615 אנגעקומען א גרופע פון דריי מיסיאנערען צוויישען וועלכע עס איז אויך געווען דושאזעף לע קאראן, א פאמיליען נאמען וואס האט א גרויסע ענלי־קייט מיט'ן אידישען פאמיליען־נאמען קאראן.

לויט מאנכע היסטאריש׳ן, זאל אויך האבען גע־ הערשט די טראדיציע אינ׳ם מיטעלאלטער, אז די פראנצויזישע פא־ מיליע דע לעווי זאל האבען געשטאמט פון אידען, און איז ארויסגע־ קומען פונ׳ם שבט לוי, און אז דער גרינדער פון דער משפחה איז גע־ ווען א קוזין צו מרים פון נצרת. פון דער פאמיליע האבען עטליכע פארנומען וויכטיגע אמטען בשעת קאנאדע האט נאך געהערט צו פראנקרייך, און זיך נאך גערופען ״ניי־פראנקרייך״.

שׁעוואליער דע לעווי.

הענרי דע לעווי, — איז אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם זיבע־ צענטען יארהונדערט געווען וויצע־קעניג פון קאנאדע, פראנקרייכ׳ס קעניגליכער פארטרעטער אין לאנד, און אין די שפעטערדיגע יארען אין די לעצטע יארען פונ׳ם פראנצויזישען רעזשים אין קאנאדע (1759) איז א יורש פון דער זעלבער פאמיליע, שעוואליער דע לעווי,

נעוועזען צוערשט מאנטקאלמ׳ס געהילף, און איז שפעטער אויך נע־ווארען הויפט קאמאנדיר פון די פראנצויזישע טרופען אין לאנד **).

אינ׳ם זיבעצענטען יאָרהונדערט איז שטאַרק געוועזען פאר־שפרייט די מיינונג, אז די אמעריקאנער און קאנאדער, די רויט־הוי־טיגע באפעלקערונג, שטאמען פון די פארלוירענע עשרת השבטים. די מיינונג וועלכע איז געוועזען פארשפרייט צווישען א סך קריסטליכע מיסטיקער און געלערנטע האָט אויך באאיינפלוסט דעם האָלענדיש־אידישען פילאָזאָף און שטאאטסמאן מנשה בן ישראל (געבוירען ארום 1604, געשטארבען אין 1657). מנשה בן ישראל איז שטענדיג פאר־אינטערעסירט געוועזען אין משיח־פראבלעמען, און לויט זיין וועלט־אנשויאונג איז אויסגעקומען, אז ארץ ישראל קען נאר דאמאלס ווידער אויסגעבויט ווערען ווען די אידען וועלען זיין צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט, איבער אלע וועלט־טיילען. א אידישער וועלט־רייזענדער פון יענער צייט, אנטאניא דע מאנטעסינאס, האָט פיעל צוגעהאָלפען צו פארשטארקען ביי מנשה בן ישראל׳ן די מיינונג

**) מאקס דושיי. קאהלער אין זיין ארטיקעל ״שעוועליער דע לעווי״, אין פערטען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמעריי־קאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט (זייט 87), ברענגט פאל־גענדען באווייז, אז די דע לעווי׳ס האָבען אפגעשטאמט פון אידען: ״די פאמיליע האָט זיך גערעכענט פאר דער עלצטער קריסטליכער פא־מיליע, און אין זייער הויז, האָט מען דערצעהלט, האָבען זיך געפונען צוויי בילדער, אייגע פון דעם מבול, וואו נח איז געשילדערט געוואָרען ווי ער געהט ארײן אין דער תיבה, טראגענדיג אונטער׳ן ארעם א קעסטעל מיט אן אויפשריפט ״די פאפיערען פונ׳ם הויז דע לעווי״, דאָס צווייטע בילד איז געוועזען א פאָרטרעט פון דעם גרינדער פון דער פאמיליע, ווי ער בוקט זיך צו דער הייליגער יונגפרוי, וועלכע זאָגט צו אים ״דעק זיך צו, מיין קווזין״, און ער ענטפערט איר, אז ער טוט עס צוליעב זיין פארנעניגען״.

דאָס זעלבע ווערט אויך דערמאָנט אין ״די געשיכטע פון קא־נאדע״ פון וויליאם קינספארד (זייט 77) אויסגאבע פון יאָר 1887.

אז די צפון־אמעריקאנישע אינדיאנער זענען די קינדער פון די צען פארלוירענע שבטים, און די דאזיגע מיינונג האט אזוי באאיינפלוסט דעם האלענדיש־אידישען פילאזאף, אז ער האט אונטערגענומען, אין אייגנלאנג מיט זיינע משיח־נעראנקען, די ארבייט צו באקומען פ׳ ערלויבניש, אז די אידען זאלען זיך מענען צוריקקערען און באזעצען זיך אין ענגלאנד, אייגע פון יענע אייראפיאישע לענדער, פון וואנען די אידען זענען געווען פארטריבען, און וואו עס איז זיי ניט ערלויבט געווען צו וואוינען זינט דעם יאר 1291. ער האט עס אונטערגענומען, כדי די אידען זאלען אויף אזא אופן צושפרייט ווערען איבעראל.

דעם דאזיגען נעראנק האט ער ברייט און פיעלזייטיג ענטוויקעלט אין זיין ווערק "די האפנונג פון ישראל", א זאך וואס האט אים געשטעלט אין פארבינדונג מיט פיעלע ענגלישע טעאלאגען, מיסטיקער, שטאאטסלייט, און גייסטליכע, און האט זיכער פיעל מיטגעווירקט אין דער שפעטערדיגער ערלויבניש פון אליווער קראמוועל׳ן פאר׳ן אידישען צוריקקער נאך ענגלאנד.

די אויבענדערמאנטע בראשורע, אין וועלכער מנשה בן ישראל האט ענטוויקעלט אי דעם משיח־נעראנק ווענען דעם, אז די אידען מוזען צוערשט צושפרייט ווערען איבער אלע וועלט־טייל, און אי אז די אריגינעלע באפעלקערונג אויפ׳ן צפון־אמעריקאנישען קאנטינענט שטאמט פון אידען, האט ניט נאר אריסגערופען א גרויסע דיסקוסיע אין ענגלאנד, נאר האט אויך באווענט א גאויסע פערזאן (וועמענ׳ס נאמען עס איז ליידער פארלוירען געוואָרען, אבער וועלכער איז ווארשיינליך געווען א רייכער פראנצויזישער איד), אז ער זאל די זאך אויספארשען אויפ׳ן ארט. האבענדיג זיך אויסגעלערנט די אינדיאנער שפראכען און דיאלעקטען, כדי צו קענען זיך צוזאמענרעדען מיט זיי, האט ער געלעבט צווישען זיי א לענגערע צייט, אום צו באקענען זיך מיט זייער ארט לעבען און מנהגים. רעדענדיג זייער שפראך, אננעטאן אין זייערע קליידער, האט ער געלעבט צווישען זיי, הודכנעמאכט אלעם צוזאמען מיט זיי, און איבער א יאר צייט האט ער אזוי פארבראכט מיט די מיקמעקס און אנדערע שבטים, וועלכע האבען געוואוינט אין אקאדיען (קאנאדע האט זיך דאמאלס גערופען

מיט דעם נאָמען), און אין דער סביבה ארום דעם טייך סט. לאורענס, נאכגעפאָרשט דאָס לעבען פון די אנעידען ארום "לייק שעמפליין", און ענדליך האָט ער זיך איבערצייגט, אז עס איז ניטא קיין שום שייכות צווישען זיי און דאָם פאָלק ישראל, אז עס איז ניטא קיין שום פארוואנדשאפט אין וועלכען עס איז זין, צווישען דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג און די אידען, און ער איז צוריק אפגע־פאָרען קיין פראנקרייך.

אן ענליכע ערצעהלונג געפינט מען אויך וועגען דעם אין א באריכט צו דער "טשוירטש אף סקאטלענד" אָפגעגעבען פון א גרופע מיסיאנערען, וועלכע האָבען באריזט די אידישע ישובים אויף דער גאנצער וועלט ארום די ערשטע יאָרען פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט. אוי'ם באריכט דערצעהלען זיי, אז אָנקומענדיג אין בולאָן, פראנקרייך, איז געקומען צו זיי א איד, א זעהר געביל־דעטער און מיט גוטע מאניערען, וועלכער האָט געערדט א פליסיגען ענגליש, און וועלכער האָט זיי דערצעהלט זיין געשיכטע:

"אריגינעל האָט ער געהאט א קליינעם פארמעגען, וואָס ער האָט אויסגעגעבען אויף זיינע פיעלע רייזעס אין די אינטערעסען פון זיינע ברידער. ער איז געפאָרען קיין צפון־אמעריקע, כדי צו אונטער־זוכען די פראגע צי שטאמען די אינדיאנער ווירקליך פון די עשרת השבטים. א יאָר צייט האָט ער געלעבט צווישען זיי, ביז וואנען ער האָט זיך איבערצייגט נעגאטיוו. יעצט לעבט ער צוריקגעצויגען, און זאמעלט נייע מיטלען, כדי אונטערצונעמען נייע רייזעס, באזונדערס קיין ארץ ישראל".

דער נירוש פון די אידען אין פראנקרייך, וועלכער איז פאָרגע־קומען אין 1394, וואָן דער קעניג קארל דער זעקסטער האָט באפוילען, אז "צוליעב די פארברעכענס פון די אידען געגען דעם הייליגען גלוי־בען", פארבאָט ער זיי דארום צו וואוינען אין וועלכען עס איז טייל פון פראנקרייך, האָט אנגעהאלטען ארום דריי הונדערט יאָר, און פראנקרייך איז פאר דער צייט געווען "אידען־ריין", דאָך האָבען דאָרטען פאר יענער צייט געוואוינט א צאָל מאראנען און נייי־קריסטען, און צום סוף פונ'ם זיבעצענטען יארהונדערט זענען אונטער פראנק־רייך אויך ארונטער די אידישע קהלות פון עלזאס־לאטרינגען.

וועז פראנקרייך האָט קאָלאָניזירט קאנאדע, אדער די דאמאָלס־ דיגע ''נייַ־פראנקרייך'', איז זי הויפּטזעכלעך פּראָינטערעסירט געווען אין׳ם האנדעל, וואָס איז אָנגעגאנגען צוויישען אלט און נייַ־ פראנקרייך, און צווישען די פּארשיעדענע האנדעלס־עקספּעדיציעס וואָס פלעגען אָפט קומען פון פראנקרייך, אָנפירען געשעפטען און צוריקפאָרען, האָבען זיך זיכער אויך געפונען אידען־מיטאנען, פונקט ווי זיי האָבען זיך וואַרשיינלעך אויך געפונען צווישען די יעזואיטען און מיסיאנערען, וועלכע פלעגען אריסקומען קיין קאנאדע.

פראנקרייך איז אויך געהאָלפען געוואָרען אין אירע קאָלאָניזאַציאנס־פלענער פון אידישען קאפיטאל. פראנקרייך האָט טאקע ניט געדולדעט קיין אידען, ניט אלס קאָלאָניסטען און ניט אלס ארמיי־ מענשען, אָבער עס איז געווען דער איד אברהם גראָדיס, וועלכער איז געשטאנען ביי דער הויפּט־לייטונג פון א פראנצויזישער באנק, וועלכע האָט אונטערשטיצט דעם פראנצויזישען קעניג מיט געלט, און אויך געגרינדעט אין יאָר 1748 די ''סאָסייטי אף קענעדע'', א האנדעלס־ארגאניזאציע אונטער דער אויפזיכט פון דער פראנצויזישער רעגיערונג, וועלכע האָט אָנגעפירט גרויסע געשעפטען אין קוויבעק, אזוי אז די רעגיערונג האָט אנערקענט זיינע פיעלע דינסטען, און אים און זיין פאמיליע באלוינט מיט פולע ציווילע רעכטען און ספּעציעלע האנדעלס־פריווילעגיעס..

אין זיין בוך ''דער אמעריקאנער איד אלס פּאטריאט, סאלדאט און בירגער'', דערצעהלט סיימאן וואולף פאָלגענדעס וועגען דער פא־ מיליע גראדיס :

''דוד גראדיס איז נאטוראליזירט געוואָרען אין באָרדאו אינ׳ם יאָר 1731 (געשטארבען אין 1751), און נאָך ארום דעם יאָר 1696 האָט ער געגרינדעט דאָס גרויסע האנדעלס־הויז, וועלכעם האָט גע־ האט קאָמערציעלע פּארבינדונגען מיט ענגלאנד, האָלאנד, פּאריז, דרום־פראנקרייך און די וועסט־אינדיעס. אינ׳ם יאָר 1715 האָט דוד גראדיס אחויסגעהאָלפען לואי דעם פערצענטען ארויסצוקומען פון׳ם פינאנציעלען קריזיס, באצאָלענדיג א דראפט פאר 150,000 פראנק, וואָס זיין האנדעלס־הויז האָט אינדאָרסירט. אין 1724 זענען

זיינע געשעפטען אוני אויסגעוואקסען, אז ער האָט געעפענט אן אפ־טיילונג אויפ'ן אינזעל סט. דאָמינגא, און די פראנצויזישע אמערי־קע איז געווען צופריעדען מיט דער אונטערנעמונג. כאָטש די אידן זענען ניט טאָלעריירט געווארן אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, האָט די רעגיערונג פארקוקט זיין גלויבען און אפשטאמונג, צוליעב דער גרויסער קאָמערציעלער וויכטיגקייט. אזוי גרוים איז געווען דער רום פון'ם הויז דוד גראדיס, אז וען זיין זון שמואל, וועלכער האָט אנגעפירט די געשעפטען אין סט. פיער, מארטיניק, איז דאָר־טען געשטארבען אין 1732, איז ער באגראָבען געווארן אינ'ם גאָרטען פון דער ברודערשאפט "דע לא טשאריטעי", און אין די קלויסטערס האָט מען מזכיר געווען זיין נשמה.

אין די מלחמות צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, וועלכע זענען פאָרגעקומען צוליעב דעם באזיץ פון קאנאדע, האָט אברהם, דוד גרא־דיס'ס עלטער זון ארויסגעוויעזען אויסערגעוועליכע אקטיוויטעט, ער האָט אויסגעשטאט שיפען נאָך קאנאדע, און אין 1748 האָט ער ארגאניזירט די "סאָסייטי אף קענעדע", אונטער דער אויפזיכט פון דער רעגיערונג. כדי אויסצופרובירען די מעגליכקייטען פון'ם לאנד, זון האָט אויף אזא אופן נאָך פארגעסטרט זיין האנדעלס־אקטי־ויטעט. מען האָט אים אנפארטרויט וויכטיגע האנדעלס מיסיעס, און זיינע שיפען האָבען געפירט וויכטיגע משאות, ווי מיליטערישע נויטוועניגקייטען, געווער א. ד. ג., און אלעס אויף די הוצאות פון דער פירמע. ער האָט אפילו אין קוויבעק אויסגעבויט מאגאזינען, און ערשט שפעטער האָט אים די רעגיערונג באצאלט פאר דעם.

אין 1758 האָבען זייערע געשעפטען מיט די פראנצויזישע קא־לאָניעס אליין באטראפען די סומע פון 2,369,326 פראנק. אינ'ם פאל־גענדען יאָר, זענען זיי באאויפטראגט געווארן צו צושטעלען קיין קי־נאדע 4500 טאן סחורה און אמוניציע פאר די פראנצויזישע טרופען. צו ערפילען די אויפגאבע זענען ענגוצט געווארן צוועלף שיפען. פון זיי אכט אויגענע, און פונ'ם יאר 1759 ביז 1763, וועו קאנאדע האָט אויפגעהערט צו זיין אין פראנצויזישען באזיץ, האָט דער עקס־פארט באטראפען ניין מיליאן פראנק.

אין פארלויף פון ס' קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך צו־ליעב קאנאדע, האָט די פירמע גראדים אהין געשיקט פיעלע שווער־אנגעלאדענע שיפען, וואָס די רעגיערונג האָט באשטעלט כאָטש די לעצטע איז זיי שולדיג געווען מיליאָנען.

פראנקרייך איז פארארעמט געווען פון די פיעלע מלחמות, און האָט ניט געהאט קיינע מיטלען, אָבער דאָך האָבען זיי ניט פארלוירען דעם צוטרויען צו פראנקרייך.

עס איז באמת געווען א טאט פון גוטהערציקייט און פאטריא־טיזם פון זייער זייט אויסצוקוקפען מיט געלט די פראנצויזישע גע־פאנגענע. אברהם גראדים האָט באפולמעכטיגט זיינעם אן אינפלוס־רייכען געשעפטס־פרויינט אין לאָנדאָן צו באזארגען די ארמיי קאפי־טאנען און קאָמאנדירען, געפאנגענע אין ענגלאנד, מיט אלעם נויטי־גען, און צו פארלייכטערען זייער גורל און לאגע.

פאר דער טאט לטובת פראנקרייך, האָבען ער און זיין פאמיליע באקומען אויסערגעווענליכע פריוועלעגיעס און דער רעגיערונגס־מיניסטער האָט צו דער פירמע גראדים און קא. געשריבען פאלגענדען בריף:

"איך האָב עס באטראכט אלס מיין חוב צו דערמאנען זיין מאי־עסטעט, אז אייער האנדלונג איז געווען ביידע זאכען איבערגע־געבען און ניט זעלבסטזיכטיג, פאר'ן וואויל־זיין און דיענסט פונ'ם שטאאט ביי אלע געלעגענהייטען און אונטער אלע אומשטענדען. זיין מאיעסטעט האָט מיר באפוילען אויסצודריקען אייך זיין טיעפע צו־פריעדענהייט און אנערקענונג".

(טנליכעם ווענען דער פאמיליע גראדים ווערט אויך דערצעהלט אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאָפעדיע באנד 6 אונטערן פאמיליען־נאָמען "גראדים").

פאָרט פרעדעריקס (יעצט פענאקוויד אינ'ם אמעריקאנער שטאאט מעין) איז אויסגעבויט געווארען אינ'ם יאר 1729 אלס אן ענגלישער פארפאָסטען, כדי צו קענען באשיצען די דארטיגע צוואוואלפענע און צושפרייטע "סעטלערס" פון פראנצויזישע און אינדיאנישע אנפא־לען. דער קאָמאנדיר איז דאמאלס דארטען געווען דער קאלאנעל

דייוויד דאָנבאר, און אין די מאטעריאלען פון דער אמעריקאנישער אידישער היסטאָרישער געזעלשאפט (באנד 26) ווערט געבראכט פאלגענדער בריף, וואָס דער קאָמאנדיר האָט איינמאל אפגעשיקט:

"פרעדעריקס פאָרט אויגוסט 25, 1732.

. . . . דער קלוינער צונאב צו דער פארטיע פון גאָווערנאר פילים רעגימענט, וואָס איז מיר פארשפראָכען געוואָרען פון קאָלאָנעל ארמסטראנג דעם לעצטען אפריל, איז נאָך ניט אנגעקומען, און אזוי ווי זיי זענען אהער קאָמאנדירט געוואָרען פון קאנסא, איז מעגליך, אז זיי זענען פארהאלטען געוואָרען צולויף דעם באריכט איבערגענומען פון זעקס פראנצויזישע קריגער אין לואיסבורג, אויפן אינזל פון קייפ בריטאן, אז עס זענען פאראן פיעלע אידען צו באזעצן דעם אינזל סט. דזשאָהנס אינ"ם "בעי ווערטע", וואָס איז אויף יענער זייט ביים סוף פונ"ם "בעי אף פאנדי", וואו עס איז שוין באזעצט מיט פראנצויזען וואָס וועלען צוהעלפען דעם דאָזיגען געפאלאנטען ישוב פון סט. דזשאָהנ"ס, און אויסהאלטען זיי מיט ברויט, קאָרן, בהמות, אויב זיי וועלען ניט געשטערט ווערען אין דעם."

זיכער איז, אז די נאנצע געשיכטע איז נאָר א לענענדע און ניט מעח. לייע א. פרידמאן, וועלכער האָט פארעפענטליכט דעם דאָזיגען בריף (דאָרטען — באנד 26) באמערקט אויף דערביי, אז זיינע אונטערזוכונגען האָבען אים ניט געבראכט אויף קיין שפור וואָס זאָל באשטעטיגען וועגען א פלאן פון אידישער קאָלאָניזאציע, און אז די נאנצע זאך איז געווען ניט מער ווי א פוסטער קלאנג.

וועו די אידען זענען ארויסגעטריבען געוואָרען פון שפאניען, האָבען זיך פיעלע פון זיי באזעצט אין אזעלכע אייראפייאישע לענדער ווי האָלאנד, און אין פארשיידענע טיילען פונ"ם אָריענט, אָבער אנדערע האָבען דורכ'ן לאנגען וואנדערונגס-וועג מיט יאָרען שפעטער, אויך דערגרייכט די נייע וועלט אין דרום און צפון אמעריקע. פיעלע פון דיעזע ארויסגעטריבענע ספרדישע אידען האָבען שפעטער געשאפען בלייענדע אידישע קהלות אין סורינאם (די האָלענדישע גויאנא), בארבאדאָס, דזשעמייקא, בראזיל, און פיעלע אנדערע פלעצער, אייגענשלאָסען ניו אמסטערדאם, יענער היינטיגער וויכטיגער טייל פון

די פראוויניגטע שטאאטען, וואס איז נאך דאמאלס געווען א הא־לענדישע קאלאניע. איבערא האבען זיך די דאזיגע ספרדישע אידישע קהלות צובליט, און זייערע מיטגליעדער האבען ענטוויקעלט א וויכטי־גען און גרויסען האנדעל, אי אן איבערליכען און אי אן אויסערליכען, א זאך וואס האט זיי אויך געבראכט אין בארירונג מיט דער דאמאלס־דיגער פראנצויזישער קאנאדע. עס פלענען דארום אפט קומען קיין קאנאדע צולייעב האנדעלס־צוועקען די אידישע העגדלער און סוחרים פון די פארשיעדענסטע ערטער, וועלכע פלענען זיך דא פארווויימען א לענ־גערע אדער קורצערע צייט, און פון וועלכע מאנכע האבען וואַרשיינליך קאנאדע אויך געמאכט פאר זייער וואוין־אָרט אדום די לעצטע יאָרען פון דעם פראנצויזישען רעזשים. צווישען די לעצטע האט א בא־זונדערען וויכטיגען פלאץ פארנומען די בארימטע פאמיליע פרענקס, וועלכע האט געשפיעלט א גרויסע ראָליע אי אין ענגלאנד און אי אין אמעריקע.

דער הויפט־האנדעל אין קאנאדע איז געווען דער רייכער פוטער־האנדעל, וואס איז צו יענער צייט אָנגעפירט געוואָרען הויפטזעכליך מיט די אינדיאנער. ניט אמסטערדאם האט שוין צו יענער צייט נע־הייסען ניו יארק און איז געווען אן ענגלישע קאלאניע, און ענגלאנד'ס הערשאפט אויפ'ן צפון אמעריקאנישען קאנטינענט האט זיך געהאלטען אין איין אויסשפרייטען. די ענגלישע "האדסאנ'ס בעי קאמפאניע", וועלכע האט כמעט קאנטראלירט דעם גאנצען פוטער־האנדעל האט אויך געהאט צווישען זיך א צאל אידישע מיטגליעדער, באזונדערס די פאמיליע פרענקס, וועלכע איז געווען אייגע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס אין פילאדעלפיע (דוד פרענקס געלעבט פון 1720 ביז 1793), און די דאזיגע אידישע פוטער־העגדלער פון די ענגלישע קא־לאניעס אין אמעריקע זענען אפט געקומען קיין קאנאדע צולייעב האנ־דעלס־צוועקען, צולייעב דעם האנדעל וועלכען זיי האבען אָנגעפירט מיט די פראנצויזישע־קאנאדער, די נוייסע "פרענטש קענעדיענס" און די רויט־הויטיגע אינדיאנער, סיי אין דעם מזרח'דיגען טייל פון לאנד, וואו מאָנטרעאל איז געווען דער הויפט־צענטר, און סיי אין די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, וועלכע זענען שוין געווען ענגליש צו יענער צייט.

אין יאר 1738 האט אויך פאסירט אן אינטערעסאנטער פאל, וועגען וועלכען עס ווערט דערצעהלט אין א דאקומענט, וואס איז פארעפענטליכט געוואָרען אין "רעפארט אן קענעדיען ארקייוום — 1886". אין יענעם יאר איז קיין קוויבעק אָנגעקומען א אידישע מיידל אסתר ברענדיו, פארשטעלט אלס א בחור, און בלויז דורך א צופאל האט מען עס אויסגעפונען. אלס רעזולטאט פון דער דאזיגער ענטדעקונג איז זי ארעסטירט געוואָרען, און אָפּגעפירט געוואָרען אין שפיטאל, פון וואנען מען האט איר שפעטער באפרייט. ווי דער דאָקומענט גיט איבער האט פאָלגענדעס פאסירט:

מר. האקאורט, וועלכער האט געהאט די השגחה איבער איר האט געשריבען צום מיניסטער אין פראנקרייך פאר אינפארמאציעס, פאר לאנגענדיג אינסטרוקציעס וואס צו טון מיט איר, ווייל, האט מר. האקאורט געשריבען, "זייט זי איז אָנגעקומען קיין קוויבעק איז איר אויפפירונג זעהר א מאדנע, זי לעבט אפגעזונדערט און קומט זיך ניט מיט קיינעם צונויף, ווייזט ארויס א חשק באקערט צו ווערען צום קאטוליציזם, אבער זי האט מורא פאר איר משפחה, וועלכע דארף אָנקומען קיין קוויבעק."

אינ'ם זעלבען דאקומענט איז אפגעדרוקט די פאָלגענדע דעקלאראציע, וואס אסתר ברענדיו האט געמאכט דעם 15-טען סעפטעמבער, 1738:

"היינטיגען טאג איז ערשיענען אסתר ברענדיו, צוואנציג יאר אלט, פאר דער אונטערגעשריבענער קאמיסיע. זי איז אויפגעשטיגען אויף א שיף אין לא רשעל אלס א פאסאזשיר אָנגעטון אין בחור'שע קלייידער, אונטער דעם נאמען דזשאק לא פארק, אויף דער שיף "סט. מישעל" מיט סיעור דע סאלאבערי אלס קאמאנדיר. זי האט ערקלערט, אז איר נאמען איז אסתר ברענדיו, די טאכטער פון דוד ברענדיו, א אידישער סוחר פון סט. עספרי, אין דעם באציריק דעקם, לעבען בעיאן, און אז זי איז פון דער אידישער רעליגיע: אז מיט פינף יאר צוריק האבען אירע עלטערען איר ארויפגעזעצט אויף דער אָלענדישער שיף "קעפטיין דזשיאפרעי", כדי צו שיקען איר קיין אמסטערדאם צו איינער פון אירע מומעס און א בהודער אירען; אז די שיף

איז פארלוירען געגאנגען ארום די זאמדען ביי בעיאן, אין אפריל אדער מאי 1733, אבער גליקליכערוויז האט איר איינער פון דער מאנשאפט ניראטעוועט, און זי איז שפעטער אויפגענומען געוואָרען פון דער אלמנה קעטערין טשוריאו, וועלכע וואוינט אין ביארים. צוויי וואָכען שפעטער איז זי אוועק קיין בארדאו, פארשטעלט אלס מאן, פון וואנען זי איז אפגעפאָרען אונטער'ן נאמען פיער מאנסיעט מיט א שיף, קאמאנדירט פון קאפיטאן בערנארד, און איז געגאנגען קיין נאנטעס. זי איז צוריקגעקומען מיט דערזעלבער שיף קיין בארדאו, און אויפ'ן זעלבען אופן איז זי שפעטער וויעדער אפגעפאָרען אויף א שפאנישער שיף "קעפטיין אנטאניא" קיין נאנטעס. אָנקומענדיג אהין איז זי אוועק קיין רענעס, ווואו זי האט זיך געשטעלט ארבייטען אלס א בחור ביים שניידער אויגוסטין, און איז דאָרטען געבליבען זעקס חדשים. פון רענעס איז זי שפעטער אפגעפאָרען קיין קליסא, וואו זי איז אָנגעקומען אלס א דיענער אין א רעקאָלעטען־מאָנאסטיר, פון וואנען זי איז דריי חדשים שפעטער אוועק אן א שום וואַרנונג קיין סט. מאלא, וואו זי האט געפונען שוץ אינ'ם הויז פון א בעקער מיט'ן נאמען סקרואן. פון דאָרטען איז זי אוועק קיין וויטר, וואו זי האט באקומען א פלאץ ביי סח. דע לאשאפעל, אן עקס־אינפאנטעריע קאפיטאן, אבער זי האט געמוזט אוועק פון אים צוליעב איר געזונט, ניט קענענדיג אכטונג געבען אויף אים, ווייל ער איז שטענדיג געווען קראנק. צוריקקערענדיג זיך קיין נאנטעס, איז זי ארום א מייל פון נואזעל אָנגעקומען געוואָרען אלס א גנב, און מען האט איר איינגעזעצט אין תפיסה, אבער 24 שעה שפעטער איז זי באפרייט געוואָרען, ווייל מען האט אויסגעפונען דעם געמאכטען טעות. זי איז דאן אוועק קיין לא ראשעל, און אונטער'ן נאמען דושאק לא פארק, איז זי ארויף אלס פאסאזשיר אויף דער שיף "סט. מישעל".

"נאָך דער דעקלאראציע איז פון איר פארלאנגט געוואָרען אן ערקלערונג וועגען דעם, וואָרום זי האט פאר פינף יאָר צייט פארבאָרגען איר געשלעכט, אויף וועלכען זי האט געענטפערט: אז ווען זי איז אנטלאפען פון דער צובראכענער שיף און איז אָנגעקומען קיין בעיאן אינ'ם הויז פון קעטרין טשוריאו, ווי אויבען דערמאָנט, האט איר די לעצטע געצוואונגען צו עסען חזיר און אנדערע טריפה־פלייש, און

זי האָט דאמאָלס באשלאָסען קיינמאָל מער ניט זיך צוריק צוקערען צו איר פאָטער און מוטער, און צו קענען גענוסען פון דער זעלבער פרייהייט ווי די קריסטען.

צוזאמענגעשטעלט און אונטערגעשריבען
וואַרין".

אויף דעם דאָזיגען צוגעשיקטען באריכט, דערצעהלט ווייטער דער דאָקומענט איז שפּעטער אָנגעקומען אן ענטפער פון'ס פראנצויזישען מיניסטעריום:

"איך וויים ניט צו איך זאָל אין גאנצען גלויבען די ערקלערונג פון אסתר ברענדיו וועלכע איז לעצטען יאָר אָפּגעפאָרען קיין קאנאדע, פאָרשטעלט אלם בחור, אויף דער שיף "סט. מישעל", און באהויפּטעט אז זי איז א אידין; ווי די זאָך זאָל אָבער ניט זיין, בין איך איינשטימיג מיט אייער האנדלונג, ווָאם איר האָט איר אריינגענעבען אין דעם קוויבעקער "דושענעראל האָספּיטאל", און וועל זיין זעהר צופריעדען צו הערען וועגען איר שמד'ען זיך..."

דעם 27-טען סעפּטעמבער 1739, האָט מר. האקאודט מיטגעטיילט דעם מיניסטער, אז עס איז אויסגעפונען געוואָרען, אז אסתר ברענדיו איז דאָס אונגעזעצליכע קינד פון דוד ברענדיו, אז איר אויפּפירונג איז זעהר א שלעכטע, איר כאראקטער לייכטזיניג, און אז מען קען נאָר ניט טון מיט איר נאָר איר צוריקשיקען, און אז ער שיקט איר צוריק מיט דער שיף "לעקאָמעט דע מעטינאן".

די קאנאדער רעגירונגס-דאָקומענטען דערצעהלען מער ניט ווי גען דער נעשיכטע, און מיט דעם ווייזט אויס האָט זיך געענדיגט דער האָזיגער אינטערעסאנטער עפּיזאד.

נאָך אלזא אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים זענען פיעלע מאָל אויפגעלעבט אידען געקומען אין באריהונג מיט קאנאדע, כאָטש קיין שטענדיגער אידישער ישוב איז דערווייל נאָך ניט געווען, דאָס לעצטע איז ערשט געקומען מיט'ן ענגלישען רעזשים, ווען קאנאדע איז אין דער צוויייטער העלפט פון'ס אכצעטען יארהונדערט איבערגענאנגען אונטער ענגלישער הערשאפט. צוזאמען מיט'ן טויש פון'ס

רעגיערונגס־רעזשים איז אויף געקומען דער אנהויב פון׳ם ארגאניזיר־טען קאנאדיש־אידישען ישוב, די באזעצונג פון אידען אין יענעם לאנד, מיט וועלכען איינצעלנע אידען זענען נאָך געקומען אין באריהרונג וועז עם איז געווען ״נייי־פראנקרייך״.

אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים האָבען מיר פאר אונז דעם איינצעלנעם צופעליגען אידען, וואָס האָט נאָך זיך קיינע שפורען אין קיין ירושה ניט געלאָזען פאר דער צוקונפט, פאר די צוקופטיגע דורות, ערשט מיט׳ן ענגלישען רעזשים זענען פארזייט געווארען די ערשטע זריעות ניט נאָר פון א שטענדיגען אידישען ישוב, נאָר אויך פון ארגאניזירטען ישוב, צוגעפאסט צו די באריפען און ארגאני־זאציאָנס פארמען פון יענער צייט, און מיט דעם דאָזיגען פארזוך פון אויפבויען א שטענדיגען אידישען ישוב, הויבט זיך פאקטיש אן די געשיכטע פון אידען אין קאנאדע.

דאָם צווייטע קאפיטעל

די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה.

די ערשטע אידישע שטעגדיגע איינוואוינער, — אהרן האַרט, — טהרי ריוועראָס, — די אידישע ארמיי־מענשען און סוחרים, די קאָנגרעגיישאן "שארית ישראל", — די ערשטע אידישע שול און בית עלמין, — מאנכע תקנות פון דער ספרדישער קהלה, — דער ערשטער רב.

די ענטדעקונג, באזעצונג און ענטוויקלונג פון דער נייער וועלט איז ענג פארבונדען געווען מיט דעם אלזייטיגען לעבען פון די אייראפייאישע מלוכות און לענדער, און די באציהונגען צווישען די לעצטע, די אפטע מלחמות צווישען די מלוכות און די פריעדענס־באדינגונגען האָבען אויך געלעגט זייער שטעמפעל אויף דער ענטוויק־לונג פון די קאָלאָניעס אין דער נייער וועלט.

האָלאנד, שפאניען, פראנקרייך, ענגלאנד — אלע האָבען געזוכט זיך צו פארפעסטיגען וואָס שטארקער אין דער נייער וועלט, וואָס מער מאכט צו באקומען הויך אויסשפרייטען די הערשאפט איבער אלע גרעסערע טעריטאריעס, און פונקט ווי די פארשיעדענארטינקייט פון די אינטערעסען האָט אין דער אלטער וועלט געבראכט צו אפטע קאָנפליקטען און מלחמות צווישען זיי, איז אויך דער פאל געווען אין דער נייער וועלט, וואו די פארשיעדענע קאָלאָניאלע אינטערעסען (אפטמאל אויך צוליעב די סכסוכים אין די מוטערלענדער) האָבען ארויסגערופען אפטע צוזאמענשטויסען און קריגערייען.

פראנקרייך און ענגלאנד זענען געווען די אויסשטעהענדסטע קאָלאָניאלע מלוכות, וועלכע האָבען פאר פיעלע הונדערטער יארען גע־זוכט צו באקומען די אויבערהערשאפט אין אמעריקע, און די גרענעץ־פונקטען צווישען די אמעריקאניש־ענגלישע קאָלאָניעס און "נייע־פראנקרייך" (קאנאדע) זענען געווען די סצענעס פון אפטע בלו־

טינע צוזאמענשטויסען און מלחמות, וועלכע האבען זיך ענדליך גע־ענדיגט מיט דעם, וואס אויך "נייי־פראנקרייך" איז אריבער אין ענג־לישען באזיץ.

די אפטע פראנצויזיש־ענגלישע צוזאמענשטויסען וועלכע זענען פאָרגעקומען אין די פיעלע יאָרען, האבען זיך אין אנהויב פונ'ם אכ־צענטען יארהונדערט געהאט פארענדיגט מיט דעם "פריעדען צוין אוטרעכט" אין 1713, לויט וועלכען ענגלאנד'ס רעכט איז אנער־קענט געוואָרען איבער אקאדיען, "ניופאונדלענד", און די נעגענדען אהום "האדסאָן בעי", ביי פראנקרייך וויעדער זענען געבליבען קאנאדע, קייפ ברעטאן און נאָך עטליכע פלעצער. עטליכע צענדליג יאָר האט אנגעהאלטען דער דאָזיגער שלום, ביז וואנען עס איז גע־קומען צו א ווייטערדיגען צוזאמענשטוים צווישען די אמעריקאנער־ענגלישע קאלאָניעס מיט זייער פיעל־מיליאנענדיגער באפעלקערונג און די פראנצויזישע קאנאדע מיט אירע קוים זעכציג טויזענט אייג־וואוינער.

אין יאר 1756 איז אין אייראפע אויסגעברָאכען די זיעבען יא־ריגע קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, א זאך וואס איז אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די קאלאָניעס, און ענגלאנד האט דאמאלס באשלאָסען צו מאכען א סוף צו דער פראנצויזישער הער־שאפט אין קאנאדע.

אן ענערגישען קריעג האט ענגלאנד מיט דער הילף פון אירע אמעריקאנער קאלאָניעס געפירט נעגען דער פראנצויזישער קאנאדע, און טראץ די ערשטע מיסערפאלגען האט זי דאָך אירע ציעלען שפע־טער דורכגעפירט, וועז דעם ענגלישען גענעראל וואולף איז געלונגען דעם 13־טען סעפטעמבער, 1759, צו פארנעמען קוויבעק, א יאר שפעטער, סעפטעמבער דעם אכטען, 1760, איז אויך מאָנטרעאל פארנומען געוואָרען, און פון דאמאלס אן איז גאנץ קאנאדע געוואָרען ענגליש, א זאך וואס איז שפעטער אויך געוואָרען א טייל פון דעם וועלטאיל־לער פריעדענס־אפמאך אין 1763.

ענגלאנד האט טריאומפירט, און מיט איר נצחון האבען זיך אויך נעפרייט די אמעריקאנער אידען. אין די ארכיוון פון דער פענסיל־

וויניער היסטאריישער געזעלשאפט איז פארגן א קאפיע פון א תפלה, וואס איז געזאגט געווארן ביי א ספעציעלער גאטעס־דינסט, איינגעארדנט צוליעב דעם צווועק אין דער שול "שארית ישראל". ניו יארק. ענגלאנד האט צו יענער צייט ארויסגענעבען א פראקלא־מאציע, אין וועלכער די איינוואוינער זענען אויפגעפאדערט געווארן אייניצוארדנען אן אלגעמיינעם האנק־טאג פאר דעם, וואס קאנאדע איז אריבער צו גרויס־בריטאניען, און אין צוזאמענהאנג מיט דער דאזיגער אלגעמיינער פראקלאמירונג איז די באטרעפענדע גאטעס־דינסט פארגעקומען דעם 23־טען אקטאבער, 1760.

מיט דעם אנקומען פון די ענגלישע געזעראלען, וואולף, האי, אמהוירסט, און זייערע ארמייען זענען אנגעקומען די אידען, וועלכע האבען שפעטער גלעזנט דעם גרונדשטיין פאר'ן שטענדיגען קאנאדיש אידישען ישוב.

ווען לארד דזשעפרי אמהוירסט, וועלכער האט קאמאנדירט מיט די ענגלישע טרופען אין אמעריקע, האט מארשירט דורכ'ן סט. לאי־רענס געגענט מיט זיין אינוואזיאנס־ארמיי צו אטאקירען מאנטרעאל, איז אין זיין שטאב אויך געווועזן אלס קאמיסאר־אפיציער דער איד אהרן הארט, און ווען מאנטרעאל האט קאפיטולירט און געגרעאל אמהוירסט האט זיעגרייך אריינגעריטען דורך די אלטע שטאדט־טוירען אין שטאדט, איז ביי זיין זייט אויך געווועזן קאמיסאר הארט.

אהרן הארט איז געווועזן א געבירטיגער פון לאנדאן, ענגלאנד, (געבוירען אין 1724), שפעטער האט ער געוואוינט אין ניו יארק, פון וואנען ער איז אהום 1760־1759 אנגעקומען מיט אמהוירסט'ס ארמיי אין קאנאדע, און איז שוין פארבליבען א קאנאדער תושב אויף שטענדיג. נאכדעם ווי מאנטרעאל איז געווועזן פארנומען האט ער זיך אנגעשלאסען אין געגרעאל האלדימאנד'ס ארמיי, וואס האט צו יענער צייט באלאגערט טהרי ריוועדס, און ווען די שטאדט איז פארנומען געווארן מיט גאנץ קאנאדע, האט זיך אהרן הארט דאר־טען באזעצט. טהרי ריוועדס, אט דער גאנץ מיטעלמעסינגער שטאדט אין דער פראווינץ קוויבעק, איז אויסגעקומען דער כבוד צו האבען דעם ערשטען שטענדיגען אידישען "סעטלער" און פון יענער

פאמיליע, וועלכע האָט שפּעטער געשפּיעלט אזא באדייטענדע ראָליע אינ׳ם קאנאדיש־אידישען לעבען, ווי אויך אינ׳ם קאמף פאר אידיש־רעליגיעזער גלייכבארעכטיגונג.

אהרן האַרט — געבוירען אין לאָנדאָן
אין 1724, געשטאַרבען אין טהרי
ריוועַרס אין 1800.

קאנאדע, וועלכע איז נאָך דאכאָלס געווען הויפּטזעכליך אן אנגריקולטור לאנד, איז אין פיעלע הינזיכטען ענליך געווען צו דער אייראפּייאישער פעאדאלער ארדנונג אין אלעם וואָס עם האָט א שייכות געהאט צו לאנד באזיץ. א גרויסע צאָל לענדעריין האָבען

געהערט צו פּריצים, צו יענעם קלאס וואס ווערט געווען־ליך באציי־כענט אלס ״סקווייער״ קלאס, אין קאנאדע זענען זיי באקאנט גע־ווען אלס סעיניארען, און אלס אזעלכער איז שפּעטער אויך געווען אהרן הארט, זיינדיג סעיניאר פון ביקאנקאור. און קאנטראלירענדיג א גאנצע רייע פון גיטער, און איז שפּעטער פּאררעבענט געווארע אלס דער רייכסטער גוטס־באזיצער אינ׳ם גאנצן בריטישען רייך. זיין שטעלונג אין דער דאמאלסדיגער געזעלשאפט, זיין רייכטום, און בכלל זיין האלטונג האט אים באליבט געמאכט צווישען אלעמען, צווי־שען די ציווילע פּראנצויזישע און ענגלישע קרייזען, פונקט אזוי ווי צווישען די רעגיערונגס און ארמיי קרייזען, מיט וועלכע ער איז געווע־זען ענג פארבונדען, און וען עדווארד, דער דיוק אף קענט (קעניגין וויקטאריא׳ס פאטער) האט אלס קאמאנדיר פון דער ארמיי אין קווי־בעק באזוכט אין 1796 די שטאדט טהרי ריוועךס, איז ער געווען אהרן הארט׳ס גאסט, וועלכער האט אים אויפגענומען און אונטערהאל־טען ווי עס פאסט פאר א קענינליכען גאסט.

די ענגלישׂ־אידישע ענציקלאפּעדיע רעדענדיג וועגען דער געשיכטע פון די אידען אין אמעריקע דערצעהלט, אז וען דער קאמאנ־דיר פון די בריטישע און קאלאניאלע ארמייען, עדווארד ברעדדאק, האט אין 1755 אונטערגענומען זיין עקספּעדיציע געגען קאנאדע, איז אין זיין ארמיי געווען א צאל אידישע סאלדאטען, וועלכע זענען דארטען שפּעטער פאדבליבען אלס ״סעטלערס״, און האבען זיך אויך באטיליגט אין די שפּעטערדיגע פּארשיידענע צוזאמענשטויסען מיט די אינדיאנער. עס זענען אויך געווען עטליכע אידען אין וואשינג־טאנ׳ס ארמיי, וען ער איז אינ׳ם יאר 1754 אריבער די אלעגהאנער בערג, וועלכע זענען דארום געקומען אין באריהרונג מיט קאנאדע און שפּעטער וען די אמעריקאנער רעוואלוציע געגען ענגלאנד איז פארגעקומען, זענען די אידען, וואס האבען געוואוינט אין אמעריקע, געווען פונקט אזוי צוטיילט ווי די אנדערע טיילען פון דער באפעל־סערונג, און מאנכע זענען געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, אויסקליי־בענדיג בעסער די אויסוואנדערונג קיין קאנאדע צוזאמען מיט די אנ־דערע לאיאליסטען, איידער צו בלייבען אונטרי דער ענגלישער קרוין.

מיט דער אריינדרינגונג פון די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע איז דאס פארבונדען דער אנהויב פון פערמאנענטען אידישען ישוב, און אין די קומענדע עטלעכע יאר האבען זיך אין קאנאדע באזעצט חוץ דער הויפט פאמיליע אויך א גאנצע רייע פון אנדערע אידישע פאמיליעס, אזוי האבען זיך אויך נאכ'ן בריטישען זיג באזעצט אין מאנטרעאל די אידישע פאמיליעס — לאזארוס דייוויד, אוריאל מארעסקא, אברהם פרענקם, ליוואי סאלאמאנס, יחזקאל סאלאמאנס, מענועל גאמעז, סיימאן ליוואי, און פערנאנדעז דע פאנסעקא, שפעטער צו זענען צו זיי אויך צוגעקומען די פאמיליעס חנגאל גארשיא, דוד סיילסבי פרענקם, עמנואל דע קארדאווא, יצחק מיראנדא, יעקב דע מאורערא, ענדריו העיז, יצחק יהודה, אוריה יהודה (אהרן הארט'ס פרוי דאראטעא יהודה איז געווען פון דער־זעלבער יהודה פאמיליע) און אנדערע.

דאס זענען אלץ געווען ספרדיש־אידישע פאמיליעס פון שפא־נישער אדער פארטוגעזישער אפשטאמונג, וועלכע האבען געלעבט אין ענגלאנד אדער אירע קאלאניעס און זענען מערסטענס פארבונדען געווען מיט דער ארמיי און אירע פארשיידענע צווייגען, אדער זע־נען געווען רייכע סוחרים און הענדלער, וועגען זייער גוטען עקא־נאמישען צושטאנד ווערט באשטעטיגט הויך די פארשיידענע רע־קארדען וועלכע זענען פארבליבען אין די ארכיוון. אזוי איז לאזא־רוס דייוויד, למשל, שוין געווען אין 1767 א גרויסער אייגענטימער פון ''ריעל עסטייט'' אין דער שטאדט מאנטרעאל (לאזארוס דייוויד, געבוירען אין סוועניע, ווייל, אין 1734, האט זיך באזעצט אין מאנטרעאל אין יאר 1763) און איז געווען זעהר טעטיג אין שטאד־טישע אנגעלעגענהייטען, די יהודה'ס וויעדער זענען געווען רייכע סוחרים, גארשיא, דע קארדאווא און יצחק מיראנדא זענען געווען פארבונדען מיט דער ארמיי.

די מערסטע פאמיליעס וועלכע האבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע זענען ענג פארבונדען געווען מיט די פאמיליעס אין אמעריקא און אין ענגלאנד, און פיעלע פון זיי האבען טאקע שפעטער אויך ארויסגערופען די איבערינע מיטגליעדער פון זייערע

פאמיליעס קיין קאנאדע. אין עטליכע יאר האבען זיך שוין געהאט אנגעקליבען א גרעסערע צאל אידישע פאמיליעס אין דער שטאדט מאנטרעאל, אזוי אז זיי האבען גרינדען די ערשטע אידישע קהלה אדער "קאנגרעגיישאן" אין קאנאדע.

אין יאר 1768 איז פארגעקומען אין מאנטרעאל די ערשטע פאר־זאמלונג פון די דאזיגע ערשטע אידישע "סעטלערס" אין קאנאדע, און עס איז געגרינדעט געווארען די קאנגרעגיישאן "שארית ישראל", א נאמען וועלכער איז צו יענער צייט שטארק פאפולער געווען צווי־שען די שפאניש־פארטוגעזישע אידען אין אמעריקע, און מיט וועלכען נאמען זייערע מערסטע קהלות האבען זיך אנגעשריפען.

אין די ערשטע יארען פלענט זיך די דאזיגע ספרדישע קהלה פארזאמלען אין א פריוואט צימער אויף סט. דזשיימס גאס, אין מאנטרעאל, וואו זיי האבען מתפלל געווען לויט'ן נוסח און לויט דער טראדיציע פון די ספרדים, אבער עטליכע יאר שפעטער, אין יאר 1777, האבען זיי אויסגעבויט די ערשטע שול אין קאנאדע. איי־נער פון די קהלה מיטגליעדער הוד דייוויד האט געשאנקען א שטי־קעל לאנד פאר דעם צוועק אויף דעם ארט, וואו די יעצטיגע מאנטרע־אלער גאסען סט. דזשיימס און נאטר דיים קומען זיך צוזאמען, און דארטען איז אויפגעשטעלט געווארען דער ערשטער מקום קדוש פון דער ערשטער אידישער קהלה אין קאנאדע, די שפאניש־פארטוגעזישע שול, וועלכע עקזיסטירט נאך ביז היינטיגען טאג.

"דאס איז געווען", דערצעהלט די באטרעפענדע קהלה אין א פאמפלעט ארויסגעגעבען אין יאר 1918 לכבוד דער 150־סטער יערלי־כער פייערונג פון דער קאנגרעגיישאן, — "א נידעריג געבויטער בנין פון שטיין מיט א הויכען רויטען דאך, און מיט א הויכען ווייס־גע־קאלכטען פארקאן ארומגערינגעלט. זי איז געשטאנען אויף נאטר דיים גאס, דארטען וואו זי קומט זיך צוזאמען מיט סט. דזשיימס, און מען האט אהין געקענט צוקומען פון ביידע גאסען. א טאפל אויפגעשטעלט פון דער נומיזמאטישער און אנטיקווארער געזעלשאפט, באציכענט יעצט דאס ארט פון דער שול. אינ'ם ווינקעלשטיין פון דער נעביידע זענען ארויסגעלעגט געווארען עטליכע מטבעות, וועלכע די

ספרדים האָבען געהאט מיטגעבראכט מיט זיך פון שפאניען און פאר־טוגאל, אויך האָט מען אריינגעלעגט עטלעכע מעשענע פלאטען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעקריצט די נעמען פון מאנכע פון די גרינדער. יארען שפעטער האָט מען עס אריבערגעלעגט אינ'ם גרונד־שטיין פון דעם שול־בנין אויף שענעוויל גאס, און לעצטענס ווען די ספרדישע קאנגרעגיישאן האָט אויסגעבויט די נייע שול אויף סטענלי גאס, און עס איז אריבערגעלעגט געוואָרען אינ'ם דאָרטיגען אבן היסוד, האָט מען נאָך געקענט אריבערלעזען פיעלע נעמען פון די אריגינעלע פלאטען פון 1777, ווי ענדריו העיז און זיין פרוי אביגיל דייוויד, די טאכטער פון לאזארוס דייוויד".

צו יענער צייט, אין 1775, איז פון זיי געקויפט געוואָרען א שטיקעל לאנד פאר א אידישען בית־הקברות (אויף סט. דזשענוויעו גאס, וואו עס איז יעצט דאָמיניאן סקווער), און לאזארוס דייוויד, אייגער פון די ערשטע געקומענע איז געווען דער ערשטער באגרא־בען צו ווערען אויף יענעם בית עלמין (געשטארבען אקטאבער 22, 1776, אריבערלאָזענדיג נאָך זיך דריי זין, דוד, שמואל און משה, און צוויי טעכטער), זיין קבר און מצבה איז שפעטער אריבערגעפירט געוואָרען אויפ'ן נייעם בית עולם פון דער שול, ווען דער אלטער איז געשלאָסען געוואָרען, און די מצבה, וועלכע שטעהט נאָך יעצט אויף אויפ'ן קבר, ווערט באטראכט פאר דער עלטטער אידישער מצבה אין קאנאדע.

אין יאָר 1778 האָבען זיי אויך אויסגעארבייט און אנגענומען זייער ערשטע קאָנסטיטוציע לויט וועלכען די שול האָט זיך געדארפט פירען. געפירט איז די "שארית ישראל" קאָנגרעגיישאן געוואָרען פון א פרנס, א גבאי, און דריי אנדערע מיטגליעדער, וועלכע מען האָט אָנגערופען "יונטא". זיי האָבען געבילדעט דעם עקזעקוטיוו קא־מיטעט, און אין שול זענען זיי געזעסען באזונדער אויף א בימה, אנ־גערופען "באנקא". האָט אייגער די זכיה געהאט צו זיין א מיטגליעד פון דער "יונטא" איז ער פאררעכענט געוואָרען צוויישען די אריס־טאקראטען און יחסנים פון דער שול, און פלעגט אדרעסירט ווערען מיט א באזונדער ערען־טיטעל — "דזשענטעלמען אף דהי מאהא־מאד", אדער עלצטער :

(דער ערשטער פרנס איז געווען ליוואי סאלאמאנס, גבאי — אוריה יהודה, און די ״מונטא״ איז באשטאנען פון דוד דייוויד, אברהם פרענקס, און ענדריו העיז.)

אין דעם שוין אויבען ציטירטען פאמפלעט, וואס די באטרעפענדע שול האט ארויסגענעבען צו איר יובילאום, און וואס ענטהאלט אויסצוגען פון זייער ״פנקס״, ווערט אויך געזאגט דאס פאלגענדע וואס ווארפט פיעל ליכט, און צייגט פאר אונז די באגריפען, דיספיפ־לין און די פסיכאלאגיע פון די דאזיגע ספרדישפארטוגעזישע אידען, וועלכע האבען צו יענער צייט געלעבט אין קאנאדע און זיך קאנצענ־טרירט ארום דער שול.

״זיי האבען קיינמאל נית געקענט פארגעסען, אז זיי זענען גע־וועזען קאסטילישע ״דאנס״, און זיי האבען אפגעהיט זייער שפאנישע באזונדערטקייט. זיי האבען שטאלצירט מיט זייערע טראדיציעס און זייער בלוט, פונקט ווי זיי פלעגען ארומגעהן אין זייערע גע־פודערטע שיטלען, הויבע קעלנער, און גרויסע שפיצען (ראפעלס) וואס מען האט געטראגען צו יענער צייט. זיי האבען געהאט גרויסע אריסטאקראטישע רעכטען און זייערע פריוועלעגיעס האבען זיי ער־מעגליכט צו פירען זיך מיט אלינארכישע מעטאדען, א זאך וואס שיינט צו זיין כאראקטעריסטיש פאר די מערסטע אזעלכע קערפער־שאפטען פון יענער צייט. מען האט געקענט די מיטגליעדער רופען פאר זיי (די עלצטע) צום משפט, און אויך זיי שווער באשטראפען. די פראטאקאלען פון כ״ה אלול ה׳תקלח אדער סעפטעמבער 1778 צייי־גען, אז אין יענעם טאג זענען יחזקאל סאלאמאנס און ליוואי מייקעלס ערוועהלט געווארען אלס ״חתן תורה״ און ״חתן בראשית״ פאר׳ן יאר, נאכדעם ווי יצחק יהודה, מאיר מייקעלס (אן איידים פון לאזא־רוס דייוויד), און ענדריו העיז זענען יעדער באשטראפט געווארען מיט צוויי פונט און צעהן שילינג פאר אפזאגען זיך פון דיעזע עמטער, און שמואל יהודה איז באשטראפט געווארען מיט דריי פונט פאר אפ־זאגען זיך צו זיין פרנס. די ארויסגעלע גרינדער פון דער ״קאנגרעגיי־שאן״ האבען ביי אלע פארזאמלונגען געהאט טאפעלטע שטימרעכט, און די פריוועלעגיע איז אויך געגעבען געווארען צו זייערע עלצטע זין, ווען זיי זענען געווארען איין און צוואנציג יאר אלט.״

ניט אפצוזונדערט איז געשטאנען די ספרדישע קאנגרעגיישאן נאר זי איז געווען אין נאענטע פארבינדונגען מיט די איבערינע ספרדישע קהלות אין אמעריקע און ענגלאנד, איבערהויפט מיט דער לעצטער, און ווען די קהלה איז געגרינדעט געוואָרען אין 1768, האָבען זיי די פאָרטוגעזישע אידען פון לאָנדאָן פרעזענטירט מיט צוויי ספרי תורות, וועלכע געפינען זיך נאָך ביז הייַנטיגען טאג אין דעם ארון קודש פון דער ספרדיש-פאָרטוגעזישער שול אין מאָנטרעאל.

אין דער ערשטער צייט האָט די שול קיין אייגענעם רב ניט געהאט, און ווען רעליגיעזע ענינים פלעגט מען זיך ווענדען צום רב הכולל אין ענגלאנד דר. רפאל מעלדאלא, אָבער שפעטער האָט די שול באקומען אן אייגענעם רב, ווען אין יאָר 1778 איז צו זיי געקומען פון לאָנדאָן רעווערענד דוש. רפאל כהן, אָנהאלטענדיג די דאָרטיגע רבנות-שטעלע ביז'ן יאָר 1782, אָננעמענדיג שפעטער א צווייטע רבנות שטעלע ביי דער ספרדישער קהלה "מקוה ישראל" אין פילאדעלפיע, א שטעלע וועלכע ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1810.

דאָס דריטע קאפיטעל

קאנאדע'ס ענטוויקלונג און די בישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס.

די פאמיליעס — פרענקס, סאלאמאנס, דזשאזעף, דייוויד און אנדערע, — איידען צווישען די גרינדער פון דער "באנק אף מאנטרעאל" און דעם קאנאדער האנדעלס־פלאט, — א איד העלפט ארגאניזירען דעם ערשטען טעלעגראף אין לאנד.

קליין אין צאל איז געווען דער דאמאלסדיגער אידישער ישוב, גאנץ קליין אין צאל זענען געווען די אידיש־ספרדישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך אין דער דאזיגער פריאדע באזעצט, מערסטענס אין מאנטרעאל און אנדערע ערטער אין קוויבעק, און פון פיעלע פון די דאזיגע פאמיליעס, זענען שוין הייַנט צו טאג אויך אלע יורשים פארשוואונדען און אויסגעשטארבען, אבער אין יענער צייט האבען זיי נעשפיעלט א באדייטענדע ראלע איבער'ם לעבען פון לאנד, און פיעל אויפגעטון פאר דער אלגעמיינער ענטוויקלונג פון קאנאדע. די מערסטע אידישע פאמיליעס זענען דאמאלס געווען קרובים צווישען זיך, פארבונדען דורך משפחה־פעדים, און פארגעשטעלט מיט זיך אזוי נעאיניגטען אידישען קריז.

פראמינענט און אנגעזעהען איז געווען די פאמיליע הארט, אבער צו גוים אנגעזעהענקייט אין לאנד האבען אויך דערגרייכט א צאל אנדערע אידישע פאמיליעס.

נאך אין שפאניען איז די פאמיליע פראנקא און פראנקא־דא־קאסטא געווען א בארימטע, נאך דעם גירוש ספרד, האבען זיך טיילען פון דער פאמיליע באזעצט אין דייטשלאנד, האלאנד, און ענגלאנד, און אין לעצטען פלאץ האבען די מיטגליעדער פון דער דאזיגער משפחה פארענגלישט זייער נאמען אויף פרענקס שפעטער צו האבען זיך מיטגליעדער פון דער פאמיליע אויך באזעצט אין אמעריקע, און ניט

נאר האבען זיי אנגעקניפט האנדעל מיט קאנאדע, נאר מיטגליעדער פון דער משפחה האבען זיך אויך באזעצט אין מאנטרעאל, און אנגעהויבען צו שפילען א באדייטענדע ראליע אין ס׳ניעם אידישען ישוב.

אברהם פרענקס האט זיך באזעצט אין קוויבעק נאך אזוי פרי ווי אין 1767 (נעשטארבען אין 1797), זיין זון יעקב פרענקס פלענט נאך פריער קומען פון אמעריקע קיין קאנאדע אין די אינטערעסען פון דער ״האדסאנ׳ס בעי קאמפאניע״, מיט וועלכער ער איז נעווען פארבונדען, און ער איז געווען פון די ערשטע אריינצוברינגען טיף אין דער קאנאדישער נארט־וועסט וואו ער האט ענטוויקעלט א ברייטען האנדעל, און וואו צוויישען זיינע פיעלע אנגעשטעלטע איז אויך געווען דזשאהן דזשייקאב אסטאר, דער גרינדער פון דער שפעטער בארימט־געווארענער רייכער אמעריקאנער אסטאר פאמיליע.

עטליכע יאר שפעטער (אין 1774) איז אויך קיין קאנאדע ארויס־געקומען זיין זון קאלמאנ׳ דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער האט שפעטער געשפילט א באדייטענדע ראליע אין ס׳ם פאליטישען לעבען פון לאנד. ער האט זיך צוערשט געהאט באזעצט אין קוויבעק, וואו ער האט אנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די פראנצויזיש־קאנאדישע קאלאניסטען, שפעטער אבער האט ער איבערגעצויגען קיין מאנטרעאל, וואו ער האט גלייך פארנומען א חשוב׳ען פלאץ אי אין אידישען לעבען, באקליידענדיג דעם אמט פון פרעזידענט פון דער ״קאנגרעגיישאן״, און אי אין אלגעמיינעם פאליטישען לעבען.

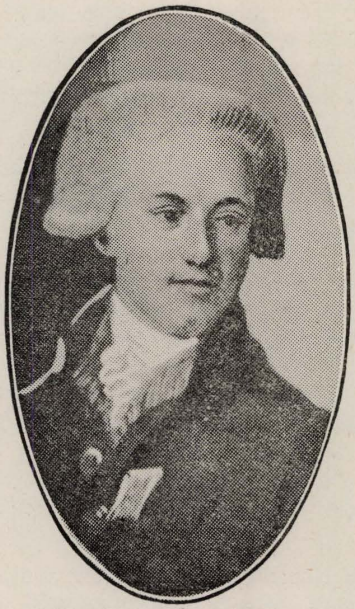
אין דעם לעצטען פערטל פון דעם אכצענטען יארהונדערט, איז איינע פון די וויכטיגסטע פראגען אין דער פראווינץ קוויבעק געווען די פראגע פון אן ״אסעמבלי״, פון א פאלקס־פארטרעטערשאפט, און די ענגלישע רעגיערונג האט געזאמלט וועגען דעם מיינונגען, הויפט־זעכליך צווישען דעם ענגלישען טייל פון דער באפעלקערונג. אינ׳ם יאר 1775 איז צו דער ענגלישער רעגיערונג צוגעשטעלט געווארען א פעטיציע פאר אן ״אסעמבלי״, און אויף איר זענען אויך געווען אונטערגעשריבען אהרן הארט, אברהם פרענקס, יוסף בינדאנא, יעקב דע מאורארא, ע. ליווי, און א רייע אנדערע.

דוד סיילסבי פרענקס האָט געהאט א שטארקע נייגונג צו דער פּאָליטיק, און ווען ער האָט צוליעב האנדעלס־אורזאכען אין 1776 פארלאָזט קאנאדע, און זיך באזעצט אין פילאדעלפיע, האָט ער שפּעטער דאָרטען געשפּילט א באדייטענדע ראָליע אין דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, אָנגעהאלטען פארטרויליכע עמטער, און איז שפּעטער געוועזען אייגער פון די זעקס מארשאלען, וועלכע האָבען זיך באטייליגט אין דער איינשווערונגס־צערעמאָניע, וועו דזשאָרדזש וואשינגטאן איז איינגעשוואוירען געוואָרען אלס דער ערשטער פרעזידענט פון דער אמעריקאנער רעפובליק.

בכלל איז דוד סיילסבי פרענקס געוועזען פון א שטורמדיגער נאטור און כאראקטער. אין מאָנטרעאל האָט ער זיך באזעצט אין 1774, און א יאָר שפּעטער, מאי 3, 1775, איז ער שוין דאָרטען פארמישט געוועזען אין א פּראָצעס, וועו מען האָט אים ארעסטירט פאר מאיעסטעט'ס באליידיגונג און ער איז באפרייט געוואָרען ערשט נאכדעם ווי ער איז אָפּגעזעסען זעקס טעג. אין א לאָנדאָנער זשורנאל פאר'ן יאָר 1776 וועלט דער פּראָצעס איבערגעגעבען ווי פאלגט:

דעם 2־טען מאי, 1775, האָט מען אויף די מאָנטרעאלער גאסען אומגעוואָרפען דעם מאָנומענט פון'ס ענגלישען קעניג, באפוצט עס מיט קיין זעהר ניט שעהנע ארנאמענטען, און אָנגעשריבען אויף דעם אין פראנצויזיש: "דאָס איז דער פויפּסט פון קאנאדע און דער נאר פון ענגלאנד". מען האָט באקאנט געמאכט, אז מען וועט באצאָלען א באלוינונג פון 100 גיניעס (אן ענגלישע גיניע איז 21 שילינג) דעמיעניגען וואָס וועט ארויסגעבען דעם פאלגענדע. די פראנצויזען האָבען זיך געפּונען שטארק געטראפען פון דער זאך, ווייל מען האָט עס אויסגעטייטשט אז זיי זענען ניט לאָיאל צו ענגלאנד, און כדי אוועקצומאכען מיט'ן חשד, האָט זיך דאָרום געפונען א פראנצויז וועלכער האָט אָפּען ערקלערט, אז מען דארף דעם פאלגענדע הענגען פאר אזא זאך. פרענקס איז דערבי געשטאנען, האָט געהערט די באמערקונג, און האָט אים אויף דעם געענטפערט אז, "אין ענגלאנד הענגט מען ניט קיין מענשען פאר אזעלכע קלייניע פאלגענדע". דאָס האָט פאלגענדע דעם פראנצויזישען הער, און עס איז דערי־

בער געקומען צו א געשלעג, און די געזעץ־היטער האָבען ארעסטירט פרענקס'ן פאר זיינע ווערטער. פרענקס און זיין פאמיליע זענען געווען גאנץ רייך, און מען האָט נישט בעאמטע פאַרגעשלאָגען צען טויזענד ענגלישע פונט שטערלינג אפּס "בעיל", אָבער זיי האָבען אים ניט געוואָלט באפרייען, און ער האָט נעמוזט אפּזיצען א וואָך צייט.

דוד סיילסבי פרענקס

וויליאם קינגספאָרד, דער קאנאדער היסטאריקער ("געשיכטע פון קאנאדע" באנד 5, זייטען 4-253) רעדענדיג אין זיין ווערק וועגען דער פאסירונג מיט פרענקס'ן דערמאָנט אויך, אז דאָס איז

ניט געווען קיין אייניצע ערשיינונג, נאר אז א סך ענגליכע קריגע־ רייען זענען פארגעקומען, און ער ציטירט דעם היסטאריקער סאנ־ גינע וועגען א קריגערי צווישען איינעם א לעפעלעי און א אידען מיט'ן נאמען סאלאמאן. אלס דעם פראנצויז, וועלכער האט זיך גע־ קריגט מיט פרענקס'ן גיט קינגספארד אן דעם נאמען דע בעלעסטר, א קאפיטאן אונטער'ן פריערדיגען פראנצויזישען רעזשים.

אין דעם צענטען באנד "פובליקאציעס" פון דער אמעריקא־ נישׂ־ אידישער היסטארישער געזעלשאפט, האט אסקאר ס. שטרוים פארעפענטליכט א רייע נאטיצען און בריעף פון פרענקס'ן, און אין יענע בריעף דערצעהלט דוד סיילסבי פרענקס וועגען זיך און וועגען דעם אינצידענט. ער שרייבט:

"אנהויב פונ'ם יאר 1774, האב איך באזעצט אין מאנט־ רעאל מיט א קליינעם קאפיטאל און א באדייטענדען קרעדיט אלס סוחר. איך בין געווען ערפאלגרייך אין געשעפט. פרילינג אין 1775 האב איך איבערגעלעבט א קורצען אבער שטרענגען ארעסט צוליעב מיין סימפאטיע מיט אמעריקע'ס שטרעבונגען (ער מיינט דא אמע־ ריקע'ס שטרעבונג צו באפרייען זיך פון ענגלאנד). אזוי שנעל ווי גע־ נעראל מאנטגאמערי מיט זיינע סאלדאטען האבען פארנומען מאנט־ רעאל, האב איך אלעס געטון אין מיין מאכט, צו העלפען זיי, אוז אין איין צייט האב איך זיי אפילו אוואנסירט א סומע פון 500 האלבע "יאהאנעס" אין געלט און אין סחורות, וואס מען האט מיר שפעטער אפגעצאלט מיט געפאלענע פאפיער געלט. גלייך נאך דער אומגליק־ ליכער אטאקע אויף קוויבעק אין 1776 האט מיר גענעראל וואסטער באשטימט צום אמט פון צאלמייסטער פון דעם מאנטרעאלער גא־ ריזאן".

זיינע סימפאטיען מיט אמעריקע זענען געווען אזעלכע שטאר־ קע, אז וען די אמעריקאנער ארמיי האט זיך צוריקגעצויגען פון קאנאדע, האט ער זיך אנגעשלאסען אלס וואלונטיר און איז מיט זיי מיטגענאנגען. אין דער ארמיי איז ער שנעל געשטיגען, און ער האט פארנומען א רייע פון וויכטיגע עמטער. אין 1779 איז אין אמעריקע פארגעקומען א מיליטערישער פראצעס געגען גענעראל בע־

נעדיקט ארנאלד, און אין דעם פראצעס איז אויך פרענקס פארמישט געווען, אבער ער איז ערענהאפט באפרייט געוואָרען נאָך דער אונטערזוכונג. די אמעריקאנער רעגיערונג האָט שפעטער נעהאט צו אים אזא צוטרויען אז מען האָט אים אין די אינטערעסען פון דער אמעריקאנער רעוואלוציע אנפארטרויט מיט זעהר וויכטיגע שליחות'ן קיין אייראפע, און צוליעב זיינע פיעלע פארדיענסטען פאר דער רעוואלוציע, האָט אים די אמעריקאנער רעגיערונג אין 1789 (יאנואר 28) באלוינט מיט א מתנה פון פיער הונדערט אקער לאנד, אלס צייכען פון אנערקענונג.

אין א ליסטע וואָס ענעראל גאי קארלטאן, דער מיליטערישער קאמאנדיר און "גאווערנאר" איבער קאנאדע, האָט צוגעשיקט צו לארד דושארדזש גערמעין דעם נייַנטען מאי, 1777, ווערען אנגענעבען דרייסיג נעמען פון פערזאנען, וועלכע זאלען זיין די הויפט-פירער באטיליגט אין פארראט קעגען דער ענגלישער רעגיערונג, און צווישען זיי ווערט אויך אנגענעבען דער נאָמען דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער איז שוין דאמאלס געווען אין אמעריקע (רעפארטס אן קענעדיען ארקייוום, 1888).

פונקט ווי א סך פאמיליעס פון יענער צייט, וועלכע זענען בשעת דער אמעריקאנער רעוואלוציע געווען צוטיילט אין צוויי לאגערן, אין אנהענגער פון דער נייער רעפובליק, און אין די וועלכע זענען געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, אזוי איז אויך געווען מיט דער פרענקס פאמיליע. דוד סיילסבי פרענקס האָט קעקעמפט פאר אמעריקע'ס אומאפהענגיקייט, אבער אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, זענען ניט נאָר געווען לאיאל צו ענגלאנד, נאָר אויך פארנומען פארשיעדענע וויכטיגע עמטער אין דער ענגלישער ארמיי. דוד פרענקס, דוד סיילסבי'ס א קרוב, און זיין ברודער משה פרענקס זענען געווען די הויפט אגענטען פון דער ענגלישער רעגיערונג, צוזושטעלען פראוויזיע ט פאר די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע און די אמעריקאנער קאלאניעס, און זענען שטארק קעלויבט געוואָרען פאר זייער טרייהייט און לאיאליטעט. דוד פרענקס האָט צוליעב קע שעפטס אנגעלענהייטען געווען אי אין פילאדעלפיע און אי אין מאָנטרעאל, און איז געווען פאררעכענט פאר אייגעם פון די

רייכסטע מענשען אין פילאדעלפיע, אבער וועו די מלחמה איז אויסגעבראכען, איז דארטען זיין גאנץ פארמעגען קאנפיסקירט געוואָרען, צוליעב דעם וואָס ער איז געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, און אין יאָר 1780 איז ער אויסגעוויזען געוואָרען פון די פאראיניגטע שטאטען, מוזענדיג געבען אלס פארזיכערונג א סומע פון צוויי הונדערט טויזענט פונט, אז ער וועט זיך ניט צוריקקערען ביז נאָך דער ענגליש־אמעריקאנער מלחמה. ער האָט זיך דאמאָלט פאר א קורצער צייט באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען דאמאָלט געוואוינט אנדערע מיטגלידער פון דער פרענקס פאמיליע, אָפּפּאָרענדיג נאָך ענגלאנד אין 1781, אין 1783 איז ער צוריקגעקומען אין פילאדעלפיע. זיך פארנומען די לעצטע יאָרען מיט באנק־געשעפטען, און דאָרטען געשטארבען אין 1793.

קאָלאָנעל יצחק פרענקס, וועלכער איז געווען דזשאָרדזש וואשינגטאָנ'ס אן אדיוטאנט, און האָט דערגרייכט אין אמעריקע צו א הויכען מיליטערישען שטאנד (נעבוירען אין ניו יארק אין 1759, געשטארבען אין פילאדעלפיע דעם 4־טען מאי, 1822), איז געשטאנען די גאנצע צייט אין פארבינדונג מיט זיינע קאנאדער קרובים, און ער האָט אויך באזוכט מאָנטרעאל, צוהעלפענדיג צו ארגאניזירען די ניי־געגרינדעטע ''קאָנגרעגיישאן''.

אן אנגעזעהענעם פּלאץ האָט אויך פארנומען די פאמיליע פון ליוואי סאלאמאָנס, וועלכע איז געווען ענג פארבונדען מיט דער פרענקס פאמיליע, דורך דער היראט פון רבקה פרענקס, אברהם פרענקס א טאכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט מיט ליוואי סאלאמאָנס.

ליוואי סאלאמאָנס האָט געהאט א ''האוסמסטעד'' ארום אלבאני, נאָר נאָכ'ן ענגלישען זיעג אין קאנאדע, האָט ער זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די אינדיאנער און פראנצויזען, א האנדעל וואָס האָט ארומגענומען דעם גאנצען שטח לאנד צווישען דעם סט. לאורענס גאלף און דעם טייך האדסאן, און אויך מישיליימעקינעק, דעם צענטער פאר האנדעל, וואו עס איז היינט דער שטאָט מישיגען.

אז עס איז אויסגעבראכען דער סכסוך צווישען די אמעריקאנער קאלאניעס און ענגלאנד האט ליוואי סאלאמאנס געזוכט די גאנצע צייט צו באאיינפלוסען די באטרעפענדע צדדים, אז עס זאל אויסגעגליכען ווערען אויף א פריידליכען אופן, און ער האט ענערגיש געארבייט

ליוואי סאלאמאנס.

פאר דעם, אז עס זאלען באזייטיגט ווערען די אורזאכען, וועלכע האבען געשאפען אומצופריידענהייט צווישען די אמעריקאנער קאלאניסטען. אפילו ווען די רעוואלוציאנערע מלחמה איז אויסגעבראכען, און נאכדעם ווי די אמעריקאנער ארמיי איז שוין אפילו אריינגעדרונגען אין

קאנאדע, האָט ליוואי סאלאמאנס נאָך אלץ געגלויבט, אז עס איז מעגליך א פריינדליכע לייזונג פון ס'כסוך, און אז די אמערי־קאנער קאָלאָניסטען זאָלען זיך נית דארפען אָפריסען פון ענגלאנד.

אָבער טראץ זיין פריינדליכער שטעלונג האָט ער דאָך נית גע־קענט אויסמיידען פון קומען אליין אין צוואמענשטויס מיט די בא־טרעפענדע אויטאריטעטען. בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, איז סאלאמאנס שוין געווען א קאנאדער בירגער, אָבער דער אמערי־קאנער ענערגיע מאנטגאמערי האָט זיך נית געריכענט מיט דעם, און אזוי ווי סאלאמאנס האָט פריהער געהאט געוואוינט אין שטאָט ניו־יארק, האָט ער אים פארריכענט פאר אן אמעריקאנער, און געצוואונ־גען אים בשעת דער אינוואזיע אין 1775, איינצוארדענען שפיטאלען פאר די אמעריקאנער פארוואונדעטע סאָלדאטען. דאָס האָט שפע־טער געפירט צו דעם, אז נית נאָר זאָלען די ענגלענדער קאנפיסקירען אָן שום געצאָלט פיעל פראָווינאנט פון סאלאמאנס'ן, נאָר נאכדעם ווי די אמעריקאנער זענען שוין געווען פארטריבען פון קאנאדע, און מאנטגאמערי איז געווען טויט, האָט מען אים חושד געווען אין סימפאטיע צו די אמעריקאנער, און דער ענגלישער ענערגיע בורגאן האָט אים אין זיין פאמיליע אויסגעווויזען פון מאָנטרעאל, און עדשט דאן, ווען זיין אומשולד איז באוויזען געוואָרען, האָט מען איבּ ערלויבט זיך צוריקצוקערען. ווען ער האָט פאָרגעזעצט זייער גרויסע געשעפטען ביז זיין טויט אין חודש מאי 1792.

אן אנזעהענדע ראָליע האָט אויך געשפיעלט יחזקאל סאלאמאנס, ליוואי סאלאמאנס א קוזין, וועלכער איז אין 1779 געווען א מיט־גליעד פון דער "יונטא" אין דער מאָנטרעאלער ספרדישער קאָנגרע־גיישאן.

צווישען מאָנטרעאל און מישיליימעקינעק איז אָנגענאנגען א פאר־צווייגטער האנדל און יחזקאל איז צוליעב זיינע געשעפטליכע־אינ־טערעסען געווען אן איינוואוינער אין ביידע פלעצער.

אין אן אפהאנדלונג וועגען דעם אָנהויב פונ'ם אידישען ישוב אין דעם שטאָט מישיגען (פארעפענטליכט פון דוד אי. היינעמאן אין דעם דרייצענטען באנד פון די "פובליקאציעס" פון דער אמעריקא־

ניש־אידישער היסטאריישער געזעלשאפט) וועלכע וועגען אים דערצעהלט דאָס פֿאלגענדע:

״צוויישען די ערשטע איידען (אינ׳ם שטאאט מישיגען וואָס האָט נאָך דאמאלט נעהערט צו קאנאדע) איז געווען יחזקאל סאלאמאנס, א סוחר אין 1763 אין מעקינעק, וועלכער וועלט עטליכע מאל דער־מאָנט אין גענעראל האלדימאנד׳ס מאנוסקריפטען אין די דאמיניאן ארכיוון אין אטאווא. זיין ערשטער וואוינונגס־ארט איז געווען אין מאָנטרעאל.

וועז עס איז פאָרגעקומען די שחיטה פון׳ם בריטישען גאריזאן דורך די אינדיאנער, יוני 2, 1763, איז יחזקאל סאלאמאנס געווען איינער פון די עטליכע, וועלכע האָבען זיך נעראטעוועט, אנטלויפענדיג קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט שפעטער אויסגעשוואירען אן ״אפידייוויט״ וועגען דער שחיטה, כדי עס זאל קענען באנוצט ווערען פון׳ם מיליטערישען נעריכט.

זיין לאנגע איינוואוינערשאפט אין מעקינעק, זיין מיטגליעדער־שאפט אין דער ״דזשענעראל סטאר״, און דאָס וואָס מען האָט אים געגעבען אן ערלויבניש צו האנדלען מיט פולוועד און שיסעריי־מאטעריאלען, צייגט אז ער האָט געהאט א גוטען נאָמען צווישען זיינע שבנים. וועז די פראנצויזישע קאטוליקען וועלכע האָבען דאָרטען געוואוינט האָבען געבעטען בייס קאנאדער גאָווערנאר, אז מען זאל צו זיי שיקען מיסיאנערען, ווי מען פלעגט עס טאן פריהער אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט, איז סאלאמאָנס אויך געווען איינער פון די וועלכע האָבען מנדב געווען צום פאנד.

וועז מעקינעק איז אפגעגעבען געוואָרען צו די אמעריקאנער נאָך דער מלחמה פון 1812, האָט ער זיך צוריקגעצויגען צוזאמען מיט די ענגלענדער אין דער נייער ענגלישער קאלאָניע אויף ״דרומאָנד׳ס איי־לענד״ וואו אפשטאמער פון זיין פאמיליע לעבען נאָך״.

(מעקינעק איז א קלייענער אינזעל צפון מערב ביי ״לייק יוראן״, און איז היינט צו טאג א זומער־פלאץ. דער אריגינעלער נאָמען פון׳ם אינזעל איז געווען מישילימעקינעק, וואָס האָט נעמיינט אויף דער שפראך פון׳ם אלגאנקווינער שבט — ״דאָס ארט פון׳ם פארוואונדע־

טען גרויסען מענשען". אין יאָר 1670 איז דער אינזעל צום ערשטען מאל באזעצט געוואָרען פון די פראנצויזען, אבער אין 1761 איז דער געגענט פארנומען געוואָרען פון די ענגלענדער, און היינט צו טאג איז עס א טייל פון׳ם שטאאט מישיגען).

די האלדימאנד פאפיערען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכיוון, וואו עס געפינען זיך אויך די קאפיעס פון בריעף צוויישען האלדימאנד׳ן און די קאמאנדירען אין מישילימעקינעק (בי. 2־97, זייט 577) האבען אויך א ליסטע פון די דארטיגע אייגענטימער פון "דושענעראל סטארס", און עס ווערט אויך אנגענעבען די צאל פון שיפען מיט סחורה וואס יעדער האט געהאט, און זייער ווערט. יחזקאל סאלאמאנס ווערט דארטען אנגענעבען אלס דער אייגענטימער פון א "קענו" אין ווערט פון פופצען טויזענד פראנק. אין יענער ליסטע איז אויך דא דער נאמען בנימין ליאנס, וואס ווייזט אויס צו זיין אידיש, און וועלכער ווערט אנגענעבען אלס דער אייגענטימער פון איינס און א האלב "קענוס" ווערט 22,500 פראנק. אין א צווייטער ליסטע פון ביישטייערונגען פאר׳ן מיסיאנערען פאנד (בי. 1־97, זייט 34) ווערט אנגענעבען די סומע פון פופציג פראנק וואס יחזקאל סאלאמאנס און בנימין ליאנס, האבען יעדער בייגעשטייערט.

חוץ היראט איז פארבונדען געווען די פאמיליע פרענקס און סאלאמאנס, און שפעטער זענען די צוויי פאמיליעס אויך פארבונדען געוואָרען מיט דער פאמיליע האארט, וועלכע איז אויך פון ליוואי סאלאמאנס, רחל, האט חתונה געהאט מיט הענרי דושאזעף פון בערטיע, אהרן האארט׳ס א פלימענים.

די אידישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע, האבען אויך געזוכט אריבערצוברענגען זייערע קרובים און נאענטע, אזוי האט אויך געטון אהרן האארט, וועלכער האט באייניפלוסט זיין פלימעניק אויסצואוואנדערען קיין קאנאדע. געבוירען אין ענגלאנד אין דעם יאָר 1775, איז הענרי דושאזעף אריבערגעקומען קיין קאנאדע נאך אלס אינגעל (אין 1790) און האט זיך אייניגע־ארדענט ביי דער ארמיי אין פארט ווילליאם־הענרי, ביים טייך רישעליו. שפעטער אבער האט ער רעזיגנירט פון זיין מיליטערישער שטעלע, און האט זיך באזעצט אין בערטיע, ניט ווייט פון׳ם דארטיגען פארט,

וואו ער האָט עטאבלירט א רייע פון האנדעלס־פאָסטענס, מיט דער הויפּט־קוואַרטיר אין בערטיע, און אפּטיילונגען אין מאָנטרעאל און קוויבעק. דעם האנדעל זיינעם האָט ער שפּעטער פּיעל אויסגעבריי־טערט מיט דער הילף פון זיין שווער ליוואי סאלאמאַנס און זיינע שוואָ־גערס יעקב פרענקס און בניימין סאלאמאנס. און איבער די קא־נאדער וואסערען זענען דאן געשוואומען הונדערטער פון זיינע שיפען, נעפירט פון פראנצויזישע און אינדיאנישע שיף־פירער, פירענדיג די פארשידענע סחורות זיינע. איבער די וואסערען פון סט. לאורענס און די "גרייט לייקס", דערצו־הלען די אָפּגעהיטע רעקאָרדס, האָבען זיך געצויגען זיינע פּלאָטען, און זיינע שיפען זענען אויך געשוואומען איבער די אטלאנטישע וואסערען צווישען קאנאדע און אייראָפּע, זיינע אייגענע ווי אויך געדונגענע. ער איז געווען דער ערשטער צו לעגען דעם גרונד־שטיין פאר א קאנאדער האנדעלס פלאָט און זיין שיף "יורעטא" איז געווען פון די ערשטע האנדעלס שיפען, וואס איז געהרויבט געווארען פאר אויסשליסיכע קאמערץ־צוועקען צווישען קאנאדע און ענגלאנד.

פאר דער געשיכטע פון דער קאנאדער אינדוסטריע און קאָמערץ האָט דאָרום הענרי דזשאָזעף פּיעל בייגעטראגען, זייענדיג אייגנער פון די גרינדער פון א קאנאדער האנדעלס־פלאָט. וועז אין די יאָרען 1814־1812 איז פאָרגעקומען די ענגליש־אמעריקאנישע מלחמה האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אין די ענגלישע טרופּען, און האָט זיך אקטיוו באטיי־ליגט אין עטליכע אטאקעס אין דעם רישעליו דיסטריקט, באזעצענדיג זיך שפּעטער אין מאנטרעאל, וואו ער איז דעם 21־טען יוני 1832, גע־פאלען אלס קרבן פון דער כאליערע מגפה צוזאמען מיט אייגעם פון זייגע זין.

אין יענעם יאָר האָט איבער גאנץ אייראָפּע און אמעריקע די מגפה אוועקגערויבט גענוג מענשליכע לעבענס. העגרי דזשאָזעף איז געווען אין מאָנטרעאל, וועז זיין עלטער זון שמואל איז אין בערטיע קראנק געוואָרען, און וועז ער האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער שנעל גאָאיילט אהיים, אבער אהיימקומענדיג איז ער אליין אויך קראנק געוואָרען און געשטאָרבען דערפון עטליכע שעה שפּעטער, קומענדיג צו קבורה אין מאָנטרעאל.

(וועגען הענרי דזשאָזעפ'ן וועלט דערצעהלט, אז ער איז געווען אזוי פרוים, דאָס ער האָט זיך אפילו אויסגעלערענט שחיטה, כדי צו קענען שעכטען פאר זיך אליין, און ניט זיך דארפען פאַרלאָזען אויף דער שחיטה פון אנדערע, ווייל אין קאנאדע גופא זענען דאמאלסט קיין שוחטים ניט געווען).

פיער זין און פיער טעכטער האָט ער געלאָזען נאָך זיך, יעקב הענרי, אברהם, דזשעסי און גרשון, און אלע דזשאָזעפ'ס אָבען פאר־נומען וויכטיגע פּלעצער אין דער דאמאָלסדיגער קאנאדע.

יעקב הענרי דזשאָזעף, איז געבוירען געוואָרען אין בערטיע, אָבער ער האָט זיך שפעטער באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט זיך באטייליגט אין פיעלע געשעפטליכע אונטערנעמונגען, הויפטזעכ־ליך אין די ערשטע טעלעגראף־קאָמפּאניעס פון לאנד, וועלכע האָ־בען זיך אָנגעהויבען צו גרינדען אין יענער צייט. ער איז געווען איינער פון די ערשטע צו ארגאניזירען דעם טעלעגראף דאָ אין לאנד, האָט זיך אויך באטייליגט אין דער ניופאונדלענד טעלעגראף קאָמפּא־ניע, און האָט פיעל צוגעהאָלפען צו שאפען קייבל־פארבינדונגען מיט איראפּע. חוץ אין טעלעגראף־בוי, איז ער אויך פאראינטערע־סירט געווען אין דער בויאונג פון באנען, און ער איז באטייליגט געווען אין דער בויאונג פון א רייע באן־ליניעס, ווי די "שעמפּליין רייל־ראוד קאָמפּאני" וועלכע איז שפעטער געוואָרען א טייל פון דער גרעסער טראנק (יעצט די "קענעדיען ניישאָנעל") און א רייע אנדערע ליניעס, אייגנעשלאָסען די ערשטע באן־פארבינדונגען מיט די פאראיי־ניגטע שטאָטען.

יעקב הענרי האָט אויך צוגעהאָלפען צו דער גרינדונג פון עט־ליכע באנק־הייזער, הויפטזעכליך די "יוניאן באנק". וועגען זיין באטייליגונג אין דער גרינדונג פון דער דאָזיגער באנק וועלט דער־צעהלט פאָלגענדער אינצידענט. וועו די באנק איז געגרינדעט ג־ווָארען, איז דער שטאדט מאָנטרעאל צוגעטיילט געוואָרען א געוויסע צאָל אקציעס, אָבער פון זיי איז געבליבען 1,400 אויף וועלכע מען האָט זיך ניט אבאניירט, און אום צו פארזיכערען דעם ערפאָלג פון דער באנק, האָט ער דאן אליין אויסגעקויפט די נאנצע צאָל פארבליבענע אקציעס. ער איז אויך פאראינטערעסירט געווען אין

דער "בענק אף בריטיש נאָרט אמעריקע" (יעצט פאראייניגט מיט דער "בענק אף מאָנטרעאל") און די "אנטאריא בענק", און איז געווען איינער פון די גרעסטע אקציאנערען פון דער "מאָנטרעאל עלעווייטאר קאָמפּאני", פון וועלכער ער איז אויך געווען פאר א צייט דער פּרעזידענט, און טראץ זיינע פיעלע געשעפטלעכע אינטערעסען האָט ער נאָך אויך צייט געהאט צו זיין פאראינטערעסירט אין א רייע גע־זעלשאפטלעכע ארבייטען און אינסטיטוציעס.

דורך הירואט איז ער פארבונדען געווארן מיט דער באריטער אמעריקאנישׂ־אידישער פאמיליע גרעץ, חתונה האָבענדיג מיט א קו־זינע פון רבקה גרעץ, יענע באריטע אמעריקאנישׂ־אידישע שענ־הייט, וועלכער עס ווערט דערצעהלט, אז סער וואָלטער סקאט האָט איר פאראיבינט אין זיין ראָמאן "אייוואנהא", שילדערענדיג איר אלס זיין העלדין "רבקה פון יאָרק".

ווי זיין ברודער יעקב הענרי, איז אויך אברהם דושאָזף, וועל־כער האָט געוואונען אין קוויבעק געוועזען א פּראָמינענטע־פיגור, אין ער איז געווען פאראינטערעסירט אין א רייע געשעפטען, זייענדיג פּרעזידענט פון דער "דאָמיניאן באָארד אף טרייד", פּרעזידענט פון דער "סטאראקאנא בענק", א דירעקטאר פון דער "באנק נאסיאנאל", א דירעקטאר פון דער "קוויבעק ענד גאָלף סטימשיפּ קאָמפּאני", און האָט זיך אויך באטייליגט אין דער שטאדטישער פּאָליטיק.

הענרי דושאָזעפ'ס דריטער זון, דושעסי, וועלכער האָט נאָך אלס קליינער איינגעלֿ איבערגעצויגען פון בערטיע קיין מאָנטרעאל, האָט פיעל אויפגענטון אויף צו ענטוויקלען דעם האנדעל צוויישען קאנאדע און בעלגיע, און פונקט ווי זיין פאָטער איז געווארן פון די ערשטע צו שיקען האנדלסׂ־שיפען נאָך ענגלאנד, אזוי איז ער אויך געווארן פון די ערשטע צו פארבינדען א שיפס־פארקער צוויישען קאנאדע און אנטווארפּען, בעלגיע. חוץ אינ'ס שיפס־נעשעפט איז ער אויך גע־וועזן באטייליגט אין פיעלע אנדערע געשעפטען, און איז אין דער צווייטער העלפט פונ'ס נייניצענטען יארהונדערט אויך געווען דער פּרעזי־דענט פון דער "מאָנטרעאל סטריט רייל־ווייַ קאָמפּאניע", פּרעזידענט פון דער "מאָנטרעאל סטעמער קא.". "פּיפּעלס טעלעגראף קא." אין דער "מאָנטרעאל טעלעגראף קא.". "פּיפּעלס טעלעגראף קא." אין

"באנק נאסיאנאל", און איז פאר זיינע פיעלע פארדיענסטען הויפט־זעכליך פאר'ן האנדעל מיט בעלגיען, באשטימט געווארען אלס דער בעלגישער קאנסול אין קאנאדע, אן אמט וואס ער איז געווען דער ערשטער צו האלטען עס, פארטרעטענדיג בעלגיען אין קאנאדע ארום פערציג יאר, און פאר וועלכען ער איז דעקארירט געווארען פונ'ם בעלגישען קעניג.

גרשון דושאזעף איז געווען אויגער פון די ערשטע אידישע סטודענטען אין טאראנטא (אויב ניט דער ערשטער). זיינע עלטערען האבען פאר אים באשטימט א פראפעסיאנעלע קאריערע, און זיי האבען אים דארום געשיקט קיין טאראנטא, וואו ער האט געלערנט צו ערשט אין דעם אריסטאקראטישען "אפער קענעדע קאלעדוש", און שפעטער אינ'ם טאראנטער אוניווערזיטעט, פון וואנען ער האט גראדואירט אין "ארטס" מיט'ן טיטול מ. איי. און אין געזעץ אלס בי. סי. ל. נאך זיין שטודיום האט ער באריימט אייראפע, און דאן זיך באזעצט אלס אדוואקאט אין מאנטרעאל, אבער וען אין 1849 איז פאראגעקומען דער געוויג נאך גאלד אין קאליפארניע, איז ער צוזאמען מיט אנדערע אוואנטוריסטען אויך אוועק צו די פאסיפישע ברעגעס, וואו ער האט פארברענגט א לענגערע צייט אין דער גאלד־זוכערייי, צוריקקומענדיג שפעטער קיין מאנטרעאל, און זיך צוריק געגומען צו דער אדוואקאטור, זיך אויך אפגעבענדיג מיט אידישער טעטיגקייט.

אן אנגעזעהענע פאמיליע איז אויך געווען די פאמיליע דייוויד.

לאזארוס דייוויד, אויגער פון די ערשטע אידישע "סעטלערס" איז געווען א גרויסער לאנד'ס באזיצער, און זיין עלצטער זון, דוד דייוויד איז געווען אויגער פון די ערשטע גרינדער פון דער "בענק אף מאנטרעאל".

אינ'ם אנהויב פונ'ם נייניצענטען יארהונדערט האט מאנטרעאל פארמאגט א באפעלקערונג פון קנאפע צוואנציג טויזענט מענשען, אבער שוין דאמאלט האט זיך געפילט די נויטיגקייט פון א באנק־אינסטיטוציע פאר'ן האנדעל, און דורך דער איניציאטיוו פון א קליינער גרופע מענשען איז עס געשאפען געווארען. דעם 23־טען יוני, 1817, איז געגרינדעט געווארען די "מאנטרעאל בענק", און צווישען די גרינדער איז אויך געווען דוד דייוויד. געבוירען אין מאנטרעאל

אינ'ם יאָר 1764, האָט ער שנעל דערגרייכט צו שטעהן אויף דער שפּיץ פון א גרויס און פּאַרצוויגט געשעפט, און ווען אין 1817 איז געגרינדעט געוואָרען די "בענק אָף מאָנטרעאל" קאנאדע'ס הייַנטיגע גרעסטע באנק־הויז, איז ער געווען ניט נאָר איינער פון די גרינדער, נאָר ער איז אויך ערוועהלט געוואָרען אלס דירעקטאָר, אז אמט וואָס ער האָט אָננעהאלטען ביז זיין טויט אין 1824.

דוד דייוו'ד.

חוץ דוד דייוויד'ן זענען צווישען די ערשטע אקציאנערען פון דער "בענק אָף מאָנטרעאל" אויך געווען אנדערע אידען, ווי משה הארט, יחזקאל הארט, חנה דושאָזאף און מ. העיס (די הונדערט יאר ריגע פייערונג פון דער "בענק אָף מאָנטרעאל" 1917—1817, זייטען 79-80).

פיעלע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך באזעצט אין קאנאדע האבען דאדום פיעל בייגעשטייערט פאר קאנאדע'ס וואוקס און ענטוויקלונג, זייענדיג טעטיג אויף יעדען מעגליכען געביעט.

אזוי איז באוואוסט, אז א געוויסער סעמיוועל דזשייקאבס, א רייכער פראווויזיאנס־סוחר פון סט. דענים, קוויבעק, האט ניט נאר אננעהאלטען דעם אמט פון פאדריאטשיק פאר דער בריטישער ארמיי, פאר די יארן 1790־1760, נאר איז אויך געווען א גרויסער וויין סוחר, און איז רעספעקטירט געווארן פון אלע וועלכע זענען נאר געקומען מיט אים אין האנדעלס־באציהונגען, אזוי אז ער איז פיעלע מאל געלויבט געווארן פון די ענגלישע אויטאריטעטען פאר זיין אי־בערגעבענקייט.

וען עס האט אין 1764 פאסירט אין מאנטרעאל אן אינצידענט, וען א גרופע אפיצירען זענען ארעסטירט געווארן פאר באפאלען אין אטאקירען דעם פריעדענס־רייכטער טאמאס וואקער, איז אונטער דער פעטיציע, וועלכע האט געבעטען זייער באפרייאונג אויך געווען אונטערגעשריבען סעמיועל דזשייקאבס, און עטליכע אנדערע אידען. (״רעפארט אן קענעדיען ארקייוום״ 1888).

סעמיועל דזשייקאבס האט ניט נאר געטון גרויסע געשעפטען אין קאנאדע, נאר אויך אין אלבאני, ניו יארק, און פילאדעלפיע. ער־פלענט אויך אויסלייען געלט אויף קליינע פראצענטען, און וען די הלואות פלענען פעליג ווערען, פלענט ער אפט לאזען אויסרופען אין די קירכען, אז די ״גוטע קריסטען״ זאלען באצאלען זייערע שולדען צו אים, ערשט וען דאס פלענט ניט העלפען, פלענט ער זיי מודיע זיין, אז ער וועט זיי משפט'ן. ביז זיין טויט אין 1790, איז ער באטראכט געווארן פאר איינעם פון די רייכסטע אידען אין לאנד.

די אידישע פאמיליעס זענען געווען קליין אין צאל, אבער זיי האבען פיעל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס אויסבויאונג און ענט־וויקלונג.

דאס פערטע קאפיטעל

דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג.

די ניט־קלאריקייט פונ׳ם פראנצויזישען געזעץ בנוגע אידען — דער קאמף צוויישען דער פראנצויזישער מאיריטעט און די ענגלישע מינאריטעט, — סער דזשיימס העני קרעיג, — יחזקאל האדט׳ס ערוועהלונג צו דער ״אסעמבלי״ — די קריסטליכע שבועה און דער קאמף געגען אים, — דער געפלאנטער געזעץ־פראיעקט געגען אידען, — די שטעלונג פונ׳ם גאווערנאר — דאס היסטארישע יאר 1832 — אויס־צוגען פון אפיציעלע בריף און דאקומענטען.

אז אידען זאלען אנהאלטען און פארנעמען עפענטליכע עמטער אין קאנאדע, איז צו יענער צייט קיין נייעס ניט געווען. אזוי האט נאך אינ׳ם יאר 1778 א איד יעקב קוהן, אנגעהאלטען אין מאנטרעאל דעם אמט פון הויפט־פאליציי־קאמיסאר און שפעטער האט דעמזעלבען אמט געהאלטען דער איד משה העים, א זון פון איינעם פון די ערשטע אידישע ״סעטלערס״. אידען האבען אויך געהאלטען חוץ ציווילע שטעלעס, אויך פארשידענע מיליטערישע שטעלעס, און עס זענען אויך געווען אידישע אפיצירען אין דער מיליץ, דאך האט אינ׳ם אנהויב פונ׳ם נייניצענטען יארהונדערט פאסירט אן אינצידענט, וואס קען באצייכענט ווערען אלס דער קאמף פאר פולער אידישער גלייכ־בארעכטיגונג אין לאנד, און וואס האט זיך ענדליך געענדיגט מיט ערפאלג פאר דער אידישער גלייכבארעכטיגונג.

וען ״ניי פראנקרייך״ איז אריבער צו ענגלאנד, איז די רעגיע־רונג פון קוויבעק געווען אין די הענט פון דעם גאווערנאר און זיין ״קאונסיל״, און דער פראנצויזישער ציווילער קאדעקס איז געבליבען דאס הערשענדע געזעץ אינ׳ם לעבען. קיין ספעציעלע געזעץ־פונקטען וועגען אידען האט דער קאדעקס ניט געהאט, ווייל אידען זענען דע־

מאלט געווען בכלל וועניג אין צאל. אז עס האט זיך דאָרטען אָנ־
געהויבען די באוועגונג פאר אן שרוועהלטען פארלאמענט, פאר אן
"אסעמבלי", א זאך וואס איז ענדליך באווילינט געוואָרען, האבען די
אידען שטארק געשטיצט די דאָזיגע באוועגונג. טראץ דעם ענגלישען
זיעג איז נאָך אלץ קאנאדע געבליבען א פלאץ וואו צוויי נאציעס האָ־
בען געקעמפט צווישען זיך, און אין דעם קאמף איז אויך אריינגע־
שלעפט געוואָרען דער דאמאלסדיגער קליינער אידישער ישוב.

די מלחמה מיט אמעריקע איז געווען צו ענד, אבער אין דער
נייער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאטען איז געוואָרען דער
באדען אן אונפריינדליכער פאר פיעלע ענגלישע לאיאליסטען, וועל
כע האבען דאהום אנגעהויבען אויסצוואוואנדערען קיין קאנאדע. די
לעצטע יאָרען פונ'ם אכצעטען יארהונדערט האבען א גרויסע אויס־
וואנדערונג צוגעזעהן. עס זענען דאמאלט קאלאָניזירט געוואָרען נייע
פלעצער און עס זענען געוואקסען די שטעדט. דער ענגלישער טייל פון
דער פראטעסטאנטישער באפעלקערונג איז א דאנק דער דאָזיגער
"יוניייטער עמפייער לאיעליסט" אויסוואנדערונג שטארק אויסגע־
וואקסען, און צוויישען די צוויי נאציאנאליטעטען איז דער קאנפליקט
נאָך מער פארשטארקט געוואָרען. קיין צד האט ניט צופריעדענ־
געשטעלט די רעגירונג דער ענגלישער טייל האט געטענה'ט, אז
זייערע אינטערעסען ווערען פארבויגען צוליעב די אינטערעסען פון
דער מאיאריטעט, די פראנצויזען וויעדער האבען זיך באטראכט
פאר די אונטערדריקטע, און אין לאָנדאָן האט מען אנגעהויבען
אייניצוזעהן, אז מען וועט מוזען מאכען ענדערונגען אין דער רעגיע־
רונגס־פארם, אין דער פארוואלטונג פאר קאנאדע — פאר אויבער
און נידער — קאנאדע איז באווילינט געוואָרען אן "אסעמבלי" און
עס זענען איינגעפירט געוואָרען אנדערע קאנסטיטוציאנעלע ענדע־
רונגען, באקאנט אין דער קאנאדער קאנסטיטוציאנעלער געשיכטע אלס
דער "קאנסטיטושאנעל עקט 1791", אבער דאָס איז אלץ געוועזען
וועניג צו קענען באזייטיגען דעם צוזאמענשטויס, מיט דער אויסנאם
פון עטליכע פלעצער, ווי קוויבעק, מאָנטרעאל, טהרי ריוועדס א. ד. נ.
זענען די ענגלענדער געוועזען אין אזא מינאָריטעט אין נידער־קא־
נאדע, אז זיי האבען ניט געקענט דורכצופירען א ענגיגענדע

צאל קאנדידאטען אין דער ״אסעמבלי״, און אין די ערשטע וואלען האבען זיי טאקע מער ניט געקענט ערווארטען ווי זעכצען מיטגלידער פון די פופציג, פון וועלכע די ״אסעמבלי״ איז באשטאנען.

עס האט זיך ניט געזעהן קיין וועג פאר אן אויסגלייך, פארקערט נאך, די אורזאכען פאר צוזאמענשטויסען זענען מיט דער צייט נאך אלץ שארפער געווארען, הויפטזעכליך אין די ערשטע יארען פון ס׳ניינצענטען יארהונדערט, און באזונדערס שארף איז עס געווארען צוליעב דעם פאלגענדען אינצידענט.

די ״אסעמבלי״ האט אנגענומען א באשלוס, אז אלע תפיסות זאלען געבויט ווערען פון דער הכנסה פון דער פראווינץ. די פראנצויזען האבען נאך דאמאלט קיין אייגענע צייטונגען ניט געהאט, פארקערט וויעדער דער ענגלישער טייל האט געהאט צווויי ארגאנען דעם ״קוויבעק מוירקורי״ און די ״מאנטרעאל נאזעט״. ביידע צייטונגען האבען רעפרעזענטירט דעם קאמערציעלען עלעמענט פון וועלכען דאס הויב ענגלישע זענען באשטאנען, און אזוי ווי אזא באשלוס האט געמיינט גרעסערע שטייערען, האבען זיי אנגעהויבען אנצופירען א העפטיגען קאמף נעגען דעם, פארלאנגענדיג אז די לאסט פון בויען תפיסות זאל פאלען אויף די לאקאלע פלעצער, און ניט אויף דעי גאנצער פראווינץ. די פאלעמיק איז געווען אזוי וועלכע אז די ״אסעמבלי״ האט די באטרעפענדע רעדאקטארען גערופען צו פארענטווארטליכקייט, אבער דאס האט נאך מער אויפגערעגט דעם ענגלישען טייל, וועלכע האבען שוין יעצט אפען געטענה׳ט, אז נידער קאנאדע איז צופיעל פראנצויזיש. די פראנצויזען האבען אויף די טענות ניט געשווייגען, און אין חודש נאוועמבער 1806 האט אנגעהויבען צו ערשיינען די ערשטע פראנצויזישע וואכען־צייטונג אין קאנאדע ״לע קענעדיען״, און ווי מען האט דאמאלט געגלויבט איז די צייטונג קאנטראלירט געווארען פון ס׳ספיקער״ פון דער ״אסעמבלי״ און אנדערע פארלאמענט־מיטגליעדער. די צייטונג האט גלייך באקומען א גרויסע פארשפרייטונג צווישען דער פראנצויזישער באפעלקערונג, און יעדער נומער אירער האט ענטהאלטען שארפע רייד געגען דער רעגיערונג און די בעאמטע, וועלכע זענען מערסטענס געווען ענגלענדער.

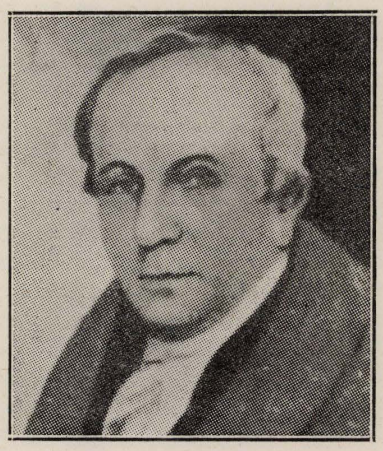
אין יענער צייט (אין 1808) איז קיין קאנאדע אריינסגעקומען אלס גאווערנאר סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער פינפטער קאנאדער גאווערנאר אונטער'ן ענגלישען רעזשים (1811—1807), און מיט זיין אנקומען איז דער קאמף נאך מער פארשטארקט געווארן. ער האט חושד געווען, אז די צייטונג ווערט אונטערשטיצט פון די אנטי־בריטישע עלעמענטען אין די פאראייניגטע שטאאטען, און אזוי ווי עס זענען שוין געווען ענגוג סמנים וועגען קומענדען קריעג צווישען אמעריקע און ענגלאנד, האט ער דאהרום אונטערדריקט דעם "לע קענעדיען", ארעסטירט דעם הרוקער, ווי אויך די גרינדער ווי פיער בעדארד און אנדערע. דאס האט נאך מער אויפגערעגט די פראנצויזישע געמיטער, כאטש קרעיג האט געדענקט אז מיט דעם וועט ער אונטערדריקען דעם פראנצויזישען נאציאנאליזם.

קרעיג איז געווען א סאלדאט, און ניט קיין פאליטיקער, און דאריבער האט ער זיך נעמומען אונטערצודריקען די פראנצויזישע אומצופריעדענהייט מיט א שטארקער האנט. די פראנצויזען האבען פארלאנגט אז די ריכטער זאלען ניט האבען קיין רעכט צו זיצען אין דער "אסעמבלי", און אז די פראווינץ זאל האבען די פולע פאראנטוואָרטליכקייט פאר די הוצאות און די הכנסות, און ביידע פאדער רונגען זענען באקעמפט געווארן פון קרעיג'ן, וועלכער האט אין דעם געזעהען א באווגונג פון "נידער קאנאדע פאר די פראנצויזען".

די 'אסעמבלי" האט אנגענומען א באשלום אויסצושליסען די ריכטער, אבער דער גאווערנאר און דער "קאונסיל" האבען עס פארווארפען, און די "אסעמבלי" האט דאהרום באשלאסען זיך אפצורעכענען אויף אן אנדער אופן, און אלס שעיר לעזאזל איז אויסגעקליבען געווארן א איד, אבוואל זיי האבען געמיינט מיט דעם גאר צו טרעפען די ענגלענדער.

יחזקאל האארט, אהרן האארט'ס צווייטער זון (געבוירען אין טהרי ריוווערס אין 1767, געשטארבען אין 1843) האט געירשנ'ט זיין פאטער אלס "סיניאר פון ביקאנקאור", און ווען אין טהרי ריוווערס זענען אין 1807 פארגעקומען וואלען פאר אן אסעמבלי מיטגליעד, איז יחזקאל האארט געווארן א קאנדידאט. דריי קאנדידאטען זענען געווארן פארן אמט, אבער דער קריסט טאמא קאפען האט בלויז באַ־

קומען 41 שטימען, דער צווייטער, מעטיו בעל, נאָר 10 שטימען, און יחזקאל הארט האָט באקומען פופציג שטימען. און דאן האָבען זיך אָנגעהויבען א רייע דרייד'לאך, דורך וועלכע די פראנצויזישע נאציאנאליסטען האָבען דורך הארט'ן זיך געוואָלט אפרעכענען מיט דער נאנצער גרופע ענגלענדער. איידער יחזקאל הארט האָט געקענט פארנעמען זיין פלאץ אלס אסעמבלי־מיטגליעד, האָט ער געמוזט אפגעבען די נוויטיגע שבועה, וועלכע איז געווען־ניט גענוענען א קריסט־ליכע שבועה, און מען האָט געדארפט שווערען טרייהייט: "לויט

יחזקאל הארט.

דעם ריכטיגען גלויבען פון א "קריסט". הארט האָט זיך פון אזא שבועה ענטזאגט, און דער באטרעפענדער בעאמטער האָט אים ער־לויבט אפצוגעבען א אידישע שבועה לויט'ן אידישען נוסח, מיט א צו־געדעקטען קאָפּ, און איבער א תנ"ך. אָבער זיינע פאליטישע אפא־נענטען האָבען זיך אָנגענאפט אין דער דאָזיגער געלענהייט, אוּן אויפגעהויבען א שטורם וועגען דעם, און נאָך א לאנגער דעבאטע

האָט די מאיאריטעט ענדליך באשלאָסען, אז יחזקאל האָרט קען ניט פארנעמען זיין פלאץ אין דער "אסעמבלי", און זיין "סיט" איז ערקלערט געוואָרען אלס "לויידיג". אָנגעהויבען פון זיינע פאָליטישע געגנער אלס א זאך, צו קענען שלאָגען דערפון קאפיטאל פאר זיך, און צו טרעפען די ענגלישע פראָטעסטאנטען, האָט זיך עס פארוואנדעלט אין א פראָגע פון רעליגיעזער טאלעראנץ און גלייכבארעכטיגונג. דאָס געזעץ בנוגע אידען וואָס איז ביז יעצט ניט דעפינירט געווען, האָט יעצט געמוזט קלאָר באשטימט ווערען, און יחזקאל האָרט האָט געזוכט אויסצונוצען די דאָזיגע געלעגענהייט פאר דעם צוועק. ער האָט געטענה'ט, אז זיין שבועה איז אין אייגנקלאנג מיט'ן געזעץ, און איז אין דעם אונטערשטיצט געוואָרען פון דער ענגלישער מינאָריטעט, אָבער די קאטוילישׂ-פראנצויזישע מאיאריטעט איז געוועזן נעגען דעם, דעם נייגענטען פעברואר 1808 האָט דאָס הויז אים אויסגעשלאָסען פון מיטגליעדערשאפט, און עס האָבען ניט געהאָלפען האָרט'ס פראָטעסטען און אויך ניט די פראָטעסטען פון זיינע אונטערשטיצער און מיטקעמפער. ער האָט דארום באשלאָסען ארויסצושטעלען נאכאמאל זיין קאנדידאטור, און אויך דאָס מאל איז ער ערוועהלט געוואָרען מיט א גרויסער מאיאריטעט, א זאך וואָס האָט געצייגט, אז די וועהלער האָבען וועגען דעם ענין גאנץ אנדערש געדענקט ווי די פראנצויזישע פאלקס-פארטרעטער. אָבער די "אסעמבלי" איז געבליבען איינגעשפארט, זיי האָבען אים דאן וויעדער ניט געלאָזט פארנעמען זיין פלאץ, און זיי האָבען נאָך געוואָלט הורכפירען א געזעץ וואָס זאל פארבאָטען א אידען צו קענען ערוועהלט ווערען.

"אידען זענען דיסקוואליפיצירט פון צו קענען זיצען אין דער אסעמבלי", האָט געלויטעט דער געזעץ-פראָיעקט, וועלכער האָט שוין געהאט דערגרייכט די צווייטע פאָרלעזונג, די פראָגע וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג איז דארום גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געוואָרען, און סער דושיימס קרעיג, וועלכער האָט ניט געשטימט מיט א סך פראָיעקטען פון דער "אסעמבלי", איז אויך געווען געגען האָרט'ס אויסשליסונג, און אום צו מאכען א סוף צו דער פעשיכטע, האָט ער די "אסעמבלי" אויפגעלעזט, איידער זי האָט נאָך צייט געהאט צור-

געבען דעם געזעץ־פראיעקט די געזעצליכע דריטע פארלעזונג, וועל־כע האָט געדארפט פארקומען דעם 15־טען מאי 1809.

"איר האָט פארברענגט אייער צייט אננעמענדיג געזעצען, וועלכע זענען אן אונקאנסטיטוציאנעלע פארלעצונג פון די רעכטען פון די אונטערטאנען, און וועלכע זענען בוכשטעבליך דערווידער די געזעצען פונ'ם בריטישען קעניגליכען פארלאמענט, אונטער וועמענם יורים־דיקציע איר זייט, אייערע פארהאנדלונגען זענען געגען די ערשטע פרינציפען פון נאטירליכע געראבטיגקייט", — אזוי האָט סער קרעיג געשריבען אין זיין "מעסעדוש", אין וועלכען ער האָט אויפגעלעזט די אסעמבלי, און אזוי געטויט דעם שענדליכען געזעץ גלייך ביי זיין געבורט. *)

*) וועגען קרעיג'ס שטעלונג צו דער הארט־אפערע געפינען מיר אויך דאָם פאלגענדע אין דער געשיכטע פון "די אורסולין שוועסטער אין טהרי ריווערס" (זייט 380).

"אינ'ם זומער פון 1809, זענען אונזערע קלאסען באזוכט גע־ווארען פון א בארימטען גאסט, זיין עקסעלענץ גאווערנאר קרעיג, און ער האָט אויך גרויסמוטיג איינגעוויליגט צו באזוכען אונזער היי־ליגען פאָטער, דעם גייסטליכען און די געמיינדע. זייענדיג אין שטאדט איז ער געווען דער גאסט פון הער יחזקאל הארט, וועלכער האָט געוואוינט אויף דער ריו די פארדזש. דאָם לאנד הינטער זיין וואוינונג האָט פארמירט א פראכטפולע טעראסע, וואו דער אר־קעסטר פונ'ם "קעניגרישן" רעגימענט האָט געשפיעלט בשעת דעם מיטאג פאר'ן געהויבענעם גאסט. עס איז געווען אין זכרון פון דעם באזוך, וואָס מר. הארט האָט געגעבען דעם נאָמען קרעיג איינעם פון זיינע זין, וועלכער איז געבוירען געווארען יענעם זומער. דאָם קינד האָט מען א נאָמען געגעבען דושיימם הענרי־קרעיג הארט.

דער באזוך פונם גאווערנאר האָט אויך געהאט א פאליטישע זייט, און פאר א לאנגע צייט האָט מען וועגען דעם נערעדט אין דער פרעסע. הער הארט איז ערוועהלט געווארען אין 1807 פון די פראנצויזישע־קאנאדער אין טהרי ריווערס, געגען די הערען קאפטן, וועסינא און בעל, אבער אזוי ווי א גרויסע פארטיי האָט זיך ער־

יאָרען פון אניטאציע פאר און נעגען אידישער גלייכבארעכטיגונג האָבען דאן נאכגעפאלגט, אָבער דער פארטיי־קאמף, ווי אויך דער קאמף צווישען די צוויי ראסען — די ענגלענדער און די פראנצויזען איז מיט דער צייט אויסגעשטילט געוואָרען, פארלוירען א סך פון זיין שארפ־קייט, און ממילא אויך אָפּגעשוואכט די נעגנערשאפט צום נערעכטען אידישען פארלאנג. אין דעצעמבער 1828 *) האָבען א גרופּע אידען זיך געוועלדעט צום פארלאמענט מיט דעם פארלאנג, מען זאָל זיי ערלויבען צו רעגיסטרירען די געבורטען, טויטענפעלע און חתונות, און אין 1829 איז דער פארלאנג באוויליגט געוואָרען, און איז סאנקציאנירט געוואָרען דורך א קעניגליכער פראקלאמאציע דעם 13־טען יאנואר, 1831. ערמוטיגט פון דעם ערפאָלג, האָבען די אידען באשלאָסען צו מאכען א ווייטערדיגען פרואוו און אפגעשיקט אין דעמזעלבען יאָר (יאנואר 31 און פעברואר 7 —1831) צו דער לעגיסלאטור א פעטיציע, אונטערגעשריבען אויף פון שמואל הארט, יחזקאל הארט'ס

קלערט נעגען דער צולאָזונג פונ'ם אידען צו דער אסעמבלי, זענען אין 1808 פארגעקומען נייע וואלען, ביי וועלכע די אייגוואוינער־פון טהרי ריוועָרס האָבען ערווהלט די הערען הארט און בעדארד נעגען די הערען וועסינא און פאושעי. דער פארלאמענט איז ווייטער אויפגעלייזט געוואָרען, און דער גאווערנאר איז פערזענליך געקומען קיין טהרי ריוועָרס אונטערצושטיצען הארט'ס וואלען (אין אקטאבער 1909), אָבער דער לעצטער האָט אויפגענעבען דעם קאמף, און די הערען בעל און באדאו זענען ערווהלט געוואָרען.

אין דער זעלבער געשיכטע (זייטען 524־519) ווערען אויך נעבראכט די נעמען פון די שילערינס, וועלכע האָבען געלערנט אינ'ם פענסיאנאט פונ'ם דאָזיגען מאָנאסטיר, און צווישען זיי געפינען זיך אויך די קינדער פון בנימין הארט, און הענרי יהודה.

"Les Ursulines des Trois Rivieres depuis leur etablissement jusqu'a nos jours.

---

*) די אידיש־ענגליש ענציקלאָפּעדיע גיט אָן דאָס יאר 1823, אָבער ווי די אטאוועד ארכיוון צייגען איז עס געוועזען דעם 4־טען דעצעמבער, 1828.

א זון, אין וועלכער זיי האָבען פארלאנגט גלייכע ציווילע רעכטען. דאָס מאָל האָט עס שוין קיין געגנערשאפט נית באגעגנט. דעם 16-טען מערץ, 1831, איז אריינגעטראגען געוואָרען א גזעזע־פראָיעקט, לויט וועלכען די אידען וועלען באוויליגט די זעלבע פאָליטישע רעכטען ווי קריסטען. דער "ביל" איז שנעל דורכגענאנגען אלע נויטיגע פארמאָליטעטען איז אָנגענומען געוואָרען פון דער "אסעמבלי" און פון דעם "קאונסיל", און דעם פינפטען יוני 1832 האָט דער גזעזע באקומען די קעניגליכע צושטימונג. די קאנאדער אידען זענען דאדורך געשטעלט געוואָרען אין זייער רעכט אויף דערזעלבער מדרגה ווי די אנדערע קאנאדער בירגער.

די פארהאנדלונגען אין דער „אסעמבלי"

אין צוזאמענהאנג מיט יחזקאל הארט'ס קאמף צו קענען פאר־נעמען זיין "סיט" אינ'ם פארלאמענט, נאכדעם ווי ער איז געזעצליך ערוועהלט געוואָרען, זענען אינטערעסאנט די פארהאנדלונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען וועגען דעם אין דער "אסעמבלי". דאָס וויטער־דיגע זענען אויסצוגען פון די באטרעפענדע פראטאקאלען וועגען די פארהאנדלונגען פון דעם ענין: *)

פרייטאג, יאנואר 29, 1808.

מר. בערטהעלאט האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפרעזענטירען די בארא פון טהרי ריוועדס, האָט גענומען די שבועה, און אז ער וואלט אויף יענער זייט "באר" (די אפּצויטונג אינ'ם פארלאמענט, וועלכע טיילט אפּ די פארלאמענט מיטגליעדער פון די איבעריגע טיילען פון דעם זאל), צו קענען אריינקומען, און אויף דער פראגע פון א מיטגליעד האָט מר. בערטהעלאט צוגענעבען, אז הער הארט האָט געשוואירען איבער דער ביבל מיט א צוגעדעקטען קאפּ.

*) די באטרעפענדע פארהאנדלונגען זענען אויף פארעפענטליכט געוואָרען אינ'ם 23-טען באנד פון די "פובליקאניעס" פון דער אמע־ריקאניש־אידיש־היסטארישער געזעלשאפט — פארעפענטליכט דורך ראביי דזשולעוס דזשייי. פריין.

מר. טורגעאן האָט אינפֿארמירט דאָם הויז, אז ער איז געווען אנוועזנד מיט מר. בערטהעלאָט, ווען הארט האָט געשוואוירען לויט'ן אופן ווי מר. בערטהעלאָט האָט דערצעהלט.

מאָנטאג, פֿעברואר 1, 1808.

דאָם הויז האָט באשלאָסען, אז די פראגע אויפגעהויבען דעם 29־טען יאנואר וועגען יחזקאל הארט, עסקווייער, זאָל יעצט פֿאָרגעברַאכט ווערען.

מר. בערטהעלאָט האָט דאן באקאנט געמאכט, אז דעם 29־טען יאנואר האָט ער איבערגעגעבען אז יחזקאל הארט האָט געזומען די שבועה, אָבער ניט די שבועות.

אויפ'ן פארשלאג פון'ם אטוירני דושענעראל, אונטערשטיצט פון ריכטער דע באָנן, איז באשלאָסען געוואָרען, אז עס איז די מיינונג פון'ם הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפרעזענטירען די בראָה פון טהרי ריוועִרס, האָט ניט געזומען די שבועה לויט'ן געוועהנלִיכען שטייגער און פארָדענט האָרום אז דער בעהילף סעקרעטאר פון'ם פארלאָמענט זאָל איבערגעבען דעם באטרעפענדען יחזקאל הארט, עסקווייער, א קאָפּיע פון די פארהאנדלונגען, כדי ער זאָל קענען נעמען אזא וויִטערדיגע שטעלונג ווי דער פארלאָמענטאַרישער געזעץ ווען פאָדערט.

פֿרַיטאג פֿעברואר 12, 1808.

א פעטיציע פון יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו פארטרעטען די בראָה פון טהרי ריוועִרס, איז געלעזען געוואָרען פון מר. מיזור, וועלכער האָט פארגעשלאָגען, און איז אונטערשטיצט געוואָרען פון מר. בערטהעלאָט, אז די באטרעפענדע פעטיציע זאָל יעצט אויפגענומען ווערען.

דאָם הויז האָט דאן באשלאָסען, אז די אינפארמאציע געגעבען דעם הויז דעם 29־טען יאנואר, וועגען דעם אופן ווי מר. הארט האָט געשוואוירען, און אויך די פעטיציע פון טאמא קאפען, עסקווייער, געגען יחזקאל הארט'ס ערוועהלונג, זאָל יעצט געלעזען ווערען. די באטרעפענדע אינפארמאציע, רעזאָלוציע, און פעטיציעס זענען געלעזען געוואָרען. מען האָט געלעזען יחזקאל הארט'ס פעטיציע, אין וועלכער

כער ער באהויערט דעם באשלוס פונ'ם הויז, וואס מען האט אים מיטגעטיילט, אז ער האט ניט געגומען די שבועה לויט'ן געוועהנלי־כען שטייגער: אז דעם 29־טען טאג אין יאנואר האט ער געשוואוירען אין איינקלאנג מיט'ן סטאטוט 31 פון זיין מאיעסטעט'ס געזעץ, קא־פיטל 31, טייל 29; אז די שבועה איז אים געגעבען געוואָרען אויף א געזעצליכען אופן, ווי דירעקטירט פון זיין מאיעסטעט'ס קאמי־סארען, און אז ער באטראכט פון זיין זייט די שבועה פאר געזעצליך, ביגדענך און הייליג; אז ער וועט אויך ניט האבען דאגעגען, אז ער זאל שווערען נאכאמאל אין דער געוועהנליכער פארם, אבווא ער האלט אויך זיין ערשטע שבועה אין ריכטיגען אייגקלאנג מיט'ן קאנ־סטיטוציאנעלען געזעץ פון דער פראוויניץ, און ער האפט דארום אז דאס הויז וועט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין "סיט".

מיטוואך, פעברואר 17, 1808.

באשלאסען, אז די רעקארדען אין די ביכער וועגען דעם אופן ווי יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, זאלען יעצט געלעזען וו־רען — און די באטרעפענדע רעקארדען זענען געלעזען געוואָרען.

באשלאסען, אז דער אופן, אין וועלכען דער באטרעפענדער יחזקאל הארט, עסקווייער, האט גענומען די זעלבע שבועה ווי זי ווערט פראקטיצירט אין די געריכטס־הייזער, וועו מען גיט די שבועה צו פערזונען פון דער אידישער רעליגיע.

באשלאסען, אז דאס הויז זאל יעצט אויסהערען אינפארמאציע פון די מיטגליעדער, וועגען זייער באקאנטשאפט מיט דער אמונה פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מיור האט דאן באקאנט געמאכט דאס הויז, אז עטליכע טעג צוריק, האט אים מר. הארט פערזענליך אינפארמירט, אז ער איז ערצוינגען גווואָרען לויט דער אידישער רעליגיע, און אז ער ג־הערט אויך יעצט צו דעם גלויבען.

און מר. מאנדעלעט האט באקענט דאס הויז, אז אין א ג־שפרעך מיט מר. הארט, האט ער אים געזאגט, אז ער קען ניט אפלי־קענען, אז ער איז א איד; אז ער גלויבט אין דער אידישער אמונה.

ריכטער פאושעי האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז ער ווייסט זיכער, אז יחזקאל׳ס הארט איז א גלויביגער איד: אז ער קען אים אלס א אידען זינט דעם יאָר 1803; אז מר׳ הארט היט אָפּ די אידישע מנהגים, און אין געריכט האָט ער קיינמאל ניט געשוואוירען אנדערש ווי נאָר עס שוועדען אידען. ריכטער פאושעי האָט ווייטער צוגעגעבען, אז אלס ריכטער וויסט ער אויך זיכער אז הארט איז א איד, וויל ער האָט זיך לעצטענס צו אים פערזענליך געווענדט מיט א בחשה, אז ער זאל ניט דארפען ערשיינען אין געריכט אין די שבתים, וואָס איז זיין רוה־טאג, און דער רוה־טאג פון אלע אידען.

באשלאָסען, אז דאָס הויז איז מיט דער מיינונג, אז יחזקאל׳ס הארט, עסקווייער, ערוועהלט אלס מיטגליעד פאר דער בארָאה פון טהרי ריוועדס, איז פון דער אידישער רעליגיע, און אז מען זאל אים קומענדען פרייטאג אויסהערען ביי דער ״באר״ פון הויז, אדער דורך א פארטרעטער אויב ער וועט עס געפינען פאר נויטיג, וועגען דער לענגליטעט פון זיינע פרעטענזיעס צו פארנעמען זיין ״סיט״ אינ׳ם הויז, דאָרט זיצען און שטימען, ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס ער איז פון דער אידישער רעליגיע, און דאָס וואָס ער האָט געשוואוירען לויט דעם אופן פון דער רעליגיע. א קאָפּיע פון די רעזאָלוציעס און אינפארמאציע זאל צו אים צוגעשטעלט ווערען דורכ׳ן געהילפס־סעקרעטאר.

שבת, פעברואר 20, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען אויפצולעזען זיך אין א ״קאמיטי אף דהי האול״, דער ״ספיקער״ האָט פארלאָזען זיין פארזיץ, און מר. וויג, האָט עס פארנומען. נאָך די פארהאנדלונגען האָט דער פאָרזיצענדער וויעדער פארנומען זיין פלאץ, און מר. וויג האָט באריכטעט אז דער קאָמיטעט האָט באשלאָסען איבערצוגעבען דורך אים דעם באריכט, וועלכן דאָס הויז וועט געפינען פאר נויטיג.

באשלאָסען, אז דער רעפאָרט זאל יעצט אויפגענומען ווערען.

דער באריכט איז געווען: — באשלאָסען, אז עס איז די מיינונג פונ׳ם קאָמיטעט, אז יחזקאל׳ס הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט פארנעמען זיין פלאץ, אדער שטימען.

ריכטער פאושעי, אונטערשטיצט פון מר. קארטיע, האָט פאר־
געשלאָגען אז עס זאָל געגומען ווערען די אפשטימונג וועגען דער רע־
זאָלוציע. עס האָבען געשטימט —

יא 21

ניין 5.

באשלאָסען, אז יחזקאל האָרט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען,
קען ניט זיצען אָדער שטימען אין הויז.

מיטוואָך, אפריל 19, 1809

מר. מאָנדאָלעט, אונטערשטיצט פון מר. טרעסטלער האָט פאר־
געשלאָגען — באשלאָסען, אז יחזקאל האָרט, עסקווייער, ערוועהלט
אלס איינער פון די פארטרעטער פון דער בראה טהרי ריווערס, צור־
דיענען אינ׳ם יעצטיגען פראָווינציעלען פארלאמענט, און וועלכער
זיצט יעצט אינ׳ם הויז, איז דער זעלבער יחזקאל האָרט, וועלכער איז
ערוועהלט געווָארען צו דיענען ביי דער פערטער סעסיע פונ׳ם פרא־
ווינציעלען פארלאמענט אויפ׳ן פלאץ פונ׳ם פארשטארבענעם האנא־
רייבל דושאָהן ליעם, פאר דער באטרעפענדער בראה.

אויפ׳ן פארשלאג פון מר. באורדאושעי, אונטערשטיצט פון מר.
טודגעאן איז באשלאָסען געווָארען, אז דער פארשלאג זאָל אויס־
געבעסערט ווערען ווי פאלגט :

נאכ׳ן וואָרט ״באשלאָסען״ זאָל אריינגעשטעלט ווערען, ״אז
דאָס הויז זאָל יעצט אויפנעמען אינפארמאציע וועגען יחזקאל האָרט,
אז דאָס איז דערזעלבער וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע
ערקלערט געווָארען פאר אומפאסיג צו זיצען און שטימען.״

מען האָט אייגנעשטימט צו דער אויסבעסערונג, און מר. מאנ־
דעלעט, מר. מיור, און מר. באורדאושעי האָבען אינפארמירט דאָס
הויז אז דאָס איז דערזעלבער יחזקאל האָרט וועלכער איז ערקלערט
געווָארען פאר אומפאסיג ביי דער לעצטער סעסיע.

פארגעשלאגען פון מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מר. דו־
ראשעי :

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, וועלכער זיצט אין יעצטיגען פארלאמענט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון טהרי ריוועדס איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געוואָרען פאר אומפאסיג צו זיצען אין הויז און שטימען, ווייל ער איז פון אידישען גלויבען.

געשטימט —

יא, 35.

ניין, 5

די רעזאלוציע איז אנגענומען געוואָרען.

פרייטאג, מאי 5, 1809.

אויפ'ן טאג־ארדנונג ווערט געשטעלט דאס פארלעזען וועגען דער רעליגיע פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מאנדעלעט שלאגט פאר, אונטערשטיצט פון מר. ראביטעל צו באשליסען, אז די מיטגליעדער פון דעם הויז, אין וועמענם אנווענהייט יחזקאל הארט, עסקווייער, האט גענומען די שבועה ביי דער ערעפענונג פון'ם פארלאמענט, זאלען דערצעהלען ווי אזוי ער האט גענומען די באטרעפענדע שבועה.

לויט'ן באשלוס האט דאס הויז אויסגעהערט די אינפארמאציע.

מת. באורדאזשעי און מר. הושעסנעי האבען דערצעהלט דאס הויז, אז זיי זענען אנווועזענד געווען, וען יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, אז זיין קאפ איז ניט געווען צוגעדעקט, און זייז האנט האט ער גהאלטען אויף א בוך. וען מען האט דעם באטרעפענדען בוך געגעבען צו מר. בלעקוואוד, אייגער פון די מיטגליעדער, וועמען מען האט אייגעשוואוירען צוזאמען מיט יחזקאל הארט, האט ער, מר. בלעקוואוד, געפרעגט די קאמיסארען, באשטימט צו געבען די שבועה צו די מיטגליעדער — וואס פאר א בוך עס איז ? אז זיי האבען געענטפערט, "עס איז דער נייער טעסטאמענט"; אז מת. בלעקוואוד האט געזאגט, זעהר גוט; האט עס א קוש געטון, און האט עס איבערגעגעבען מר. הארט, וועלכער האט עס אויך געקושט.

מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מת. מארטינעאו, האט פאָרגעשלאגען צו באשליסען :

אז יחזקאל האַרט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, ווי עס צייגט דער רעקאָרד פונ'ם 17-טען פעברואר, 1808, אין די זשורנאלען פון דער לעצטער סעסיע, אין אזוי ווי ער האָט ביי דער ערשטענונג פון דער יעצטיגער סעסיע געשוואוירען איבערן הייליגען עוואנגעליום, וועלכעם קען אים ניט בינדען, אוּן ער האָט דערפאר פארשוועכט די רעליגיעזע אינסטיטוציע דערפון, קען ער דארום ניט פארנעמען זיין "סיט", אדער זיצען אוּן שווערען אינ'ם הויז.

מר. בעדארד, אונטערשטיצט פון מר. פעפיניו, האָט פאָרגעשלאָגען אין אויסבעסערונג, אז נאָכ'ן וואָרט "רעליגיע" זאָלען אלע ווערטער אויסגעמעקט ווערען, אוּן עס זאָל נאָר צוגעשטעלט ווערען דאָס פאָלגענדע, "קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז".

די אויסבעסערונג איז אָנגענומען געוואָרען, אוּן די אפשטימונג האָט געגעבען :

יא, 18.

ניין, 8.

באשלאָסען, אז יחזקאל האַרט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז.

דער באשלוּס פון דער "אסעמבלי" אויסצושליסען יחזקאל האַרט'ן, אוּן ניט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין פלאַץ, איז פינף טעג שפעטער באטראכט געוואָרען פונ'ם אויבערשטען הויז — דער "קאונסיל", (מיטוואָך, מאי 10, 1809). דאָס וווייטערדיגע איז א פארקירצטער אויסצוג פון די "קאונסיל" פראָטאָקאָלען וועגען דער יחזקאל האַרט אפערע אוּן זייער באשלוּס :

דער "קאונסיל"-צימער אין 'נאָווערנאָר דזשענעראל'ס' הויז. עס זענען אנוועזענד גענועזען, זיין עקסעלענץ סער דזשיימס ה. קרעיג, ק. ב.; דער הויפט-רייכטער; דער לאָרד בישאף פון קוויבעק; טאמאס דאנן, פרענסוא בייבי; פיער א. דעבאנן, דזשאָהן יאנג, אוּן דזשענקין וויליעמס עסקווייער. זיין עקסעלענץ האָט מיטגעטיילט צו די פארזאמעלטע דעם באריכט, אָנגענומען ביים "קאונסיל" קאָמיטעט, וועלכען מען האָט גוט געהייסען אוּן באשלאָסען צו פראָטאָקאָלירען.

דער באריכט.

צו זיין עקסעלענץ סער דושיימס קרעיג, ק. ב., הויפּט־גובערנאטאר פון דער פּראווינץ פון נידער־קאנאדע א. א. וו. א, א. וו.

מעג עס גפּעפעלן אייער עקסעלענץ.

דער קאָמיטעט איז פון דער מיינונג, אז א איד קען ערווּאַלט ווערן צו דער "אסעמבלי" פון דער פּראָווינץ, און מעג זיצן אוֹן שטימען נאכדעם ווי ער שווערט לויט'ן געזעץ און לויט'ן געווּאַהלטן אופן

די מיינונג איז באגרינדעט לויט די פאלגענדע אורזאכן : —

סטאטוט 13, טייל 7 — עס ווערט ערקלערט אז אלע נאטוראליזירטע אויסלענדער זאלן פארכעכטנט ווערן ווי זיין מאיעסטעט'ס געבוירענע אונטערטאנען אין אלע הינזיכטען, פונקט ווי זיי וואלטן געווּאַהלט געבוירענע, און עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז די אידען געהן ארונטער אונטער דעם געזעץ.

סטאטוט 31 פארארדנעט אז אין יעדער פון די פּראָווינצען, נידער און אויבער־קאנאדע, זאל זיין אן "אסעמבלי" און א לענגסלאטור־קאונסיל, צוזאמענגעשטעלט לויט'ן אופן ווי דערטען פארגעשריבען.

לויט סעקציע 14 פונ'ם זעלבען אקט, קען זיין מאיעסטעט אויטאריזירען דעם גובערנאטאר צו פארטיפען אן "אסעמבלי", אפצוהיטען דעם דעמאלען א. ד. ג. ווי אז די ערווּאַהלטע פערזאן זאל ניט זיין באשולדיגט אין שווינדעל, פארברעט א. א. וו. — דער קאָמיטעט איז דארום מיט דער מיינונג, אז דער שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעניערונג דארף פונ'ם גובערנאטאר געגעבען ווערן גלייך צו אלע אונטערטאנען, און דארף פארבאָטען דער "אסעמבלי" צו וועלען זיך נעמען מער רעכט ווי גאראנטירט לויט דער קאָנסטיטוציע. דער קאָמיטעט איז דארום געגען דער אויסשליסונג פון וועלכען עם איז מיטגליעד, און אז די "אסעמבלי" דארף דערווייל ניט אויפגעלעזט ווערן, אויב זיי ווילן אויסשליסען א איד, נאָר צוליעב זיין אידישקייט, ניט אנגעבעניג קיין אנדער אורזאכע (דא קומען א רייע געזעצליכע ערקלערונגען).

דער קאמיטעט געפינט אויך, אז יחזקאל האָרט איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דער לעצטער "אסעמבלי", וויל "ער איז געווען פון דער אידישער רעליגיע", אז דאָס הויז האָט געהאט א סאנקציאנירונג פון די פרייערדיגע זיצונגען.

דער קאמיטעט איז מיט דער מיינונג, אז א מיטגליעד אויסגעשלאָסען פון דער "אסעמבלי", וועלכער איז ניט לענגל דיסקוואלי־פיצירט, אדער האָט ניט לענגל פארלוירען זיין "סיט", איז בארעכטיגט צוגלייך מיט אלע אנדערע אונטערטאנען, וועלכע זענען אונגעראכטעט געקריוודעט געוואָרען, צו דער גערעכטיגקייט און שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערונג, אזוי וויט וויי עס קען אים געגעבען ווערען אָן שום פאראורטייל צו די אינטערעסען פון די איבעריגע פון זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען בכלל, און זיי זעהען ניט איין אז אזא שוץ זאל קענען געגעבען ווערען דורך אנדערע מיטלען ווי אויפלעזונג (אונטערשריבען)

דזשיי. סיוועל, פאָרזיצענדער.

קאונסיל־טשעמבער, בישאפ'ס פעלעס,
מאי 9, 1809.

אין צוזאמענהאנג מיט קרעיג'ס שטעלונג צו דער האָרט געשיכטע איז אויך אינטערעסאנט די אפיציעלע קאָרעספאָנדענץ צווישען קרעיג'ן און ראָבערט סטיוארט, וועלכער איז דאמאלט געווען דער ענגלישער קריעגס און קאלאניאל מיניסטער.

אין איין בריעף, וואו קרעיג טיילט אים מיט וועגען זיין צוזאמענשטויס מיט דער "אסעמבלי", שרייבט ער אים פאלגענדעס

"דורכפאלענדיג מיט'ן פארזוך אויסצושלישען די ריכטער, און ניט מאכענדיג קיין פארשריט אין דער אנגעלעגנהייט, ווילען זיי אויסשלישען א אידען האָרט און דאָס האָבען זיי דורכגעפירט דורך אן אפשטימונג, "אז יחזקאל האָרט פון דער אידישער רעליגיע קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז". וועגען ביידע פראגען (די ריכטער און די האָרט־געשיכטע) ווילען זיי ניט הערען קיינע ארגומענטען, און זיי לייקענען פשוט אפ די אויבערהערשאפט פון דעם בריטישען פארלאמענט, טענה'נדיג אז זיי זענען די אייניגיגע ריכטער איבער

זייערע אנגעלעגנהייטען. אין דער הארט פאסירונג האבען זיי גע־זוכט באווייזט וועגען דעם אופן, ווי ער האט געגומען די שבועה, און עס איז באשטעטיגט געוואָרען, אז ער האט עס געגומען לויט'ן שטיפער פון יעדען מיטגליעד. זיי פארלאנגען ניט פון אים, אז ער זאל פארליקענען זיין רעליגיע, נאר פון זייערע פראטאקאלען קען אפילו הארט פארשבענט ווערען פאר א קריסט, שווערענדיג איבער'ן נייעם טעסטאמענט. דער עקזעקוטיוו קאונסיל איז מיט דער מיינונג אז ער איז פאסיג צו פארנעמען זיין פלאץ, און אז ער האט געשוואוי־רען לויט'ן אקט ווי פארלאנגט פון דעם פארלאמענט."

אין א צווייטען בריף שרייבט קרעיג צום קאלאניאל־מיניסטער.

דער "ספיקער" האט געזאגט, אז איך וועל ניט וואגען זיי אויפ־צולעזען. הארט'ס אויסשליסונג איז אין דירעקטער פארלעצונג פונ'ם בריטישען פארלאמענט אקט, און איך האב באשלאסען ניט נאר צו שליסען, נאר אפילו אויפצולעזען די אסעמבלי. האבענדיג דאס באד שטימט, האב איך עס געהאלטען פאר נויטיג צו פארהיטען יעדע נא־רישע געגנערישע שטעלונג זייערע, וואס מען האט געקענט ערוואַרטען און איך האב אנגענומען מיינע מיטלען אזוי, אז זיי האבען ניט גע־האט דעם קלענסטען פארדאכט וועגען דעם, ביז וואנען מען האט ניט געהערט אפפייערען דאס סאלוטירען מיין אריינקומען אינ'ם הויז."

אויף קרעיג'ס בריף האט אים קעסלריע געענטפערט צוויישען אנדערעם: —

"אין באצוג הארט'ס אויסשליסונג, איז קלאר, אז אן אמת'ער איד וואלט ניט קענען זיצען אין דער "אסעמבלי", וויל ער וואלט ניט געקענט שוועהרען איבער'ן עוואנגעליום. די "אסעמבלי" האט דא־רום געהאט א רעכט צו אונטערזוכען אויב מר. הארט איז נאכגעקומען אלע פונקטען, נויטיג צו באשטעטיגען זיין איבערגעהן צום קריסטע־טום, און אז ער האט געשוואוירען אהן שום גייסטיגער צוריקהאל־האלטונג." *)

*) די אויסצוגען פון די בריף האבען מיר ענטנומען פון דער דאקומענטען זאמלונג רעדאקטירט פון וו. פ. מ. קענעדי, — דאקו־מענטס אף דהי קענעדיען קאנסטיטושאן 1915—1759.

די בקשה פאר א רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות

אין די פראטאקאלען פון די "אסעמבלי" זיצונגען פון נידער־קאנאדע (זייטען 85-84) פאר'ן דאטום דעצעמבער 4, 1828, ווערט צוווישען אנדערעם אויך באריכטעט וועגען דער פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, פארלאנגענדיג אן אייגענעם רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות. אין יענע פראטאקאלען לעזען מיר:

"א פעטיציע פון געווייסע איזראעליטען פונ'ם דיסטריקט מאנט־רעאל, וועמענס נעמען זענען דא אונטערשריבען, איז פרעזענטירט געווארען פאר'ן הויז דורך דעם גענעראל־סאליסיטאר, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און גענעמיגט געווארען, ערקלערענדיג: אז די פע־טיציאנערען, וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, זענען לויט די יעצטיגע געזעצען פון דער נידער־קאנאדער פראווינץ באראובט פון די בענעפיטען פון עפענטליכע רעגיסטערס, צו רעקארדירן די געבורטען, חתונות און טויטענפאלען, וועלכע פאסירען צווישען זיי, און פון אזא ניט־זיכערהייט קומט ניט נאר זיי אליין אוים צו ליידען, נאר די ערנסטע אומבאקווועמליכקייט און דער מאנגעל פון אזעלכע באי־ווייזען, באריכט אויך די אונטערטאנען פון אנדערע רעליגיעס: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען פארמערען זיך אינ'ם דיסטריקט פון מאנטרעאל און זיי באזיצען ווערטפול אומבאוועגליך אייגענטום אין דער פראווינץ, פארגרעסערענדיג עס גאנץ אפט דורך נייע קניות, האבען זיי מורא, אז דער מאנגעל אין פארלעס־ליכע געשריבענע באוויזען פון געבורטען, חתונות און טויטענפאלען צוווישען זיי, וועט קענען ווערען געפערליך אי פאר זיי און אי פאר זייערע שכנים: אז די פערזאנען פונ:ם אידישען גלויבען, זייענדיג לויט'ן גזעזץ פון דער אימפעריע בארעכטיגט צו פארמאגען "ריעל עסטייט", זענען זיי אבער געשטעלט אין א באזונדערער לאגע ווי די אנדערע מיטגלידער פון דער גזעלשאפט און זייערע בריידער אין ענגלאנד און אירלאנד; זיי בעטען דאהום דאס הויז עס זאל עטאב־לירט ווערען א געוויסע פארמע פון אן עפענטליכען רעקארד פאר א מער באשטימטערען און דויערנהאפטען באווייז פון די געבורטען,

חתונות, און טויטענפאלען צווישען די פונ׳ם אידישען גלויבען אינ׳ם דיסטריקט פון מאנטרעאל, ווייל דאס איז נויטיג פאר׳ן וואוילזיין פון דער גמיינדע בכלל, אלס א מיטעל צו באזייטיגען די שוועריג־קייטען וועלכע קענען ענטשטעהן אין דער צוקונפט אין פאל פון ירושה פון לאנד און אנדער אייגענטום צווישען די אידישע איינוואוינער פון דער פראווינץ, און צו פארהיטען סכסוכים, וואס קענען אין פיעלע פאלען ווערען געפערליך פאר׳ן אייגענטומס־רעכט־באשטעטי־גונג פון אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין שייכות מיט די פעטיציאנערען אדער זייערע יורשים: אז די פעטיציאנערען וועלכע האבען ניט קיין רעליגיעזע אינקארפארירטע קערפערשאפט, קענען ניט האבען קיין לאנד פאר א בית עלמין אין דער פראווינץ, וואו צו באגראבען זייערע טויטע קרובים און פרוינט, און אז דאס שטיק לאנד אין מאנטרעאל, וואס ווערט זינט דריי דורות, זינט די פעטיציאנערען און זייערע אורעלטערען האבען זיך באזעצט אין דער פראווינץ, געווצט פאר דעם צוועק, איז אפגעשריבען אויף יחידים צוליעב דאס פעהלען פון א קארפאראציע, און די פעטיציאנערען פיעלען דאהום אן אונזיכערהייט ווען זייערע מתים, א צושטאנד וואס באי־רירט שטארק די רעליגיעזע טראדיציעס פון די פעטיציאנערען, און עס רויבט ביי זיי אין א געוויסער מאס די באקוועמליכקייט און גליק: אז די פעטיציאנערען וויעלען האבען די מעגליכקייט צו קענען האבען דורך א קארפאראציע, חוץ א בית הקברות פאר זייערע טויטע, געווג לאנד אין דער שטאדט מאנטרעאל אדער אומגעגענד, וואו זיי זאלען קענען בויען א בנין צום דאוונען, און א פאסיגע וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אוז אום צו באזיצען דאס, וואס איז אזוי נויטיג פאר׳ן גליק און וואוילזיין פון די פעטיציאנערען און זייערע יורשים, מווען זיי זיך ווענדען צום הויז, און זיי בעטען דאהום, אז א געזעץ זאל אנגענומען ווערען אינ׳ס פארלאמענט, וואס זאל ערלויבען די פעטיציאנערען און אנדערע פון דעמזעלבען גלויבען, אין דעם דיסטריקט פון מאנטרעאל, דעם בענעפיט פון הא־בען אן עפענטליכען רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות, און טויטע־פאלען, און צו ערמעגליכען זיי דורך טראסטים אדער אנדערע, צו באזיצען לאנד פאר א בית הקברות און פאר דער אויסבויאונג פון א

בית־תפלה, און א וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אלעס אונטער אזעלכע רעגולאציעס און באדינגונגען, ווי דער פארלאמענט פון דער פראווינץ וועט גענינען פאר פאסיג."

די פעטיציע פאר גלייכבארעכטיגונג

די פראטאקאלען פארן דאטום יאנואר 31, 1831, (זייטען 38-37) גיבען איבער די פאלגענדע פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, אין וועלכער עס ווערט פארלאנגט גלייכבארעכטיגונג:

"א פעטיציע פון די אונטערגעשריבענע פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע, וועמענס נעמען עס ווערען דא צוגענעבען איז פרעזענטירט געווארען פאר'ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און גענעמיגט געווארען, ערקלערענדיג: אז די נערעכטע און ליבראלע באציהונג פון דער רעגירונג פון גרויס־בריטאניע בנוגע די אידען, ווי עס האט זיך ארויסגעצייגט פון די צווייי פארלאמענטארישע אקטען, איינס אין דעם דרייצענטען יאר אינ'ם קעניגען פונ'ם פארשטארבענעם קעניג געאָרג דער צווייטער, קאפיטעל 7 און דער אנדערער אינ'ם דרייצענטען יאר אינ'ם קעניגען פונ'ם פארשטארבענעם קעניג געאָרג דער דריטער, קאפיטעל פינף און צוואנציג, ערמוטיגען די פעטיציאנערען צו גלויבען אז זייערע רעליגיעזע געפילען און פרינציפען וועלען ניט געפינען קיין נענערשאפט צו קענען פארנעמען און געניסען פון יעדען אמט אדער פארטרויאונגסי פלאץ, ציוויל אדער מיליטערישע, אין דער פראווינץ: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען זענען ביז יעצט געווען אונטערוואָרפען צו א סיסטעם פון אויסשליסונג און בארויבט פון זייערע ציווילע רעכטען, וואס זיי גלויבען זענען די ירושה פון יעדען בריטישען אונטערטאן אין זיין מאיעסטעט'ס קאלאניעס אין אמעריקע — די פעטיציאנערען בעטען דאהום, אז דאס הויז זאל ערנסט באטראכטען זייער פאל, און געבען זיי די הילף, ווי עס וועט געפונען ווערען פאר פאסיג".

שמואל האַרט׳ס פּעטיציע

(פון די פּראטאקאלען פּעברואר 7, 1831, זייטען 103-102).

א פּעטיציע פון שמואל ביקאנקאור האַרט, פון דער שטאדט טהרי ריוועַרס, וועלכע נאָמען עס איז דאָ אונטערגעשריבען, איז פּרעזענטירט געוואָרען פּאר׳ן הויז הורך מר. נעיל׳סאן, און דאָס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען ווי פּאלגט: אז דער פּעטיציאנער איז אן איינוואוינער פון דער שטאדט טהרי ריוועַרס, אז ער גהערט צו דער אידישער רעליגיע, און אז ער האָט א באדיי־טענדע צאָל לאנד־איינגענטום אין דער פּראָווינץ, אז ער שטאמט פון אהרן האַרט, עסקווייער, א בריטיש־געבוירענער אונטערטאן, וועלכער איז געקומען פון ענגלאנד, וועַן קאנאדע איז באזיצט געוואָרען פון גרויס־בריטאניע׳ס וואפען: אז די פּאמיליע פון דעם פּעטיציאנער זענען שטענדיג געווען פון אן ערענהאפטען כאראקטער אלס לאָ־יאלע אונטערטאנען און אלס נוצליכע און איינפלוסרייכע מיטגליע דער פון דער געמיינדע פון טהרי ריוועַרס: אז דאָס רעכט פון חאָ־בען לאנד איז קיינמאָל ניט אפּגעליקענט געוואָרען פּאר פּערזאָנען פון׳ם אידישען גלויבען, און אז זייער לענאלע רעכט צו האלטען עמטער איז ביז יעצט ניט געווען קיין ענגענשטאנד, צום דיסקוטי־רען: אָבער אזוי ווי עס איז געווען די שמערצליכע פליכט פון׳ם פּעטיציאנער צו באקלאָגען זיך פּאר׳ן הויז וועגען געוויסע אקטען פין דער עקזעקוטיוו רעגיערונג פון דער פּראָווינץ, ליט וועלכע ער און אלע פּערזאָנען פון׳ם אידישען גלויבען, זענען אויסגעשלאָסען פין עמטער אין אן אופן וואָס איז זעהר באליידיגענד און עפענטליך, און וואָס דער פּעטיציאנער קען ניט פּארשווייגען צוליעב זיין כבוד און גוטע מיינונג פון זיינע מיטבירגער, הויפּטזעכליך זיינע ברידער פין דער אידישער רעליגיע: אז דעם פּארנאנגענעם זעקס און צוואנציג־סטען יולי, האָט דער ליוטענאנט־קאָלאָנעל יארק, סעקרעטאר צו סער דזשיימס קעמפּ, דאן דער רעגיערונגס־אדמיניסטראטאר, געשריבען דעם פּעטיציאנער א בריף, אנפרעגענדיג אויב דער פּעטיציאנער איז גרייט צו אונטערנעמען די רעגולארע עדפילונג פון די פליכטען אלס א מאגיסטראט אינ׳ם דיסטריקט טהרי ריוועַרס, און צו וועט ער

קוואליפיצירען צו האנדלען אלס אזעלכער אונטער דער פראָווויזיע פון אן אקט, אנגענומען ביי דער לעצטער סעסיע פון דער פראָווינציעלער לעגיסלאטור, און באקאנט מאכענדיג דעם פעטיציאנער, אז אויב ער איז גרייט פאר דעם, וועט זיין נאָמען צוגעגעבען ווערען צו דער נייער "קאָמישאן אף דהי פיעס" : אז אויפ'ן ברייף האָט דער פעטיציאנער געענטפערט, דעם אכט און צוואנציגסטען פונ'ם זעלבען חודש יולי, אז ער איז וויליג צו אונטערנעמען די רעגולארע פליכטען און דורכפירונג פון א מאניסטראט און וועט קוואליפיצירען אלס אזעלכער, אויב עם וועט געפעלען זיין עקסעלענץ צו פארלאנגען זיין דיענסט : און אז זיין נרויסער און שמערצליכער איבערראשונג האָט דער פעטיציאנער דערהאלטען א ברייף פונ'ם זעלבען ליוטענאנט קאָלאָנעל יארק, דאטירט דעם פארנאנגענעם ניינצענטען אקטאבער. אינפארמירענדיג אים, אז זיין עקסעלענץ דער אדמיניסטראטאר פון דער רעגיערונג האָט געפונען פאר פאסיג פארצולענען פאר'ן עקזעקוטיוון ראט די ליסטע פון פערזאָנען, פארגעשלאָגען אריינצושטעלען אין דער נייער "קאָמישאן אף דהי פיעס" פאר דעם דיסטריקט פון טהרי ריוועריס, אין וועלכער ליסטע זיין נאָמען איז געוועזען, א קאָמיטעט פונ'ם גאנצען ראט האָט אָבער באריכטעט צו זיין עקסעלענץ זייער מיינונג, אז א פערזאָן פון דער אידישער רעליגיע, קען ניט נעמען די נויטיגע שבועה פאר קוואליפיצירונג, און דארום קען ער ניט אריין אין דער קאָמיסיע, און אזוי ווי זיין עקסעלענץ האָט מען גענאטען דאָס זעלבע הורכ'ן הויפט געזעץ־בעאמטען פון דער קרוין, מוז ער דארום אויסלאָזען דעם פעטיציאָנער'ס נאָמען פון דער קאָמיסיע, און דאהום איז זיין נאָמען אויסגעלאָזען געוואָרען, בלויז צוליעב דעם וואָס דער פעטיציאנער גלויבט אין דער רעליגיע פון זיינע עלטערען; די רעליגיע אין וועלכער ער איז געבוירען און ערצויגען געוואָרען, וועלכע לערנט די הייליגע פליכטען פון מורא האָבען פאר גאָט, און זיין טרייַ דעם קעניג, און דאָס אין א צייט פון ליבעראליטעט און אוניווערסאלע טאלעראנץ, און אין א לאנד וואו אן אויסלענדישער איד נאטוראליזירט דורך וואוינען זיעבען יאָר איז בארעכטיגט צו יעדען אמט, און ווי דער פעטיציאנער איז אינפארמירט, אן אונגעוועליכקייט פון ענגלאנד קיינמאָל ניט פראקטיצירט, דא־

ריבער בעט דער פּעטיציאנער ביים הויז אויפצונעמען זיין פאל, און צו באפרייען אים אזוי גוט ווי זיינע ברידער פון יעדער שטאהנג אונטער וועלכען זיי זענען יעצט אונטערוואָרפען דורך די אומלענאלע אקטען פון דעם עקזעקוטיוון ראט.

באשלאָסען, אז די פּעטיציע זאל איבערגענעבען ווערען צום קאָמיטעט פאר קלאגעס.

באשלאָסען, אז הונדערט און פופציג קאָפּיעס פון דער פּעטיציע זאָלען אָפּגעדרוקט ווערען פאר'ן געברויך פון די מיטגליעדער פון דעם הויז".

די געזעצען וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג

אין די פּראָווינציעלע סטאטוטען פון נידער־קאנאדע זענען אפּגעדרוקט אין ענגליש און אין פראנצויזיש די אָנגענומענע געזעצען וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע זענען אָנגענומען געוואָרען אין די שפּעטערע יאָרען א דאנק דער יחזקאל הארט אפערט

דער געזעץ וועגען רעגיסטראציע פון געבורטען ביי אידען אין נידער־קאנאדע, לעזט זיך ווי פאָלגט :

"אזוי ווי די פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע קומט אויס אויסצושטעהן גרויס אומבאקוועמליכקייט, אונטער די עקזיסטירענדע געזעצען, טראצדעם וואָס זיי זענען בריטישע אונטערטאנען און אייגוואוינער פון דער פּראָווינץ, צו האָבען פארלעסליכע רעגיסטרען פון געבורטען, חתונות און קבורות, וועלכע קומען פאָר צווישען זיי, און דאָס קען אויך שעדליך אפּעקטירען די אינטערעסען פון די אנדערע בירגער פון זיין מאיעסטעט, איבער דער גאנצער פּראָווינץ, און באזונדערס די פון אזעלכע מענשען, וועלכע באקומען זייער רעכט אויף אומבאוועגליך אייגענטום פון פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע, און אזוי ווי עס איז ווינשענסווערט, אז עס זאָלען זיין אין יעדען דיסטריקט פון דער פּראָווינץ פאסיגע פלעצער פאר געבעטהייזער און בית־עולמ'ס, פאר'ן געברויך פון אזעלכע פערזאָנען — ווערט דארום אייננעפירט פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט, דורך און מיט דער ראָט און צושטימונג פונ'ם לעגיסלאטיוו־קאונסיל אין

"אסעמבלי" פון דער פראווינץ, פון נידער־קאנארע, קאנסטיטואירט אין פארזאמלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט, אנגענומען דורכ'ן בריטישען פארלאמענט, טיטולירט "אן אקט צוריקצוהופען געוויסע טיילען פון אן אקט אנגענומען אינ'ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערען, מיט'ן נאמען, אן אקט פאר מאכען ווירקענד דער די רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע", און צו מאכען וויטערע פראויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראווינץ. מיט'ן אויטאריטעט פון דעמזעלבען ווערט דאמיט באשלאסען, אז די הויפט־נאטאריוסען פון די געריכטען פון "קינג'ס בענטש" פאר די דיסטריקטען קוויבעק, מאנטרעאל, און טהרי ריווערס, רעספעקטיוו, זאלען זאפארט נאכדעם ווי דער אקט ווערט אנגענומען ווערען, עפענען און האלטען, אין יעדען פון די באטרעפענדע דיסטריקטען, א רעגיסטער צו פארשרייבען יעדען פער־זאן וועלכער וואויגט אינ'ם דיסטריקט, און א בריטישער אונטער־טאן פון אידישען גלויבען, איבער דעם עלטער פון איין און צוואנ־ציג יאר, זאל קענען רעגיסטרירען זיין נאמען, עלטער, צונאבען, און וואוין־ארט, נאכדעם ווי ער ווערט שווערען ביים נאטאריוס, אז ער גלויבט שוין צו זיין פון פולען עלטער."

אינ'ם פערצענטען באנד פון די "פראווינשעל סטעטיוטס אף לאוער־קענעדע" איז אויך פארעפענטליכט דער צווייטער אקט, וועל־כער לעזט זיך :—

"אן אקט צו דערקלערען פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע באראכטיגט צו אלע רעכטען און פריווילעגיעס פון די אנדערע אונ־טערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין דער פראווינץ.

מערץ 31, 1831 — פרעזענטירט פאר זיין מאיעסטעט'ס גוט־הייסונג און רעזערווירט "פאר דהי סיגניפיקיישאן אף היז מעדזשים־טי'ס פלעזשור טהעראן".

אפריל 12, 1832 — גוטגעהייסען דורך זיין מאיעסטעט און קאונסיל.

יוני 5, 1832 — די קעניגליכע צושטימונג ערקלערט דורך דער פראקלאמאציע פון זיין עקסעלענץ דעם הויפט־גובערנאטאר.

אזוי ווי עס זענען ענטשטאנען ספקות צו פערזאָנען פון דער אי־דישער רעליגיע זענען בארעכטיגט צו פיעלע פון די פריוועלעגיעס, וואָס עס גענישען אין דער פראָווינץ די אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט: ווערט דאָרום דערקלערט אוּן אייגנעפירט פון זיין קעניגליכער אויסנעצייכענטסטער מאיעסטעט, דורך אוּן מיט דעם ראט אוּן צושטימונג פון דעם לעגיסלאטיוועז קאונסיל אוּן ״אסעמבלי״ פון דער פראָווינץ פון נידער־קאנאדע, קאָנסטיטואירט אוּן פארזאמלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט אָנגענומען פונ׳ם בריטישען פאר־לאמענט, טיטולירט ״אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אָנגענומען אינ׳ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט׳ס רעגיע־רען, מיט׳ן נאָמען אן אקט פאר מאכען ווירקזאמער די פראָווויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע, אוּן צו מאכען וויטערדיגע פראָווויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע״, אוּן עס ווערט דערמיט ערקלערט אוּן איינגעפירט פון דער אויבענדערמאָנ־טער אויטאריטעט, אז אלע פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע זייענ־דיג נאטירליך געבוירענע בריטישע אונטערטאנען, וואוינענדיג אין דער פראָווינץ, זענען בארעכטיגט אוּן זאָלען פאררעכענט ווערען צו די פולע רעכט אוּן פריוועלעגיעס ווי אלע אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט, זיינע יורשים אוּן נאכפאָלגער, אוּן אז זיי זאָלען קענען נעניסען אוּן פארנעמען יעדען אמט אדער פלאץ פון צוטרויען אין דער פראָווינץ.״

לויט אלע פריהערדיגע געזעצען ווערען נאטוראליזירטע בירגער געשטעלט אויף איין שטופע ווי געבוירענע, אוּן דאָס האָט דאָרום פולשטענדיג געלעזט די פראגע. דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל האַרט׳ן איז ערפאָלגרייך פארענדיגט געוואָרען אין 1832, ווען די קא־נאדער אידען האָבען זיך דערשלאָגען צו גלייכבארעכטיגונג נאָך פריער ווי די אידען אין ענגלאנד.

א בריף וועגען יחזקאל האַרט׳ס טויט

צווישען די מאנוסקריפטען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכי־וען געפינט זיך פאָלגענדער בריף, געשריבען פון אהרן יחזקאל האַרט

צו דושאהן נעילסאן פון קוויבעק, רעדאקטאר פון דער "קוויבעק נאזעט", וועלכער האט א היסטאריש באדייטונג ניט נאר צולויבע דער הארט־אפערע גופא, נאר וועלכער דיענט אויך אלס באווייז, אז צו יענער צייט זענען די אידן און די ענגלישׂ־שפרעכענדע מינאריטעט געווען אין די נאענטסטע און פריינדלישסטע באציהונגען. דער בריף (אויף פארעפענטלישט אין באנד 26 פון די פובליקאציעס פון דער אמעריקאנישׂ־אידישער היסטארישער געזעלשאפט) לעזט זיך:

"טהרי ריוועדם, סעפטעמבער 18, 1843.

מיין טייערער הער: —

עס איז מיט טיעפען טרויער וואס איך דארף אייך מיטטיילען די טרויעריגע ידיעה וועגען דעם טויט פון מיין פאטער, יחזקאל האדט, עסקווייער, סעניאר פון ביקאנקאור, אלט 73 יאר, וועלכער האט זיך אפגעשיידט פון'ם לעבען לעצטען שבת. איך נעם מיר די פרייהייט אייך עם מיטצוטיילען, וויל אויך גלויב אז איר זייט אייניער פון מיין פאטער'ס טייערסטע פרייַנט, און פון די פיעלע מאל וואס ער האט דערמאנט אייער נאמען, קען איך אורטיילען, אז איר זייט געווען פון זיינע ערשטע באקאנטע אין קאנאדע.

איר געדענקט זיכער די פראמינענטע ראליע, וואס ער האט געשפיעלט אין דער פראווינצ'ס אנגעלעגנהייטען אין די יארען 9־1808, וואס האט געבראכט צו זיין אויסשליסונג פון דער פראווינציעלער לעגיסלאטור, וועו סער דושיימס ה. קרעיג, האן דער גאווערנאר האט זיך ענטזאגט אונטערצושרייבען א נייעם "ריט" פאר דער ערווהלונג פון אן אנדער מיטגליעד פאר דער שטאדט, אנגעבענדיג אלס איינע פון די אורזאכען פאר דער אויפלעזונג פון'ם פארלאמענט אין יענער צייט, אז די מיטגליעדער פון דער "אסעמבלי" האבען געזוכט אוועק צונעמען די רעכט ביי א רעספעקטירטען טייל פון זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען אין דער פראווינץ.

מיין פאטער איז אין 1808 ערוואהלט געווארען געגען זיין ווילען, און דורך דער כמעט איינשטימיגער בירגערשאפט פון טהרי ריוועדם, וועלכע האט דוקא געוואלט, מיט א טאג פריהער, אז ער זאל קאנדירירען ניט קוקענדיג אויף דעם, וואס ביי די וואלען זענען געווען אנ־

דערע דריי אדער פיער קאנדידאטען, און דאס בלויז פון דער קא־
טוילישער געמיינדע. נאך דער אויפלעזונג פונ׳ם פארלאמענט איז ער
וויעדער ערוועהלט געווארען אין 1809, טראץ זיין פריהערדיגער
אויסשליסונג.

איך קען אייך פארזיכערן, אז דעם רעספעקט וואס ער האט
געהאט ביי די איינוואוינער פון טהרי ריוועריס, צו יענער צייט, האט
ער עס אויך געהאט די גאנצע צייט, און אז עס איז ניטא קיין איין
פערזאן אין דער געמיינדע, וועלכער זאל ניט קענען עדות זאגען
וועגען זיין ערענהאפטען כאראקטער, וואס ער האט שטענדיג פאר־
מאגט.

ער איז געווען איינער פון די לעבען־געבליבענע קינדער פון
דעם פארשטארבענעם אהרן הארט, וועלכער איז געקומען אין לאנד
צוזאמען מיט געניראל האלדימאנד, גלייך נאכ׳ן זיעג אין דעם יאר
1759 און איז זיין לעבענס־לאנג געווען א פארערער פון די
פרינציפען, געפרעדיגט פון אייער צייטונג, און איך גלויב אז איר
וועט געפינען זיין נאמען אויף אייער אבאנענטען־ליסטע, זייענדיג
פון די עלצטע, אויב ניט דער עלצטער צו אבאניירען זיך אויף אייער
צייטונג.

איר וועט מיר ענטשולדיגען פאר דעם אויסיגען אופן, ווי אזוי
איך האב די פאקטען געשיקט, ערט אויף פאפיער. פון דער טיעפער
געטראפענער לאגע, אין וועלכער עס געפינען זיך יעצט זיין איבער־
געבליבענע פאמיליע פון זיעבען, קענט איר קוים ערווארטען, אז
מיינע געפילען זאלען מיר ערלויבען אפצושטעלען זיך לענגער וועגען
זיין זכרון.

איך פארבלייב מיין טיערער הער מיט דער גרעסטער אכטונג,
אייער זעהר ערגעבענסטער

אהרן יחזקאל האדט.

צו האנארייבל דושאהן נעלסאן, קוויבעק.

דאָס פינפטע קאפּיטעל

אידען און אַרמיי דיענסט

די אידען אקטיוו אין דער ארמיי און אין דער מיליץ — די מלחמה פון 14–1812 און דער אויפשטאנד אין קאנאדע — דער פאל מיט בנימין האַרט, — אדאלפוס מרדכי האַרט'ס קלאגע.

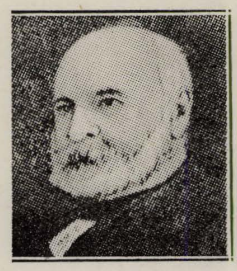
פיעלע פון די ערשטע קאנאדער אידען זענען געווען פאַרבונדען מיט דער ארמיי. אָבער זיי זענען עס געווען זיך נאָר אלס פּראָוויאַנט־צושטעלער א. ד. ג., נאָר זיי זענען אויך געווען אקטיוו באטייליגט אי אין דיענסט פון דער שטענדיגער ארמיי אין אי אין דער מיליץ.

פיעל שטורמדיג זענען געווען די יאָרען פון דער ערשטער העלפט אינ'ס נייַנצענטן יאַרהונדערט, און אין יענער שטורמדיגער פּעריאָדע, דער קריעג מיט אמעריקע, און דער קאנאדער אויפשטאנד פון 38־1837, אָנגעפירט פון פעפינין, מעקענזי און אנדערע רעוואָלוציאָנערע פירער — אין די צוויי בלוטיגע פאסירונגען אין לאנד זענען די אידען געווען שטארק באטייליגט. וועז ביים אויפשטאנד זענען די בירגער פון לאנד געווען צוטיילט אין צוויי גרופּעס, אין לאָיאליסטען און אין רעבעלען, איז צוזאמען מיט זיי, אויך צוטיילט געווען די קליינע גרופּע אידען, וועלכע האָט זיך קאָנצענטרירט ארום דער שפּאניש־פּאָרטוגעזישער "קאָנגרעגיישאן", וועלכע האָבען זיך אויך אקטיוו באטייליגט אינ'ס קאמף. מיטגליעדער פון די פאמיליעס דייוויד, האַרט, דזשאָזעף און אנדערע האָבען זיך אקטיוו באטייליגט אויף דער לאיאלער זייט, און די "קאָנגרעגיישאן" איז שפּעטער געלויבט געוואָרען פאר דער דאָזיגער טאט.

שמואל דייוויד, דער צווייטער זון פון לאזארוס דייוויד און אהרן האַרט'ס אן איידים (געבוירען אין מאָנטרעאל, 1766, געשטאר־

בנימין האַרט

יעקב הענרי דושאַזאַק

שמואל דייוויד

בען אין 1824), האָט טראָץ זיינע גרויסע האַנדעלס־פּאַרבינדונגען זיך אָנגעשלאָסען אין דער בריטישער אַרמיי, וועלכע מלחמה מיט אמעריקע האָט אויסגעבראָכען אין 1812, און האָט געוואונען מיליטעריש אויסצייכנונגען. צוויי פון זיינע זין האָבען שפּעטער אויך געדינט אלס קאוואלעריע אפיצערען אין דער רעוואלוציע פון 8–1837, און האָבען זיך אויסגעצייכענט בייַ עטליכע צוזאמענ־

שטויסען. אין דער רעבעליאן איז אויך געווען אקטיוו יעקב הענרי דושאַזוף, וועלכער האָט געשפּילט אזא ראָלע אין דער באן און טעלעגראף ענטוויקלונג אינ'ם לאנד, פארטרעטענדיג דעם אמט פון שליח, פירענדיג די וויכטיגע מיטטיילונגען צווישען די ענגלישע גע־ נעראלען דושאַהן קאלבאָר און געזעראל וועטעראל, אן אמט וואָס איז געווען פארבונדען מיט גרויס לעבענס־געפאר, און וואָס האָט נאָר געקענט געטון וועלן אין די פינסטערע נעכט, וועו די געפאר ענט־ דעקט צו וועלן פונ'ם שונא איז געווען א קלענערע. ער האָט אויך פארנומען אן אפיצירען־שטעלע אין א רעגימענט, און זיך געמאכט נוצליך אויף די פארשיידענסטע געביטען פון ארמיי־דיענסט.

אין דער מלחמה פון 14-1812 האָט אויך יחזקאל הארט, וועמען מען האָט ניט דערלאָזען פארגעסען א פארלאמענט־פּלאץ, געדיענט אלס מיליץ־אָפיצער.

דאָך ווייזט אויס, אז אויך אין דער ארמיי־דיענסט, האָבען זיך אידען אָנגעשטויסען אין פאראורטיילען געגען זיי.

בנימין הארט, אהרן הארט'ס דריטער זון (געבוירען אין מאָנט־ רעאל אין 1779, געשטארבען אין 1855), אויך אים, ווי זיין ברודער יחזקאל'ן, איז אויסגעקומען צו קעמפען פאר אידישער גלייכבארעכ־ טיגונג אין לאנד.

דעם 12־טען פעברואר, 1811, האָט בנימין הארט צוגעשיקט א בריעף פון טהרי רייוועלס, אדרעסירט צום הויפט־גאָווערנאָר, בעטענ־ דיג אים, אז מען זאָל אים ערלויבען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ, און זיין פארלאנג איז דאמאלסט איבערגעגעבען געוואָרען צום קאָלאָנעל קאפען, ער זאָל די זאָך באטראכטען.

א גאנץ יאָר, האָט דער קאָלאָנעל אָפּגעצויגען דעם ענטפער, און ערשט אינ'ם זומער פון 1812, האָט ער געענטפערט דעם גאָווערנאָר, אז הארט'ס אָנשליסונג קען נאָך אויפרייצען די סאלדאטען און אפי־ צערען פון די אנדערע גלויבענס. אז מען האָט עס געלאָזט וויסען הארט'ן, האָט ער דאן אָפּגעשיקט צום גאָווערנאָר א צווייטע בקשה, וועלכע געפינט זיך צווישען די קאנאדער שטאאטס־פאפירען, און וועלכע האָט זיך טיילווייז געלעזען וויַ פאלגט:

"צו זיין עקסעלענץ, סער דושאַרדזש פרעוואסט, באראנעט, קא־פיטאן־געניעראל, הויפט גאוורנאר איבער די פראווינצען נידער אין אויבער קאנאדע, נאווא סקאשיא, ניו בראנזוויק . . . א. א. וו. !

מעג עס גלפעלען אייער עקסעלענץ.

אייער מעמאריאליסט, כאטש אונטער'ן איינדרוק, אז עס בליבט וועניג צייט אייער עקסעלענץ פאר פרוואטע זאכען, דאך וואגט ער צו דערמאנען אייער עקסעלענץ וועגען דער אנגעלעגענהייט, צו וואס אייער מעמאריאליסט האט לעצטענס געצוגען אייער אויפמערקזאמ־קייט, וועגען דעם אז מען האט אים הורכגעלאזט אין די ראנג־העכע־הונגען אין דער מילין פון טהרי רייוערס, אייער מעמאריאליסט (בריעף־שרייבער) איז אינפארמירט געוואָרען דורך אן אונדירעקטער אבער פארלעסליכער קוועלע, אז קאלאנעל קאפענ'ס אויסזעצונג גע־גען דער "פראומאוושען" פונ'ם בריעף־שרייבער איז דאס, אז עס וועט זיין ניט־צופריעדענשטעלענד פארן פאלק אין אלגעמיין, אזן באזונדערס פאר די רוימישע־קאטוליקען, צוליעב דעם וואס דער בריעף־שרייבער איז א איד. אייער מעמאריאליסט האלט עס פאר זיין פליכט מיטצוטיילן אייער עקסעלענץ, אז די אויסזעצונג (אויב געמאכט) איז אן שום גרונד און א מיסרעפרעזענטירונג.

אייער מעמאריאליסט ציהט די אויפמערקזאמקייט פון אייער עקסעלענץ צום בייגלענטן סערטיפיקאט פון האנ. ל. סי. פאושעי, ריכטער פונ'ם דיסטריקט און ליוטענאנט־קאלאנעל פון דער דיוויזיע, פון רעוו. פרעזסוא נואזעי, גראנד־וויקאר פונ'ם דיסטריקט, פון רעוו. דאקטאר שארט, און אויך צום אונטערגעשריבענעם סערטי־פיקאט פון די אפיצירען און סאלדאטען פון דער שטאדט.

צו באשטעטיגען ווי ניט אויפריכטיג קאלאנעל קאפען איז געווע־זען אין באטראכטען די זאך, וויל אייער מעמאריאליסט באווייזען אייער עקסעלענץ דורך דעם פאקט, אז אייער מעמאריאליסט'ם ברר־דער, יחזקאל הארט, איז צווי מאל ערוועהלט געוואָרען אלס מיט־גליעד פון דער "אסעמבלי", און איינמאל אפילו געגען קאלאנעל קאפען אליין. צו צייגען אייער עקסעלענץ ווי ניט שטאנדהאפט עס איז קאלאנעל קאפען אפילו מיט זיין אויפפירונג גופא, וויל אייער

מעמאריאליסט דערמאנען אייער עקסעלענץ, אז ערשט ניט לאנג צוריק איז מר. יצחק פינעאס דערהויבען געווארען צו "אינסיין" אין דער דיוויזיע אונטער קאל. קאפען, אבווא! ער איז פון דערזעלבער רע־ליגיע ווי אייער בריעף־שרייבער.

אויב קאלאנעל קאפען האט רעקאמענדירט געגען מיר, האט ער עס דארום געטון צוליעב א פריוואטע אורזאכע געגען דעם בריעף־שרייבער.

אייער מעמאריאליסט פארלאנגענדיג די דאזיגע שטעלע, ווערט נאר באוועגט דורך דער איבערגעבענהייט און לאיאליטעט צו שטיצען די זאך פון זיין קעניג און לאנד, און וואס עס מעג זיין אייער עק־סעלענצ'ס פארגעניגען, אייער מעמאריאליסט וועט זיך פילען באר־פרידינט האבענדיג אויסגעדריקט דעם אמת פאר אייער עקסעלענץ.

און אייער מעמאריאליסט וועט שטענדיג בעטען, **בנימין הארט**, טהרי ריווערס, אויגוסט 26, 1812."

דער בייגעלענטער סערטיפיקאט (אין פראנצויזיש) לעזט זיך אזו, "מיר די אונטערצייכענער באשטעטיגען, אז מיר האבען ניט קיין אויסזעצונג צו דיענען אין דער ארמיי צוזאמען מיט הער בנימין הארט, אי אלס אפיציער אדער אויך אן אנדער אופן", און איז אונטערגע־שריעבען פון זיעבען און פערציג פערזאנען, פראנצויזען און ענגלענדער.

אויך די דאזיגע פעטיציעס האט בנימין הארט דערהאלטען דעם 23־טען סעפטעמבער, 1812, אן ענטפער פון ג'אווערנאר, אז דער זאך וועט געגעבען ווערען די גוטיגע אויפמערקזאמקייט, און אז מען וועט אים מיטטיילען דעם באשלום עטליכע טעג שפעטער, דעם 29־טען סעפטעמבער, האט בנימין הארט געענטפערט אויך דעם, שרייבענדיג צום ג'אווערנאר צוויישען אנדערעם :

"אייער עקסעלענץ ווייסט גאנץ גוט, אז וואלט איך ניט פאר־דינט דורך אויסצייכנונג די שטעלע, וואלט איך זיך אנגעשלאסען אלס געווען הלויכער וואלונטיר איידער צו פארלאנגען אן אפיציער־אמט אבער אזוי ווי איך בין א זעהר לאיאלער אונטערטאן, זאך איך הארום אן אמט. איך בין אינפארמירט געווארען, אייער עקסעלענץ, פון עט־ליכע מיליציאנער, אז קאלאנעל קאפען האט באמערקט אז ער

האָט מיר געראטען אנצושלִיסען זיך אין די וואלונטירן, און צו מאכען די איבונגען דריי מאל א וואָך, אָבער דעם ראט האָט ער מיר נעגעבען, וועז איך בין געווען קראנק, און זיך ניט געקענט באנוצען מיט דער געלעגענהייט. מען האָט מיר לעצטענס אויך מודיע געווען, אז איך בין א ניט־נעווינשטער, ווייל איך בין א איד, דאָך האָב איך אייך צוגעשיקט א צאל נעמען פון דער מיליץ, וועלכע זענען ווילִיג צו דינען מיט מיר צוזאמען."

דער סוף פון דער אפערע ווייזט אויס צו האָבען זיך געענדיגט אן רעזולטאטען, דער מעמאראנדום וועגען דעם, קען זיין, איז פאר־לוירן געוואָרען (אפשר בכיון) צווישען די פארשיעדענע רעגיערונגס־פאפיערען. ראביי הזשולִיוס דזשיי. פרויס, וועלכער האָט געשריבען וועגען דעם אין דעם 23־טען באנד פון די "פובלִיקאציעס פון דער א. א. ה. נ." שרייבט דאָרטען, אז ער האָט אונטערזוכט די רעקאָרדען וועגען די פארשיעדענע עמטער, אויסגעטיילט אין די יאָרען 1840־1811, אָבער ער האָט ניט געפונען דעם נאָמען בנימין הארט צווישען זיי.

חוץ די צוויי עפיזאָדען מיט יחזקאל און בנימין הארט, איז נאָך פאָרגעקומען א דריטע פאסירונג, אויך פון אלגעמיינער וויכטיגקייט, ביי וועלכער א מיטגלִיעד פון דער הארט פאמִיליע האָט געשפִיעלט די הויפט־ראָלִיע.

אדאלפוס מרדכי הארט, א יוריסט אין קוויבעק, (יחזקאל הארט'ס א זון, און דער פארפאסער פון א געשיכטע פון דעם מיסיסיפי טאל) האָט נאָך אלס סטודענט אנגעקאָנט א דאָרטינגען ריכטער באוען, אז די מערסטע אורטיילען וואָס דער ריכטער גיט אויס זענען אומגערעכט, באווייזענדיג עס דורך פיעלע פון די פראָצעסען, וועלכע זענען פאָרגעקומען פאר'ן באטרעפענדען ריכטער, אז די אורטיילען זענען גענוען אונגעוצליכע, און אז פרייוט פונ'ם ריכטער פלענען שטענדיג באקומען גינסטיגע אורטיילען. די זאך האָט אנגעהויבען ארויסצורופען צו זיך א בריוון געזעלשאפטליכען אינטערעס, און מיט דער הילף פון פרייוט האָט ער צוגעשטעלט צו דער "אסעמבלי" א שריפט (יאנואר 7, 1836) אנקלאָגענדיג ריכטער באוען אין פאר־

טייאישקייט און אין איבערטרעטען זיין ריכטערליכע אויטאריטעט, און אז אין ענגליכע פראצעסען זאל ער האבען ארויסגענעבען פאר־שיעדענע אורטיילען.

א בריטע אגיטאציע איז אנגעפירט געוואָרען, אזוי אז די "אסעמבלי" האט געפונען פאר נויטיג צו באשטימען אן אונטערזוכונגס־קאמיסיע, און די לעצטע האט נאך א ענגויער אונטערזוכונג רעקאמענדירט, אז ריכטער באוען זאל זיין פאַרזיכטיגער מיט זיינע אורטיילען, איינגעפינענדיג אז עס איז דאָ ענגוש פלאץ פאר באשול־דיגונגען געגען אים.

ריכטער באוען האט ווייזט אויס זיך געפונען געטראפען פון דעם באשלוס, און עטליכע יאָר שפעטער האט ער רעזיגנירט פון זיין ריכטער־אמט.

אידישע פראצעסען און קלאגעס זענען ניט געווענזען קיין זעל־טענהייט אין יענער פעריאדע, חוץ דעם פראצעס געגען דוד סיילסבי פרענקס, וועגען וועלכען מיר האבען שוין גערעדט אין דעם דריטען קאפיטעל, דערמאנט אויך דער קאנאדער היסטאריקער, וויליאם קינגספארד אין זיין קאנאדער געשיכטע וועגען אן ענגליכער קרי־גערויי צוויישען א פראנצויז לאפעיליע און א אויד סאלאמאן (באנד 5, זייט 254), און אין בריטישען מוזעאום געפינט זיך אויך א קאפיע פון אן אפיעל פון עלזיער ליווואי פון מאנטרעאל געגען דניאל ראַ־בערטסאן, ראָבערט בוירטאן און די מיליטערישע אויטאריטעטען ("רעפארט אן קענעדיען ארקייוום" — 1881).

דאָס זעקסטע קאפּיטעל

די אינוואַנדערונג פון אַן אשכנזישען עלעמענט

דער נייער אידישער עמיגראנטען שטראָם. — דער אשכנזישער עלעמענט גרינדעט א שול פאר זיך. — די "קאַנגרעגיישאן" פון ענגלישע, פוילישע און דייטשע אידן. — די ערשטע אידישע "קאַנגרעגיישאן" אין טאראנטא. — די קהלות אין קוויבעק, וויקטאריא און אנדערע שטעדט, — רעווערענד אברהם דע סאָלא. — אידען באקליידען פיעלע עפענטליכע עמטער, — די "יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי", — די "אנגלא־דושואיש אסאסיאיישאן".

פאר א גאנצער רייע פון יאָרען (ביז די פערציגער יאָרען פונ'ם נייניצעטען יארהונדערט), איז די ספרדיש־פּאָרטוגעזישע שול "שארית ישראל" געווען די איינציגע ארגאניזירטע קהלה ביי די קאנאדער אידען, אָבער מיט דעם אָנהויב פון א פארגרעסערטער אשכנזישער אייניואנדעהונג, וועלכע האָט אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד פון אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד, ענגלאנד, די ענגלישע קאָלאָניעס, און אנדערע מלוכות, האָט זיך דאָס אידישע לעבען אויך אָנגעהויבען אויסצובריטערען, אויסצושפריטען אויך אויסער דער פראָווינץ קוויבעק, און די צאָל אידישע קהלות האָט אָנגעהויבען פאר־גרעסערט צו ווערען אי אין צאָל, און אי אין זייער באדייטונג.

פון דעם ערשטען אָנהויב פון אן ארגאניזירטען אידישען ישוב, פון דער ספרדיש־פּארטוגעזישער קהלה, איז דורך דער נייער אייני־ווואנדערונג, דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע איבערגענאנגען צו א נייער פּעריאָדע אין איר געשיכטע, צו דער פּעריאָדע פון אויסברייטונג און פארשטארקונג.

דער נייניצעטער יארהונדערט האָט געבראכט מיט זיך פאר'ן אידישען לעבען אין איראפּא צוויי נייע ערשיינונגען. פון איין זייט

האָבען די אידען אין מערב־אייראפּא באקומען גלייכבארעכטיגונג אין אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד און עסטרייך, פון דער צווייטער זייט אָבער זענען אָפּגעשוואכט געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס זייערע, און אויך א דאנק דער טיילווייזער רעאקציע, וועלכע איז אריינגעטרעטען ארום דער צווייטער העלפט פון י'ם יארהונדערט, האָט זיך דאָרום אָנגעהויבען א גרויסע אויסוואנדערונג צו דער נייער וועלט — די פאראיניגטע שטאָאטען און קאנאדע.

אויב אין די ערשטע 80—70 יאָר פון י'ם אידיש־קאנאדישען ישוב, איז די איינוואנדערונג געווען מערסטענס א ספּרדיש־פּארטי־געזישע, און זיך קאָנצענטרירט הויפּטזעכלעך ארום און אין מאָנט־רעאל, איז אָבער דער נייער אידישער עמיגראַנטען־שטראם, וועלכער איז מערסטענס געקומען פון דייטשלאנד, עסטרייך, ענגלאנד, אין פוילען, באשטאנען פון אן אשכנזישען עלעמענט, און ניט נאָר איז דער דאָזיגער שטראם געגאנגען נאָך מאָנטרעאל אליין, נאָר ער איז אויך אריינגעדרונגען אין די פּארשיעדענע קאנאדער ווינקלען, געהעריג האנט אין האנט מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין לאנד.

די ערשטע קאנאדער צענזוסען, געקומען אינ'ם אָנהויב פון'ם נייניצעטען יארהונדערט, האָבען נידער־קאנאדע און אי אין אויבער־קאנאדע רעדען בכלל וועגען א ווייסער באפעלקערונג אין אונטערשייד צו דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג, אזוי אז מען קען ניט וויסען דעם פּלאץ וואָס די אידישע גרופּע האָט צו יענער צייט פארנומען אינ'ם לעבען. אזוי איז אויך מיט די סטאטיסטישע דאטען וועגען דער איינוואנדערונג, וועלכע זענען מערסטענס וועגען דער צאל איינוואנדערונג בכלל אין יענער צייט, אזוי אז מען קען ניט וויסען גענוי די צאל פון אידישע איינוואנדערער, אָבער זיכער איז אז מערערע אידישע פאמיליעס האָבען דאן אריינגעוואנדערט. אָבער די רעגיערונגס־צענזוסען, אָנהויבענדיג פון'ם יאָר 2-1851, טיילען שוין אויס די אידישע רעליגיע אין א באזונדער קאטעגאָריע, און פון דאמאָלס אן קענען מיר באקומען א גענוי בילד וועגען דער צאל אידען אין קאנאדע און זייער וואוקס, שטיצענדיג זיך אויף די דאָזיגע רעגיערונגס־ציפערען.

לויט דעם באטרעפענדען צענזוס איז דאמאלס די באפעלקערונג אין אויבער און נידער קאנאדע באשטאנען פון 1,842,265 נפשות, פון זיי זענען אין נידער־קאנאדע (קוויבעק) געווען 248 אידען, אין אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא) 103, א סך הכל פון 351 אידען, וועלכע האבען געוואוינט אין די פאלגענדע שטעדט און דיסטריקטען :

אויבער־קאנאדע : קינגסטאן 2, סטארינגטאן 5, וואלדינגהעם 7, אקסבריזש 1, דאמפריעס נארט 3, גאלט 3, טאראלד 1, טאראנטא און אומגעגענד 77, האמילטאן 4.

נידער־קאנאדע : דער דארף סט. דושאהן 5, דע ראזיער 6, טהרי ריוועדס און אומגעגענד 15, סט. זעפירען 1, מאנטרעאל 181, קוויבעק 40.

אין די קומענדע צען יאר איז די צאל אידען כמעט ווי פארדרייפאכט געוואקסען, און דער רעגיערונגס צענזוס פון 1861 גיט שוין אן אלס די צאל אידען 1,186, פון וועלכע 572 האבען זיך געפונען אין נידער־קאנאדע, און 614 אין אויבער־קאנאדע. א גרעסערע צאל אידען האבען דאמאלס געוואוינט אין פאלגענדע פלעצער : מאנטרעאל 403; קוויבעק 110; טהרי ריוועדס 14; האמילטאן 77; טאראנטא 153; לאנדאן 3; קינגסטאן 5; אטאווא 4.

צווישען דעם צענזוס און דעם קומענדען יאר 1871, האט קאנאדע דורכגעמאכט א וויכטיגע פעריאדע. אין 1867 איז געשאפען געוואקסען די פראווינץ "דאמיניאן אף קאנאדע", אבער אין די צען יאר איז ניט נאר די צאל אידען ניט געוואקסען, נאר פארקערט, נאך זיך אויך עטוואס פארקלענערט. אזוי גיט אן דער צענזוס פון 1871 די צאל אידען אלס 1,115, צוטיילט לויט די באזונדערע פראווינצען ווי פאלגט :

אנטאריא 518; קוויבעק 549; ניו בראנזוויק 48; (די פערטע דאמאלסדיגע פראווינץ נאוא סקאשיא, האט צו יענער צייט קיין איין אידישען איינוואוינער ניט געהאט).

אלס אידען ווערען געוועהנליך אין די קאנאדער צענזוסען באצייכענט די יעניגע וועלכע גיבען זיך אן אלס אנגעהעריגע צו דער אידישער רעליגיע, פארקערט וויעדער געהען אין דער נאציאנאליטעטען־

נרופּע אריין די ענטפערס וועגען מלוכה־אנגעהעריקייט אדער גע־בורטס־לאנד, אין דעם צענזוס אבער טרעפען מיר שוין אויך 125 אי־דען, וועלכע האבען זיך אנגעגעבען ניט נאר אלס אידען לויט דער רעליגיע, נאר אויך אלס אידען לויט דער נאציאנאליטעט.

אין די קומענדע צען יאר איז וויעדער די אידישע באפעלקע־רונג געוואקסען און איז מער ווי פארטאפעלט געוואָרען. אין דעם צענזוס פון 1881 געפינען מיר שוין אין דער גרופּע פון דער אידישער רעליגיע 2,393, און 667 אידען האבען אויך אנגענעבען זייער אידישע נאציאנאליטעט. אידען געפינט מען שוין צו יענער צייט אין כמעט יעדען דיסטריקט פון דער גרויסער און ברייטער "דאמיי־יאן". לויט דעם ווי דער באטרעפענדער צענזוס אינפארמירט, זענען די אידען אין יענער צייט צוטיילט געווען צווישען די פאלגענדע פראווינצען: נאווא סקאשיא 19; ניו בראנזוויק 55; קוויבעק 989; אנטאריא 1,193; מאניטאבא 33 און בריטיש קאלומביא 104.

די צאל אידען אין קאנאדע איז אלזא לאנגזאם געוואקסען אין זיך פארגרעסערט, אזוי אז נאך אין די פערציגער יארען פונ'ם נייי־צענטען יארהונדערט, איז שוין אין מאנטרעאל געווען א צאל אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, ענגלאנד, און פוילען וועלכע האבען ניט געוואלט מתפלל זיין צוזאמען מיט די ספרדישע אידען פון דער "שארית ישראל" שול וועלענדיג דאוונען לויט זייער אייגענעם נוסח — נוסח אשכנז, און אין יאר 1846 האבען זיי זיך דארום אינקאר־פארירט אלס "די קאנגרעגיישאן פון ענגלישע, דייטשע און פוילישע אידען" (די יעצטיגע "שער השמים" שול אין וועסטמאונט, מאנט־רעאל). פאר צוועלף יאר זייט האבען זיי געהאט א באזונדערען מנין אין א געדונגענעם צימער, אבער אין 1858 האבען זיי באשלאס־סען צו בויען אן אייגענע שול, אן אונטערנעמונג אין וועלכער די "שארית ישראל" שול האט זיי פיעל מיטגעהאלפען. זיי האבען געשאפען א פאנד, צו וועלכען די צוויי ברידער, אידען פון ענגלאנד, דוד און עדווארד מאס, האבען בייגעשטייערט גרעסערע סומען, און אויסגעבויט א שול אויף סט. קאנסטענט גאס (די יעצטיגע קעדזשו גאס) מיט 150 זיץ־פלעצער פאר מענער, און א פרויען־גאלעריע מיט פופציג פלעצער.

דעם 17־טען סעפטעמבער, 1922 (כ״ד אלול, תרפ״ב) איז זייער יעצטיגע נייע שול ערעפענט געוואָרען, און לכבוד דעם, האָבען זיי פארעפענטליכט א קלייניע בראשורע, וואו עס ווערט אויך איבער־געגעבען די גענויכטע פון דער דאָזיגער צווייטער שול אין קאנאדע, און זייער גענויכטע־שרייבער האָט דאָרטען פאָלגענדעס צו דער־צעהלען:

״עס איז אויסגעוואקסען אן איינפלוסרייכע קאָלאָניע פון אידען, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, דייטשלאנד און פוילען, פאר וועמען די ספרדישע ריטואָלען זענען געווענדען פרעמר, עס איז דאָרום ענטשטאנען די טויטוגקייט פאר א געבעט־הויז לויט'ן אשכנזישען נוסח. אין 1846 איז באווילינט געוואָרען א טשארטער, און פאר א צייט איז דער מנין געווענדען אין א צייטווייליגען פלאץ. דעם 12־טען סעפטעמבער, 1858, איז פארגעקומען א פארזאמלונג, און מען האָט אפגעלירט פאר א פאנד צו בויען א שול. דער ענטוזיאזם איז געווענדען גרויס, און דוד און עדוואָרד מאָם האָבען יעדער בייגעשטייערט צו פונף הונדערט דאָלאר. דרויי וואָכען שפעטער האָט דער קאָמיטעט באריכטעט, אז זיי האָבען שוין דעם פלאץ און אז אלץ פלענער זענען פארטיג, דאָם לאנד האָט געזאָלט קאָסטען 275 פונט. דעם 12־טען יולי, 1859 איז דער ווינקעל־שטיין גענעמט געוואָרען, און דער כבוד צו לענען איז צוגעטיילט געוואָרען צו דוד מאָם.

די ערשטע בעאמטע פון דער שול זענען געווענען, כמ. אלעגדאָרף פארויצענדער, עדוואָרד היימס קאסירער, און א. האָפנונג ערעך סעקרעטאר. די גרינדער האָבען שטארק שטאלצירט מיט דעם וואָס זיי זענען געווענען די ערשטע צו בויען אן אשכנזישע שול אין דער בריטישער צפון־אמעריקע, א זאך פאר וועלכען עס איז געקומען א גרויסען דאנק דער מאָם פאמיליע.

די ״קאָנגרעגיישאן״ איז שטארק געוואקסען צוזאמען מיט'ן גאנצען וואוקס פון דער אידישער באפעלקערונג אין מאָנטרעאל, אזוי אז דער פלאץ איז געוואָרען צו קליין. די שפאניש־פאָרטוגעזישע שול האָט זיך צו יענער צייט מיט אונז געוואָלט פאראייניגען, כדי מען זאָל אויסבויען א גרעסערע פאראייניגטע שול, מיט א נוסח התפלה

וואָס זאָל צופריעדענשטעלן ביידע טיילן, אָבער פון דער זאַך איז נאָר ניט געווארן. דעם 21-טן אקטאבער, 1885, האָט דער פּרעזידענט, דושאַהן עדוואַרד מאָס, דעד מאָס'ס א זון, געלענט דעם גרונדשטיין פאר דער שול אויף מעקגיל קאלעדזש עוועניו, און מען האָט דער שול א נאָמען געגעבן "שער השמים".

אין דער ערשטער העלפט פון'ם ניינצענטן יארהונדערט האָבן זיך אידן אויך אָנגעהויבן צו באזעצן אין אנטאריא, און ארום דעם יאָר 1845 איז שוין געווען אין טאראנטא א צאָל אידן, וועלכע האָבן געזוכט צו איינאָרדנען פאר זיך א שול. די ערשטע עטלעכע יאָר איז עס אָבער צוגענאנגען שווער, ווייל די אידן, מערסטענס פּעדלער און הענדלער פלעגן נאנצע וואָכן זיין ווייט פון שטאדט און צושפרייט איבער דעם ארומיגן ישוב. אָבער אין 1852 איז ענדליך געלונגען צו קויפן א בית עלמין און צו גרינדן די "האָלי בלאָסאָם" שול, מיט א מיטגליעדערשאפט פון ארום פופציג מענשען איינגעפינענדיג זיך צוערשט אויף ריטשמאנד און וויקטאריא, און שפעטער מיט'ן וואוקס און אויסברייטונג פון טאראנטא בכלל, איבערציהענדיג זיך מיט יאָרן שפעטער אויף באָנד נאם (דער גרונדשטיין פאר דער יעצטיגער שול איז געלענט געווארן אין 1896). אין געגענוואַרט צו די ערשטע צוויי שולען אין מאָנטרעאל, איז די נייע שול אין טאראנטא מערסטענס באשטאנען פון אן ענגלישיידישען עלעמענט, ווי מארק סעמיועל, לואיס סעמיועל, אלעקסאנדער מילער און אנדערע, און דאָס האָט געבראכט דערצו, אז אנשטאט עס זאָל זיין א שטרענג ארטאָדאָקסישע שול, זענען דאָרטען איינגעפירט געווארן ענגלישע "סוירוויסעס" און "סוירמאָנס", און דער נוסח התפלה איז פארקירצט געווארן, אזוי אז זי האָט זיך מיט יאָרן שפעטער פאראנדערט אין א רעפאָרם טעמפּל, געפינענדיג זיך אין נאָענטע באציהונגען מיט דער נאנצער רעפאָרם-באוועגונג אין אמעריקע, וועמענס גייסטיגער צענטר עס איז די ראבינער-שול פון סינסינעטי, אהייא.

צוערשט האָט די שול מיט גרויס שווערigkeiten געקעמפט אָבער א מנין, און דאָס נאָר שבתים און די יום טובים, אָבער מיט'ן

וואוקס פון דער באפעלקערונג איז אויך די עקזיסטענץ פון דער ״קאנגרעגיישאן״ געוואָרען א פארצווייגטערע. אין 1874 האָט שוין די שול געהאט איר אייגען הויז אויף ריטשמאנד גאס, און זי האָט פונקציאנירט מיט לואים סעמיועל אלס פרעזידענט. זי האָט אויך אין גיכען אנגעשטעלט א שטענדיגען חזן (דער ערשטער חזן איז געווען מר. פילידפס) וועלכער פלענט אויך האלטען פון צייט צו צייט ״סוירמאנס״ און אין די נייגיגער יאָרען איז אויך אנגעשטעלט געוואָרען א ״ראבי״ דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האָט אייגענפירט דעם ענגלישען נוסח התפלה אין דער שול.

אידען האָבען געוואוינט אין קוויבעק זייט דער ענגלישער אקופאציע, און אין די פופציגער יאָרען פון 19־טען יאָרהונדערט איז דאָרטען אויך געגרינדעט געוואָרען א שול, די פערטע אין לאנד.

די ענטדעקונג פון גאָלד אין בריטיש־קאָלאָמביא, אינ׳ם יאָר 1857, וואָס האָט צוגעצויגען אהין א גרויסע צאָל מענשען, האָט אויך געהאט אירע אידישע גאָלד־זוכער, און אזוי איז ענטשטאנען און געשאפען געוואָרען א אידישע קהלה אין וויקטאריא, וואו א שול איז אויסגעבויט געוואָרען אין 1862. די צווייטע העלפט פון׳ם יאָרהונדערט האָט אויך צוגעזעהן די ענטשטעהונג פון אידישע קהלות אין האמילטאן, האליפאקס, אטאווא, ווינניפעג, און א רייע אנדערע שטעדט. אין יאָר 1862 איז שוין אין טאראנטא געווען א באדייטענדע צאָל אידען, אזוי אז אין יענעם יאָר איז געגרינדעט געוואָרען נאָך א ״קאנגרעגיישאן״, די ״גואל צדק״ שול, מיט ה׳ אלבערט, אלס איר ערשטען פרעזידענט. געגרינדעט איז זי געוואָרען אין גאנצען מיט אכט מיטגליעדער, און ניט קיין קליינע ראָליע האָט דערבייגעשפיעלט דאָס וואָס אירע גרינדער זענען געווען פרומע אידען פון מזרח־אייראפע, פאר וועמען דאָס גאנצע ״ענגלישקייט״ פון דער ״האלי בלאסאם״ איז געווען טיילוויז פרעמד אין יעדען הינזיכט.

אין דער צווייטער העלפט פון׳ם נייגיצענטען יארהונדערט האָבען אין די פארשיעדענע קאנאדער שטעדט געלעבט עטליכע טויזענד אידישע נפשות, וועמענס גאנצעם געזעלשאפטליך לעבען האָט זיך

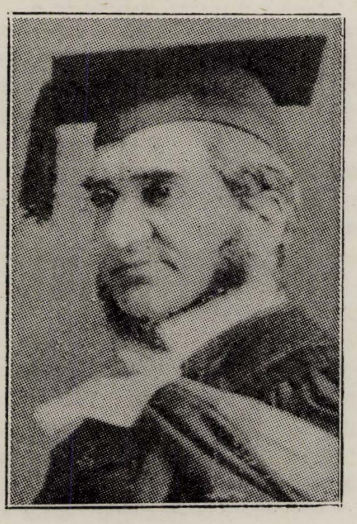
הויפטזעכליך קאָנצענטרירט ארום דער שול, און ענליכע ארגאניזא־ציעס. אינ'ם עקאָנאָמישען לעבען האָבען זיי געהערט צום הענדלער־קלאס, אי אלס באדייטענדע סוחרים, אָדער אלס פעדלער. פיעלע פון די אידען זענען אויך געווען צווישען די רייכע פון לאנד, און אנ־דערע האָבען אויך פארנומען באדייטענדע ציווילע און רעגיערונגס־שטעלעס.

די ''שארית ישראל קאָנגרעגיישאן'', אלס די עלצטע שול, איז אויך פאר א צייט כמעט פאר'ן גאנצען יאָרהונדערט געבליבען די בא־דייטענדסטע אין לאנד, און נאכדעם ווי רעוו. יעקב רפאל קאָהען האָט אויפגענעבען די דאָרטיגע רבנות־שטעלע, איז די דאָזיגע שטעלע פארנומען געוואָרען צו פארשיעדענע צייטען פון די חזנים ר. דע לארא, מ. ליוואי, יצחק וועלענטיין, און רעווערענד דוד פיזא, וועל־כער האָט פארנומען די דאָזיגע שטעלע אין די יאָרען 46—1840, שפעטער אננעמענדיג א רבנות־שטעלע אין לאָנדאָן, ענגלאנד, און אין יענעם יאָר (1846) איז אלס רב פון דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער שול ערוועהלט געוואָרען רעווערענד אברהם דע סאלא, א מיטגליעד פון א שפאניש־אידישער פאמיליע און פון גרויסען יחוס, און וועלכער איז אויך געווען א וויכטיגער אריענטאליסט געלערנטער אין זיין צייט.

געבוירען אין לאָנדאָן, ענגלאנד, דעם 18־טען סעפטעמבער. 1825, א זון פון הויד אהרן דע סאלא, רב ביי די לאָנדאָנער פּאָרטו־געזישע אידען, און זייענדיג דורך דער מוטערס צד אן אייניקעל פון דר. רפאל מעלדאלא, הויפט רבי פון ענגלאנד, האָט ער צו זיין יחוס געהאט א קייט פון צוועלף דורות רבנים. ער האָט באקומען אן אל־זייטיגע ערציהונג און בילדונג, ספעציאליזירענדיג זיך אין טעאלאגיע און אין אריענטאליסט לערען, און קומענדיג פון ענגלאנד אין 1847, צו פארנעמען די רבנות שטעלע, איז ער יאָרען שפעטער (אין 1853) אויך באשטימט געוואָרען אלס פראָפעסאָר פון העברייאיש און אריענטאליסט לימוראטור אין דעם מעקגיל אוניווערזיטעט, אנ־האלטענדיג די פראָפעסאָר שטעלע ביז צו דער ענד פון זיין לעבען אין 1882, אויפטוענדיג פיעלעס אין דער צייט פאר דער ענטוויקלונג פון דעם אוניווערזיטעט, און אָפּגעבענדיג זיך צו דערזעלבער צייט

אויך מיט ליטעראריש ארבייטן, פאר וועלכען ער איז באערט גע־ווארן פון דעם אוניווערזיטעט מיט'ן טיטעל ל. ל. ד. (אין 1858), זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע, וועמען אזא כבוד איז צו־געטיילט געווארן.

אין זיין צייט איז רעווערענד דע סאלא באטראכט געווארן אלס א וויכטיגער זייל פון'ם ארטאדאקסישען אידענטום אין קאנאדע און

רעוו. אברהם דע סאלא
(1825 — 1882)

אין אמעריקע, און א גענגער פון רעפארם־אידענטום. אין 1872 איז אים צוגעטיילט געווארן דער כבוד פון'ם אמעריקאנער פרעזידענט גענעראל גרענט, צו עפענען דעם וואשינגטאנער קאנגרעס, מיט א צערעמאניע און תפלה וועלכע ער האט דורכגעפירט אויפ'ן אידישען

פרומען שטייגער, מיט א צוגעדעקטען קאָפּ, זייענדיג אן ענגלישער אונטערטאן, איז ער שפּעטער באדאנקט געוואָרען פון דער ענגלישער רעגיערונג פאר דער דאָזיגער טאט.

נאָך זייענדיג אין לאָנדאָן האָט ער ארויסגעגעבען א זשורנאל "קול יעקב", און אויך דאָ אין קאנאדע האָט ער פאָרגעזעצט זיינע ליטעראָרישע ארבייטען, ארויסגעבענדיג אין 1848 אן אפּהאנדלונג וועגען "די איידען אין פּערסיען". שפּעטער האָט ער פארעפענטליכט ארבייטען איבער "זאָאָלָגיע אין דער ביבל", "מאזאאישע קאסמאגראפיע", "א קאָמענטאר איבער שמואל הנגיד'ס מבוא התלמוד", "סאניטארישע אינסטיטוציעס ביי אידען", "בהמות טמאות", און פיעלע פון זיינע ווערק זענען אויך ערשיענען איבערזעצט אין עטליכע שפּראכען.

אין 1854 איז אויך ערשיענען "א אידישער קאלענדאר פאר פופציג יאָר", מיט אן אפּהאנדלונג וועגען דעם אידישען לוח, צוזאמענגעשטעלט פון אים בשותפות מיט דושאק דושיי, לייאנס, רב פון דער "שארית ישראל" שול אין ניו יארק, דער קאלענדאר, וועלכער איז ערשיענען אין מאָנטרעאל, האָט אויך פיעלע אינפאָרמאציעס וועגען די אידישען שולען און חברות, וועלכע האָבען צו יענער צייט עקזיסטירט אין דרום, און צפון אמעריקע. ער האָט אויך געשריבען וועגען מעדיצינישע פראגען אין שייכות מיט די אידישע דינים, אידיש־היסטארישע טעמעס וווי "שבתי צבי" און איבער דער העברייאישער און אראמייאישער שפּראך.

זייענדיג פּראינטערעסירט אין וויסענשאפט, איז ער ענג פארבונדען געווען מיט דער "נייטשורל היסטארי סאסייטי", אי אלס מיטגליעד און אי אלס פרעזידענט, ווי אויך מיט א רייע אנדערע וויסענשאפטליכע און ליטעראָרישע געזעלשאפטען.

נאָך אין די לעצטע יאָרען פון זיין לעבען האָט ער באוויזען צו פארעפענטליכען ארבייטען איבער "יהודה אלחרזי און דער תחכמוני", "סעדיה גאון און זיין לעבען", זייענדיג אקטיוו ביז די לעצטע טעג, ווען ער איז געשטארבען אין ניו יארק דעם 5־טען יוני, 1882, וואוהין ער איז געפאָרען אויף א קורצען באזוך צו זיין שוועסטער, און קומענדיג צו קבר ישראל אין מאָנטרעאל.

אין 1852 האָט רעוועלד דע סאלא חתונה געהאט מיט אסתר דושאזעף, די אינגסטע טאכטער פון הענרי דושאזעף פון בערטיע, און נאך זיין טויט איז זיין עלטער זון רעוו. מעלדאלא דע סאלא באשטימט געווארען אלס זיין נאכפאלגער, אלס רב פון דער שפאניש־פארטוגעזישער שול.

א פראפעסאר שטעלט צו יענער צייט האָט אויך פארנומען דר. אהרן הארט דייוויד, געבוירען אין מאנטרעאל אין 1817, און וועלכער איז אויך פיעל מאל געווען פרעזידענט פון דער "שארית ישראל" שול.

א זון פון שמואל דייוויד און אן אייניקעל פון לאזארוס דייוויד איז ער ערציונגען געווארען צוערשט אין א מאנטרעאלער שול, און אין א שול אין נארטהעמפטאן, מאסאטשוסעטס, איז ער שפעטער אפגעפארען אינ'ס עדינבורגער אוניווערזיטעט צו פארפאלקמען זיך אין דער מעדיצין, גראדואירענדיג פון דארטען אין 1835. ער איז דאן צוריקגעקומען קיין מאנטרעאל, וואו ער האָט באקומען א גרויסע מעדיצינישע פראקטיק, און האָט אויך אנגעהאלטען די פראפעסאר שטעלע פון פראקטישער מעדיצין, אין דער מעדיצינישער אפטיילונג פון "בישאפ'ס קאלעדזש", פון וועלכער ער איז אויך געווען דער "דיען".

צוזאמען מיט זיין מעדיצינישער קאפעדרע איז ער אויך געווען טעטיג אין פיעלע ווייסענשאפטליכע און מעדיצינישע געזעלשאפטען, אמעריקאנישע און קאנאדישע, און האָט אויך געדינט אלס מיליטער־רישער דאקטאר, זייענדיג אנגעשלאסען אין א מאנטרעאלער רעגי־מענט, און אלס דאקטאר האָט ער זיך אויך אקטיוו באטייליגט אין דער ארמיי, ווען עס זענען אין 1866 פארגעקומען די פיניען־אנ־פאלען, דיענענדיג דאן אלס דאקטאר אין דער "האטשילענע לייט אינפענטרי". ער איז געשטארבען אין 1882.

יעקב הענרי דושאזעף, וועלכער האָט אויפגעטון אזוי פיעל פאר קאנאדע דורך דער אויסבויאונג פון באן און טעלענראפען־ליניעס, אין די גרינדונג פון עטליכע בענק־הייזער, האָט זיך עטליכע מאל ענטזאגט

פונ׳ם כבוד אָנצוגעמען פֿאָליטישע עמטער, ווי אין דער לעגיסלאטור א. ד. ג., דערפאר אָבער האָבען אנדערע אידען זיך ניט ענטזאגט פון דעם כבוד.

מאָנטרעאל האָט אויך ארום יענער צייט געהאט א אידישען פארטרעטער אינ׳ם ״סיטי קאונסיל״ אין דעם פערזאָן פון שמואל בענדזשאמין, א אידיש־ענגלישע פאמיליע פון עטליכע בריידער, וועלכע האָבען פאר א לענגערער צייט געלעבט אין קאנאדע, אָבער וועלכע האָבען זיך צום סוף פונ׳ם יארהונדערט צוריקגעקערט נאָך ענגלאנד.

עדווין מאָנטרים (געבוירען אין לאָנדאָן אין 1824, געשטארבען אין מאָנטרעאל אין 1899) וועלכער איז אלס איינער אריבערגעקומען קיין קאנאדע, און דאָ געוואָרען א רייכער פוטערוואָרג סוחר, האָט פארנומען עמטער ביי די ״פרי מייסאָנס״, זייענדיג אויך ״דעפיוטי גרענד מאסטער״ פאר׳ן מאָנטרעאלער דיסטריקט.

זיגמונד מאָהר (געבוירען אין 1827 אין ברעסלוי, דייטשלאנד, געשטארבען אין קוויבעק אין 1893), אן עלעקטרישער אינזשעניר, א גראדואירטער פונ׳ם ברעסלויער אוניווערזיטעט, איז געקומען קיין קאנאדע ארום דעם יאר 1871, און האָט זיך באזעצט אין קוויבעק. ער איז געווען פון די ערשטע אייניצופירען אין לאנד הייראַ־עלעקטריק, גרינדענדיג די ״קוויבעק און לעווי עלעקטריק קאָ.״, וועלבע האָט עלעקטריזירט קוויבעק און אומגעגענד, באנוצענדיג פאר דעם צוועק די וואסערען פון ״מאנטמארענסי פאלס״, 12 מיל וויט פון שטאדט, און פאר דעם דאָזיגען אויפטו איז ער שפעטער אפיציעל באדאנקט געוואָרען פון דער שטאדט־פארוואלטונג. ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער ״סיטי און דיסטריקט טעלעגראף קאָ״.

וען די פֿראָוינץ בריטיש קאָלאָמביא האָט זיך אין 1871 אָננעשלאָסען אין דער ״דאָמיניאן אף קענעדע״ און געשיקט אירע פארטרעטער צום פערלאמענט, איז צווישען דער ערשטער גרופע פארטרעטער פון דער פאסיפישער פֿראָוינץ אויך געווען דער איד הענרי נייטען דזשוניאר פון וויקטאריא, ב. ק.

הענרי נייטען איז געווען א געבוירענער פון לאָנדאָן, ענגלאנד און נאָך זיין ענדיגען דעם לאָנדאָנער אוניווערזיטעט איז ער געקומען

קיין קאנאדע, וואו ער האָט זיך באזעצט אין וויקטאריא, פארטרע־טענדיג די שטאדט אין דער לענגסלאטור פון בריטיש קאָלאָמביא אין די יאָרען 1871—1870, ווען ער איז אין די נאָוועמבער וואלען פון 1871 ערוועהלט געוואָרען אלס ליבעראלער פארטרעטער צום פעדעראלען הויז.

דער קאמף אָננעהויבען פון יחזקאל הארט'ן אין אָנהויב פון דעם יארהונדערט, און וועלכער האָט זיך געענדיגט זיעגרייך מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג האָט דארום די קאנאדער אידן גע־נעבען אין די זיבעציגער יאָרען זייער ערשטען אידישען פארטרעטער אין פארלאמענט.

עס האָבען אויך אהום יענער צייט אָננעהויבען צו ענטשטעהן פיעלע ארגאניזאציעס ביי די קאנאדער אידן, אזוי איז אין 1848 — 1847 געגרינדעט געוואָרען אין מאָנטרעאל די "היברו פילאנטראפיק סאָסייטי", אדער חברה עזרת אביוני ישראל, און אין 1863 די "יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי", פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער האָרטיגער "באראן הירש אינסטי־טוט", און ווען אין יאָר 1871 איז אין ענגלאנד ענטשטאנען די "אנגלא דזשואיש אסאסיאיישאן" א געזעלשאפט צו ארבייטען פאר אידישער עמאנסיפאציע און שטיצען אידן, זענען אויך געגרינדעט געוואָרען אפטיילונגען אין די ענגלישע קאָלאָניעס, קאנאדע אריינגע־רעכענט, ווען דער טאראנטער "ברענטש" איז געגרינדעט געוואָרען אין 1882, מיט מארק סעמיועל אלס פרעזידענט.

ברידערליכע ארגאניזאציעס און ליטעראריש פאראיינען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין עטליכע אנדערע אידישע צענטרען, און ביז די אכציגער יאָרען איז דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע געפלאָ־סען גאנץ רוהיג און נארמאל, לויט די ראמען פון יענער צייט. מיט די אכציגער יאָרען אָבער האָט זיך אָננעהויבען די נייע אידישע אויס־וואנדערונג אין לאנד, הויפטזעכליך פון רומעניען, רוסלאנד, פוילען און גאליציען, און דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע האָט דאן אי־בערגעמישט א נייי בלאט אין איר ענטוויקלונג.

דאָס זיבעטע קאפיטעל

די אידישע איינוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּע

די פאַקטאָמען און רדיפות אויף אידען אין רוסלאַנד, — די אידישע אויסוואַנדערונג, — דער אנטיסעמיטיזם אין אייראָפּע. — דער וואוקס פון דער צאָל אידען אין קאנאדע, — אידישע באשעפטיגונגען, — די געזעלשאפטליכע אויסברייטונג, — אנטיסעמיטיזם אין קאנאדע; דער דרייפוס פראָצעס, — דער קוויבעקער קאָנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד, — דער "דיילי וויטנעס".

אין די אכציגער יאָרען פון דעם לעצטען יאָרהונדערט, האָט זיך דאָס גאנצע בילד פון מזרח־אייראָפּעישען אידענטום פולשטענדיג געביטען. אין רוסלאַנד און אין אלע לענדערייען איבער וועלכע דער רוסישער אדלער האָט דאמאָלס געהערשט זענען פאָרגעקומען די שרעקליכסטע פאָגראָמען אויף אידען, און חוץ די פיעלע בלוט־פארגיסונגען האָבען זיך אויף די אידישע קעפ דאָרטען א שאָט נעטאָן א גאנצע רייע פון די אונמענשליכסטע פארפאָלגונגען, וואָס די טייפעלשע פאנטאזיעס פון די דאמאָלסדיגע צארישע באאמטע האָבען נאָר געקענט אויסטראכטען. פאָגראָמען, בלבולים, רעכטלאָזיגקייט, דאָס אוועקרויבען די עלעמענטארסטע רעכטען, באגרענצונגען אויף יעדען געביעט — דאָס איז דאָרטען געווען דער גורל פון די מיליאָנען אידען, פאר וועמען עס איז געבליבען נאָר אויסצוואוואנדערען פון דעם לאנד, וואו אידישע לעבענס זענען געווען הפקר, און וואו דער באָדען פון אונטער די פיס איז זיי ארויסגעריסען געווארען.

רוסלאַנד, די דאמאָלסטיגע רוסלאַנד פון די זעלבסטהערשענדע צארען און זייערע דיענער, האָט גרויזאם פארפאָלגט די אלע עלעמענטען וועלכע האָבען געקעמפט פאר א פרייהייטליכע רוסלאַנד. אין

די געפענגנישען, אין סיביר, אויף קאטאָרגע און צו דער תליה זענען די אלע פרייהייטס־קעמפער איבערגעגעבען געוואָרען, און די רעוואָלוציאנערען און פרייהייטס־קעמפער האָבען אפגעענטפערט מיט דעם, וואָס דעם ערשטען מערץ, 1881, איז דורך א רעוואָלוציאנערער באָמבע אויפגעריסען געוואָרען דער צאר אלעקסאנדער דער צווייטער. אָבער דורך דעם דינאמיט, געוואָרפען פון די רוסישע טעראָריסטען, איז נאָר געטויט געוואָרען איין צאר, אויפ'ן טראָן איז דאָן אריין זיין זון, אלעקסאנדער דער דריטער, און וויעדער זענען די פאָלגונגען אויף די רעוואָלוציאנערען באנייט געוואָרען, און אלס א צוגאָב איז די גאנצע אידישע "טשערטא" איבערגעגעבען געוואָרען צום ווילקיר פון די פּאָגראָמען־משחיתים.

אונטער'ן אויסרייד אז די אידען זענען שולדיג אין דעם צאר'ס טויט, האָבען געהויבען אן אפענע ארגאניזאציעס געגומען ארגאניזירען די פּאָגראָמען אויף אידען, און אָנהויבענדיג זיך אין יעליזאוועטגראד, קיעוו און אדעס, האָבען זיך די אידען־שחיטות שנעל פארשפרייט איבער אלע טיילען פון רוסלאנד, פוילען אריינגערעכענט, און וואָס די פּאָגראָמען האָבען איבערגעלאָזט אינ'ס אידישען לעבען, האָט נעגומען אויף זיך צו פארניכטען אלעקסאנדער דעם דריטענ'ס אינערען־מיניסטער, ניקאלאי פאוולאָוויטש איגנאטיעוו, וועלכער האָט גועזהן צו באגרענצען אלץ מער די רעכטען פון די אידען. דורך זיינע אזוי גערופענע "צייטווייליגע באגרענצונגען". באראָבט און באָגזלט פון יעדער מעגליכקייט צום לעבען, אין שטענדיגער שרעק און ניט זיכערקייט. האָבען אידען אנגעהויבען צו פארלאָזען רוסלאנד, פוילען, ליטע, און אלע אנדערע פּלעצער פונ'ם תחום המושב. הויפטזעכליך האָט זיך די דאָזיגע אויסוואנדערונג געצויגען נאָך אמעריקע, נאָך די פאראיניגטע שטאָטען, אָבער קלייניע טיילען פון דעם דאָזיגען שטראם זענען אויך געגאנגען קיין קאנאדע, וועלכע זענען אלץ גרעסער געוואָרען מיט דעם וואָס קאנאדע האָט אנגעהויבען בכלל פּאָפולערער צו ווערען אויף דער וועלט, און ווערען אויס "טערריא אינקאָגניטא".

די פּאָגראָמען און די פארפאָלגונגען אויף אידען אין רוסלאנד זענען מיט די יאָרען 1882—1881 ניט אָפגעשטעלט געוואָרען, אין

איז ארויסגעטרעטן א צייטווייליגע פעריאדע פון שטילשטאנד, איז עס נאר געווען ווי פאר א נייעם שטורם, א שטילשטאנד פאר א נייעם אויסברוך. נאך די פאגראמען פון קיעוו און ווארשע, זענען אין די שפעטערדיגע יארן געקומען די פאגראמען פון קישינעוו, האמעל, ביאליסטאק, שעדליץ, און אנדערע. אויך די אנדערע פאר־פאלגונגען זענען ניט אפגעשטעלט געווארן, און אנהויבענדיג פון די אכציגער יארן איז ביז דעם אויסברוך פון ס' וועלט־קריעג פאר־געזעצט געווארן אויף לאנגע קייט פון פארפאלגונגען, וואס האט געטריבען די אידען צום וואנדער־שטאק. דורך דער אידישער אויס־וואנדערונג פון מזרח־אייראפע איז געווארן און האט זיך ענט־וויקעלט דער אמעריקאנישער־אידישער ישוב, און פון דער זעלבער אייגנוואנדערונג האט אויך זיך ענטוויקעלט דער שכנה'שער קאנאדיש־אידישער ישוב.

צום סוף פון ס' נייניצענטן יארהונדערט האט זיך אין איראפע שטארק אנטוויקעלט די אנטיסעמיטישע באוועגונג, און אידען־שנאה איז געווארן אן אפטע ערשיינונג אפילו דארטן, וואו מען פלעגט פריהער אידען טאלערירן, און די דאזיגע פארפאלגונגען האבען איבעראל אונטערגעגראבען די אידישע עקזיסטענץ. עס זענען אונ־טערגעגראבען געווארן די עקאנאמישע פאזיציעס פון די אידען אין גאליציען, און אין רומעניען האבען די אידען־פארפאלגונגען אנגענ־מען אזא שטארקע פארמע, אז פאר די אידען פון ביידע פלעצער איז אויך נאר געבליבען צו אויסוואנדערערן.

און פון יעדען אידישען עמיגראנטען שטראם איז א טייל אויך גע־נאנגען נאך קאנאדע, וואו די אידישע באפעלקערונג האט צוליעב דער אייגוואנדערונג געהאלטען אין איין וואקסען.

דער רעגיערונגס־צענזוס פון 1891 וויסט שוין צו פארצייכענען 6,414 אידען, כמעט הדיי מאל אזוי פיעל אידען ווי מיט צען יאר פריהער. צען יאר שפעטער, אוי"ס צענזוס פון 1901 ווערט שוין די צאל אנגענעבען אלס 16,401, און אין דער פאלקס־צעהלונג פון דעם יאר 1911 איז שוין די צאל 75,681 אדער 1,03 פראצענט פון דער גאנצער באפעלקערונג (74,564 האבען אנגענעבען זייער אנגע־

הערינקייט צו דער אידישער רעליגיע), און מיר געפינען שוין א גאנצע נעץ פון באדייטענדע אידישע קהלות איבער'ן גאנצען לאנד.

לויט דערזעלבער פאלקס צעהלונג האבען די פאלגענדע צאל אידען נעוואוינט אין די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען : —

אלבערטא 1,207; בריטיש קאלאמביא 1,384; מאניטאבא 10,636; ניו בראנזוויק 998; נאווא סקאשיא 1,170; אנטאריא 26,767; פרינס עדווארד אילענד 36; קוויבעק 30,268; סאסקא־טשעוואן 2,060; יוקאן 38.

ווי גהוים עס איז געווען די אידישע איינוואנדערונג אין קא־נאדע קען מען אויך האבען א באגריף פון פאלגענדען פאקט. אין די ערשטע יארען וועהרענד קאנאדע איז געווארען אן אימיגראציאנס־פונקט, פלעגען געווהנליך די אייראפעיאישע איינוואנדערער נים קלאסיפיצירט ווערען לויט די נאציאנאליטעטען אין די פארשיעדענע רעגיערונגס־באריכטען, פון דעם יאר 1900 אבער ווערט שוין די קלאסיפיקאציע יא געמאכט, אזוי אז פון די באטרעפענדע רעגיערונגס באריכטען וועגען איינוואנדערונג קען מען זעהן, אז פון דעם ערשטען יולי 1900 ביז מערץ 1915,31, וועהרענד די איינוואנדערונג בכלל האט זיך אין גאנצען אפגעשטעלט צוליעב דער וועלט מלחמה, האבען קיין קאנאדע איינגעוואנדערט 75,743 אידען :

עס האבען איינגעוואנדערט אין די יארען : —

1900—1901	—	—	—	—	—	—	2,765	אידען.
1901—1902	—	—	—	—	—	—	1,015	
1902—1903	—	—	—	—	—	—	2,066	
1903—1904	—	—	—	—	—	—	3.727	
1904—1905	—	—	—	—	—	—	7,715	
1905—1906	—	—	—	—	—	—	7,127	
1907 (ניין חדשים	—	—	—	—	—	—	6,584	
1907—1908	—	—	—	—	—	—	7,712	
1908—1909	—	—	—	—	—	—	1,636	
1909—1910	—	—	—	—	—	—	3,182	
1910—1911	—	—	—	—	—	—	5,146	

1911—1912	—	—	—	—	—	5,322
1912—1913	—	—	—	—	—	7,387
1913—1914	—	—	—	—	—	11,252
1914—1915	—	—	—	—	—	3,107
			סך הכל			75,743

די אידישע איינוואנדערונג פאלט און שטייגט לויט די פאר־שיעדענע יארען אלס רעזולטאט פון די פאסירונגען און רדיפות אויף אידען, הויפטזעכליך אין מזרח־איראפע, און די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז הויפטזעכליך באשטאנען פון רוסיש־פוילישע און גאליציש־רומענישע אידען האט ניט נאר פארגרעסערט דעם אידישען ישוב אין קאנאדע אין צאלען, נאר אויך אין איכות, אין די נייע לעבענס־פארמען, אריינברענגענדיג א פולשטענדיגע ענדערונג אינ'ם גאנצען אידישען לעבען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון די ספרדים האט געבראכט מיט זיך א רייכען קלאס אידען, די צווייטע איינוואנדערונג פון די דייטשע און ענגלישע אידען איז באשטאנען מערסטענס פון א מי־טעלען און קלענערען האנדלס־קלאס, די דריטע איינוואנדערונג פין די מזרח־איראפיאישע אידען אבער, געיאגט און געטריבען פון דער ארעמקייט און די פארפאלגונגען, האט געבראכט מיט זיך דעם אי־דישען ארבייטער, דעם אידישען קליינהענדלער און דעם אידישען פעדלער.

פאר די נייע אידישע איינוואנדערער, וועלכע האבען זיך מערס־טענס באזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, איז גאנץ שארף געשטאנען די פראגע פון איינארדנען זיך, פון פארנעמען א פאזיציע אין לעבען, דורך וועלכע זיי זאלען זיך קענען איינארדנען אין דער נייער היים. טיילען זענען אוועק צום קליין־האנדעל, אלס פעדלער אדער קליינע קרעמער, טיילען זענען אוועק ארבייטען אין די פאר־שיעדענע פאבריקען און אינדוסטריעס, און מיט זייער הילף זענען געשאפען געווארען נייע אינדוסטריעס אדער ענטוויקעלטער די שוין עקזיסטירענדע אינדוסטריעלע צווייגען, ווי די פראדוצירונג פון פרויען און מענער קליידער, אדער די אנדערע אפטיילונגען פון דער נאדעל־אינדוסטריע.

פיעלע פון די רומענישע אידישע אימיגראנטען זענען למשל אוועק ארבייטען אין די מינען ארום סידני, גלעיס בעי, און אנדערע פלעצער פון קייפ ברעטאן. און אין 1902 האָבע די דאָזיגע אידישע מינען ארבייטער פיעל מיטגעהאָלפען צו דער ארגאניזירונג פון א ציוניסטישער ארגאניזאציע אין גלעיס בעי.

פיעלע פון די נייגעקומענע האָבען זיך מיט'ן לויף פון יאָרען שטארק באפֿעסטיגט עקאָנאָמיש, און אָננעהויבען צו ווערען לייטענדע גייסטער אין די פארשיעדענסטע עקאָנאָמישע פאכען און ארבייטסצווייגען פון לאנד, אזוי אז די זין און אייניקלאך פון אמאליגע אימיגראנטען נעפינען זיך היינט צוישען די רייכע פון לאנד, טראצדעם וואָס די גרויסע אידישע מאסע איז נעבליבען אן ארבייטענדע אָדער נעהערט טייל־וויז צום מיטעל־און קליינהענדלער קלאס.

קאנאדע, וועלכע ווערט פארעכענט פאר'ן ווייץ־שפייכלער פון דער וועלט, איז נאָך היינט צו טאג הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, וואו פארמערי און די לאנדווירטשאפט שפיעלט די הויפט־ראָלע, אָבער די אידישע איינוואנדערונג איז הויפטזעכליך געווען א שטאָדטישע, די אידישע מאסען האָבען אויסגעקליבען די גרעסערע אָדער קלענערע שטעדט, וועלכע זענען אויך די אינדוסטריעלע צענטרען פון לאנד. אויסצולנע אידען זענען צוואוואָרפען דאָ און דאָרטען איבער'ן גאנצען קאנאדער שטח, דער רוב אָבער האָט זיך באזעצט אין די גרעסערע שטעדט. ווי דער צענזוס פון 1911 גיט אָן, האָבען אידען געוואוינט אין די קאנאדער שטעדט, ווי פאלגט:

מאָנטרעאל 27,622; טאראנטא 18.143; ווינניפעג 8,934; וואנקאָווער 967; אטאוואַ 1,745; האמילטאן 1691, קוויבעק 396; האליפאקס 236; לאָנדאָן 569; קאלגאָרי 613; סט. דזשאָהן 641; ווינקטאריא 139, רידזשיינע 129; סידני 162; עדמאנטאן 182; ברענטפארד 151, און קינגסטאן 234 — אלץ גרעסערע אינדוסטריעלע שטעדט און האנדלס־צענטרען.

די פארמערונג פון אידען אין קאנאדע האָט אויך געבראכט צו דעם אז דאָס אידישע לעבען זאָל זיך בכלל אנהויבען אויסצובריטערען, אי געזעלשאפטליך און אי קולטורעל. אויב אין דער ערשטער צייט

האָט זיך דאָס גאנצע ארגאניזירטע אידישע לעבען אויסגעדריקט נאָר אין דער "קאָנגרעגיישאן" און אין דער ארגאניזאציע ארום דער שול, איז מיט דער פארגרעסערונג פון דער צאָל אידען אין לאנד אויך ארויסגערופען געוואָרען דאָס אידישע ארגאניזאציאנס־לעבען אויף די פארשיעדענע געביטען.

עס האָבען זיך ארגאניזירט א גאנצע רייע פון געזעלשאפטען, וואָס האָבען געדארפט צופריעדען שטעלען די נויטען פון דער פאר־גרעסערטער און אלץ וואקסענדער אידישער באפעלקערונג. עס זע־נען געשאפען געוואָרען אימיגראציאנס־געזעלשאפטען צו העלפען דעם ניי־געקומענעם בייס איינארדנען זיך אין דער נייער היים, עס זענען געגרינדעט געוואָרען פארשיעדענע "לאָדזשען" און "סאָסייטים", אייניצעלנע און אפטיילונגען פון מאנכע אמעריקאנישע ארדענס וויי דער "ארדען פון די זין פון בנימין", "בני ברית" און אנדערע. אין מאָנטרעאל איז פון די רייכערע אידען נאָך אין יאר 1890 געשאפען געוואָרען דער מאנטעפיאר קלוב, נאָך וועמענס מוסטער און ביישפיל עס זענען שפעטער געשאפען געוואָרען ענליכע קלובען אין די אנדערע אידישע קהלות.

אפילו אין אזא קליינעם אידישען ישוב ווי אין סט. דזשאָהן איז אין די ערשטע יאָרען פונ"ס צוואנציגסטען יאָרהונדערט געשאפען געוואָרען אן אימיגראנטען געזעלשאפט. דער ארדען פון די "סאנס אף בענדזשאמין" האָט געהאט פיעלע אפטיילונגען און אפילו געהאט א געלער דעפאָזיט ביי דער קוויבעקער רעגיערונג, אלס נאראנטיע, צו קענען טון די פארזיכערונגס־געשעפטען פון אירע מיטגלידער.

עס האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו ארגאניזירען די אידישע פרויען אין ארגאניזאציעס און קלובען, און אינ'ס חודש אפריל 1902, האָט שוין די מאָנטרעאלער "לידיס היברו בענעוואָלענט" נע־פייערט איר 25 יאריגע עקזיסטענץ.

מיט די ניי געקומענע אידען איז אויך אויסגעברייטערט געוואָרען דאָס אידיש־רעליגיעוע לעבען, עס זענען צוגעקומען נייע שולען, און עס האָבען זיך אויף פארמערט די אידישע כלי קודש. צו די ספרדישע און אשכנזישע שולען איז אין מאָנטרעאל צוגעקומען די בני יעקב שול

(אין 1886), די חברה קדישא שול (אין 1892), די "חברה תהלים" און אנדערע שולען אין טאראנטא, און אידישע שולען, אדער מניינים זענען געשאפען געוואָרען אפילו אין אזעלכע ווייטע פלעצער ווי דאוסאן סיטי, אין דעם יוקאן געגענד, וואו צום סוף פון דעם נייַנ־צענטען יארהונדערט האָבען זיך געהאט צונויפגעקליבען א צאָל אידען צווישען די גאָלד־זוכער, צווישען די וועלכע האָבען זיך אוועק־געלאָזען זוכען די דאָרטיגע גאָלד־אוצרות. אין יעדען אידישען קבוץ, וואו עס פלעגען זיך נאָר צוזאמענקלייבען א צאָל אידישע משפחות, האָט זיך די ערשטע פאָרמע פון אידישען ארגאניזירטען לעבען אויס־געדריקט אין אייגאָרדנען א מנין, און שפעטער איז פון דעם אויס־געוואקסען אן ארגאניזירטע קהלה מיט אן אייגענער שול. און אזא ישוב פלעגט זיך שפעטער אויך ארגאניזירען אויף אנדערע געביעטען.

אין יענע יאָרען האָט אין קאנאדע (אין מאָנטרעאל) שוין אויך אָנגעהויבען צו ערשיינען א צוויי־וועכענטליכע אידיש־ענגלישע צייי־טונג "דהי קענעדיען דזשואיש טיימס", און אין יענער אויסגאבע געפינען מיר א גאנצע רייע פון בריעף, אין וועלכע עם שפיגעלט זיך אָפ טיילוויז דאָס לעבען פון די דאָזיגע נייע אידישע ישובים.

וועגען דאוסאָן סיטי למשל, וואָס מיר האָבען שוין פריהער דער־מאָנט שרייבט א קאָרעספאָנדענט אין יענער צייטונג (אינ'ם יאר 1899) א קורצען בריעף, וואָס גיט אונז איבער א גאנץ געוויסע באגריפע וועגען זייער פילען און שטימונגען אין א שטאדט נעהענטער צום נאָרט־פאָל ווי צו א אידישען ישוב. ער שרייבט : —

"ווי אין יעדער שטאדט און שטעדטעל איבער דער גאנצער וועלט, האָבען זיך דא אויך די זין פון ישראל צוזאמענגעקליבען מתפלל צו זיין. מיט דער אויסנאם פון א גאנץ קלייניגער צאָל, זענען די אידען, וועלכע וואוינען ביי די ברעגעס פונ'ם יוקאָן, פון פוילען און רוסלאנד, כמעט אלע אונזערע אידען אזוי גוט ווי די קריסטען וואוינען דא אין פאלאטקעס, און מיר האָבען נאָך ניט קיין שול. אָבער פאר די וועלכע האָבען געוואָלט דאוועגען ראש השנה האָב איך אָפגעגעבען מיין גרויסע נייע קראָם, און עס איז מיט דאנק אָנגענומען געוואָרען. פערציג פון אונזערע ברידער האָבען זיך צו־

נויפגעקליבען, צוויי פון די מער געבילדעטערע האָבען געדיענט אלס חזנים, און דאָס דאוונען איז פארשטעהט זיך געוועזען לויט'ן שטרענגען ארטאדאקסישען שטייגער. מיר האָבען געהאט געגנט מחזורים און טליתים, און מיר האָבען אויך געדאוונט שבת תשובה, און וועלען אויך מתפלל זיין יום כפור. מיר זענען שטאלץ מיט דעם וואָס אונזער תפלה פון דאוסאן סיטי וועט זיך אנשליסען מיט אלע אנדערע אידישע תפלות, און מיר פילען זיך גליקליך מיט דער אייניגקייט פון אונזער פאלק, וואָס קיין זאך קען ניט צושטערען."

אז א שטענדיגע שול פלענט אין אזא קליינעם אידישען ישוב אויסגעבויט ווערען, איז עס ניט נאָר געווען דער יום טוב פון די דאָרטיגע אידען, נאָר אין זייער שמחה פלענען זיך אויך באטיליגען פיעלע פון זייערע ניט־אידישע שכנים, ווי דער מעיאר פון שטאדט און פארטרעטער פון די פארשיעדענע רעליגיעזע קערפערשאפטען און קירכען אין שטאדט. אזוי ווערט אין דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" באשריבען דער יום טוב אין סט. דזשאָהן נ. ב. ווען דעם 11־טען יאנואר, 1899, איז דאָרטען ערעפענט געוואָרען די אידישע שול, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָבען זיך באטיליגט פיעלע אידישע געסט פון דער פרעמד, און אויך פיעלע קריסטליכע גיסט־ליכע און בעאמטע, ווי דער מעיאר א. ד. ג.

נאָכ'ן טויט פון רעוו. אברהם דע סאלא, איז ווי שוין דערמאָנט אינ'ם פריהערדיגען קאפיטעל, די רבנות־שטעלע פון דער מאָנטרעא־לער "שארית ישראל קאָנגרעגיישאן", ויבערגענאנגען צו זיין עלטטען זון אהרן דוד מעלדאלא דע סאלא (געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1853, נעשטארבען אין 1918), וועלכער איז ווי זיין פאָטער געווען א געגנער פון דער רעפאָרם־באוועגונג, און זיך אקטיוו באטיליגט אין דער "יוניאן אף ארטאדאקס דזשואיש קאָנגרעגיישאנס" פון די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע. עס זענען אויך מיט'ן נייעם אימיגראנטען־שטראם אָנגעקומען פיעלע אידישע כלי קודש, און איינער פון די מאָנטרעאלער אימיגראנטען־רבנים, רבי מ. אשינסקי איז אפילו באשטימט געוואָרען פון דער קוויבעקער רעגיערונג אלס "טשעפליין" פאר די אידישע ארעסטאנטען (אין 1899).

איינצעלנע אידן האָבן אויך פארנומען וויכטיגע פּאָליטישע און שטאָטישע עמטער און ניט וועניג האָבן דערגרייכט צו גרויס כבוד. דער שנעלער וואוקס אָבער פון די אידן אין לאנד האָט ניט געקענט פארבייגעהן ניט אָנצושטויסן זיך אין די באציהונגען צו זיי פון די ניט־אידישע שכנים, און מיט דער אידישער מאסן־איינ־וואנדערונג אין לאנד איז אויך ענטשטאנען דער אנטיסעמיטישער אויסברוך אין לאנד. כל זמן די אידן זענען געווען קליין אין צאָל האָט זיי די אלגעמיינע געזעלשאפט ווי ניט באמערקט, מיט'ן וואוקס פון די אידישע משפחות אין לאנד, האָט זיך די מיינונג פון דער קא־נאדער געזעלשאפט טייל־ווייז אָנגעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען. און עס איז קלאָר געווארען, אז אין קאנאדע זענען פארן חוץ די ליבעראלע אידן־פריינטליכע עלעמענטען אויך פארבייסענע אידן־פיינט.

אָנגעהויבען האָט זיך דער געשריי מיט דער אידישער איינוואנ־דערונג פון רומעניען, און דער אנטיסעמיטישער אדויסטריט איז זיך דאן אלץ מער צוואוואקסען.

צו דערזעלבער צייט, ווען עס האָבן אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד אידישע אימיגראנטען פון רומעניען אין עטוואס א פאר־גרעסערטער צאָל (צו עטליכע הונדערט א וואָך) האָט מען אין מאנכע אויסלענדישע קרייזען אָנגעהויבען צו רעדען וועגען דעם, אז אזוי ווי אין קאנאדע קאָלאָניזירען זיך יעצט די דוכאבאָרען, מענאניטען, גא־ליציאנער־הוטענער און אנדערע, וואָלט אויך געווען א פּלאַן צו פּרובירען א גרעסערע קאָלאָניזאציע אין לאנד פון רומעניש אידן, פאר וועמען רומעניען זייער געבורטס־לאנד איז געווארען ערגער פון א שטיף־מוטער. וועגען דעם פּלאַן איז געדרעט געווארען אין די בריטסטע אידישע קרייזען, און אזעלכע ארגאנען ווי דער לאָנ־דאָנער "רושואיש קראָניקל" און עלליכע צייטונגען האָבען דער פּראָגע געווידמעט מערערע ארטיקלען. צו יענער צייט האָט שוין די יק"א איך געהאט געמאכט פארזוכען צו גרינדען עטליכע אידי־שע קאָלאָניעס אין די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, און מען האָט דאָרום געהאפט, אז די יק"א וועט אויסברייטען איר טעטיגקייט. אָבער דאָס וועגען וועלכען מען האָט אויף דער אידישער גאס נאָר

נערעדט, איז פאר די רעאקציאנערע כוחות שוין נעווארן א פאקט. און מען האָט אויפגעהויבן א געשרייַ, אז קאנאדע איז אין נעפאר פאראפליצט צו ווערן פון די הומענישע אידען.

די ערשטע אָנצוהויבן אנטיסעמיטישע העצעס נעגען אידען זענען נעווען די פראנצויזישע צייטונגען וועלכע זענען הויפטזעכליך געשטאנען אונטער דעם קלעריקאלען איינפלוס, אָבער שפעטער איז די אידען־שנאה אויך אריינגעטרעטען אין מאנכע ענגלישע קרייזען.

אין מאָנטרעאל איז אין די לעצטע יארען פונ׳ם נייַנצענטען יאָרהונדערט און דעם אנהויב פונ׳ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט טעטיג נעווען ק. ראביליארד, א פראנצויז וועלכער האָט ארגאניזירט די ״יוניאן פראנקא־קאנאדיען״ מיט איבער צוואנציג טויזענד מיטגליעדער, און ער האָט אריינגענעבען צוויי צייטונגען דעם ״פייַאניר״ און די ״אילוסטרירטע וועלט״. א פעהיגער זשורנאליסט, און אויסנוצענדיג דעם גאנצען אנטיסעמיטישען מאטעריאל פון איירא־פע, באזונדערס פון פראנקרייך, וואו עס איז דאמאלס נעווען טעטיג דער אנטיסעמיט הרומאן, האָט ער אינ׳ם נאָמען פון דער קירכע אָנגעפירט א פאנאטישען קאמף נעגען די אידען, ניט אָפשטעלענדיג זיך פאר די שרעקסטע בלבולים. זיינע העצערישע אר־טיקלען, וועלכע האָבען נערופען צו א ביטערען קאמף נעגען די אידען נעווען אזעלכע, אז זיי האָבען געמוזט ארויסרופען נעגען זיך די ארענטליכע נעזעלשאפטליכע מיינונג, און ער איז נערופען נעווארן צו פאראנטוואָרטליכקייט פאר׳ן נעריכט. און דאָ האָט זיך אהויסגעציגט, אז דער אנטיסעמיט ראביליארד איז אויך נע־ווען א שווינדלער, און אז אלם פרעזידענט און פארוואלטער פון דער ״יוניאן פראנקא־קאנאדיען״ האָט ער באשווינדלט די אקציא־נערען פון דער נעזעלשאפט, ווי צוזאָגענדיג זיי פאלשע פארזיכערונג. נעשטעלט וועדענדיג אונטער ״בייל״ ביז׳ן משפט, איז ער שפעטער אנטלאָפען פון לאנד, וויסענדיג די שטראף וועלכע ערווארט איהם, איבערלאָזענדיג ברייף, אז ער מוז פאר׳לאָזען קאנאדע, ווייל פאר זיין נעזונט איז נויטיג אן אנדער קלימאט.

דער ״פייַאניר״ איז נעווען א פראנצויזישע זונטאג צייטונג אין מאָנטרעאל, און אונטער׳ן איבערשריפט ״דאָם אידענטום אונזער

שונא", אונטערגעשריבען אויף יעדען ארטיקעל מיט זיין נאמען, האָט ער עס פארעפענטליכט זיינע הויפט־אטאקעס געגען אידען, וואָס זענען בלויז געווען א ווידערהאלונג פון די טענות פונ'ם פראנצויזישען אנטיסעמיט עדמאנד דרומאָן, און די אטאקעס זיינע האָט ער נאָך מער פארשטארקט, ווען מען האָט אָנגעהויבען אויפצייגען אויפ'ן שווינדל מיט זיין "יוניאן פראנקא קאנאדיען".

די באטרעפענדע קאָמפאניע האָט געהאט אן אפטיילונג פאר לעבענס־פארזיכערונג, וועלכע ער האָט אויך פארוואלטעט. יעדער וואָס האָט איינגעצאָלט די סומע פון $93.00 איז בארעכטיגט געווען נאָך צוואנציג יאָר צו א לעבענס פענסיע פון צוויי הונדערט דאָלאָר יערליך. ראביללארד האָט פארשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען פאר זיין שווינדל די קירכע, און די גלחים וואָס פלענען אנגיטירען פאר דעם פלענען באקומען פאר דעם באצאָלט. טויזענדער פראנצויזישע פאמיליעס האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דעם פארזיכערונגס־פלאן, און ראביללארד'ס שווינדלען זענען אזוי לאנג אָנגענאנגען ביז וואנען עטליכע עקאָנאָמיסטען האָבען אין די פראנצויזישע צייטונגען ווי "לא פרעס" און "דעבאטס" אנגעוויעזען אויף דער פאלשקייט און אוממעגליכקייט פון אזא פענסיע. צוערשט האָט ראביללארד געענטפערט זייערע קריטיקער, אז זיי זענען פארקויפט צו די אידען, און געוואָלט אפקומען מיט דעם, אָבער זענען איינמאל זיינע שווינדלען אויפגעדעקט געוואָרען, האָט דער אמת שוין מער ניט געקענט אונטערדריקט ווערען, און דער גאנצער שווינדל איז אויפגעדעקט געוואָרען.

ראביללארד, וועלכער איז פאררעכענט געווען פאר א מין פינאנציעלען גאָפאָלאָג, האָט פארשטאנען אויסצונוצען די קירכע פאר זיין צוועק, וויסענדיג גאָנץ גוט דעם איינפלוס וואָס די קירכע האָט אינ'ם לעבען פון דעם פראנצויזישען־קאנאדער, און ער האָט זיך אין זיין אויסרעכענונג ניט אָפּגענארט. ניט נאָר זענען צו זיין פארזיכערונגס־פלאן צוגעשטאנען פיעלע ערוואקסענע, נאָר די עלטערן פלענען אפילו פארזיכערן זייערע קליינע קינדער, אזוי איינגעגליבט איז מען געווען אין אים, און ווען דזשול העלבראנער, רעדאקטאר פון דער "פרעס", האָט אין זיין צייטונג

אויפגעוויזען אויפֿן שווינדעל, האָט זיך ראביל׳אד געפֿהובירט פֿאר־טיידיגען מיט דעם, אז זייגע געגנער זענען אונטערגעקויפט פון די אידען, אז העל׳בראנער אליין איז א איד, אָבער דער פֿארפֿירטער פֿראָצעס און זיין אנטל׳וויפען האָט ענדל׳יך אויפגעדעקט דעם גאנצען שווינדעל פון דער געשיכטע.

אָבער אויב אין אָנהויב זענען די אידען־אטאקעס נאָר געווען צו געפינען אין די פֿראנצויזיש־קאטויל׳ישע צייטונגען, האָט מען זיי שפּעטער אויך אָנגעהויבען צו באמערקען אין די ענגל׳יש־קאטויל׳ישע אַרגאנען און אנדערע אויסגאבען. דער פֿראנצויזיש־קאנאדער אנטיסעמיטיזם האָט געפונען זיין אורשפרונג אין פֿראנקרייך, פון וואנען ער האָט די גאנצע צייט געצויגען זיין יניקה, און ווען אין יאָר 1894 האָט זיך דאָרטען אָנגעהויבען דער בארימטער דרייפוס־פֿראָצעס, ווען דער אידישער אפיצער, קאפּיטאן דרייפוס איז באַ־שולדיגט געוואָרען אין מיל׳יטערישען פֿארראָט געגען פֿראנקרייך, האָט דאָס געדיענט ווי ברען־שטאָף נאָך מער צו צופּל׳אקערען אין קאנאדע די אידען־שנאה.

אזוי האָט די מאָנטרעאל׳ער ענגל׳יש־קאטויל׳ישע צייטונג ״דהי טרו וויטנעס״ געשריבען, ווען דרייפוס איז געפֿונען געוואָרען שולדיג:

״עס איז מעגל׳יך, דאָס הייסט עס קען זיין מעגל׳יך, ווי אונ־ווערע פֿראנצויזישע פֿריינט זאָגען, אז קאפּיטאן דרייפוס איז פֿאר־אורטיי׳לט געוואָרען אומשול׳דיג. אָבער מען דארף געדענקען, אז די העכסטע פֿראנצויזישע ארמיי־בעאמטע, און אל׳ע מיטגל׳יעדער פון קריעגס־ערייכט פֿאר ווען ער איז געמשפּט געוואָרען, האָבען ארויס־געזאָגט זייער גלויבען, אז ער איז באגאנגען דעם פֿארברעכען פֿאר־קויפענדיג וויכטיגע מיל׳יטערישע סודות צום דייטשען קריעגס־מיניסטעריום״.

אפי׳ו אין דער פּראָטעסטאנטישער מאראנטא, וואו עס איז ערשיינען ״דהי מאראנטא סאָן״, האָט פּראָפעסאר גאל׳דווין סמיט ווע׳כער האָט מיטגעארבייט אין יענער צייטונג אונטער׳ן פּסעוודאָ־נים ״בייסטענדער״ געשריבען וועגען דעם דרייפוס פּראָצעס אין אז ענל׳יכען זין. ער פּל׳עגט אפּט רעדען וועגען אידען, ״אז זיי זוכען

זיך אהומצודרעהען אהרום אלע אנדערע פעלקער צונעמענדיג זייער רייכטום הויך פינאנציעלער פעהיגקייט, פאראייניגענדיג זיך צווישען זיך נופא פאר'ן דאזיגען צוועק".

פראפעסאר גאלדווין סמיט האט ניט באהאלטען זיין שנאה צו אידען, און אין אייגער פון זייגע עסייען האט ער גאנץ קלאר ערקלערט, אז א איד קען קיינמאל ניט זיין קיין פאטריאט אין וועלכען לאנד ער זאל ניט וואוינען, און וועז אין 1905 האבען זיך אנגעהויבען די גרויסע פאגראמען אויף אידען אין רוסלאנד, איז ער געווען רוסלאנדס פארטיידיגער, בארעכטיגענדיג די פאגראמען.

אין זיין בוך "עסייען איבער טאג-פראגען" ("עססיים אן קווועסטשאנס אף דהי דעי" — מעקמילען און קא., 1893) ווידמעט ער א לענגערען ארטיקעל דער אידען-פראגע (זייטען 260—221) וואו ער באטראכט אלזייטיג די דאזיגע פראגע. זיין מיינונג איז, אז די אידישע רעליגיע איז א גלויבען פון סאציאלער אפגעזונדערטקייט, באציענדיג זיך צו די קריסטליכע שכנים ווי צו אומרייגע און ווי צו נידערייגערע וועזענס, די אידען זייענדיג דאס אויסדערוועהלטע פאלק.

צו זיין א געגנער פון'ם אידענטום אלס סיסטעם, דענקט פראפעסאר גאלדווין סמיט, מיינט נאך ניט צו זיין א שונא פון אידען, אבער ער איז געגען דער אידישער אפגעזונדערטקייט און זייער משיח גלויבען, ווייל מען קען ניט געהערען צו צוויי נאציאנאליטעטען מיט אייגמאל. אזא צושטאנד, איז לויט זיין מיינונג אונדערטענליך. און די אידען דארפען אדער זיך צוריקקערען קיין ירושלים, אדער עס אין גאנצען פארגעסען, און צוזאמענמישען זיך מיט דער מענשהייט, אפגעבענדיג דאס גאנצע הארץ פאר'ן לאנד פון געבורט.

וועז עס האט זיך אנגעהויבען די באוועגונג פאר דרייפוס'עס באפרייאונג, האט דער "קעטאליק רעקארד" (נעדרוקט אין לאנדאן אטט) געשריבען, אז דרייפוס האט גוטע אויסזיכטען באפרייט צו ווערען, ווייל "אכט און דרייסיג מיליאן פראנצויזען ווערען קאנטראלירט פון הונדערט אידען."

און די אגיטאציע געגען אידען איז ניט געווען קיין אומזיסטע. ניט נאר האט מען געשטורעמט געגען די נייע אנגעקומענע אידישע

אימיגראנטן, נאר מען האט אויך אנגעהויבן זוכן חסרונות געגן אידן סתם. אויב איינ'ם יאר 1896 האט נאר פאסירט איין פאל, וועלכער האט באשלאסן צו גרינדן אין אנטיסעמיטישע יוגענד, וועלכע האט באשלאסן צו מיטגליעד, נאר צוליעב דעם וואס ער איז געווען א איד, איז צוועלף יאר שפעטער, אין 1908 פארגעקומען אין קוויבעק דער קאנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד, וועלכער האט באשלאסן צו גרינדן אן אנטיסעמיטישע ליגע צו באשאפן א באגרענצונגס־צוים הויך אלע געזעצליכע מיטלען, צו פארהיטן דאס אריינדרינגען פון די אידן אין לאנד.

צו יענער צייט האט אין קוויבעק אנגעהויבן צו ערשיינען א נייער קלעריקאלער ארגאן "אקסיאן סאציאל", און אין איינעם פון די ערשטע נומערן האט זיך גלייך באוויזן אן אטאקע אויף די מאנטרעאלער אידן, אין דער פארמע פון א קארעספאנדענץ, וואו דער שרייבער דערצעהלט וועגן דער אידישער נעפאר אין מאנטרעאל, וואו עס ווערן פארכאפט פון די אידן אלע קאמערציעלע און רעווידענץ־געגענדן, אז מאנטרעאל ווערט פאראידישט, און אז פאליטיש קאנטראלירן זיי שוין דעם געגנד, באקאנט אלס "סט. לאורענס דיוויזשאן". דער שרייבער דערצעהלט דאן ווייטער, אז קיינער האט ניט געהאט קיין מוט אויפצוהויבן, זיין שטימע געגן דער דאזיגער אידישער אינוואזיע, און אז דער אייניציגער וואס האט עס לעצטענס יא געטאן איז דער רעוו. קורצי באלאנזשער, וועלכער האט אין זיין קירכע "סט. לואי דע פראנס" געוואָרנט זיינע צוהערער וועגן דעם וואס עס קומט פאר.

"לא ווערטעי" איז געווען דער נאמען פון א צווייטן קלעריקאלען ארגאן אין קוויבעק, מיט א גרויסען איינפלוס אין דער רוימיש־קאטוילישער קירכע, און די דאזיגע צייטונג האט ניט נאר שטענדיג אפגעלאכט פון אידן, נאר זי איז אויך שטארק צופריעדן געווען פון דעם קאנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד מיט'ן באשלוס צו פארבאטן דאס אריינקומען פון די אידן אין לאנד, און האט אין יאר 1909 נערופען צו דער גרינדונג פון אן אנטיסעמיטישער ליגע, וועלכע זאל ניט דערלאזן, אז די פראוויינץ קוויבעק זאל יודאאיזירט ווערן.

די צייטונג האָט געשריבען : —

"עס איז שוין די העכסטע צייט, אז א באוועגונג זאל ארגאניזירט ווערען ניט צו דערלאָזען די ווייטערדיגע אינוואזיע פון די אידען אין קאנאדע, אין יעדען פאל, אין דער פראָווינץ קוויבעק. לאָנדאָן ווייזט אויס האָט זיך געגעבען א שבועה צו דערטרינקען אונזער באפעלקערונג מיט דער אָנקומענדער אידישער כוואליע. מאָנטרעאל איז שוין פאראידישט געוואָרען, און נאָך מאָנטרעאל וועלען קוויבעק און אנדערע שטעדט אויך פארטרונקען ווערען. די מערסטע פון אונזערע דערפער האָבען שוין זייער אידישע קראָם. די אידען זענען גוט ארגאניזירט, די וועלכע זענען שוין אין קאנאדע פאָרמירען א צוזאמענבונד מיט זייערע בריידער אין די פאראייניגטע שטאָטען, וועלכע זענען דאָרטען א שטארקע מאכט. עס זענען שוין היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע א צאל "קאָנגרעגיישאנס, סאָסייטיס" און קלובען, אלע פון וועלכע זענען קאמפלוסטיג. מאָנטרעאל האָט צווישען אנדערע געזעלשאפטען און קלובען די "קאָנגרעגיישאן בית הוד", די "היברו סיק בענעפיט אסאסיאיישאן", די "קינג עדווארד בענעפיט אסאסיאיישאן", דעם בארען דע הירש אינסטיטוט און "היברו בענעוואָלענט סאָסייטי". קוויבעק האָט איר "בית ישראל" שול, און טאראנטא די "בנות ציון קדימה", און אויב מיר וועלען נאָר שטודירען די אידישע ארגאניזאציעס, וועלען מיר זעהען אז מיר האָבען פון זיי פיעל צו לערנען.

אז מיר דערען פונ'ם אידען מוזען מיר אויך דערמאָנען די "פרימיסאָנס", די מערסטע פון זייערע בעאמטע טראָגען אין מאָנטרעאל אידישע נעמען: די קאטוילישע אסאציאציע פון דער קאנאדער יוגענד קען טון א גרויסע דיענסט דער פראָווינץ דורכצופירען דעם פראיעקט פון ארגאניזירען אן אנטיסעמיטישע ליגע. מיר מעגען זיין זיכער, אז אויב עס איז אויפגענעבען געוואָרען דער פלאן צו פארענגלישען אונז דורך דער ענגלישער איינוואנדערונג, האָט מען צוגעטראכט א צווייטען מיטעל, דאָס איז אונז צו פאראידישען. פון דער גאנצער "דאמיניאן" האָט מען אויסגעקליבען קוויבעק, די אייניציגע פראָווינץ וואו עס איז פאראן א פראנצויזישע אָדער קאטוילישע מאיאריטעט, וואָס מוז אומגעבראכט ווערען. די אידישע געפאר

וואָס דראָהעט אונז איז געפערליכער ווי דער אנגלאָזירונגס־פלאן. דער ענגלענדער און דער שאטלענדער זענען אסימילירט געוואָרען, דער איד אָבער קען זיך ניט אסימילירען, דער קריסט איז דעם איד'ס קרבן, און דער איד לאָזט קיינמאָל ניט ארויס זיין קרבן.

די אנטיסעמיטישע ליגע דארף אויפדעקען די אידישע געפאר פאר קאנאדע".

די "לא ווערימעי" און איר רעדאקטאר הער טארדיוואל האָבען ניט אויפגעהערט צו העצען געגען די אידען און פארשפרייטען די ראסען־שנאה. נאכדעם ווי דער אויבענדערמאָנטער אויפרוף איז אָפגעדרוקט געוואָרען, איז דער הער טארדיוואל ארויסגעקומען עט־וואָס שפעטער מיט א נייעם אנפאל, דאָסמאל שוין אויך געגען דער קאנאדער רעגיערונג.

"די איידען", האָט זיך דער נייער אנפאל געלאָזען, "דרייסיג אָדער פערציג טויזענט אין צאָל, זענען באפאלען קאנאדע לויט'ן אויפטראג פון דער אטאוואר רעגיערונג, און זיי נאטוראליזירען זיך אלס קאנאדער.

די נאטוראליזירונגס־פאָרמען, וואָס די אידישע אפליקאנטען האָרפען אויספילען האָט די פאָלגענדע אינסטרוקציע : —

דער אפליקאנט פאר נאטוראליזירונג דארף אונטערשרייבען דעם נאָמען, מיט וועלכען ער איז באקאנט געוועזען אין אויסלאנד, אזוי גוט ווי דעם פאלשען נאָמען וואָס ער וויל אָננעמען וועלענדיג ווערען א קאנאדער.

צווישען דער גרעסערער צאָל פון די אימיגראנטען געבראכט פון לאָנדאָן דורך די באמיהונגען פון דעם ענגליש־אידישען קאָמיטעט, אָנגעפירט פון לארד ראטשילד, צייגט זיך אַרויס דער וואונש אָנצונעמען פאלשע פאמיליען־נעמען, פארענגלישט אזוי ווייט ווי מעגליך, צו דער צייט וואָס מען צווינגט די ניט־אידישע אימיגראנטען צו נוצען זייערע ריכטיגע נעמען.

אין אייראָפּא ווערט דאָס באנוצען א פאלשען נאָמען באטראכט פאר א פארברעכען, אין קאנאדע אָבער עריבט עס די רעגיערונג.

די אידען נעמען אָן ענגלישע נעמען, כדי בעסער צו באהאלטען זייער אפשטאמונג, און דורך דעם שווינדעל ווילען זיי זיך אריינרייסען צווישען אונז, און לייכטער דורכפירען זייער ציעל.

מיר טארען זיך ניט לאָזען אפנארען פון די שווינדלערישע נעמען, וואָס דער איד נעמט אָן."

דער באטרעפענדער פאראיין פון דער קאנאדער יוגענד איז געווען שטארק אונטער'ן אייגפלוס פון העטרי בוראסא, דער פירער פון די נאציאנאליסטישע "פרענטש-קענעדיענס". יענע פארטיי וועמענס לאָזונג עס איז "קוויבעק נאָר פאר די קאנאדער פראנצויזען", און אט דער בוראסא וועלכער האָט אין זיין לאנגער פאליטישער קאריערע ניט דורכגעלאָזען קיין איין געלעגנהייט צו אטאקירען די אידען, איז עס געווען דער גייסטיגער פאטער און רבי פון דער קאטוילישער יוגענד, און איר ארגאן "לא ווריטעי".

אזוי האָבען זיך געמערט די שטימען געגען אידען, און מען קען זאָגען אז פאר דער נאנצער צייט איז געווען דער מאנטרעאלער "דיילי וויטנעס" (ערשיינט שוין ניט מער) כמעט די איינציגע באדייטענדע צייטונג, וואָס איז געווען פריינדליך צו אידען. וען פיעלע האָבען געשטורעמט געגען די רומענישׂ-אידישע אימיגראנטען, האָט דער "דיילי וויטנעס" געשריבען וועגען די דאָזיגע פליסיגע אידישע אימיגראנטען, וועלכע פארדיענען אונטערגעשטיצט צו ווערען, און אז יעדע הילף זאל זיי געגעבען ווערען, אז זיי זאָלען זיך קענען איינאָרדנען.

"דער איד איז ניט קיין אויסלענדער", האָט די צייטונג געשריבען אינ'ם יאָר 1900, "ער האָט פאר הונדערטער יארען געלעבט אין רומעניע, און האָט פיליכט מער ווי אנדערע עלעמענטען בייגעשטיירט צו דער שפע אינ'ם לאנד. ער איז געצוואונגען צו דינען אין דער ארמיי און צו ערפילען אלע אנדערע בירגער-פליכטען, אָבער מעטאדיש און סיסטעמאטיש פירט מען איין געגען די אידען באגרענצונגען און זיי ווערען דאָרום אריסגעוואָרפען פון זייערע געוועהנליכע באשעפטיגונגען. עס איז דאָרום ניט קיין וואונדער, אז זיי מוזען זוכען שוץ אין אויסוואנדערונג, און מען מעג א טראכט געבען

צו האָט מען גאָר נעראַרפט אזא מיטעלאלטערליכע און אונטאלעראנטע ראסע ווי די הומעניער צייגען זיך ארויס צו זיין, צו באפרייען פונ'ם טערקישען יאָך. דערווייל אָבער נעפינען זיך די הייסלאָזע רומענישע אידען אין אונזערע טויערן, פלייסיגע, געזעץ־ליעבענדע, ארויסגעטריבענ פון זייער לאנד ניט הורך זייער שולד, נאָר דורך פארפאָלגונגען, און זיי פארדיענען יעדע הילף וואָס די רעגיערונג קען זיי לענאל געבען."

"דהי ניום", אן ענגלישע צייטונג אין טאראנטא (אונטערגענגען אין די מלחמה־יאָרען) פלעגט אויך גאנץ אָפט אויפהויבען איר שטימע פאר אידען, ערקלערענדיג אז קאנאדע טאר ניט ווייסען פון קיין ראסען־באגרענצונגען, און אזוי האָבען זיך די אידען באגעגנט מיט צוויי וועלטען, מיט פרייגעלאיכקייט און פייגלאיכקייט, און די צוויי פאָרמען פון באציהונגען האָט מען געקענט באגעגענען אויף יעדען געביעט פון לעבען. פון איין זייט האָט מען זיך ענטזאגט למשל צו פארדינגען וואוינונגען צו אידען, און אין א גאנצער רייע פון אזעלכע אנאָנסען אין די צייטונגען האָט מען געקענט באגעגענען די ווערטער — אידען דארפען ניט נאכפרעגען, — און פון דער אנדער זייט, האָט דער "מעקגיל קאָלעדוש", איינער פון די גרעסטע אוניווערזיטעטען אין לאנד באשלאָסען אין 1909, אז שעקספיר'ס "סוחר פון ווענעדיג", זאל ניט געגעבען ווערען אלס עקזאמען פאר די מאטריקולאנטען, וויל "שיילאָק" באליידיגט די אידישע געפילען. אָבער דאָס ארויסטרעטען פאר אידען האָט ניט אָפגעשטעלט די פייגלאיכקייט, די אָפענע און די באהאלטענע שנאה. אזוי האָט פאסירט, אז אין דער צייט פון ביילים בלבול למשל, האָבען זיך אין קאנאדע געפונען זשורנאליסטען, וועלכע האָבען אין א קוויבעקער צייטונג באשטעטיגט, אז אידען נוצען טאקע קריסטליך בלוט. און ארום דער זעלבער צייט האָט דער "קווינס אוניווערזיטעט", איינער פון די בעסערע אוניווערזיטעטען אין לאנד (אין קינגסטאן אנט.) באשלאָסען (אין 1912) אויף אן אויסלאנד אופן אויסצושליסען אידישע פראָפעסאָרען, אָנגעמעגדיג א באשלוס, אז נאָר קריסטען קענען דאָרטען פארנעמען

פראָפעסאר־שטעלעס, אבוואָל אין פיעלע אנדערע אוניווערזיטעטן ווי מעקגיל א. ד. ג. האָבען שטענדיג אידען פאָרנומען פראָפעסאָר־שטעלעס.

דער קאנאדער אנטיסעמיטיזם איז נאָך פיליכט יונג, אבער אלענפאלס אזוי אלט, וויפיעל דער אידישער ישוב איז אלט אין באדייטונג.

זיינע אורזאכען זענען דיזעלבע ווי פון דעם אנטיסעמיטיזם אין יעדען לאנד, אידישע פעהיגקייט, קאָנקורענץ, דאָס אייגענארטיגע אידישע לעבען, און אלעס אנדערעס, פון וואנען דער אנטיסעמיטיזם שעפט איבעראל זיין יניקה. חוץ די אלגעמיינע סבות, איז נאָך פאראן די ספעציעלע סבה פאר דעם וואוקס אין דער פראָווינץ קוויבעק, וואו ער איז אמשטארקסטען, האָבענדיג פון דארטען זיך ערשט פארשפרייט איבער די איבעריגע טיילען פון לאנד.

דער קאָטוילישיזם בכלל איז תמיד א בעסערער באָדען פאר דער אנטיסעמיטישער זריעה, און די פראנצויזיש־שפרעכענדע באפעלקערונג פון דער פראָווינץ וועלכע איז א קאטוילישע האָט דארום שוין אליין געגעבען פיעל מער רעקרוטען פאר דער אנטיסעמיטישער פארטיי, ווי וועלכער עס איז אנדערער טייל, דערצו איז נאָך צוגעקומען דאָס, וואָס אין פראנקרייך איז אָפּגעטיילט געוואָרען די קירכע פון דעם שטאאט, און די אָן שטעלען־געבליבענע גלחים און אנדערע קלעריקאלען, האָבען זיך מאסענווייז א לאָז געטאן אין דער פראנצויזישער קאנאדע, און אָנגעהויבען צו פארשפרייטען די דרומאָן־אידעען, און אזוי ווי דער קאנאדער פראנצויז איז בכלל אפּגעשטאנען און שטעלט נאָך פאָר מיט זיך דעם פראנצויז פון יאָרען צוריק, האָט זייער אגיטאציע געפונען אן אפּקלאנג.

צום וואוקס פון'ם אנטיסעמיטיזם אין קוויבעק האָט אויך ביי־געשטייערט דאָס, וואָס עס זענען אונטערדריקט געוואָרען אין א געוויסען זין די "פרענטש־קענעדיענס" אין אזעלכע פראָווינצען ווי אנטאריא. דאָס האָט פיעל געשטארקט די פראנצויזישע נאציאנאליסטישע באוועגונג, וועמענס לאָזונג עס איז "אונזער שפראָך, אונזער רעליגיאן, אונזערע געזעצען", א דריי־איניגקייט, וואָס

שטעלט פאר מיט זיך די ארבייטס־פראגראם פון די ״פרעגטש־קע־נעדיענס״. די איד־זן האבען אויך אינסטינקטיוו געפילט אז עס איז פאר זיי זיכערער צו געהן האנט אין האנט מיט דער פאליטיק מיט די פראטעסטאנטישע ענגלענדער ווי מיט די קאטוילישע פראנצויזן. און דאס האט אויך טיילוויז געגעבען א באדען אין געוויסע קרייזען, אז דער אנטיסעמיטיזם זאל זיך דארטען קענען איינוואַרצלען, אבּ־ווא׳ל מען קען שוין זעהען סמנים צום בעסערען.

אין דער פעריאדע פונ׳ם באדייטענדען וואוקס איבּ׳ם אידישען ישוב אין קאנאדע איז דארום דער אנטיסעמיטיזם געווען א וויכטיג פראבּלעם. עס איז אבער ניט געווען די איינציגע וויכטיגע פראגע, וויבּל מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב אין לאנד זענען אויך אויס־געוואקסען אנדערע אינערלעכע און אויסערלעכע פראבּלעמען.

דאָס אכטע קאפיטעל

בלעטלאך פון טאָראָנטאָס אידישע געשיכטע

די ערשטע ספר תורה אין טאראנטא, — א איד ערט ביסמארק'ס נאמען, — ריטשמאנד גאס, — קירכען פארוואנדעלט אין שולען. — די דריי אידישע "קאָנגרעגיישאנס" — א "בשר כשר געשיכטע", — די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאסייטי", — די ערשטע רבנים, — די געזעלשאפטליכע באציהונגען.

די טאראנטאר אידישע קהלה איז ניט אזוי אלט ווי די מאָנט־רעאלער, אָבער מאנכע בלעטלאך פון איר געשיכטליכער ענטוויקלונג זענען געווען גאנץ אייגענארטיג, און האָבען בייגעטראגען זייער טייל צו דער כאראקטער אויסצידונג פונ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב, און פונקט ווי מאָנטרעאל, אזוי איז אויך טאראנטא געווארען א וויכטיגער צענטר, א מיטעלפונקט פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות, צוזייט און צושפרייט איבער דער גרויסער פראווינץ אנ־טאריא.

ווי מיר האָבען געזעהן אין אייגם פון די פריערדיגע קאפיטלאך, האָט שוין דער צענזוס פון 1852—1851 רעגיסטרירט אין אויבער־קאנאדע 103 אידען, פון וועלכע 57 האָבען געוואוינט אין טאראנטא. די ערשטע אידען אין טאראנטא האָבען זיך ווארשיינליך באזעצט צום סוף פון די דרייסיגער יאָרען פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט, ווייל אין די פערציגער יאָרען געפינט מען שוין אין די שטאטישע רעגיסטרען פון געשעפטען א קראָם פון א אידישען אייגענטימער.

פון די פאמיליעס וואָס האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין טאראנטא (אינ'ם אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט), ווען עס האָט זיך ארגאניזירט די ערשטע אידישע "קאָנגרעגיישאן" (די "האלי בלאסאם") זענען געווען די מערסטע

פראמינענטסטע אידישע פאמיליעס די, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, און זיי האבען געשפיעלט די הויפט־ראליע אינ'ם עפענט־ליכען אידישען לעבען. שפעטער איז צו זייער צאל אויך צוגעקומען א רייע אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, און ערשט צום סוף פונ'ם יארהונדערט, האבען אויך מזרח־אירא־פייאישע אידען אנגעהויבען צו פארנעמען א פלאץ אין דער עפענטליכקייט.

צוויישען די אידען אין טאראנטא פון יענער צייט, האט פארנומען אן אנגעזעהענעם פלאץ לואים סעמיועל, (געשטארבען אין 1887) וועלכער איז אויך פאפולער געווען צווישען די קריסטליכע שכנים, און אין יאר 1877 איז אים צוגעטיילט געווארען דער כבוד, אויסגעקליבען צו ווערען אלס פרעזידענט פון "מעקעניקס אינסטי־טוט". ער האט געהאט א גרויסען נאמען אין דער דאמאלסדיגער געשעפטס־וועלט און ווען אין 1879 האט זיך באזעצט אין טאראנטא א. ד. בענדזשעמין, א געבוירענער פון אויסטראליען, און זיך אנ־געשלאסען אין אים אלס שותף, איז די האנדעלס־פירמע "סעמיועל, בענדזשעמין און קא." געווארען נאך פארצווייגטער און פאפולערער איבער'ן גאנצען לאנד.

פיעלע פון די ערשטע טאראנטאר אידישע איינוואוינער זענען אויך געווען דורך קרובה'שאפט פארבונדען מיט די מאנטרעאלער אידישע פאמיליעס, ווי למשל די פאמיליע אשער. די פאמיליע אשער האט געשטאמט פון פלימוט, ענגלאנד, באזעצענדיג זיך צוערשט אין מאנטרעאל, וואו זיי האבען געעפענט א ציערונג־געשעפט. אין 1851 האבען זיי געעפענט אן אפטיילונג אין טאראנטא, און די צוויי ברי־דער אשער, זין פון י. אשער פון מאנטרעאל, האבען זיך דאן באזעצט אין טאראנטא. וועז אין טאראנטא איז נעגרינדעט געווארען דער ערשטער אידישער מנין, האט י. אשער געמאכט זיי א מתנה אין יאר 1857, די ערשטע ספר תורה, פאר וועלכען די "קאנגרעגיי־שאן" האט אים צוגעשיקט אן אפיציעלען דאנק־בריף. די ספר־תורה געפינט זיך יעצט אין דער באנד גאס שול.

(פון די צוויי ברידער, האט איינער אלבערט אשער פארלאזען טאראנטא, אפפארענדיג קיין אויסטראליען, און דער אנדערער יעקב

אשער, האָט זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט פאר א רייע פון יאָרן רעדאקטירט די מאָנטרעאלער "סטאר".)

נ. ל. סטיינער, אן עסטרייכישער איד, וועלכער איז נאָך אין די אכציגער יאָרן געווען א מיטגליעד פון "סיטי קאונסיל", האָט זיך באזעצט אין טאראנטא ארום 1856, וואו ער האָט זיך באשעפטיגט אלס א שטיין־שניידער. אין די 70־ער יאָרן איז ער באשטימט געוואָרן אלס דושיי. פי. (פריערעגס־ריכטער) זייענדיג דער ערשטער איד צו באקומען אזא אמט אין אנטאריא. ער האָט ביז זיין טויט אין 1902 פארטרעטען א רייע עמטער און זיך באטייליגט אין פיעלע שטאטישע צערעמאָניעס, פון וועלכע דאָס פאלגענדע איז זעהר מערקווירדיג. וען מען האָט אים פון דער שטאדט־פארוואלטונג צוגעטיילט דעם כבוד (אין 1883), אז ער זאל א נאָמען געבען א גוטן נאם, האָט ער איר א נאָמען געגעבען ביסמארק עוועניו, און אלע האָבען זיך געוואונדערט אויף דעם וואָס א איד זוכט צו ערען א דיימשען אידען־פיינט.

צווישען די אידען, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין טאראנטא אין די פופציגער און זעכציגער יאָרען, זענען אויך געווען די פאלויעס ע. נאנטער, מ. קאסעל, אלעקסאנדער מילער, סעמיועל סאלאמאן, סעמיועל סטערן, און א רייע אנדערע פאמיליעס, מערסטענס פון ענגלאנד, דייטשלאנד און עסטרייך, באשעפטיגענדיג זיך דאָ מיט'ן האנדעל פון ציערונג, טאבאק און ציגארען, קליידער און אימפאָרט־גענשעפט.

(סעמיועל סטערן האָט אין 1875 געגרינדעט די ערשטע אידישע "בענעוואלענט סאָסייטי" מיט'ן נאָמען "טאראנטא היברו בענעוואלענט סאָסייטי".)

אין די זיבעציגער און אכציגער יאָרען, האָבען זיך אין טאראנטא אויך באזעצט די פאמיליעס א. קאָהען (איינער פון די אכט גרינדער פון דער "גואל צדק קאָנגרעגיישאן"), שאיער (עדמאנד שאיער, דער שפעטערדיגער גרינדער פון דער טאראנטאר צדקה פעדעראציע), לעווינסקי (ל. לעווינסקי איז געווען איינער פון די ערשטע תלמידי תורה־טוער אין שטאדט), בארני לאָרענס, וועלכער האָט אויך, חוץ

זיינע געשעפטען, פארטראטען דעם קאנסול־אמט פאר אן אייראפיי־
אישער מלוכה, יעקב קאהען, וועלכער איז שפעטער געווארען אן
אפיציעלער פאלִיציי איבערזעצער און פאלִיציי־רייכטער (אין 1910),
און א צאל אידישע פאמיליעס פון רוסלאנד און גאליציען, ווי די פא־
מיליעס מעהר, באכראך, און אנדערע.

חוץ די פאמיליעס געקומענע פון אייראפע, האבען זיך אין טא־
ראנטא אויך באזעצט א צאל פאמיליעס, וועלכע זענען געקומען פון
די פאראייניגטע שטאאטען. אידען האבען אויך געגרינדעט דאָ פאברי־
קען, און בכלל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס עקאנאמישען לעבען.
פיעלע פון זיי האבען מיט דער צייט דערגרייכט צו גרויס רייכטום,
און האבען געשפיעלט אנגעזעהענע ראָליען אין דער "באארד אף
טרייד".

ריטשמאנד גאס, וועלכע האט אין אנהויב פון דעם צוואנציגסטען
יארהונדערט אנגעהויבען פארוואנדעלט צו ווערען אין א פאברי־
געגענד, איז נאך צו יענער צייט געווען איינע פון די הויפט־ער־
זידענץ גאסען אין שטאדט, און זי איז אויך געווען דער צענטר
פאר דער קליינער אידישער קהלה.

אויף ריטשמאנד און ווִיקטאריא איז געווען די "האלִי בלא־
סאם" שול, און ווען אין 1862 האבען א צאל רוסישע אידען גע־
גרינדעט די "נואל צדק קאנגרעגיישאן", האבען זיי אלם זייער
מקום קדוש געמאכט א געדונגענעם עטאזש אין א הויז ארום ריטש־
מאנד און יארק גאס, און ערשט שפעטער האט זיך די דאָזיגע שול
אריבערגעצויגען אין אן אייגען הויז, ווען זיי האבען אפגעקויפט אן
אלטע נעגער־קירכע אויפ'ן ראָג יוניווערזיטי עוועניו און עלם גאס
(די זעלבע קירכע האט דורכגעמאכט א רייע פון גלגולים, צוערשט א
קירכע, שפעטער א שול, איז עס ארום 1907 פארוואנדעלט געווארען
אין א געבוידע פאר'ן דאמאלסדיגען אידישען "פיפעלס־טעאטער",
און נאך עטליכע יאר אלם אידישער טעאטער, איז עס צוריק פאר־
וואנדעלט געווארען אין א נעגער־קירכע). מיט דעם וואוקס פון
טאראנטא איז אויך געוואקסען די "נואל צדק קאנגרעגיישאן", אין
אויך די נייע געבוידע איז געווארען צו קליין, אזוי אז מען האט

געזומען קלייבען א בוי־פאנד פאר א נייער גרעסערער שול, א זאך וואס איז רעאליזירט געוואָרען, וועז דעם 29־טען אפריל, 1906 איז דורך יצחק ברוידא געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין פאר'ן יעצטיגען שול־בנין אויף יוניווערזיטי עוועניו, פייערענדיג א יאָר שפעטער דעם חנוכת הבית.

(עס ווערט דערצעהלט א שפאס, אז וועז די "גואל צדק" שול איז געגרינדעט געוואָרען, איז זי באקאנט געווען אלס "די קאזאצקע שול", צוליעב דעם וואס די מערסטע מיטגליעדער זענען דאָרטען געווען רוסישע אידען).

צו די צוויי שולען, די "האלי בלאסאם" און די "גואל צדק" איז אין גיכען אויף צונעקומען אין די זיבעציגער יאָרען דער מנין "חברה משה מאנטעפיאר", פון וועלכען עס איז שפעטער ארויס־געוואקסען דער "בית מדרש הגדול חברה תהלים", וועלכער האָט זיך אויך איינגעפונען אין די ערשטע יאָרען אויף ריטשמאנד גאס. פאר־האנדלונגען פלעגען אפט געפירט ווערען צוויישען די צוויי ארטאדאקס סישע "קאנגרעגיישאנס" ("גואל צדק" און חברה תהלים"), אז זיי זאלען זיך פאראייניגען, אבער די פארהאנדלונגען האָבען צו גאָר ניט געבראכט. שפעטער האָט דער "בית המדרש־הגדול חברה־תהלים", אפגעקויפט א גרויסע מעטאָדיסטישע קירכע אויף מיקאל גאס, און עס איבערגעבויט פאר דער יעצטיגער שול.

די צאָל אידען אין טאראנטא ,האָט זיך דורך דער איינוואנדע־רונג געהאלטען אין איין מערען, און די דריי שולען זענען שוין מער ניט געווען גענוג פאר די רעליגיעזע הצטרכות'ן, און עס האָבען אָנגעהויבען אויסצובילדען זיך נייע מנינים און שולען, אזוי אז אין די ערשטע צוואנציג יאָר פונ'ם יעצטיגען יאָרהונדערט, זענען צוגע־קומען א גאנצע רייע פון נייע שולען, גרעסערע און קלענערע, ווי די שול "מחזיקי הדת" פון די גאליציאנער אידען, די רומענישע שול, די רוסישע שול, און א רייע שולען פון פארשיעדענע לאנדסמאנ־שאפטען.

פונקט ווי אין מאָנטרעאל, וועז אין די ערשטע יאָרען, האָט זיך דאָס גאנצע אידישע לעבען ארגאניזירט ארום דער שול, אזוי איז עס

אויך געווען אין טאראנטא, און נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1864, האט טאראנטא שוין געהאט איר ערשטען "בשר כשר" טומעל, און דער דאמאלסדיגער אייניציגער שול איז אויסגעקומען צו ברענגען אהדנונג אין דער הינזיכט.

די אידישע באפעלקערונג איז דאמאלס געווען קליין, און קיין אידישע קצבים וואס זאלען זיך באשעפטיגען נאר מיט "בשר כשר" זענען דאמאלס ניט געווען, פלעגט דארום דער אייניציגער אידישער קצב אין שטאדט אי פארקויפען טרפה פלייש און אי "בשר כשר". אין די ערשטע יארען פלעגט א פרומער איד, חיים גאלדבערג, אכטונג געבען אויף דעם, אז עס זאל זיין כשר לויט'ן דין, אבער ווען ער האט פארלאזען די שטאדט, איז דער קצב געבליבען אן השגחה. אלעקסאנדער מילער, א מיטגליעד פון דער "האלי בלאסאם" שול האט דאן אנגעקלאגט דעם קצב פאר דער שול, אז ער נוצט אין זיין געשעפט איין קלאץ, אויף וועלכען ער האקט אי כשר פלייש און אי טרפות, און אפילו חזיר-פלייש.

דעם 11-טען סעפטעמבער, 1864, האט די שול פארהאנדעלט די זאך, און באשלאסען צו באזארגען דעם קצב מיט א באזונדער קלאץ, מעסערס, וואג, און אנדערע מכשירים, וועלכע זאלען גענוצט ווערען נאר פאר כשר פלייש, און אז די זאכען זאלען בלייבען דאס אייגענטום פון דער שול.

קיין שטענדיגע רבנים זענען די ערשטע צייט אין טאראנטא ניט געווען, נאר פון צייט צו צייט פלעגט זיך אפשטעלען א דורכרייזענדער רב פאר א קורצער צייט. ערשט ארום יאר 1890 האט די "האלי בלאסאם" שול אויפגענומען א שטענדיגען רב, הר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האט אנגעהאלטען די שטעלע ביז 1899, וועו ענדיג נאכגעפאלגט פון ראבי לאזארוס (ביז ארום 1899), און שפעטער איז די דארטיגע רבנות-שטעלע פארנומען געווארען פון ראבי ס. דושיי-קאבס (1920—1900).

די ארטאדאקסישע "גואל צדק" שול האט נאר פאר א קורצער צייט געהאט צייטווייליג אן אייגענעם רב, הרב לאסקער; ערשט אינ'ם אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט האט די טאראנטאר אידישע

קהלה באקומען איר ערשטען שטענדיגען רב (הרב י. ווייגרעב), און מיט דער ענטוויקלונג פון די שולען, איז אויך די צאל רבנים פארגרעסערט געוואָרען.

מיט דעם וואוקס פון דער טאראנטאר אידישער קהלה, איז אויך פאָרגעקומען אן ענדערונג אין די געזעלשאפטליכע באציהונגען צו אידען מצד די ניט־אידישע שכנים.

וועו דער ישוב איז נאָך געווען קליין, האָבען אידען סאָציאל פארקערט מיט ניט־אידען אין יעדען הינזיכט. אידען האָבען ניט נאָר געהערט אלם מיטגליעדער צו פארשיידענע אלגעמיינע ארגאניזאציעס און קלובען, נאָר זיי האָבען אויך פארנומען די העכסטע עמטער פון די דאָזיגע געזעלשאפטען, מיט'ן וואוקס אָבער פון דער צאל אידען אין שטאדט, האָט מען אין די דאָזיגע אלגעמיינע ארגאניזאציעס אָנגהויבען קוקען קרום אויף אידען. דאָס האָט געבראכט צו דעם אז א רייע פון אייגענע אידישע ארגאניזאציעס זאָלען זיך ענטוויקלען אויף יעדען געביעט, אייגנגעשלאָסען א אידישען קלוב (דער "קאָסמאפאליטען" קלוב, וועלכער עקזיסטירט יעצט אונטערן נאָמען "פריימראוז" קלוב).

אָבער טראץ די אפטע ניט פרייגדליכע באציהונגען, איז מיט'ן וואוקס און שטייגען פון דער אידישער וואנדערונג געוואקסען די טאראנטער אידישע קהלה, וועלכע צווייטע גרעסטע אידישע קהלה אין קאנד, און דער צענטער פאר די פיעלע אידישע קהלות אין דער פראווינץ אנטאריא.

דאָס נייַנטע קאפּיטל.

בלעטלאַך פון ווינניפּעג׳ס אידישער געשיכטע.

דער ערשטער אידּ אין ווינניפּעג, — די ״אלד טיימערס״ — דאָס יאָר 1882, — די ערשטע שול און בריידערליכע ארגאניזאַציע, — די אויסוואנדערונג, — די מחלוקת, — די ווייטער־דיגע ענטוויקלונג.

אין דער גאנצער געשיכטע פון דער איינוואנדערונג און קאָלאָניזירונג פון קאנאדע מערקט זיך דער שטענדיגער דראנג נאָכ׳ן מערב, פונקט ווי קאנאדע זעלבסט איז אויסגעבויט געוואָרען פון אויסלענדישער אימיגראציע, אזוי איז דער מערב אויפגעריכט געוואָרען דורך דער איינוואנדערונג פון מזרח־קאנאדע, און מיט דעם אלגעמיינעם אימיגראנטען־שטראם איז אויך געגאנגען דער אידישער וואנדערער.

נאָך אין די זעכציגער יאָרען פונ׳ם פאָריגען יאָרהונדערט האָבען שוין אידען געוואוינט ביים פאסיפישען ברעג, און געהאט ארגאניזירטע אידישע קהלות, ווי אין וויקטאריא למשל, און שפּעטער, מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין דער וועסט, האָבען זיך אידען אויך אָנגעהויבען צו באזעצען אין פיעלע מערב צענטרען, הויפּטזאכ־ליך אין ווינניפּעג.

לויט אן ארטיקל געשריבען פון אן אלטען ווינניפּעגער תושב, **משה פינקעלשטיין, אינ׳ם ״רעפּאָרט עדוואָקייט״ (אין א ספּעציעלער ווינניפּעגער אויסגאבע)**, זאָל דער ערשטער איד, וועלכער האָט זיך דאָרטען באזעצט, האָבען געוועזען, האובן גאָלדשטיין, א רוסישער אי־וועלכער איז אהין געקומען אין 1879, באשעפטיגענדיג זיך מיט׳ן פוטער־האנדעל וואָס ער האָט אָנגעפירט מיט די אינדיאנער, אויס־בייטענדיג ביי זיי די פוטערווארג פאר פאָרשיידענע סחורות. א יאָר שפּעטער, אין 1880, האָט ער אריבער געבראכט זיין פאמיליע, און אינ׳ם זעלבען יאָר זענען אויך אהין געקומען א צאָל אידישע פאמי־

ליעס, ווי פיליפ בראון, דוש. פראנקפורטער, וו. הערים, לואיס ווערטהיים, דוד און שמעון ריפשטיין, און אנדערע "אלד טיימערס". פיעלע פון די נייע אנגעקומענע האבען אויך ארויסגעפאדערט צו זיך די קרובים זייערע, אזוי אז אין 1881 האבען זיך די קליינע צאל אידען שוין ארגאניזירט אין א קהלה, און אננאזשירט א געוויסען א. בענדושאמין, וועלכער האט געדארפט ערפילען א רייע רעליגיעזע פונקציעס, ווי שוחט, מוהל, און חזן.

די פאגראמען־כוואליע אין מזרח־אייראפע פון די אכציגער יארען, און דער גרויסער צו באזעצען אידען אויפ'ן לאנד, האט געגעבען א נייעם שטויס דער קליינער ווינניפעגער אידישער קהלה אין איר ווייטערדיגער ענטוויקלונג, וועו אין 1882 האבען אהין אנגעהויבען צו קומען גרעסערע גרופעס פון אידישע אימיגראנטען, וועלכע מען האט געוואלט קאלאניזירען אויפ'ן לאנד.

פון דעם גרויסען צו פארוואנדלען די דאזיגע אימיגראנטען־גרופען אין פארמער האט זיך אבער וויניג וואס אויסגעלאזען, בלויז א קליינע צאל האבען זיך באזעצט אויפ'ן לאנד, דערפאר אבער האבען זיך די נייע אנגעקומענע גאנץ שנעל איינגעארדענט ביי אנדערע באשעפטיגונגען.

אין דער קאנאדער וועסט איז דאמאלס געווען א סך ארבייט, עס האט זיך נעבויט די "קענעריען פאסיפיק" אייזענבאן ליניע, עס האט זיך ענטוויקעלט א ריזיגע געהילף־אינדוסטריע, און די נייגעקומענע האבען דארום געפונען גענוג באשעפטיגונג אלס לוין־ארבייטער מיט גוטע שכירות. אנדערע האבען זיך איינגעארדענט אין קליינע געשעפטען, און דער ערוואקסענער עלעמענט האט זיך ענער [illegible]

[illegible] נייער סביבה.

מען האט געשיקט נאך א ספר תורה, געגרינדעט די "קאנגרעגיישאן בית ישראל", געקויפט א בית עולם, און אינ'ם ווינטער פון 3—1882 איז אויך געגרינדעט געוואָרען די ערשטע ברידערליכע ארגאניזאציע "אהבת אחים".

ווי יעדער פיאנערען ישוב, אזוי האט אויך דער אידישער מערב־ישוב געהאט זייגע פייעלע שוועריגקייטען און איבערלעבונגען. די

יעניגע וועלכע האָבען זיך געהאט באזעצט אויפֿן לאנד אין דער מי־סאמין קאָלאָניע, האָבען זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו די פּועלע שוועריגקייטען, וואָס פּארמעריי אין דער וועסט האָט פּאָרגעשטעלט מיט זיך אין יענע יאָרען, זיי האָבען ענדליך אויפגענעבען דאָס לאנד און צוריקגעקומען אין וויניפּעג, אָדער זיך באזעצט אין די אנדערע צענטרען. אנדערע, וועלכע האָבען ניט געקענט פּארטראָגען דעם קאָלטען קלימאט, האָבען אויסגעוואנדערט אין די שטאָטען, אין צווישען די אויסוואנדערער זענען געווען אי די וועלכע האָבען זיך באזעצט אין וויניפּעג, און אי אויפֿן לאנד, פון די לעצטע האָבען א קלייניע צאָל זיך קאָלאָניזירט אין שטאָט דאקאטא, אָבער אויך האָרטען זענען זיי אויפֿן לאנד פּארבליבען נאָר א קורצע צייט.

אין די קומענדע עטליכע יאָר, זענען א צאָל אידישע קאָלאָניעס נעגרינדעט געוואָרען אין דער וועסט, אָבער דער וויניפּעגער אידישער ישוב גופא איז שטארק געפאָלען דורך דער אויסוואנדערונג, הויפּט־זעכליך צווישען די יאָרען 1890—1884, טראָצדעם וואָס זיי האָבען שוין דאמאָלס געהאט צוויי "קאָנגרעגיישאנס", די "בית ישראל", און די "בית אל", נעגרינדעט אין 1885.

אָדום דעם יאָר 1890 איז די לאָגע עטוואָס בעסער געוואָרען, וי צוויי באזונדערע "קאָנגרעגיישאנס" איז געלונגען צו פּאראייניגען און אין יענעם יאָר איז אויסגעבויט געוואָרען דער ערשטער שול־בנין, אָבער גלייך נאָכן חנוכת הבית זענען וויעדער אויסגעבראָכען אלטע מחלוקת'ן, די זעלבע וואָס האָבען אמאָל געפירט צו דער גרינדונג פון א צווייטער "קאָנגרעגיישאן", און א צאָל אידען האָבען זיך וויעדער אָפּגעטיילט און נעגרינדעט די "שערי צדק" שול.

אין די נייַנציגער יאָרען איז די לאָגע בעסער געוואָרען, מען האָט זיך מער צוגעוואוינט צו דער נייער סביבה, און פון דאמאָלס אָן האָט זיך דער ישוב אָנגעהויבען נאָרמאל צו ענטוויקלען, אויס־וואקסענדיג אי אין צאָל, און אי אין זיין ארגאניזירטקייט; אין יענע יאָרען האָבען אפילו די אידען געפּרובירט ארויסשטעלען אן אייי־גענעם קאנדידאט פאר'ן שטאָדט־ראט, לואים וועדטהיים, וועלכער איז אָבער דורכגעפאלען, וויל די אידישע שטימען זענען נעווען צו וועניג אין צאָל כדי צו קענען ערווהלען אן אייגענעם פּארטרעטער.

מיט דעם וואוקס פון דער אידישער איינוואנדערונג אין אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יאהרהונדערט איז די ווינניפעגער אידישע קהלה נאך מער אויסגעוואקסען, און עס האבען זיך אויך אנגעהויבען צו שאפען גרעסערע אידישע קהלות אין דער גאנצער קאנאדער וועסט, פאר וועלכע ווינניפעג איז געווארען די מעטראפאליע. עס זענען אויסגעבויט געווארען נייע שולען און אנדערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, ווי תלמוד תורות, עס זענען אויך געשאפען געווארען אנדערע קערפערשאפטען, און דאס מערב־קאנאדער אידענטום, אונטער דער פירערשאפט פון ווינניפעג, איז געווארען א וויכטיגער טייל פונ'ם גאנצען קאנאדיש־אידישען ישוב.

נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1883, איז א ווינניפעגער איד, לואיס ווינבערג, באשטימט געווארען אלס פריעדענס־ריכטער (דזשאסטיס אף פיעס), און פון דאמאלס אן זענען אידען געווארען אויף פארשיעדענע אופנים, און אנדערע זענען אויך ערוועהלט געווארען צו פארשיעדענע עמטער, ווי אין שטאדט־ראט, פראווינציעלען פארלאמענט א. ד. ג.

די קאנאדער וועסט, האט א צאל סלאווישע איינוואוינער, ווי רוטענער א. ד. ג., און צוליעב שפראכליכע אורזאכען איז דארום דער איד אין דער וועסט געווארען אפטמאל דער פארמיטלער צווישען דעם רוטענער און דעם קאנאדער, אזוי אז עקאנאמיש קומט דער מערב איד אין גאנץ אפטע האנדעלס פארבינדונגען מיט'ן רוטענער און די אנדערע ''אויסלענדער'', איבער יענער גאנצער טעריטאריע, פאר וועלכער ווינניפעג איז דער הויפט־צענטר.

דאָס צענטע קאפּיטעל

די פּראָבלעמען פון אידישען ישוב

די פראגע פון פארטרעטער פון אידישען גלויבען אַדער פאר־טרעטער פון די אידישע אינטערעסען. — די טעטיגקייט פון די מיסיאנערען־משומדים, — דער אלטער בית עולם פון טהרי ריווערס, — די פראגע פון זונטאג רוה, — דער "לאָרד'ס דעי ביל", — די פּאָגראָמען אין רוסלאנד, — די אידישע צוטיילונג צווישען זיך.

די געאגראפישע נאָענטקייט פון קאנאדע צו דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאָטען, די זעלבע ענגלישע שפּראך און ענגלישע שפּראכליכע מאסען קולטור וועלכע הערשט אין ביידע לענדער — דאָס זענען גרוועזען פון די וויכטיגסטע אורזאכען, וועלכע האָבען גע־שאפען אן ענליכקייט אין די לעבענס־פאָרמען אין ביידע שכנה'שע לענדער, און דאָס וואָס עס איז מיט קאנאדע בכלל, איז אויך מיט דער אידישער באפעלקערונג, מיט'ן קאנאדיש־אידישען ישוב. צו דער צייט וועז אין די לעצטע פופציג יאָר האָבען קיין קאנאדע נאָר איינגעוואנדערט אידישע מאסען אין קליינע צאָלען, איז קיין אמע־ריקע געגאנגען דער גרויסער שטראם פון דער אידישער וואנדערונג, אמעריקע איז דאָרום געוואָרען דאָס וואוינאָרט פון פיעלע מיליאָנען אידען געגען קאנאדע'ס קליינער צאָל, און ממילא איז שוין אויך דער גאנצער היגער אידישער ישוב געשטעלט געוואָרען אונטער אמע־ריקע'ס איינפלוס אין א סך היזיכטען.

אָבער טראץ דעמדאָזיגען איינפלוס, טראץ דער דאָזיגער העגע־מאניע זענען דאָך פאר'ן קאנאדיש־אידישען ישוב ארויסגעוואקסן גע־וואָרען א רייע פון פּראָבלעמען א דאנק דער באזונדערער פאָליטי־שער לאגע פון קאנאדע און צוליעב פיעלע אנדערע אורזאכען, ווי למשל דאָס וואָס די קאנאדער אידען שטעלען פאָר מיט זיך אן אומבאדיי־

טענדע מינאריטעט אין לאנד, אדער דאס וואס קאנאדע איז הויפט־זעכליך א לאנד פון צוויי נאציעס — ענגלענדער און פראנצויזען צווישען וועלכע עס קומט פאר א טיילווייזער נאציאנאלער קאמף, און אין וועלכען די אידען וועלען אויך טיילווייז אריינגעשלעפט, הויפט־זעכליך אין דער פראווינץ קוויבעק.

און די אלע פראבלעמען זענען געוואקסען צוזאמען מיט'ן ישוב.

זייט די אידען האבען זיך אנגעהויבען צו באזעצען אין לאנד און זיך אינצוירגערען האבען זיי אנגעהויבען צו פארנעמען וויכטיגע פאליטישע אמטען אין לאנד, נאכדעם ווי עס איז געוועלזיך מעגליך געווארען (ווי מיר האבען עס געזעהן אין די פריערדיגע קאפיטלאך) און אידען האבען זיך דירעקט און אומדירעקט באטייליגט אין דער פאליטיק פון לאנד, פערשראלע, פראווינציעלע אדער שטאטישע.

ווען בריטיש קאלאמביא האט זיך אנגעשלאסען אין דער "דאמיניאן" איז, ווי שוין דערצעהלט, אייגנער פון אירע ערשטע פארטרעטער צום פארלאמענט געווען דער איד נייטען, וואנקוואווער און אנדערע שטעדט האבען געהאט צו פארשיעדענע צייטען אידישע מיאורס, פונקט ווי אטאווא, טאראנטא, מאנטרעאל, ווינניפעג און אנדערע שטעדט האבען געהאט אידישע "אלדערמען", פארטרעטער אין די שטאטישע ראטען, ריכטער און אנדערע בעאמטע.

נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1885, האט טאראנטא געהאט א אידישען אלדערמאן אין דער פערזאן פון ניומאן ל. סטיינער, וועלכער האט פארטראטען דעם אלטען סט. דזשיימס ווארד אינ'ם שטאדט־ראט פאר די יארען 1885, 1886, און שפעטער פאר'ן יאר 1899. ווען וואנקוואווער איז געווארען א שטאדט, איז איר ערשטער מיאור געווען דער איד דוד אפענהיימער, וועלכער איז געווען דער העכסטער שטאטישער בעאמטער פאר די יארען 1891—1888 (נעשטארבען אין 1897). די פירמע אפענהיימער בריידער איז אין וואנקוואווער געווען א גוט באקאנטע, און אי דוד אפענהיימער און אי זיין ברודער האבען אויך געשפיעלט א גרויסע ראלע אין דער דאמיניאן "באארד אף טרייד", און דוד אפענהיימער איז אויך געווען דער פרעזידענט פון דער באארד פאר די יארען 1889—1887.

עס איז אויך געווען צו פארדאנקען זיין אונטערנעמונגס־גייסט און איניציאטיוו, אז די ״קענעדיען פּעסיפיק ריילווויי״ האָט זיך ענדליך איבערגעצייגט אין דער וויכטיגקייט פון וואנקוואווער אלס האפען־שטאדט, און די סי. פּי. אר. האָט דאָרטען ענדליך אויסגעבויט אירע האפענס, וועלכע פארבינדען קאנאדע מיט׳ן אריענט. אין יאָר 1892 האָט ער אויך פּיעל מיטגעהאָלפען אין דער גרינדונג פון דער ״קא־

דוד אפּענהיימער.

נאדער־אויסטראליען שיפס־ליניע״ און אנדערע טראנספארטאציאנס־קאמפּאניעס.

ווען ער איז געשטארבען, האָט די שטאדט וואנקוואווער אויסגע־דריקט דעם גרעסטען טרויער, און צו דער לויה זענען אלע געשעפטען געשלאָסען געוואָרען, און צו ערען זיין אָנדענקען איז אויך אויפגע־

שטעלט געווארען א מאָנומענט אין סטענלי פארק, וועלכער איז אפי־ציעל אויפגעדעקט געווארען דעם 14־טען דעצעמבער 1911, דורכ'ן דאמאָלסדיגען פרעמיער פון בריטיש קאלאמביא ר. מעקבריידי.

וועו אטאווא האָט נאָך געהאט אין 1900 א גאנץ קליינע אידישע קהלה, האָט אטאווא שוין אויך געהאט א אידישען אָלדערמאן אין

דער מאָנומענט אין סטענלי פארק.

דער פערזאָן פון שמואל ראָזענטאל, וועלכער האט פארטראטען אינ'ם שטאטישען ראט דעם וויקטאריא וואָהד. נייטען י. פראיד, אליין אן אימיגראנט איז געווען אָלדערמאן פאר פיעלע יארען אין קארנ־וואל, אנטאריא, און האָט אויך באקליידט דעם אמט פון פרעזידענט

פון דער "באָארד אף טרייד". די אידען פון ווינניפעג האָבען ניט נאָר אין 1905 ערוועהלט א אידישען אלדערמאן אין דער פערזאן פון משה פינקעלשטיין, נאָר אין די יולי וואלען פון 1910 האָבען זיי אויך ערוועהלט אלס ליבעראלען פארטרעטער צו דער מאניטאבער לעגיסלאטור דעם אידישען אדוואָקאט ס. האָרט גרין (געבוירען אין סט. דזשאָהן נ. ב. אין 1886). אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען שוין פון לאנג אן די אידען פארנומען פארשיעדענע אמטען, זענען אידיש דער צייט אויך געווועזן אידישע פארטרעטער אין שטאדט־ראט, ווי די אלדערמען בלומענטאל, רובינשטיין און אנדערע.

דאָס זענען אָבער מערסטענס געווועזען נאָר אלגעמיינע קאנאדער פארטרעטער און בעאמטע, מער ניט ווי פונ'ם אידישען גלויבען, אָבער ניט קיין ספעציעל אידישע פארטרעטער. אָבער וועו דער אידישער ישוב האָט אָנגעהויבען באדייטענד אויסצוואוואקסען איז גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געווארען די פראגע, צי דארפען זיך אידען באטייליגען אין דער לאנד־פאָליטיק נאָר אלס קאנאדער בירגער, אדער אויך אלס אידען, צי דארף מען נעמען א שטעלונג צו געוויסע פאָליטישע פראגען נאָר אלס אלגעמיינע בירגער, אָדער ביים אורטייל דארף אויך שפיעלען א ראָליע דער אידישער מאָמענט, צי איז א געוויסע שטעלונג אין א פראגע פאר אָדער געגען די אידישע אינטערעסען. די פראגע האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען א גרויסען אינטערעס אין די אידישע קרייזען, וועו זי איז געשטעלט געווארען. אין אן אנקעטע וואָס איז אָנגעפירט געווארען וועגען דעם פון דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" (אין יאָר 1900) האָבען זיך אלע אָנגעפרעגטע, און מיסטענס ענגליש־שפרעכענדע קאנאדיזירטע אייניוואוינער ארויסגעזאָגט געגען דעם, אז אידען זאָלען זיך קלאסיפיצירען באזונדער אין דער פאָליטיק, נאָר אנטיילנעמען אלס אלגעמיינע בירגער. מאנכע האָבען זיך אפילו ארויסגעזאָגט געגען דער איינבארופונג פון באזונדערע אידישע וואל־פארזאמלונגען, און צווישען די אלע געגנער פון ענגליש־שפרעכענדע עלעמענטען, זענען רעפרעזענטירט געווועזן די פארשיעדענסטע אידישע ריכטונגען, ווי ציוניסטישע פירער, שולטורע, פראָפעסיאנאלען א. ד. ג. אידען האָבען גלייכע ציווילע און רעליגיעזע רעכטען ווי אלע אנדערע בירגער, און דאָרום טאר ניט

זיין אזא זאך ווי א אידישע ''שטימע'' — דאָס איז אומגעפער גע־ווען דער מאָטיוו פון די אלע, וועלכע האָבען זיך ארויסגעזאָגט געגען א באזונדערער אידישער באציהונג צו די פאָליטישע פארטייען פון לאנד.

דאָס איז צו יענער צייט געווען דער ענטפער אויף דער פראגע, אָבער שפעטער ווען די אידיש־שפרעכענדע אין מער נאציאנאלע עלעמענטען האָבען זיך פארמערט אין לאנד, אין זיך מער איינגע־ביגערט איז די שטעלונג געביטען געווארן, אין ווען מאנכע אידען זענען ארויסגעשטעלט געווארן אלס קאנדידאטען פאר פארשידענע עמטער, האָבען אי די אידען אין אי די ניט־אידען אָנגעהויבען צו קוקען אויף זיי, ניט ווי אויף סתם פארטרעטער, נאָר אויך ווי אי־דישע פארטרעטער, אין זיך באמיט צו ערווארבען זיי אלס אזעלכע, וויל מען האָט אָנגעהויבען צו פארשטעהן, אז אויך די אידישע מינאָריטעט מוז האָבען פארטרעטערשאפט, ווי עס האָבען עס די אנדערע.

דער טיפער אונטערשייד צווישען דער קריסטליכער און אידי־שער רעליגיע, האָט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב אויך פאראורזאכט א רייע פראבלעמען אין פראגען. פארשידענע מיסיאנערען גע־זעלשאפטען האָבען אָנגעהויבען טעטיג צו ווערען צווישען די פאר־שידענע אידישע נעמיינדעס, א טעטיגקייט אָנגעפירט מערסטענס פון אידען־משומדים אין אָפטמאל האָבען די דאָזיגע ''נייע קריסטען'' באנוצט אין זייער מיסיאנס־ארבייט אזא באלידיגענדען טאן פאר אידען, אז עס פלעגט ברענגען צו צוזאמענשטויסען, אין פיעלע אונגערעטיגקייטען צו אידען זענען געווען א רעזולטאט פון דעם, וואָס די דאָזיגע אידישע מיסיאנערען פלעגען פאלש אינפארמירען דער ניט־אידישער וועלט וועגען דעם, וואָס עס קומט פאר אויף דער אידישער גאס.

אן אינצידענט וואָס האָט אין די יארען 1902־1900 שטארק אויפ־גערודערט די עפענטליכע אידישע מיינונג איז געווען דער פאל מיט'ן בית עולם פון טהרי ריווערס.

די פאמיליע האַרט, וועלכע האָט זיך געהאט האַרטען באזעצט אינ׳ם אכצענטען יאַרהונדערט, און נעבילדעט די דאַרטיגע אידישע קהלה, האָט אויך געהאט איר אידישען בית עולם. אָבער ביים אָנ־הויב פון׳ם צוואַנציגסטען יאַרהונדערט, איז שוין די קהלה פון טהרי ריווערס לאנג געווען צופאַלען. פיעלע פון די מיטגלידער פון דער

די פאמיליע האַרט האָט אין טהרי ריווערס אויך געהאט געגרינ־דעט א באנק וועלכע האָט אויך ארויסגעלאָזען אירע אייגענע באנקנאָטען.

האַרט פאמיליע האָבען זיך אין פארלויף פון יאָרען פולשטענדיג אסי־מילירט און זיך צוזאמענגענאָסען מיט די ארומיגע פראנצויזיש־קאטו־לישע שכנים, אנדערע וויעדער האָבען זיך איבערגעצויגען פון טהרי ריווערס אין אנדערע פלעצער, און אזוי איז דער קליינער אידישער

בית עולם דאַרטען געבליבען א פאַרגעסענער און א פאַרלאָזטער. אַרום יענער צייט איז אָבער דאָס לאַנד, וואו די אידישע קברים האָבען זיך געפונען, פארקוייפט געוואָרען, און ווי עס איז דאמאָלס אָנגענעבען געוואָרען אלס אן ארגומענט, האָבען די אידישע מתים פון דאַרטען נעמוזט אוועקגענומען ווערען צוליעב סאניטארע אורזאכען. די אידען, באזונדערס די ספרדישע "קאָנגרעגיישאן" פון מאָנטרעאל האָט זיך פאראינטערעסירט אין דעם, און האָט איינגעזעהען אין דעם א פאר־שוועבונג געגען דעם זכרון פון די אידישע פיאָנערען וועלכע האָבען אין זייער צייט געשפּיעלט אזא ראָלע ביים אָנהויב פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און א צייט לאנג האָט עס פאראורזאכט א געוויסע אויפרעגונג, ווייל מען האָט געגלויבט אין יענע אידישע קרייזען, אז די סאניטארע אורזאכע איז ניט מער ווי אן אויסרייד, און אז באמת דארף מען נאָר ניט דאָס פלאַץ פונ'ם אלטען אידישען בית עולם, וואו עס זענען געווען די קברים פון די ערשטע אידישע "סעטלערס". דער קאמף איז אָבער געבליבען אָן רעזולטאטען, און די קברים האָבען געמוזט פון דאַרטען אוועקגענומען ווערען.

א וויכטיג פּראָבלעם פאר'ן אידישען ישוב איז אויך געוואָרען די פראגע פון זונטאג־רוה.

כמעט אין יעדער פּראָווינץ איז די פראגע פון דער שטרענגער זונטאג־רוה געוואָרען א שווער פּראָבלעם פאר די אידען, פיעלע פון וועלכע עס האָבען אָפּגעהיט שבת לויט אלע אידישע דינים, און זאר די פרומע אידען איז עס דאָרום געוואָרען א הארבע עקזאַמישע פראגע, ווי אזוי צו רוהען אי שבת און אי זונטאג, אי דעם זיבעטען טאג פון דער וואָך, און אי דעם ערשטען טאג פון דער וואָך. אויב אין מאנכע ערטער זענען נאָך די ארטיגע אויטאריטעטען געווינט געוועזען ניט דורכצופירען מיט אזא שטרענגקייט די עקזיסטירענדע זונטאג־נעזעצען, איז אָבער די אגיטאציע פון דער "לאָדרדם דעי עלייענס", א קירכליכע ארגאניזאציע צו אגיטירען פאר פולשטענדיגער זונטאג־רוה אזוי אויסגעוואקסען, אז א געזעץ וועגען זונטאג־רוה איז אריינגעטראגען געוואָרען אין 1906 אין קאנאדער פעדעראלען פאר־לאמענט דורכ'ן דאמאָלסדיגען יוסטיץ־מיניסטער האָנאָרייבל טשארלז פיצפעטריק (שפעטער א סער). די אידישע קהלות איינזעהענדיג

דעם שאדען, וואס אזא געזעץ קען עקאנאמיש ברענגען די אידען, האָ־בען דאדום פאָרגעלעגט א רייע אויסבעסערונגען צום געזעץ־פראָיעקט.

דעם פערצענטען מערץ, 1906, האָט זיך דאהום פאר דער רע־גיערונג אין אטאווא פאָרגעשטעלט א אידישע דעפוטאציע, וועלכע איז אויפגענומען געוואָרען פון׳ם פרעמיער סער ווילפריד לָאריע און דעם יוסטיץ־מיניסטער טשארלז פיצפעטריק, און זיי איבערגעגע־בען דעם אידישען פארלאנג. די דעפוטאציע, באשטעהענדיג פון די מאָנטרעאָלער רבנים מעלדאָלא דע סאלא, דר. ה. אברהאמָוויטש, הרב קאָרנפעלד, ראבי סאלאמאן דושייקאבס פון דער טאראנטאר ״האלי בלאסאם״ שול (רב פון דער שול פון 1900 ביז זיין טויט אין 1920), ראבי וויים פון האמילטאן, און די הערען הערים וויינבערג, קלארענס י. דע סאלא, לייאן קאָהען, ד. ס. פרידמאן, ס. וו. דושייקאבס און אנדערע מאָנטרעאָלער אידישע פארטרעטער, מיט מעקסוועל גאָלדשטיין ק. סי. אלס רעדנער פון דער דעפוטאציע, האָט דער רע־גיערונג איבערגעגעבען מאנכע אויסבעסערונגען צום געפלאנטען געזעץ וועגען זונטאג־רוה, אין דער פארמע פון א מעמאריעל.

דער מעמאראנדום האָט צווישען אנדערעם באטאָנט, אז די אי־דען זענען מיט דער מיינונג, אז די רעגיערונג דארף זיך ניט אריין־מישען אין רעליגיעזע פראגען, און בפרט נאָך אין אזעלכע, וועלכע באריהרן די אינטערעסען פון מינאָריטעטען, אז א געזעץ וועגען צוואנגס־רוה אום זונטאג מיינט ארויפצווינגען אויף מאנכע בירגער זאכען, וואס איז געגען זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען, אז דאָס גראָבט דארום אונטער די גלייכהייט פאר׳ן געזעץ וואס עס האָבען אלע רעליגיעזע גרופען, אז שבת איז דער רוה־טאג ניט נאָר פון די אידען נאָר אויך פון פיעלע קריסטען ווי די ״סעווענט דעי עדווענטיסטס״, אז די אידען רוהען פינף און זעכציג טעג אין יאָר (שבתים און יום טובים) און א שטרענגער זונטאג געזעץ וואָס וועט מיינען נאָך צוויי און פופציג רוה־טעג וועט זיי רואינירען עקאָנאָמיש, ווייל אפטמאל וועלען זיי זיין געצוואונגען אויפצוגעבען זייער באשעפטיגונג אויף גאנצע פיער טעג, וועז א יום טוב וועט למשל אויספאלען אין א מאָנטאג אדער אין א דאָנערשטאג.

דער מעמאראנדום האָט אויך אָנגעצייגט אויף דעם, אז לויט דעם פאַרגעשלאָגענעם געזעץ קען מען אפילו אויסטייטשען, אז עס איז פארבאָטען אפילו צו טון יעדע הויז־ארבייט ביי זיך אין דער היים, און דער מעמאראנדום האָט דאָרום פארלאַנגט, אז איידער דער געזעץ ווערט אָנגענומען, זאָל דער פארלאמענט באשטימען א קאָמיטעט, וואָס זאָל די גאנצע זאך אונטערזוכען און זעהען אז דער געזעץ זאָל קענען זיין אננעמבאר פאר יעדען טייל פון דער בירגערשאפט, און אז חוץ דעם זאָל אויך זיין א פונקט, אז די וועלכע רוהען אין אן אנדער טאג אין דער וואָך, זאָל מען זיי ניט פארפאָלגען, וועו זיי וועלען טון אן ארבייט אין זייער פריוואטען פלאץ.

א לענגערע דעבאטע האָט זיך ביי יענער פארלאמענט־סעסיע אנטוויקעלט אָרום די דאָזיגע פאַדערונגען, א דעבאטע אין וועלכער עם האָבען זיך באטייליגט א גרעסערע צאָל פון די פארלאמענט־מיטגליעדער. מאנכע האָבען געשטיצט דעם אידישען פארלאנג, אנדערע אָבער ווי בוראסא זענען שארף אדויסגעטרעטען געגען דעם מאטיווירענדיג זייער געגנערשאפט מיט דעם וואָס די אידען זענען אי א מינאָריטעט און אי פרעמדע אין לאנד, און "אז מען וואוינט אין רוים מוז מען זיך פירען ווי די רוימער". קאנאדע, האָבען די געגנער געטענה'ט, איז א קריסטליך לאנד, פירט זיך לויט א קריסטליכען שטייגער, און פונקט ווי ביי אידען האָט זיך אמאָל געפירט, אז אויך דער פרעמדער, דער גר, האָט געדארפט אָפּהיטען שבת, אזוי דארפען זיי רעספעקטירען דעם קריסטליכען זונטאג, און דער רעזולטאט איז געווען, אז מיט 79 שטימען געגען 57 איז די אידישע פאַדערונג, ווי אויסגעדריקט אינ'ם מעמאראנדום צוריקגעווויזען געווארען, און דער אריגינעלער געזעץ־פראָיעקט איז אָנגענומען געווארען.

דער געזעץ ווי אנגענומען (פארעפענטליכט אין באנד 1 1906, קאפיטעל 27, זייט 145 — פארלאמענט אקטען פאר דער צווייטער סעסיע פונ'ם צענטען פארלאמענט) באטראכט אלס א פארברעכען יעדע ארבייט וואָס וועט געטאָן זונטאג, ווי למשל דאָס פארקויפען פארשיעדענע סחורות אָדער די געווענליכע מלאכה פון דער גאנצער וואָך, און שרייבט פאָר א שטראף פון איין דאָלאר ביז פערציג

דאלאר פאר איבערטרעטען דאס געזעץ, סיידען דאס זענען ארבייטען פון גרויס וויכטיגקייט, ווי למשל מעדיצינישע הילף, באן און שיפס־ארבייטען, פאסט, טעלעפאן און טעלעגראף, א. ד. ג.

ביי דערזעלבער פארלאמענט סעסיע פון 1906 האט אויך א צווייטע וויכטיגע פראגע פון א אידישען שטאנדפונקט, פארנומען א פלאץ אין די פארלאמענט דעבאטען — די רעזאלוציע וועגען די אי־דישע פאגראמען אין רוסלאנד.

איי. סי. מעקדאנעל, וועלכער האט האמאלס אין פארלאמענט פארטרעטען סאוט טאראנטא (ער איז אין די שפעטערע יארען בא־שטימט געווארען אלס סענאטאר), האט אין חודש מערץ פון דער סעסיע אריינגעטראגען פאלגענדע רעזאלוציע:

"אזוי ווי דורך דער טערור־הערשאפט, וואס האט לעצטענס געהערשט אין פיעלע טיילען פון רוסלאנד, זענען גרויסע צאלען פון הילפלאזע מענער, פרויען און קינדער פון דער אידישער ראסע, פאגראמירט געווארען אויף דעם ברוטאלסטען און אוממענשליכסטען אופן, און ווייזט אויס זענען ניט געמאכט געווארען קיינע באמיהונגען אפצוהאלטען די דאזיגע גוואלדטאטען, פארקערט די אנ־פירער איז נאך ערלויבט געווארען אנצופירען זייער צושטערענדע ארבייט.

"דער קאנאדער פארלאמענט, אויסדריקענדיג דעם סענטימענט פון'ם קאנאדער פאלק, אן אונטערשרייד פון האסע, גלויבען אדער פארטיי, באדויערט דאס די דאזיגע במזיד'ע און אוממענשליכע שחיטה אויף די אידען אין רוסלאנד, און דריקט אויס די מיינונג: אז די שחיטות זענען א שאנדע פאר דער ציוויליזאציע פון דעם צוואנ־ציגסטען יארהונדערט.

"או די רעזאלוציע זאל אפגעשיקט ווערען דורך זיין עקסעלענץ דעם גענעראל־גאווערנאר צום "רייט האנאריבל" שטאאטס־סעקרע־טאר פאר די קאלאניעס, כדי מען זאל ראטען זיין מאיעסטעט ווע־גען די געפילען פון די קאנאדער אונטערטאנען, און אויסלכע מיטלען זאלען גענומען ווערען, ווי זיין מאיעסטעט'ס ראטגעבער, ווילען גע־פינען פאר פאסיג."

אריינטראגענדיג זיין רעזאָלוציע האָט הער מעקדאנעל געהאלטען דערביי א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט דעם צוועק פון דער רעזאָלוציע, וועלכער איז א צווייפאכער, ערשטענס אויס־ציהריקען מיטגעפיל צו די קרבנות און די לוידענדע פון די פאָגראָמען און שחיטות, און צווייטענס, אויב עס איז מעגליך, צו פארהיטען, אז אזעלכע שחיטות זאָלען מער ניט קענען פאסירען.

"עס איז גענוג צו דערצעהלען", האָט דער טאראנטער פא־לאמענט־מיטגליער צווישען אנדערעם דאמאָלס געזאָגט, "אז אין די לעצטע צוויי יאָר האָבען אויבער הונדערט טויזענט רוסישע אידען געליטען פון די פאָגראָמען. די רוסען האָבען אליין נעהעצט צו דעם, און געבראכט צו דער בלוט־באד. די גאנצע וועלט איז יעצט נעגען דער דאָזיגער לאנע, און אויך קאנאדע שטעהט ניט אפ פון דעם. איבער'ן לאנד זענען אָפגעהאלטען געוואָרען א רייע מאסענפארזאמ־לונגען, וואו עס זענען אָנגענומען געוואָרען פארדאמונגס־רעזאָלוצ־יעס נעגען די פאָגראָמען, און אפילו דער פרעמיער אליין האָט בא־ערט איין פארזאמלונג אזעלכע אין דער שטאדט (אטאווא) מיט זיין אנווועזנהייט. די גייסטליכע איבער'ן לאנד רעדען וועגען דעם, מען קלייבט געלט צו העלפען די געליטענע, די פרעסע אן אויסנאם, פארדאמט די שחיטות, אין חודש יאנואר האָט אויך דער קאָנגרעס פון די פאראייניגטע שטאאטען אָנגענומען א רעזאָלוציע ענליך צו די, וועלכע איך שלאָג יעצט פאָר, נאָר מיט נאָך א שטארקערער שפראך און אויסדריקען. איך גלויב דארום, אז איך בעט דארום ניט צופיל פון'ם הויז, אז מיין רעזאָלוציע זאָל אינדארסירט ווערען אן שום אונטערשרייד פון פארטיי ראסע אָדער גלויבען. זאָל דער רע־זאָלוציע געליגנגען אפצוראטעווען איין פאָגראָם אפילו; דאן וועט זי שוין אויך ניט זיין אומזיסט."

זיין רעדע איז נאכגעפאָלגט געוואָרען פון א צווייטער ענליכער רעדע געהאלטען פונ'ם פרעמיער סער ווילפריד לאָריע, וועלכער האָט שטארק געלויבט די קאנאדער אידען, אויסדריקענדיג זיין גלוי־בען, אז די אידען פון רוסלאנד זענען אויך זיכער פון אזא פאר־טרויענסווערטען עלעמענט. דער פרעמיער האָט דאן פארן "הויז"

ערקלערט זיין פולע צושטימונקייט מיט דער פּראָטעסט באוועגונג, מיט'ן אינהאלט פון דער רעזאָלוציע, און אז ער האלט, אז עס איז די פליכט פון יעדען קאנאדער בירגער צו העלפען באשיצען די אידישע לעבענס, וועלכע זענען אין געפאר. אָבער, האָט דער פּרעמיער וויי־טער צוגעגעבען, דאָס "הויז" דארף געדענקען אז דער פּארלאמענט שטעלט ניט פאָר מיט זיך די פולע רעגיערונגס־מאכט, און אז קא־נאדע האָט ניט דאָס רעכט ביים יעצטיגען מאָמענט צו מישען זיך אין אויסלענדישע פראגען, איבער וועלכע נאָר די ענגלישע קרוין האָט די יוריסדיקציע און פּאראנטוואָרטליכקייט, דוהכ'ן אויסלענ־דישען מיניסטעריום, אז אין די דיפלאמאטישע פּארהאנדלונגען צווי־שען רוסלאנד און ענגלאנד האָט קאנאדע קיין שטימע ניט, און ער האָט דערפאר פארלאנגט פון דעם פּארלאמענט, אז די פּראָגע זאָל דערווייל אָפּגעלעגט ווערן, כדי די רעגיערונג זאָל קענען באטראכ־טען צי עס איז ראטזאם פאר'ן פּארלאמענט אויפצונעמען אזא ענין, טראצדעם וואָס ער סימפּאטיזירט פולשטענדיג אי מיט דער רעזא־לוציע און אי מיט די ארויסנעזאָגטע הומאנע מאטיוון אירע.

אין דער דעבאטע וואָס האָט זיך ענטוויקעלט ארום דער ראט־זאמקייט פון דער זאך, צי דער קאנאדער פּארלאמענט קען זיך אריינ־מישען אין די רוסיש־ענגלישע באציהונגען, איז פּרעמיער לאָריע'ס מיינונג אויף אונטערשטיצט געוואָרען פונ'ם פירער פון דער קאָנסער־וואטיוועי אפאוויציע דאָבערט ל. בּאָרדען (שפעטער א סער), אָבער פון א גאנץ אנדער שטאנדפונקט איז די זאך באלויכטען געוואָרען, אינ'ם פארלויף פון דער דעבאטע, פון הענרי בוראסא, פירער פון די פראנצויזיש־קאטוילישע נאציאנאליסטען.

"איך גלויב", האָט בוראסא צווישען אנדערעם געזאָגט, "אז די דעבאטע דארף ניט פארענדיגט ווערען ביז וואנען עס וועט ניט קלאָר ווערען וועגען דעם אויסגעטראכטען סענטימענט, ווּאָס מען זוכט צו ענטוויקלען דאָ אין לאנד צו גונסטען די אידען. איך דארף דאָ ניט דערצעהלען, אז איך האָב ניט קיין געגנערשאפט צו די אי־דען, די פּראָוויניץ קוויבעק איז געווען די ערשטע אינ'ם בריטישען רייך צו געבען די אידען בירגער־רעכט, אין דער צייט וואָס מען האָט מיינע גלויבענס־ברידער (קאטוילישען) ענטזאגט זייער רעכט אין

ענגלאנד, האָט די פראנצויזיש־קאטוילישע פראָווינץ קוויבעק, אין מיין אייגענער זיידע איז געווען דער אויטאר דערפון, געגעבען די אידען פולע ציווילע רעכט. אָבער אויב מיר וועלען זיך ערלויבען, אפילו אויסער מיר האָבען נאָך דאָס רעכט צו פארוואלטען זיך אלס א נאציע, אריינגעשלעפט צו ווערען אין דעבאטעס פון אינטערנאציאנאלע פראגעס, און צו נעמען אויף זיך די משא פון פראנט־ווארטליכקייט צו רעטען אלע פעלקער פון דער וועלט, וואס זיי זאלען טון אין באצוג זייערע אינערליכע ענינים, גלויב איך, אז מיר געהען אוועק צו ווייט. מיר קענען למשל באאיינפלוסט ווערען אָנ־צונעמען רעזאלוציעס געגען די אמעריקאנער לינטשערייען אויף שווארצע, אָדער געגען די טערקישע שחיטות אויף קריסטען. וואָס אנבאלאנגט רוסלאנד, דארפען מיר זיין פאָרזיכטיגער מיט אונ־זערע סימפאטיעס צולייב דעם פאקט אליין, וואָס די אידען דארטען זענען שולדיג אין די אלע דארטיגע סאציאלע אונרוהען, און צולייב דעם וואָס א גרויסער טייל פון די הילפס־געלד פאר אידען וואָס ווערט געקליבען אויף דער גאנצער וועלט, ווערט גאָר פארנוצט אויף קויפען געווער פאר די רעוואלוציאנערען. עס איז אויך א גוט באוואוסטער פאקט אז די פאָגראָמען זיין א סך שטערדט זענען ערשט געמאכט ג־ווארען דאמאלס, ווען די קריסטען האָבען זיך דערוואוסט אז די אידען גרייטען צו אויף זיי שחיטות.״

ה. בוראסא האָט דאן פארגעזעצט אין זיין רעדע צו באציהען זיך אויף דער מיינונג פון גאלדווין סמיט, אז די שנאה געגען אידען, איז פאראן ניט נאָר אין רוסלאנד נאָר אין אלע לענדער, ווייל דער איד ווייל זיך ניט אסימילירען מיט׳ן לאנד, וואו ער וואוינט, אז דער איד זוכט נאָר רייכער צו ווערען פון זיין בירגערשאפט, אָבער ער ביישטייערט גאָר ניט צו דער ענטוויקלונג פון׳ם לאנד, אז אין רוסלאנד רעכענען זיך נאָר די רוסישע פויערים אָפּ מיט די אידישע בלוטזויגער זייערע, און דאדום וועט זיין נאריש פאר׳ן קאנאדער פאראלאמענט אָנצונעמען אזעלכע רעזאלוציעס ווי די פארגעשלאגענע. ער האָט אויך באשולדיגט דעם פארשלעגער, אז מיט זיין רעזאלוציע האָט ער געזוכט נושא חן צו זיין ביי די אידישע שטימגעבער פון זיין דיסטריקט.

עס האָבען אנדערע מיטגלידער געענטפערט בוראסא'ן און צו דער פראגע איז ניט געקומען געוואָרען קיין באשטימטע שטעלונג. דער אָפיציעלער רעפּאָרט פון די פּארלאמענטארישע דעבאטען פאר'ן 15-טען טאג אין מערץ (באנד 74, זייטען 226—235) וואו די דע־באטע וועגען דער רעזאָלוציע ווערט איבערגעגעבען, ענטהאלט מער נאָר ניט וועגען דער רעזאָלוציע, אזוי אז מען קען גלויבען, אז די פּארשיעדענע צדדים האָבען זיך איינפארשטאנען, אז די פראגע זאָל מער ניט פאָרגעבראכט ווערען אויף דער פארלאמענט־טריבונע.

* * *

מיר האָבען געזעהן ווי מיט'ן וואוקס פונ'ם אידישען ישוב זע־נען אויף אויסגעוואקסען א רייע פראָבלעמען, און הויפּטזעכליך איז נעוואָרען א וויכטיגע פראגע די באציהונגען צו אידען פון מאנכע ניט־אידישע קרייזען און זייערע פארטרעטער, אָבער מיט'ן זעלבען וואוקס פונ'ם ישוב איז אויך ענטשטאנען א נייע פראגע — די באָ־ציהונגען צווישען זיך, צווישען די אידען גופא.

דער אידישער ישוב וועלכער איז ביז די אכציגער יאָרען פונ'ם לעצטען יאָרהונדערט באשטאנען נאָר פון צוויי עלעמענטען, ספרדים און ענגליש־דייטשע אידען, האָט זיך שוין יעצט צוטיילט אין א סך גרופּעס. הויך די צויי עלעמענטען זענען שוין יעצט נעוועזען אידען פון פּוילען, רוסלאנד, גאליציען, רומעניען א. ד. ג., און אנשטאָט א אידישע איינהייט איז שוין יעצט נעוועזען א טיעפע צי־טיילונג צווישען זיך. דאָ און דאָרט איז נאָך די ארגאניזירונג פונ'ם אידישען ישוב פאָרגעקומען אין אלגעמיינע פאָרמען, אָבער וואָס גרעסער דער ישוב איז געוואָרען, אלץ מער האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען א ראָליע די פארשיעדענע געבורטס־לענדער פון די נע־קומענע, און איין גרופּע האָט אָנגעהויבען צו קוקען מיט מיסטרויען אויף דער צווייטער. אויב דאָס ארגאניזירען זיך לויט די "לאנדס־מאנשאפטען" האָט געהאט די מעלה, וואָס עס זענען פאראייניגט געוואָרען אין איין קערפּערשאפט די אלע געקומענע פון איין לאנד אָדער פון איין שטאדט, וועלכע האָבען זיך געפּילט עלענד און פאר־

לאזען אין דער נייער היים, האט אבער דער קאנאדיש־אידישער ישוב זיכער פיעל פארלאָרען פון דעם, ווי אזוי עס האט זיך באצויגען אין גרופע אידען צו דער צווייטער.

אין די אכציגער יאָרען האט אין מאָנטרעאל געוואוינט דער באַקאנטער אידישער געלערטער אלעקסאנדער הארקאווי, און ער פלעגט פון צייט צו צייט פארעפענטליכען אין דער העבריאישער פרעסע פון אייראפע ברייף וועגען קאנאדיש־אידישען לעבען. אין אייניעם פון זיינע ברייף גיט ער איבער א געשפרעך וואָס ער האט געהאט מיט א מאָנטרעאלער איד הער שוואב, א איד פון עלזאס וועלכער האט דאָרטען פארטראטען דעם אמט פון געהילפס־קאנסול פאר פראנקרייך, און אין דעם געשפרעך האט הער שוואב ארויס־געזאָגט מיינונגען וועגען די פוילישע אידען אין מאָנטרעאל, וואָס מען הערט אפט פון די אידישע שונאים וועגען אידען בכלל.

אויף ווי ווייט דער מיסטרויען צווישען אייַן אידישע גרופע און דער צווייטער האט עקזיסטירט קען אויך דיענען דער פאלגענדער פאל. אין יאָר 1898 האט די קוויבעקער אידישע קהלה אנאָנסירט אין א ניו יאָרקער אידישער צייטונג, אז זיי דארפען האָבען א שוחט, און אין דער מודעה איז בפירוש געזאָגט געוואָרען אז "קיינע ליטוואקעס דארפען ניט נאכפרעגען".

יעדע גרופע אידען האט ניט נאָר געקוקט מיט חשד אויף דער צווייטער, נאָר אויך זיי באטראכט אלס א נידעריגען עלעמענט, און אין די פארשיעדענע אידישע קהלות האָבען זיך דאָרום געטומען אויסבילדען פארשיעדענע באזונדערע לאנדסמאנשאפטען קהלות, מיט באזונדערע שולען, רבנים, תלמוד תורות, אונטערשטיצונגס־פאראיינען, צדקה־אנשטאלטען, שוחטים, א. ד. ג., אזוי אז אין דער וויטערדיגער ענטוויקלונג האט עס פארגעשטעלט מיט זיך א וויכטיג פראבלעם.

די ערציהונגס־פראגע, די פראגע ווי אזוי צו ערציהען די אידישע קינדער איז בכלל געווען א וויכטיגע פראגע פאר'ן ישוב, און זי איז געלעזט געוואָרען טיילווייז אויף פאלגענדען אופן. פאר אלגעמיינער בילדונג האָבען די אידישע עלטערען געשיקט זייערע קינדער אין

די אלגעמיינע שולען פון לאנד, פאלקס־שולען, מיטעלע און הע־כערע שולען, באנוצענדיג זיך מיט דער אלגעמיינער שול־סיסטעם פונ׳ם לאנד, פאר אידישע ידיעות וויעדער, פאר די אידישע למודים, פאר דעם זעגען פון די אידען אויסגעבויט געווארען פאר־שיעדענע טיפען פון שולעם, ווי תלמוד תורות, חדרים, זונטאג־שולען, העברייאישע שולען, פאלקס־שולען, און אין די לעצטע יארען ראדיקאל־אידישע שולען.

אבער אין קיין פראוויינץ איז די פראגע פון אלגעמיינער ביל־דונג פאר די אידישע קינדער ניט געווען אזא פראבלעם, ווי אין דער פראוויינץ קוויבעק, צו וועלכען עס איז געווידמעט דאס קומענדע קאפיטעל.

דאָס עלפטע קאפיטעל

די שול־פראַגע אין דער פראַווינץ קוויבעק

די צוויי שול־סיסטעמען פון דער פראַווינץ קוויבעק. — די שטייערען, — אן אייגענע שול־סיסטעם אָדער ניט, — די איחוס שטייען צו צום פראָטעסטאַנטישען שול פאנד — פראָטעסטאַנטען ערקלערען אז די אידישע שטייערען זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען, — די פראגע פון פרייזען און ''סקאָלערשיפס'', — דער פראָצעס אין געריכט וועגען דעם, — די פאַרהעלטען פאר דער רעגיערונג, — די פיעלע פאַרהאַנדלונגען ארום דער שול־פראגע פון צייט צו צייט.

דאָס ערציהונגס־סיסטעם איז אין קאנאדע ניט קיין זאך וואָס נעהערט צו דער פעדעראַלער רעגיערונג, נאָר עס נעהט ארונטער אונטער דער יוריסדיקציע פון די פראָווינציעלע רעגיערונגען, אין יעדע פראָווינץ האָט דאָרום איר אייגענע ערציהונגס־סיסטעם און אירע אייגענע באָוונדערע בילדונגס־געזעצען. צו דער צייט למשל, וועו אין דער פראָווינץ אנטאריא איז פאראן אייז שול־סיסטעם, און עס וועלען בלויז געמאכט אויסנאמען פאר די שולען אין די פראנ־צויזיש־באפעלקערטע געגענדען, וואו מען מעג אין די פאָלקס־שולען אויך לערנען פראנצויזיש (די ענגליש־קאטוליישע ''סעפעריט סקוהלס'' זענען דיזעלבע שולען ווי די אלגעמיינע פאָלקס־שולען נאָר זיי גיעבען אויך אָפּ פלאץ פאר רעליגיע, קיינע העכערע שולען פון דעם מין עקזיסטירען ניט אין אנטאריא), איז אָבער נאָך אנדערש די שול־סיסטעם אין דער פראָווינץ קוויבעק. קוויבעק מיט איר קאטוליש־פראנצויזישער באפעלקערונג און ענגליש־פראָטעסטאנטישע מינאָ־ריטעט האָט געמוזט שאפען א שול־נעזעץ וואָס זאָל קענען באפריידיגען אי דער מאיאריטעט און אי דער מינאָריטעט. און דאָרום עקזיסטירען

דאָרטען צוויי שול־סיסטעמען, אָדער ווי מען רופט זיי געווענליך צוויי שול־"פענעלס", וועלכע דארפען באפרידיגען די שול־נויטען פון די צוויי ראסען, וועלכע אונטערשיידען זיך אי אין דער שפראך און אי אין דער רעליגיע. די פּראָווינץ קוויבעק האָט דאריבער אירע קאטוילישׂ־פראנצויזישע שולען און ענגלישׂ־פּראָטעסטאנטישע שולען.

אָבער צו וועלכען שול־סיסטעם געהערען די אידישע קינדער פון דער פּראָווינץ קוויבעק, צו וועלכער דארפען זיי געהערען ?

כל זמן עס זענען געווען וועניג אידישע קינדער פון שול־עלטער אין דער פּראָווינץ, האָט עס קיין פּראגע ניט געקענט זיין, אָבער מיט'ן וואוקס פון'ם אידישען ישוב בכלל, באזונדערס זינט אין דער שטאדט מאָנטרעאל איז אויסגעוואקסען א גרויסע אידישע קהלה און ממילא איז אויך גרעסער געוואָרען די צאָל פון אידישע קינדער פון שול־עלטער, איז די פּראגע געוואָרען נאָך שארף, און טראץ פיעלע יאָרען פון פּארהאנדלונגען און קאָמפּראָמיסען, איז די פּראגע דער־וויל נאָך אלץ ניט געלייזט געוואָרען נאָר פארקערט, אין די לעצטע יאָרען איז דאָס דאָזיגע פּראָבלעם געוואָרען נאָך מער קאָמפּליצירטער.

דאָס שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק ווערט, ווי אין די אנדערע פּראָווינצען, פּארוואלטעט פון דער פּראָווינציאלער רעגיע־רונג, אָבער די הוצאות פאר אויסהאלטען די שולען ווערען מערס־טענס געדעקט לאָקאל (באזונדערס אין די גרויסע שטעדט), פון די פּרטיגע שטייערען אויף אומבאוועגליך אייגענטום, און עס איז נע־וועזען דאָס לעצטע וואָס האָט פיעל בייגעטראגען צו דער שארפקייט און קאָמפּליצירטקייט פון דער שול־פראגע פאר די אידישע קינדער אין דער פּראָווינץ קוויבעק, הויפּטזעכליך אין דער שטאדט מאָנט־רעאל, מיט איר גרויסער אידישער קהלה.

די שטייערען וועלכע ווערען איינגענומען פאר דעקען די שול־אויסגאבען ווערען אין דער פּראָווינץ קוויבעק צוטיילט לויט געוויסע אָפּמאכען צו די צוויי באזונדערע שול־סיסטעמען, און יעדער שטייער־צאָלער קען נאָר שיקען זייגע קינדער אין יענע שולען, צו וועלכער שול־סיסטעם ער צאָלט.

צו וועלכער סיסטעם ווערען געצאָלט די שטייערען פון אידען, און וואוהין שיקען די אידען זייערע קינדער ?

די פראווינץ קוויבעק האט בכלל זהר וועניג אידישע קהלות, און די וועלכע זענען פאראן זענען אויך קליין אין זייער מיטגלי־דערשאפט, אין די אלע ערטער איז דאריבער אזא פראגע ניט גע־וועזען, און דאס גאנצע פראבלעם דרעהט זיך דארום אדום דער גרויסער מאנטרעאלער אידישער קהלה. — וואס פאר אן ענטפער האבען די דארטיגע אידן אויף דעם געגעבען ?

צווייי ענטפערס האבען געקענט געגעבען וועדען — אנצושליסען זיך אין אייגענר פון די עקזיסטירענדע שול־סיסטעמען, אדער פרו־בירען שאפען אן אייגענע דריטע שול־סיסטעם, א סיסטעם פון אי־דישע שולען, וועלכע זאלען אויסגעהאלטען וועדען פון די אידישע שטייערען.

וועו די מאנטרעאלער אידישע קהלה איז נאך געווען גאנץ קליין, פלעגען די אידישע שטייערען געצאלט וועדען צום קאטוילישען שול־פאנד. פון די אידישע שטייערען פלעגען נאר ארונטערגענומען וועדען צען פראצענט פאר די אלגעמיינע קאטויליש־פראנצויזישע שולען, און פונ׳ם איבעריגען איז אויסגעהאלטען געוואדען די תלמוד תורה פון דער שפאניש־פארטוגעזישער שול, וואו מען האט גע־לערנט אי אידישע למודים און אי אלגעמיינע געגענשטאנדען. די אידישע קינדער פלעגען באקומען זייער גאנצע אויסבילדונג אין די נידעריגע קלאסען פון דער תלמוד תורה, און וועו זיי פלעגען הארפען איבערגעהן אין העכערע קלאסען, פלעגען זיי באזוכען די אלגעמיינע שולען, וויבל די תלמוד תורה האט קיין העכערע קלאסען ניט געהאט.

אזוי האט עס אנגעהאלטען ביז די נייניציגער יארען פונ׳ם פא־ריגען יארהונדערט, וועו ארום 1894 איז באשלאסען געוואדען, אז די אידישע שול־שטייערען זאלען געצאלט וועדען צום פראטעסטאנ־טישען שול־פאנד. אין יענער צייט זענען שוין די מאנטרעאלער אידישע וואוינונגען געווען צושפריים איבער פארשידענע שטאדט־טיילען, און פאר די אידישע קינדער איז שוין מער ניט געווען גענוג איין שול, און זיי האבען געמוזט האבען די מעגליכקייט צו קענען באזוכען די גענענט־שולען אמנאהענטסטען צו זייערע וואו־נונגען. לויט דעם געשלאסענעם אפמאך מיט דער ענגליש־פראטעס־טאנטישער שול־קאמיסיע, האט די דאמאלם שוין עקזיסטירענדע

בארען דע הירש שול, וואו עס האָבען געלערנט א צאָל אידישע קינדער, באקומען פון די שטייערען צו אכט דאָלאר א יאָר, פאר יעדען קינד וואָס האָט געלערנט אין דער בארען דע הירש שול, אין א צווייטער שול איז פונ'ם זעלבען פאנד אויסגעהאלטען געוואָרען א אידישער לערער, און די אידישע קינדער האָבען באזוכט די פאר־שיעדענע פראָטעסטאנטישע שולען.

אין ניכען האָבען אָבער אָנגעהויבען צו הערען זיך טענות מצד די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואָלטער, אז עס לוינט זיי ניט דער אָפמאָך, וויל דאָס לערנען מיט די אידישע קינדער קאָסט זיי פיל מער וויפיל זיי נעמען אריין פון די אידישע שטייערען, און עס איז אויסגעהריקט געוואָרען אָפען די מיינונג, אז זיי וואָלטען זיך וועלען אין נאנצען באפרייען פון די אידישע קינדער. עס האָבען ניט געהאָלפען די אידישע ארגומענטען, וועלכע האָבען אויפגעצייגט, אז די פראָטעסטאנטישע שול קאָמיסיע האָט ניט קיין גרונד צו באַ־קלאָגען זיך אויף די אידישע שטייערען, און די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואָלטונג האָט זיך נעוועגדעט מיט אן אנפראָגע צו דער קוויבעקער רעגיערונג, אז מען זאָל ענטשיידען די רעכטען פון די אידען אין די שולען. די פראָגע פון די אידישע קינדער אין די פראָטעסטאנטישע שולען האָט דארום אָנגעהויבען ארויסצורופען א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, פיעלע קירכנדע קרייזען האָבען זיך דאָמאָלט איבערצייגט, אז די טענות זענען אומבאגרינ־דעט, און די פראָטעסטאנטישע שול־באָאהד האָט א קורצע צייט ניט נעדריקט מיט די טענות, און נאָך פיעלע פארהאנדלונגען צווישען דער פראָטעסטאנטישער שול־קאָמיסיע און די אידען איז באשלאָסען נעוואָרען, אז עס זאָל דערווייל בלייבען ביים אלטען. אין ניכען אָבער איז עס נעקומען צו נייע שטרייטען און צוזאמענשטויסען, וועלען אין יאָר 1900 האָט די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואָלטונג באַ־שלאָסען, אז קיין אידיש קינד קען ניט באקומען אין די שולען קיין ''סקאָלערשיפ'', אָדער וועלכען עס איז אנדערען פרייז. די אידישע שילער זענען נאנצע צייט באטראכט געוואָרען ווי שטיפקינדער, און מען האָט עס זיי געגעבען צו פילען ביי יעדער געלעגענהייט, אין דער באשלוס האָט דארום די נעמיטער נאכמער אויפגערייצט.

די אידישע קינדער, וועלכע האָבען באזוכט די פּראָטעסטאַנטישע שולען, האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פּלייס און פּעהיגקייט, און זיי פּלעגען דאָרום אָפט געווינען פּרייזען, און די פּראָטעסטאַנטישע פּאָרוואַלטער האָבען אויף דעם געקוקט קרום און מיט אומהן. מען האָט עס ניט געקענט אַרויסזאָגען אָפען, דערפּאַר אָבער האָט מען פון דאָס ניי אַרויסגעשטעלט דעם אַרגומענט, אז אזוי ווי די אידישע שטייערען זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאָבען פון די אידישע קינדער, קען מען דאָרום ניט ערווארטען, אז זיי זאָלען נאָך באקומען פּרייזען אויך. ווען מען האָט די שול־פּאַרוואַלטונג באשולדיגט אין דיסקרימינירען געגען די אידישע קינדער, האָט דאָמאָלט דער פּאַרוואַלטונגס־סעקרעטאַר ע. ווו. אַרטהי געזוכט צו פּאַרטיידיגען (אין א געשפּרעך מיט א פּאַרטרעטער פון דער מאָנט־רעאָלער צייטונג "דיילי ווייטנעס"), אז די פּראָטעסטאַנטישע שולען דיסקרימינירען ניט געגען קיינעם, צוגעבענדיג אָבער דערביי, אז עס איז מער ניט ווי ריכטיג, אז פּאַר די פּראָטעסטאַנטישע קינדער זאָל געזאָרגט ווערען צושרשט, און אז די "סקאָלערשיפּס" זענען גע־גרינדעט געווארען הויפּטזעכליך פּאַר די ארעמע פּראָטעסטאַנטישע שילער, צו וועלכען די אידישע קינדער זענען ניט באַרעכטיגט. די פּראָגע פון די "סקאָלערשיפּס" האָט ענדליך דערפּירט צו דעם, אז די שול־פּראָגע איז אויך אריבערגעטראָגען געווארען אין די קוויבעקער גערישטען, און אין חודש פעברואר 1903 איז פּאָרגעקומען דער ערשטער פּראָצעס אַרום דער דאָזיגער פּראָגע, ווען פּ. פּילזנער, א מאָנטרעאָלער איד, האָט אַנגעקלאָגט די פּראָטעסטאַנטישע שול־פּאַר־וואַלטונג אין אונגעזעצליכקייט, פּאַר אווועקנעמען פון זיין זון, יעקב פּילזנער, דעם פּרייז צו וועלכען ער איז געווען בארעכטיגט, בשעת ער האָט געדארפט איבערגעהן אין א העכערע שול.

דער אָנקלאָגער האָט אַנגענומען אין זיין אנקלאָגע, אז ער איז א בריטישער אונטערטאָן, און זייט פיעלע יאָרען א מאָנטרעאָלער אייר־וואוינער; אז זיין זון יעקב איז זינט סעפּטעמבער 1895 א שילער אין דער "ראָפערין סקוהל", וואו ער האָט אין די יוני עקזאמענס פון 1901 געוואונען דעם ערשטען פּלאַץ, אן אויסצייכנונג וואָס בארעכטיגט אים צום "קאָמישיאָנער'ס סקאָלערשיפּ", צו לערנען

פרויי אין א העכערער שול. ווייטער איז אין דער קלאַנג אַנגענעבען געווארען, אז לויט די שול־רעגולאציעס פון 1892 זענען די פראַ־טעסטאַנטישע שולען געווען אפען פאר אלע אידישע קינדער, און ער גלויבט דארום, אז דער סטאטוס פון זיין זון איז דערזעלבער ווי די פון די אנדערע שילער.

אבער ריכטער דייוויסאָן פונ'ם "סופּיריאר קאורט", פאר וועמען דער פארהער איז פארגעקומען, האט דעם 14־טען פעברואר צוריקגעווייזען פּ. פילזנער'ס פארלאנג, און לויט דער דאזיגער ריכטערליכער אויסטייטשונג, איז ווי פעסט געשטעלט געווארען, אז די אידען האבען ניט קיין סטאטוס אין דער שול־סיסטעם. די מאַנט־רעאלער אידען האבען דארום באשלאסען פארצווועצען דעם קאמף ארום דער שול־זאך, און דעם 5־טען מערץ פונ'ם זעלבען יאר האט א אידישע דעפּוטאציע אינטערוויואירט די רעגיערונג ווענען דעם.

די אידישע דעפּוטאציע איז באשטאנען פון א גרופּע פארטרע־טער פון מאַנטרעאל, ווי אויך פארטרעטער פון עטליכע אנדערע אידישע קהלות. עס איז אויך געווען פארטראטען א קאמיטעט פון דער פּראָטעסטאַנטישער שול־באַארד, און חוץ ביידע דעפּוטאציעס און די פארטרעטער פון דער קוויבעקער רעגיערונג, האבען דעם פארהער אויך בייגעוואוינט א רייע אנדערע פערזאַנען, פּראָמינענ־רעסירטע אין דער שול־פראגע.

די אידישע דעפּוטאציע האט ביים פארהער פּראָרעלעזען א מע־מאָראנדום, אין וועלבען עס זענען ערקלערט געווארען די שול־שווע־ריגקייטען וואס די אידען קומט אויס אויסצושטעהן ביי דער ערציהונג פון זייערע קינדער, וואס איז נאָך מער פארשוועדט געווארען דורך

[illegible] דייוויסאָן'ס ערייכטליכער ענטשיידונג. דער מעמאָראנדום האט דארום פארלאנגט, אז די אידישע קינדער זאלען האבען די זעלבע שול־רעכטען ווי אלע אנדערע, און אום דאס פעסטצושטעלען זאל די קוויבעקער לעגיסלאטור אננעמען א געזעץ, וואס זאל סאנקציא־נירען דעם אפמאך וואס איז געהאט געשלאסען געווארען, אז די אי־דען זאלען צוגעלעבענט ווערען צום פּראָטעסטאַנטישען שול "פענעל" די אידען, איז ערקלערט געווארען, זענען זייט 1831 פולבארעכטיגט בירגער, זיי צאלען זייערע שטייערען צו דער שטאדט אין צו דער

פּראָווינץ צוגלייך מיט אלע אנדערע, און זיי דאַרפען דאָרום באהאנ־ רעלט ווערען מער ישר'דיג.

געגען דעם אידישען מעמאראנדום און פּאָדערונגען זענען ארויס־ געטראטען די פארטרעטער פון דער פּראָטעסטאנטישער שול־באָארד. ריען איוועגס, איינער פון די רעדנער, האָט ערקלערט, או די באָארד וויל נאָר ניט טראגען אויף זיך די לאסט פון ערציהען די אידישע קינדער, און אויב זיי טוען עס יא, איז עס נאָר צוליעב פּאטריא־ טיזם, וויל די אידישע קינדער קאָסטען זיי פיעל מער, וויפיעל זיי קריגען אריין הכנסת פון די אידישע שטייערען.

דער אידישער געוועלטער פארלאנג איז אָבער אונטערשטיצט געוואָרען פון פיעלע פון די אנוועזענדע קריסטליכע ליבעראלען, וועלכע האָבען אגיטירט פאר אן אויסגלייך, און אז די שולען, כאָטש קריסטליך פּראָטעסטאנטישע זאָלען אָבער זיין טאָלעראנט צו אלעמען. אזא קאָמיטעט איז זיך צוזאמענגעקומען, און דער רעזולטאט פון יענעם פארהער און אויסגלייך איז געווען דער שול־אקט פון 1903, וואָס די פּראָווינציעלע לעגיסלאטור האָט אנגענומען אויף דער בקשה פון די פּראָטעסטאנטען און די אידען.

לויט יענעם אקט זענען די אידען צוגעשריבען געוואָרען צום פּראָטעסטאנטישען "פענעל", און אלע אידישע שול־שטייערען האָבען נעדארפט געצאָלט ווערען צו זיי, דערפאר האָבען די אידישע קינדער באקומען אין די שולען פולע און גלייכע רעכט ווי אלע אנדערע קינדער. אין יענעם אקט איז אויך אריינגעשטעלט געוואָרען א געוויסענס־ פונקט, צו פארזיכערען די רעליגיעזע פרייהייט פון די אידישע קינדער אין די שולען.

דער נייער שול־געזעץ, וועלכער האָט געמאכט א סוף צו דער אידישער נייטראליטעט*) און זיי פולשטענדיג פאררעכענט אינ'ם

*) חוץ די צוויי שול "פענעלס", דער פּראָטעסטאנטישער און דער קאטוילישער, איז אויך פאראן א נייטראלער "פענעל", צו וועלכען עס געהערען פּערזאָנען פון די אנדערע רעליגיעס, ווי גריכען, רוסען, כינעזער א. א. וו. די שול שטייערען פון די וואָס געהערען צו דעם "פענעל" זענען העכערע, און זיי האָבען אויף ניט קיין דעה אין דער שול־פארוואלטונג.

שול־וועזען אלס פראָטעסטאנטען, האָט פאר א צייט געשאפען פריוו־ליכע באציהונגען אין ביידע לאגערן, אבער אין 1909, איז וויעדער שטורמדיג געוואָרען ארום דער שול־פראגע.

אין יענעם יאָר איז אין דער לעגיסלאטור אריינגעבראכט געווא־רען א געזעץ־פראָיעקט, אז די פראָטעסטאנטישע שול־באָארד זאל ערווילט ווערען פון די פראָטעסטאנטישע ״ריוע׳ עסטייט״ אייגע־טימער, און דערביי איז געווען א באמערקונג, אז אונטער דער דעפיניציע ״פראָטעסטאנט״ ווערען אויך אריינגערעכענט די אידען. די געגנער פון דעם פראָיעקט האָבען זיך דארום אנגעכאפט אין דער באמערקונג, און דערקלערט, אז דער גאנצער געזעץ־פראָיעקט ווערט אינספירירט פון די אידען. די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטער, ווילכע פלעגען ביז יעצט באשטימט ווערען און ווילכע זענען דערי־בער געווען געגנער פון וואלען, האָבען זיך אנגעכאפט אין דעם געשריי, און ערקלערט, אז די אידען האָבען געבראכען דעם אפמאך. טראצדעם וואָס די אידען האָבען מיט׳ן גאנצען געזעץ־פראָיעקט קיין שייכות ניט געהאט, האָבען דאָך די מיטגלידער פון דער שול־באָארד פארשפרייט איבעראל קלאנגען וועגען דער אידישער געפאר, און אונטער׳ן אויסרייד צו באשיצען זיך פון דער דאָזיגער געפאר, האָבען זיי אגיטירט נעגען א געווילטע פארוואלטונג, איינשמועסענדיג, אז ביי די וואלען, קענען נאָך די אידען ערווילען זייערע פארטרעטער און פארכאפען איננאנצען די פראָטעסטאנטישע שולען.

זעקס יאָר (1909—1903) האָט געהערשט די פריידלידע באציי־הונג אין דער שול פראגע, אבער פון יענער פאסירונג אן האָבען זיך די באציהונגען אין גאנצען געענדערט. לויט דעם הערשענדען קווי־בעקער געזעץ ווערט די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג ניט גע־ווילט דירעקט פון די וועלער, נאָר אויך א קאָמפליצירטען אופן, אין אזוי ערווילט אויך דער מאָנטרעאָלער שטאדט־ראט (סיטי קאונסיל) א צאָל פארטרעטער פון זיך, צו דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד. אבער ווען דער זעלבער שטאדט־ראט האָט געפרובירט ביי א גע־ענהייט צו שיקען אלס איינעם פון זיינע פארטרעטער דעם דאמאלס־דיגען אידישען מיטגליעד פונ׳ם שטאדט־ראט, אלדערמאן ל. רובינ־

שטיין, האָט די פּראָטעסטאַנטישע שול־קאָמיסיע צוריקגעוויזען די דאָזיגע ערוועלונג.

עטלעכע מאָל האָט דער שטאַדט־ראָט געפרוּבירט אים שיקען אלס זיין פּארטרעטער, אָבער יעדעס מאָל האָבען די פּראָטעסטאַנטען אים צוריקגעוויזען, טראצדעם וואָס לויט דעם שול־אקט פון 1903 האָבען די אידען גלייכע שול־רעכט צוגלייך מיט אלעמען. עס האָבען ניט געהאָלפען די בריוּטע פאָלקס־פּראָטעסטען וועלכע זענען פּאַרגעקומען ארום דער פּאסירונג, די פּראָטעסטאַנטישע שול־פירער זענען געבלי־בען עקשנות'דיג אייגנגעשפּארט, און דער שטאַדט־ראָט האָט געמוזט שיקען א ניט־אידען אלס פּארטרעטער.

אין די אידישע קרייזען האָט די פּראָגע פון דער פּארטרעטער־שאפט געהאָלפען קלאָר מאכען די לאגע, אז טראצדעם וואָס געזעצלעך עקזיסטירט גלייכבארעכטיגונג אינ'ם שול־וועזען, עקזיסטירט אָבער ניט די דאָזיגע גלייכהייט אין דער ווירקליכקייט. דאָך איז דער אומ־רעכט, פון צוריקווייזען א שטאַטישען פּארטרעטער נאָר וויל ער איז א איד, פּארשווינען געוואָרען פון די אידען, וווּעלכע האָבען ניט געוואָלט פּאראורזאכען נייעם טומעל אין דער שול־זאך. אָבער אין 1923 איז א נייער טומעל אויפגעהויבען געוואָרען ארום דער שול־פּראָגע, וועו די פּראָטעסטאַנטישע שול־באָארד האָט פּאַרגעשלאָגען אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור נייע געזעצגעבונג וועגען די שולען.

דאָס צוועלפטע קאפיטעל

וויטערדיגע אנפאלען אויף אידע

דער יוקאריסטישער קאָנגרעס אין דער אנפאל אויף קלארענס י. דע סאָלא, — דער מעיאר פון רוים און דער מאָנטרעא־לער שטאדט־ראט, — — דער פלאמאנדאן, — ארטענבערג פראָצעס.

דאָס יאר 1910 האָט וויעדער צו געזעהן א גאנצע רייע פון אנטיסעמיטישע אגיטאציע געגען אידען, און וויעדער איז עס מערס־טענס פאָרגעקומען אין דער פראָווינץ קוויבעק.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געהאלטען געוואָרען דער אל־וועלטליכער קאטוליש־יוקאריסטישער קאָנגרעס, און טראצדעם וואָס אידען האָבען גאָר קיין שייכות ניט געהאט מיט דעם רעליגיעזען צוזאמענפאָר, האָט דאָך די פראנצויזישע צייטונג "לע דעוואואר", א צייטונג מיט וועלכער דער נאָמען הענרי בוראסא איז ענג פאר־בונדען, געפונען געלעגענהייט אנצופאלען אויף אידען.

דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז דאמאלס געווען קלארענס י. דע סאָלא, דער פרעזידענט פון דער קאנאדישער ציו־ניסטישער ארגאניזאציע און דעם 22־טען סעפטעמבער האָט "לע דעוואואר" אונטערן איבערשריפט "די פאָן און דער איד" אָפּגע־דרוקט פאָלגענדען אָנפאל אויף אידען:

"אין פארלויף פון דער קאָנגרעס וואָך, האָט צווישען די פיעלע דעקאָראציעס און פאָנען, וועלכע האָבען געפלאטערט איבער אלע פאָנען־שטאנגען, זיך שטארק געמערקט דאָס פעלען פון דעם בעל־גישען פלאג. עס איז געווען אנזייוודיג, וויל עס האָט געפעלט ביי דעם בעלגישען קאָנסולאט, 180 סט. דזשיימס גאס.

בשעת יעדער איינער האָט געטון אלעס מעגליכעם ביי צושטיי־ערען זיין טייל צו ערען אונזערע גאסט, וועו אפילו די פראָטעסטאנ־

טען און די קאַנסולען פון ניט־קאטוילישע לענדער האָבען אויסגע־האנגען זייערע נאציאנאלע פאָנען, האָט דער רעפרעזענטאנט פון דעם קאטוילישסטען לאנד אין איראָפּע עס פארפעלט צו טון.

און צווישען די געסט אויפ'ן קאָנגרעס זענען געווען דער ג־ערטער פרעזידענט פונ'ם שטענדיגען קאָמיטעט פונ'ם יוקאריסטישען קאָנגרעס, הער העילען, בישאף פון נאמור, אזוי אויך דער דע־פוטאט פונ'ם בעלגישען פארלאמענט מ. סטאנדאערט, און פיעלע אנדערע פראָמינענטע פערזענליכקייטען, וועלכע האָבען זיך גע־פילט געטראפען פון דעם.

עס איז פאראן א בעלגישער געזעץ, אז בישאפען מיט מיליטע־רישער באגלייטונג זענען בארעכטיגט דעם זעלבען כבוד ווי גובער־נאטארען פון פראווינצען. צוליעב דעם פאקט האָט דער מיליץ דע־פארטמענט באווילליגט פאר זיי אן ערען־וואך, און עס איז מער ניט ווי רעכט געווען, אז דער בעלגישער קאנסול זאל אָפּגעבען דעם נויטיגען כבוד צו זיינע עלטערן. אָבער דער בעלגישער קאנסול איז מאָנטרעאל איז ניט קיין בעלגיער, און ניט קיין קאטוילל — ער איז אפילו ניט קיין קריסט — ער איז א איד, א גדול אין ישראל, ער איז א רב.

עס האָבען אים באוואויגען די שלעכטע געפילען געגען די שונאים פון זיין רעליגיע, וועלכע האָבען געוואגט צו רעפראָדוצירען נאָך 2000 יאָר, דעם נצחון־אריינגאנג פון יעזוס'ן אין ירושלים, אין איך בין זיכער, אז אויב דאָס וואנדערענדע פאָלק, פון וועלכען ער שטאמט, וואָלט געהאט א פאסיגע פאָן, וואָלט עס דער רב־קאנסול ארויסגעהאנגען האלב־מאסט, צו וויזען זיין טרויער, פונקט ווי די קינדער פון ישראל האָבען געקלאָגט איבער זייערע חורבות ביי בבל.

עס וואָלט געווען פאלש, פונקט ווי אלם בעלגישער פארי־טרעטער איז ער געווען פאלש ניט נאכקומענדיג די באדינגונגען פונ'ם פראָטאקאל, וויל טרעטענדיג אונטער די פים דעם כבוד וואס קומט דעם בישאף און זיינע באגלייטער, האָט ער דערמאָנט די פראינטערעסירטע פערזאָנען, אז זיין אנווזענהייט אויף דעם דיפלאמאטישען פאסטען איז אן אנאמאליע.

מענשען פרעגען הײַנט צו טאָג די פראָגע, מיט וואָס פאר א רעכט האָט א איד אזוי לאנג רעפֿרעזענטירט, אין א שטאדט ווי מאָנטרעאל, אזא רעליגיעז לאנד ווי בעלגיען, א לאנד וואו פאר די לעצטע זיבען און צוואנציג יאָר איז די רעגיערונג געווען קאטו־ליש, און וואו די אידען זענען זעהר א קליינע צאָל אין פּראָפּאָרציע צו דער גאנצער באפעלקערונג.

עס איז יעדענס מיינונג, אז עס איז צייט אז דאָס זאָל אויפהערן, און אז מען זאָל אמשנעלסטען צוריקשיקען דעם איד צי זיין קראָם און דעם רב צו זיין שול".

אלם דעם מחבר פון דעם ארטיקל איז אָנגענעבען געוואָרען דער נאָמען דזשיי. ווערוויער, וועלכער האָט זיך אפילו ניט געגעבען די מי אויסצוגעפינען, אז קלארענס דע סאלא האָט קיינמאל ניט פיגו־רירט אלס רב, און אז רבנים זענען גאָר געווען זיין פאָטער און ברודער. דער מחבר און די צייטונג האָבען זיך אויך ניט באמיט אויסצוגעפינען די ריכטיגע פאקטען פאר זייער אומבאגרינדעטען אָנפאל. ווי די זאך האָט זיך שפעטער ארויסגעצייגט, האָט כמעט קיין קאָנסולאט ניט ארויסגעהאנגען קיין פאָן לכבוד דעם יוקאריס־טישען קאָנגרעס צוליעב דער אייניציגער אורזאכע, וואָס די בא־טרעפענדע רעגיערונגען האָבען ניט פאראַרדענט אזא זאך, און צו־ליעב דעם, וואָס די מערסטע קאָנסולאטען האָבען זיך אייניגעפונען אין גרויסע געביידעס, וואו עס איז ניט ערלויבט צו האָבען קיין פלאג־שטאנגען. אפילו דער עסטרייכישער קאנסולאט, רעפרעזענטי־רענדיג די מעכטיגסטע קאטוליש מלוכה פון יענער צייט, וועלכער האָט זיך אייניגעפונען אין דערזעלבער געביידע ווי דער בעלגישער קאָנסולאט, האָט צוליעב דער אורזאכע ניט ארויסגעהאנגען קיין פאָן, דאָך איז קיינער פון די קאנסולען ניט אטאקירט געוואָרען פון דער "לע דעוואוער", נאָר דער איד, קלארענס דע סאלא.

וען קלארענס דע סאלא האָט באשלאָסען די זאך ניט צו פאר־שווייגען, און געלאָזט וויסען דער "לע דעוואוער", אז ער וועט פאר־קלאָגען די צייטונג נעריכטליך פאר באליידיגונג, האָט זיך דאן די "לע דעוואוער" פּארענטפערט, צפֿדרוקענדיג אן ארטיקל ערקלערענדיג אז

פון די 14 מאַנטרעאַלער קאנסולען האָט נאָר איינער ארויסגעהאנגען א פאן, ווייל עס איז ניטא קיין מנהג פאר פאַנען־דעקאראציעס לכבוד רעליגיעזע צערעמאָניעס, און דער בעלגישער קאנסול האָט דאריבער ניט באַלויבט די קאטוליקען אויף קיין שום אופן.

אין דעמזעלבען יאָר האָט אויך פאסירט א צווייטע קאנטראווערזיע, וועלכע האָט אויפגערעגט די מאַנטרעאַלער אידישע קהלה, ווי אויך אַלע ליבעראַל־דענקענדע קריסטליכע איינוואוינער פון שטאדט. אין רוים האָט דאמאלס דער דאָרטיגער שטאדט־מעיאר, דער איד ערנעסט נייטען, זיך אויסגעדריקט אין א געוויסער רעדע אין א זין, פון וועלכען מאנכע קאטוליקען האָבען זיך געפילט באַליידיגט, און זיי האָבען עס אָנגענומען אלס באַליידיגונג געגען דעם פויפסט און דאָס קריסטענטום בכלל. דער אינצידענט האָט געפונען אפקלאנג אינ'ס מאַנטרעאַלער שטאדט־ראט, ווו עס איז פאָר־געשלאָגען געווארען א מין פראָטעסט־רעזאָלוציע געגען דעם רויטישען מעיאר. דעם אונזין פון דעם האָבען אלע איינגעזעהן, ווייל מע מאַנטרעאל זיין א קאטוליש שטאדט, האָט זי אָבער קיין שייכות ניט צו די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון רוים, און וועלען איר דיקטירען, ווער עס זאל זיין דער דאָרטיגער מעיאר. פיעלע האָבען אין דעם איינגעזעהן, אז דאָס איז נאָר א מיטעל פון מאנכע צו געבען דערווייל א שטאָס די אידען, און אזעלכע צייטונגען ווי דער "האראלד" און דער "וויטנעס" האָבען אין נאנץ שארפע ווערטער קריטיקירט דעם אונטאקטישען שריט פונ'ם מאַנטרעאַלער שטאדט־ראט, און א פארזאמלונג פון מאַנטרעאַלער איטאליענישע איינוואוי־נער האָט אפגעשיקט א טעלעגראמע צום מעיאר אין רוים, אין וועלכען זיי האָבען אים אויסגעדריקט צוטרויען.

בכלל האָט זיך דאָס נאנצע יאָר אויסגעצייכענט אין דער פרא־ווינץ קוויבעק מיט פיעלע אנפאלען אויף אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער אינצידענט איז געווארען דער פאל מיט דעם קוויבעקער "נאטארי" פלאמאנדאן. פלאמאנדאן האָט זיך ניט באנוגענט מיט זיינע פיעלע אנטיסעמיטישע רעדעס, וועלכע ער האָט געהאלטען איבער דער נאנצער פראָווינץ, נאָר ער האָט זיי אויך ארויסגעגעבען אין בראשורען, וועלכע זענען שטארק צושפרייט געווארען. צו

מאכען א סוף צו דער אגיטאציע, האָט געזומען אויף זיך א קווי־
בעקער אידישער תושב, דער ארטענבערג, וועלכער האָט די זאך
געבראכט אין נעריכט אריין, אָנגעבענדיג אין דער קלאנע, אז דעם
30־טען מערץ 1910, האָט פלאמאנדאן אדרעסירט א פארזאמלונג
אויף דער טעמע "דער איד", אין וועלכער ער האָט ערקלערט, אז
אלע אידען זָאל אויסנאם זענען די שונאים פונ׳ם קאטוילישען גלויבען,
און זענען א געפאר פאר די לעבענס און וואויזיין פון די קריסטען
בכלל. דער אָנקלאָגער האָט אויך אָנגעגעבען אז ער האָט א גרונד
צו גלויבען, אז פלאמאנדאן האָט געציעלט געגען אים און די אנדערע
קוויבעקער אידען, וועגן ער האָט אָנגעהויפען די אידען גנבים, פרויען־
פארפירער, קריסטוס־מערדער א. ד. ג. און געוואָרענט אז די אידען
וועלען טון מיט קוויבעק דאָס וואָס זיי האָבען איבערהאלט געטון, אזוי
שנעל ווי זיי וועלען זיך נאָר דערפילען שטארק גענוג.

דער אָנקלאָגער האָט ווייטער איבערגעגעבען, אז די דאָזיגע
אנטיסעמיטישע אגיטאציע שאדט אים ניט נאָר געשעפטליך, נאָר עס
האָט שוין אויף פאסירט, אז א טייל פון דער באפעלקערונג, אויפ־
געהעצט פון דער אנטי־אידישער אגיטאציע, איז באפאלען די אידישע
שול, וועגן מען האָט דאָרטען גערָאוועט, און אויסגעבראָכען די
פענסטער, — פאר דעם אלעמען מאָנט ער פונ׳ם אנגעקלאָגטען אלם
שאדענערזאץ די סומע פון 500 דאָלאר.

אין דער פארטיידיגונג פאר׳ן געריכט, האָט פלאמאנדאן צוגע־
געבען, אז ער האָט געזוג באווייזט דורך שטעלען פונ׳ם תלמוד און
אנדערע אידישע ספרים, וועלכע באשטעטיגען זיין מיינונג וועגען
אידען, ער האָט אָבער קיינמאל ניט געראטען זייגע נאכפאלגער צו
מיסהאנדלען די אידען, ווי עס האָט פאסירט, ער האָט פארקערט,
זיי שטענדיג אָפגעשלאָגען פון דעם, וועגן מען האָט עס אים דער־
צעהלט. ער האָט ווייטער צוגעגעבען, אז דאָס וואָס אידען באזע־
צען זיך אין א קריסטליך לאנד, וועלט דאדורך געשאפען א רייע
פאליטישע, רעליגיעזע, און סאציאלע פראגען, וויל די לעצטע
קוקען אויף זיך ווי אויף גאָט׳ס אויסדעווילט פאלק, וואָס באטראכט
קריסטוס׳ן ווי א געטש און די קריסטען ווי געטשענדינער; אז די
אידען זענען א געפאר פאר קוויבעק, איז צו דרינגען פון דעם, וואָס

די פארזיכערונגס־געזעלשאפטען ענטזאגען זיך צו פארזיכערען אידען. פלאמאנדאן האָט זיין פארטיידיגונג פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע באווייזע האָט ער גענומען פון דעם תנ"ך און דעם נייעם טעסטאמענט חוץ אנדערע ספרים, ווי אויך פון דער פּרעסע, און אז ער זעהט גאָר ניט איין וואָס עס זאָל האָבען צו טון פּערזענלעך מיט א מענשען. ווי הער ארטענבערג, וועלכען ער קען גאָר ניט.

דער פלאמאנדאן־ארטענבערג פּראָצעס האָט זיך געהאלטען אין איין פארצייטן, און ענדליך איז ער אין מאי, 1913, נאָך פיעלע אפּ־לענונגען, פאָרגעקומען פאר ריכטער מאלוין פון "סופּיריאר קאורט" אין דער שטאדט קוויבעק, וועו דעם 19־טען מאי האָבען זיך פאר'ן ריכטער אָנגעהויבען די דריי פּראָצעסען פון ב. ארטענבערג געגען פלאמאנדאן, פון ל. לאזאראוויטש געגען פלאמאנדאן, און פון ל. לאזאראוויטש געגען רען לעהוק. פאר די אנקלאגער זענען ארויסגע־טרעטען די אדוואָקאטען ס. וו. דושי־קאָבס, דושי. סי. פּי. קאוטור, לואיס פיטש, און ל. א. קענאן. די אָנגעקלאָגטע וויעדער זענען פאר־טיידיגט געוואָרען פון דושיי. בעראָרד, ע. בעלאָו, און דושיי. א. ליין.

ב. אָרטענבערג איז דער ערשטער פאָרגעראפען געוואָרען פאר'ן ריכטער, און ער האָט דערצעהלט אלעס וואָס ער וויסט וועגען פלאמאנדאנען פערזענליך, וועגען זיינע לעקציעס אין דער שטאדט קוויבעק, און האָט פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע געשעפטען האָבען פיעל געליטען דורך די דאָזיגע לעקציעס, און אז זיין פאָטער ווי אויך אנדערע קוויבעקער אידען זענען באפאלען געוואָרען דורך מענשען, וואָס זענען אויפגעהעצט געוואָרען דורך דעם סאָרט לעקציעס.

א פאָליציי־בעאמטער, וועלכער איז שפּעטער פּאָרגעראפען גע־וואָרען, האָט דערצעהלט אז ער האָט ארעסטירט עטליכע בחורים'לאָך, וועלכע זענען באשולדיגט געוואָרען אין באפאלען די אידען, און דורך א גאריכטליכען פאפיער האָט זיך אויך ארויסגעוויעזען, אז אייגער פון די ארעסטירטע איז געווען א רעפּאָרטער אין דער "לאקסיאן סאָסיאל".

ראביי דר. הערמאן אבראמאוויטש פון מאנטרעאל. מאנטעפיאר דושאזעף, קענאן פ. דושי. סקאט, א גייסטליכער פון דער שטאדט קוויבעק, זענען דאן אלע אויפגעטראטען פאר דער אנקלאגע, דער ערשטער מיט א לענגערער פארטיידיגונג פונ'ם תלמוד, און דער לעצטער האט ערקלערט, אז טראצדעם וואס פון א רעליגיעזן שטאנד־פונקט וואלט ער אלס קאטוליק מער גערארפט סימפאטיזירען מיט די "פרעגנטש־קענעדיענס", איז ער אבער פרייוויליג געקומען צום פראצעס, ווייל פלאמאנדאנ'ס ארגומענטען אין דער בראשורע זע־נען ניט מער ווי א פארס, אז אלע זיינע באשולדיגונגען זענען נאך אפגעלייקענט געווארען אינ'ם פופצענטען יארהונדערט.

א צווייטער קריסט, דר. ענסליע יאנג, א פרינציפאל פון א קוויבעקער העכערער שול, האט דערצעהלט, אז ער וואוינט שוין אין קוויבעק איבער דרייסיג יאר, ער קען גוט די אידען און דעם תלמוד און ער ווייסט דארום אז אלע פלאמאנדאנ'ס באשולדיגונגען זענען פאלש און גרונדלאז.

נאכדעם, ווי דער ריכטער האט אויסגעהערט די אידען ארטע־בערג לאזאראוויטש און ליעבלינג וועגען זייער שאדען וואס זיי האבען גלייטען, האט זיך אנגעהויבען די פארטיידיגונג. צוערשט איז ארויסגעטרעטען פלאמאנדאן.

ער האט באהויפטעט, אז ער קען ניט פערזענליך קיינעם פון די אנקלאגער, אז בשעת זיין לעקציע אין 1910 האט ער קיינעם ספעציעל ניט אין זינען געהאט, אז זיין אינפארמאציע האט ער נענומען פון צווייטע קוועלען, וויייל ער אליין קען ניט דעם תלמוד אדער העבריאיש, און זיין גאנצע אינפארמאציע האט ער נענומען פון דרומאנ'ען און אנדערע, וועמענס מאטעריאלען ער האט שטודירט איבער צווי חדשים. לויט זיין מיינונג, האט ער געטענה'ט, זענען די אידען א געפאר פאר'ן לאנד, אז זיי טארען ניט האבען קיין גלייכע בירגער־רעכט, נאר עס מוזען זיין פאר זיי ספעציעלע געזעצען ווי אינ'ם מיטעלאלטער, און אז מען דארף ארבייטען פאר א געזעץ וואס זאל זיי אינגאנצען אויסשלייסען פונ'ם לאנד.

דער ערשטער עדות פאר דער פארטיידיגונג, דער גלח דאמור, דער רעדאקטאר פון דער "לאקסיאן סאסיאל" האט אויך בשעת דעם עקזאמען צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העבריאיש, און אז פון דעם תלמוד ווייסט ער נאר לויט אנטיסעמיטישע אויסטייט־שונגען, אבער ער גלויבט אויך, ווי פלאמאנדאן, אז די אידען זענען א גיפאר פאר'ן לאנד. ער האט דערביי אויך אויסגערופט זיין באדויערן, וואס אין דער פראווינץ קוויבעק האבען די אידען גלייכבארעכטיגונג, טראצדעם וואס ער קען די אידען וועניג, ווייל נאר איינמאל איז ער געקומען אין דירעקטער באריהרונג מיט א איד, און אויך דאס נאר, וועו יענער האט זיך געוואלט שמד'ען.

א צווייטער עדות איז געווען דער גלח נאדעאו, א פראפעסאר פון גריכיש, אבער אויך ער האט צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העבריאיש אדער דעם תלמוד, אז ער האט קיינמאל אין זיין לעבען ניט געהאט צו טון מיט אידען, אבער ער שטימט איין מיט די פריערדיגע און אז ער גלויבט אויך אין די בלוט־בלבולים.

דער גלח גרענדבוא, א פראפעסאר פון טאלאגיע אין לאוואל אוניווערזיטעט, האט ערקלערט, אז ער קען דעם ביבלישען העבריי־איש, אבער ניט דעם תלמודישען, און דאריבער ווייסט ער נאר ניט וועגען דעם תלמוד, ער ווייסט אבער אז אין 1590 זענען אין ווארשע אויסגעמעקט געווארען געוויסע שטעלען אינ'ם תלמוד.

עס זענען אויך אויפגעטרעטען לעדוק און אנדערע, און איבער פיער טעג האט זיך פארצויגען דאס אויסהערען די עדות און דער קרייז־פארהער. אויפ'ן פינפטען טאג האבען זיך אנגעהויבען די טענות פון די אדוואקאטען פון ביידע צדדים, און דאס געענדיגט, האט דער ריכטער אפגעלענט דעם אורטייל, ביז וואנען ער וועט זיך מישב זיין.

דעם ריכטער'ס אורטייל איז דאמאלס געווען, אז די אנגע־קלאגטע זענען ניט שולדיג, און זיי באפריייט פון יעדער שטראף, מא־טיווירענדיג עס מיט דעם, אז פלאמאנדאן האט ניט דערמאנט קיינע נעמען אין זיין בראשורע, און עס איז נאר א קריטיק געגען אידען בכלל. די קלעגער האבען דאן אפעלירט אין א העכערען גריכט געגען

דעם אורטייל, און דער "קאורט אף אפיעל" האָט געפונען די קלאגע געגוג באגרינדעט, אפווארפענדיג דאריבער דעם ערשטען אורטייל, אין צוגע'משפט די קלעגער א קליינע סומע שאדענערזאץ.

אזוי האָט זיך געענדיגט אין קוויבעק דער פראָצעס איבער דער אידישער רעליגיע און דעם תלמוד, וועלכער איז פאָרגעקומען ארום דער וועלבער צייט ווי דער ביילים בלוט־בלבול פראָצעס אין רוסלאנד.

דאָס דרייצענטע קאפּיטעל

דער אַלגיפאַקסער שחיטה־פּראָצעס

די אַלגיפאַקסער חברה צער בעלי חיים, — די קלאָגע געגען דעם שוחט, — די שטראָף, — די באָוועגונג אין די פּראָ־ווינצין נאָווא סקאָשיא און ניו בראַנזוויק, — די ענטשיי־דונג פון׳ם העכערן געריכט.

דער פּראַנצויזיש־קאַנאַדישער אַנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער פּראָווינץ קוויבעק געפונען זיין העכסטען אויסדרוק אין דעם פּלאַמאַנדאַן פּראָצעס, האָט ארום דער פּעריאָדע באַאיינפלוסט פּיעלע ״פּרעסנטש־קענעדיענס״, וועלכע האָבען נאָר ניט געוווכט צו באַ־האַלטען זייער שנאה צו אידען. עס איז דערנאָנגען אזוי ווייט, אז ביי איין געלעגנהייט, ווען מען האָט אין דער קוויבעקער לעגיסלא־טור (אין 1911) געהאַנדעלט וועגען געווייסע שטיצע וואָס די פּרא־ווינץ טיילט אויס צו צדקה אינסטיטוציעס, און די פּראָגע איז אויך אויפגעהויבען געוואָרען וועגען דער מאָנטרעאָלער אידישער צדקה אינסטיטוציע, דער בראַן דע הירש אינסטיטוט, האָט אייגער פון די מיטגלידער ערקלערט, ״אז די אידען זענען א רייך פּאָלק, און אויב עס זענען דאָ ארעמע אידען, וועלען זיי אמאָל זיין רייך״, און דאַריבער דארף מען זיי ניט שטיצען. דער מאָנטרעאָלער שטאַדט־ראַט האָט נאָך פריער, אין חודש יאַנואַר, 1911, אויסגיילענדיג 55 טויזענט דאָלאַר צוויישען די שטאַדטישע צדקה אינסטיטוציעס, אין גאַנצען איגנאָרירט די אידישע אנשטאַלטען.

דער אנטיסעמיטיזם אין דער פּראָווינץ קוויבעק האָט דערגרייכט אזוי ווייט, אז וואָן אין 1911 זענען פּאָרגעקומען די אלגעמיינע פע־דעראַלע וואַלען, איז הענרי בוראסא און זיין פּאַרטיי באַקעמפט גע־וואָרען פון די פּיעלע אידען אין די אידישע וואַלּ דיסטריקטען צוליעב דעם אנטיסעמיטיזם פון בוראסא׳ס פּראַנצויזיש־נאַציאַנאַליסטישער פּאַרטיי.

אין טאראנטא, דער צווייטער גרעסטער אידישער צענטר אין קאנאדע, וואו דער אנטיסעמיטיזם האָט קיינמאָל ניט אָנגענומען אזעלכע פֿאָרמען ווי אין דער פֿראָווינץ קוויבעק, און וואו די רע־ליגיעזע טאָלעראנץ האָט זיך אפטמאָל אויסגעדריקט אויף אן אופן, ווען קריסטען האָבען אפילו בייגעשטייערט צו דער בויאונג פון שולען, ווי למשל ביי דער בויאונג פון דער "האלי בלאסאם" שול, האָבען זיך אויך ארום דער צייט אָנגעהויבען צו ווייזען סמנים פון געזעל־שאפטליכער אונפריינדליכקייט צו אידען, א נויגונג צו ציען א געוויס־סען צווישען אידען און ניט־אידען. אזוי האָט דער "קווין סיטי יאכט קלוב" אין 1911 פארהאנדעלט א רעזאָלוציע, "אז אין דער צוקונפט זאָלען אלע אידען, נעגרען, און פערזאָנען פון אלע אנדערע אונגעווינשטע נאציאנאליטעטען ניט אויפגענומען ווערען אלס מיט־גליעדער פון קלוב". עס האָבען אויך אָנגעהויבען פאסירען פאלען, ווען מען האָט ענטזאגט אידען אריינצונעמען אין געוויסע האָטעלען און זומער־וואוינונגען.

ארום דער צייט זענען אין טאראנטא אויך פארשטארקט געוואָרען די באלעסטיגונגען, וואָס די אידען איז אויסגעקומען איבערצולעבען פון די מיסיאנערען־משומדים, און אין געוויסע פאלען, ווען די אידען האָבען מער ניט געקענט פארטראגען די באלידיגונגען פון די מיסיאנערען אין די אידישע קווארטאלען, איז עס געקומען צו צו־זאמענשטויסען און אפטמאָל אויך צו פֿראָצעסען אין פאָליציי־גערישט.

א פֿראָצעס, וואָס האָט ארויסגערופען דעם בריסטסטען אינטע־רעס צווישען אלע קאנאדער אידען, איז אין 1913 געווען דער פֿראָצעס, באקאנט אלס "דער האליפאקסער שחיטה פֿראָצעס", ווייל דער אויסגאנג פון פֿראָצעס האָט געקענט באאיינפלוסען די אידישע שחיטה אויף אין די אנדערע פראָווינצען.

אין יענעם יאָר, איז א שוחט אין האליפאקס, אברהם לעווין, אָנגעקלאָגט געוואָרען אין געריכט, דורך דער דאָרטיגער חברה "צער בעלי חיים", אז ער האָט פאראורזאכט אומנויטיגע שמערצען צו א יונגען אָקס, בשעת דער שחיטה. אן אויפזעהער פון דער געזעלשאפט, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אלס דער אנקלאגער, האָט אין זיין

אַנקלאגע אַנגעגעבען, אז דעם 19־טען מערץ האָט ער געזען ווי אזוי עס איז פאָרגעקומען די שחיטה. מען האָט צוערשט אנגעבונדען דעם אָקס ביי די הערנער א שטריק, מיט וועלכען מען האָט אים ארויפגעצויגען מיט א מאשין אין דער הויך, און עס איז אויסגעקומען אזוי, אז דער אָקס איז אומגעוואָרפען געוואָרען אויפ'ן רוקען, מיט'ן קאָפּ ארונטער צו דער ערד. מען האָט דאמאָלס אויפגעבונדען דעם שטריק, באפרייט דעם קאָפּ פון'ס אייזערנעם רינג, און דער שוחט האָט דאמאָלס דורכגעפירט דעם שחיטה־אקט, וואָס האָט געמומען גאנץ לאנג, — אזוי האָט געלויטעט זיין ערצעהלונג.

דעם אנקלאגער'ס טענות זענען אויך באשטעטיגט געוואָרען פון דעם וועטערינאר־דאָקטאר, וועלכער האָט די שחיטה צוגעזעהן. דער לעצטער האָט ערקלערט, אז די מעטאדע פון צוערשט פארטויבען די בהמה און דאן איבערשניידען דעם האלז, איז פיעל הומאנער, ווייל עס פאראורזאכט דעם טויט אין א פינפטעל צייט פון דעם וואָס עס נעמט ביי ניט־פארטויבונג.

דער האליפאקסער ריכטער פיעלדינג, פאר וועמען דער פאר־הער איז אין חודש אפריל פאָרגעקומען האָט צוערשט אפגעלאזט דעם פּראָצעס, כדי וווייטערע עדות זאלען קענען ארויסגערופען ווערען, אָבער וען אין א וואך ארום, ביים צווייטען פארהער, האָבען עדות באשטעטיגט, אז עס האָט געמומען פערצען מינוטען ביז וואנען דער אָקס האָט פארבלוטעט צום טויט, האָט ער באשטראפט דעם שוחט מיט זעקס דאלאר און $7.65 נעריכטס־קאָסטען פאר "צער פאראור־זאכט דעם אָקס דורך דער אידישער מעטאדע פון שחיטה".

דער דאָזיגער פאל איז פון די קאנאדער אידען ריכטיג אפגע־שאצט געוואָרען אלס פּרעצעדענס, אז אויב די אויסטייטשונג פונ'ס האליפאקסער ריכטער וועגען אידישער שחיטה זאל בלייבען, קען עס נאָך געפינען אן אפקלאנג אין אנדערע קאנאדער שטעדט, אין מען קען ערוואַרטען אנדערע שחיטה־פּראָצעסען אויך. די פאסירונג איז דאָרום אויפגענומען געוואָרען ניט אלס די איינציעל־זאך פון די האליפאקסער אידען, נאָר ווי אן ענין וואָס האָט א שייכות, מיט אלע קאנאדער אידען, און רירט אָן די אידישע רעליגיעזע שחיטה

בכלל. צום ערשטען מאל האט עס פאסירט אויפ'ן אמעריקאנער קאנטינענט, אז א שוחט זאל באשטראפט ווערען פאר שחט'ען לויט'ן אידישען דין, אבוואל עס איז ניטא קיין געזעץ וואס זאל פעסט־שטעלען וויפיעל מינוטען עס דארף נעמען די שחיטה, אדער וועלכער עס איז אנדער אופן פון טויטען א בהמה, און אז דער פרעצעדענט איז ריכטיג אפגעשאצט געוואָרען, איז געווען צו זעהען פון דעם, וואס גלייך נאך דעם אורטייל, האט זיך איבער דער גאנצער פראווינץ נאָווא סקאשיא אנגעהויבען א קאמפיין פאר דעם, אז מען זאל מוזען יעדע בהמה צוערשט פארטויבען מיט א האמער איבער'ן קאָפּ, אויי־דער מען שניידט איבער דעם האלז. די דאָזיגע באווענונג האט זיך אויך אנגעהויבען צו פארשפרייטען אין דער דערבייאיגער פראָווינץ ניו בראנזוויק, און די האליפאקסער חברה ''צער בעלי חיים'' איז אין דעם קאמף געגען דער אידישער שחיטה ערמוטיגט געוואָרען פון א רייע ארגאניזאציעס, אמעריקאנישע און אייראפייאישע.

די זאך האט געמוזט געברענגט ווערען צו א העכערען ערייכט און דעם 13־טען יוני, 1913, איז דער אפיעל פון די האליפאקסער אידען געגען דעם שטראף־אורטייל פארגעקומען פאר ריכטער וואלעם. פיעלע עדות זענען ארויסגערופען געוואָרען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען דער דאמאלסדיגער מאנטרעאלער רב ס. גלאזער, וועל־כער האט עדות געזאגט, אז דער באטרעפענדער שוחט האט קבלה אויף שחיטה, און אז די אידישע שחיטה איז גוט געהויסען געוואָרען פון אזא אויטאריטעט ווי פראָפעסאָר דעמבא.

פראָפעסאָר דוד פרייזער הערים, פראָפעסאָר פון פיזיאלאגיע פון דעם דאלהאוזי אוניווערזיטעט, האליפאקס, א באקאנטער מע־דיקער און דער מחבר פון א ווערק מיט'ן נאָמען ''נערוועז'', האט בשעת דעם אפיעל ערקלערט פאר'ן ריכטער, אז די בהמה פארלירט איר באוואוסטזיין אין די ערשטע פינף סעקונדען, קיין רייד וועגען פילען די שמערצען קען שוין ניט זיין, מעגען נאך אפילו געוויסע אברים האבען אין זיך לעבען, און ער האט אויסגעדריקט זיין מיינונג, אז די אידישע שחיטה איז פיעל הומאנער ווי די קריסטליכע.

אויסהערענדיג די אלע עדות, האָט דאן ריכטער וואלעס ער־קלערט, אז ער דארף אפילו זיך ניט מישב זיין, ווייל די אנגענעבענע ארגומענטען זענען גענוג אים צו איבערצייגען, אז די אידישע שחיטה פארשאפט ניט דער בהמה קיין איבעריגע און אונגעזיטיגע שמערצען, פארקערט די אידישע מעטאדע ווייזט אויס צו זיין גאנץ רחמנות'דיג און בעסער ווי די אנדערע מעטאדען, ער ווארפט דארום אָפּ דעם אורטייל, און באפרייט דעם שוחט פון דער שטראף. אזוי איז די געפאר נעגען דער אידישער שחיטה דורך דער אויסטייטשונג פון'ם העבערען געריכט באזייטיגט געוואָרען.

אינ'ם זעלבען יאָר (1913) האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך געהאט צו פארצייכענען א צווייטען ערפאָלג. נאָך פיעלע פארהאנדלונגען מיט דער פּראָטעסטאנטישער שול־באָארד, האָט די לעצטע ענדליך באוויליגט דעם נערעכטען אידישען פארלאנג אנצושטעלען אין די שולען אויך אידישע לערער. טראצדעם וואָס פערציג פּראָצענט פון די שילער אין די פּראָטעסטאנטישע שולען זענען נעוועזען אידישע קינדער, איז קיין איין אידישער לערער ניט נעווען. ערשט אין 1913 איז דער הרם נעגען אידישע לערער ארונטערגענומען נעוואָרען פון דער פּראָטעסטאנטישער שול־פארוואלטונג, און עס האָבען אָנגע־הויבען צוגעלאָזען צו ווערען אידישע לערער און לערערינס אין די שולען, הויפּטזעכליך אין יענע, וואו עס האָבען נעלערענט א גרויס'ע צאָל אידישע קינדער.

דאָס פערצענטע קאפיטעל

די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס.

די בריטישערליכע הילף, — די הילפס־קאָמיטעטן, — די ערשטע אידישע קאָלאָניע, — די יק״א, — דער ״באראן דע הירש אינסטיטוט״ פון מאָנטרעאָל, — די דורכפאָלען, — די קאָלאָניע ״הירש״, —די שבת־זונטאג פראגע, — סער לאָרייע ענטפֿערט, — צוויי בריוף פון היסטאריישער וויכטיגקייט. — די שאפונג פון א קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

מיר האָבן שוין אָנגעוויזען אין די פריערדיגע קאפיטלאך אויף דעם אונטערשייד צווישען דער ערשטער אידישער איינוואנדערונג, און אויף דער נייער אידישער אימיגראציע צום סוף פון׳ם נייניצעטן יארהונדערט, וועלכע איז געווען אן ארבייטס־אימיגראציע און אויף גרעסער אין צאָל, א זאך וואָס האָט פיעל געהאָלפען צו דער פארגרעסערונג פון׳ם ישוב. די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז בכלל געווען אנדערש, האָט אויך געלעגט דעם גרונדשטיין פאר אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע, און געהאָלפען באשאפען א צאָל אידישע קאָלאָניעס און איינצעלנע פארמס איבער׳ן לאנד, הויפטזעכליך אין דער קאנאדער וועסט.

ניט אלע מאָל האָט דער אידישער וואנדערער געהאט געניג אייגענע געלטמיטלען אויף הוצאות, אדער אויף אייגצואדרנען זיך ביי זיין אנקומען, און הויפטזעכליך איז דאָס געווען דער פאל בשעת א מאסען־וואנדערונג, געטריבען פון רדיפות און פאָגראָמען, ווי אין די אכציגער יארן נאָך די פּאָגראָמען אין רוסלאנד און די אידישע פארפאָלגונגען אין רומעניען. די אידישע אימיגראציע און די אידישע קאָלאָניזאציע, דער פארזוך צו שאפען אין קאנאדע אידישע ערד־ארבייטער, האָט דארום נעמוזט געשטיצט ווערען פון די פארמעגליכע אידישע עלעמענטען, און אין ענע יארן איז דארום אין כמעט

יעדער עקזיסטירענדער קאנאדיש־אידישער קהלה געשאפען געוואָרען א מין אימיגראנטען־נעזעלשאפט, צו געבען ברידערליכע הילף די נייאָנגעקומענע, און צו העלפען זיי איינאָרדנען זיך אין דער נייער היים.

וועז די מזרח־אייראפּיאישע אידען, געיאגט און געטריבען פון די פארפאָלגונגען און פּאָגראָמען, האָבען צום סוף פונ׳ם ניינצעענטען יארהונדערט, געמוזט אויסוואנדערען מאסענווייז אין דער נייער וועלט, זענען א צאָל אידען געשטיצט געוואָרען מיט רייזע־קאָסטען פון א אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, ענגלאנד, געשאפען ספעציעל פאר דעם צוועק און שפעטער אויף דורך דער יק״א (אידישע קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט). אין מאָנטרעאָל, טאראנטא, און אין אנ דערע פּלעצער, האָבען זיך פארמירט קאָמיטעטען צו העלפען די דאָזיגע אומגליכליכע, און אין אייניגע ערטער, צוזעהענדיג די נויט און די ארעמקייט פונ׳ם פארפאָלגטען אידישען וואנדערער, האָבען זיך אויך די קריסטליכע אייגוואוינער אָנגעשלאָסען אין דער דאָזיגער הילפס־טעטיגקייט.

די מערב פּרייריס, דער קאנאדער צפון־מערב, די גרויסע שטרעקעם לאנד, זענען נאָך דאמאָלס געווען נאָר וועניג באפעלקערט, און אזוי ווי מען האָט דאמאָלס אונטערגענומען פיעלע פּראיעקטען צו באזעצען דעם דאָזיגען שטח לאנד, האָט מען אויך פארזוכט צו באזעצען דאָרטען אידען, און שאפען א צאָל אידישע קאָלאָניסטען. און אין 1884 איז געשאפען געוואָרען דורך דעם לאָנדאָנער ״מענשאן האוז״ קאָמיטעט דער ערשטער אידישער לאנד־ישוב ארום מאסמין אין אסינאביא, א געגענט ארום צוויי הונדערט מייל (219) מערב פון ווינניפעג.

אָבער צו פארוואנדלען נעכטיגע בעלי מלאכות און הענדלער, אָן שום ערפארונג אין לאנד־ארבייט, אין גוטע קאָלאָניסטען, און בפרט נאָך אין דער דאמאָלסדיגער אונענטוויקעלטער קאנאדער נאָרט־וועסט, — אזא עקספּערימענט האָט געמוזט אין די ערשטע יאָרען ברענגען נאָר ענטוישונג, און די פארזוכען פון דער ערשטער אידישער קאָלאָניזאציע אין לאנד האָבען זיך דארום געענדיגט מיט גאנץ אומבאדייטענדע רעזולטאטען. ערשט מיט יאָרען שפעטער, מיט דער

ערפארונג פון די ערשטע דורכפאלען, איז געלונגען צו שאפען אידישע קאלאניעס און קאלאניסטען, וועלכע זאלען עקזיסטירען, און ניט צופאלען וויי די ערשטע. פאר די נייערע אידישע קאלאניעס, וועלכע זענען שפעטער געגרינדעט געוואָרען, איז אויך די עקזיסטענץ פארלייכטערט געוואָרען, א דאנק דער הילף וואָס עס האָט זיי געגעבען די יק"א.

בכלל איז מיט דער הילפס־ארבייט אין יענער צייט צווישען די אידישע אימיגראנטען און קאלאניסטען, דער נאָמען פון דער יק"א ענג פארבונדען, א דאנק דער הילפס־טעטיגקייט וואָס דער פאר־שטארבענער בארון דע הירש האָט אָנגעהויבען אויף אנצופירען אין דער קאנאדער "דאָמיניאן", דורך דער "אנג מענ'ס היברו בענע־וואלענט סאָסייטי" פון מאָנטרעאל, באקאנט אלס דער יעצטיגער "בארון דע הירש אינסטיטוט".

דעם 23־טען יולי, 1863, האָבען א גרופע מאָנטרעאלער אידען אָפגעהאלטען א פארזאמלונג פון א צאָל אידען, וועלכע זענען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו באהאנדלען ווי אזוי צו העלפען די אידישע ארעמע אין שטאדט, און אויף יענער פארזאמלונג איז עס געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין פאר דער ארגאניזאציע, פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער "בארון דע הירש אינסטיטוט". יענע פארזאמלונג האָט באשלאָסען צו שאפען די צדקה ארגאניזאציע, וועלכע זאל געפירט ווערען נאר פון בעאמטע־בחורים (ווייל מען האָט געגלויבט, אז אונפארהייראטע האָבען מער צייט אפצוגעבען זיך מיט כלל און צדקה ארבייט), און דעם 16־טען נאָוועמבער 1870 איז די ארגאניזאציע שוין אינקאָרפאָרירט געוואָרען מיט יעקב אשער, משה שוואָב, אברהם עדוארד קאָהען, און סאלוועז דוד, אלס טשאר־טער־מיטגליעדער.

דער ערשטער באשלוס פון נאָר בעאמטע־בחורים האָט זיך ארויסגעצייגט פאר ניט ארבייטסזאם, און אין גיכען איז דער בא־שלוס געענדערט געוואָרען (אין 1869), אָבער די פינאנסען פון דער געזעלשאפט זענען די גאנצע צייט געווען גאנץ קלייניע, און די ארבייט און טעטיגקייט האָט דאריבער געמוזט זיין א באגרענעצטע.

גאנץ אנדערש איז אָבער געווָארען די לאגע ארום 1890. צו יענער צייט איז דער סעקרעטאר פון די ''יאנג מענ'ס'' געווען לייאָן קאָהען, וועלכער איז שוין אין יענע יארען געווען טעטיג אין אי־דישער כלל־ארבייט, און נאָך א לענגערער קאָרעספאָנדענץ צווישען אים און בארון מאָריץ דע הירש, האָט דער לעצטער זיך פאראינטע־רעסירט אין דער ארבייט פון דער געזעלשאפט, און באוויליגט א סומע פון צוואנציג טויזענט דאָלאר אלס ספעציעלען הילפס־פאנד.

די ''יאנגס מענ'ס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי'' באקומענדיג פינאנציעלע מעגליכקייטען, האָט דאריבער באשלאָסען אויסצובריי־טען איר ארבייט, און נאָך פיעלע פארהאנדלונגען איז באשלאָסען געווָארען אינ'ס זעלבען יאָר (1890), צו ענדערען דעם נאָמען אויף ''בארון דע הירש אינסטיטוט'', וועמענ'ס אויפגאבע עס זאָל זיין ''צו ערציהען די ארעמע אידישע קינדער, שאָפען א הכנסת אורחים פאר אימיגראנטען און א שוץ־פלאַץ פאר יתומים''.

דעם ערשטען דעצעמבער 1890, האָט דער אינסטיטוט גע־עפענט אויף סט. עליזאבעט גאס א שול פאר קינדער, וואו עס האָ־בען זיך פארשריבען 77 שילער, א צאָל וואָס איז אינ'ס ערשטען יאר פארגרעסערט געווָארען אויף 227 שילער, און עס זענען אויך איינ־גענָארדענט געווָארען קלאסען פאר ערוואקסענע, א הויז פאר עמי גראנטען, און א יאר שפעטער איז דעם אינסטיטוט אויך אויסגע־קומען אנצוהויבען קאָלאָניזאציאנס־טעטיגקייט.

צו יענער צייט האָט בארון דע הירש פארגעשלאָגען די דירעק־טארען פונ'ס אינסטיטוט, אויפצונעמען די ארבייט פון גרינדען א אידישע קאָלאָניע אין קאנאדע, מיט א פאָרצוג אין די צפון־מערב טעריטאריעס. די דירעקטארען פון דעם אינסטיטוט (הערים ווייני־בערג, פרעזידענט; י. שערמאן, וויצע־פרעזידענט; ד. ס. פרידמאן, קאסירער; ס. וו. דזשייקאָבס, ערען־סעקרעטאר), וויסענדיג אז דער בארון וועט שטיצען דעם קאָלאָניזאציאנס־פראָיעקט, האָבען דאן גע־נומען פארהאנדלען מיט דער רעגיערונג וועגען דעם, און די רעגיע־רונג סימפאטיזירענדיג מיט דער זאך, האָט באוויליגט פאר דעם צוועק א גרויס שטיק לאנד אין דעם געגענט, וואָס איז יעצט באקאנט

אלם הירש, סאסקאטשיוואן. עס איז געשאפען געוואָרען א ספעציע־לער פאנד פאר דעם צוועק, און עס זענען דאָרטען קאָלאָניזירט גע־וואָרען זיעבען און פערציג פאמיליעס.

אָבער אויך דער קאָלאָניזאציאנס־פארזוך איז געוועזען א דורכ־פאל, די פאמיליעס האָבען איינציגווייז פארלאָזען די קאָלאָניע, און אין א קורצער צייט זענען פון דער גאנצער צאָל דאָרטען געבליי־בען נאָר ניין פאמיליעס. אין די שפעטערדיגע יאָרען איז אָבער גע־מאכט געוואָרען א צווייטער פארזוך צו רעארגאניזירען די קאָלאָניע, און דער פארזוך האָט זיך איינגעגעבען, אזוי אז די קאָלאָניע איז געוואָרען איינע פון די באדייטענדסטע אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט.

דער אָנפירער פון דער אידישער קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט (יק״א) איז דאמאָלס געווען דר. זאָנענפעלד, וועלכער האָט גע־האט זיין הויפט־קוואָרטיר אין פאריז, און דר. זאָנענפעלד האָט זיך דאמאָלס געווענדעט מיט אן אנפראגע צום אינסטיטוט, פארלאנ־גענדיג אינפארמאציע וועגען דעם וויפיעל עס דארף קאָסטען אויי־צוואָרדנען א צאָל פאמיליעס אויפ׳ן לאנד, אריינגערעכענט שוין דאָס אויסהאלטען דעם קאָלאָניסט דאָס ערשטע יאָר פון זיין באזע־צונג. צו דערזעלבער צייט האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען א בריף פון דעם אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, אין וועלכען עס איז ערקלערט געוואָרען, אז דער קאָמיטעט איז גרייט צו טראנספערירען צום אינסטיטוט זייער לאנד ארום מוסאָמין, אויף אָנצופירען דאָרטען וויטערע קאָלאָניזאציאנס־ארבייט.

עס האָבען זיך דאן אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען פונ׳ם אינסטיטוט מיט די פארשידענע אנשטאלטען און מיט דער רעגיע־רונג, אָבער אזוי ווי עס זענען נעווען אין מאָנטרעאל א גרופע אי־דען, וועלכע האָבען זיך געוואָלט באזעצען אויפ׳ן לאנד, און זיי זענען געוואָרען אומגעדולדיג, האָבען זיך די דאָזיגע אומגעדולדיגע ארגאניזירט אין א קערפערשאפט, און באשלאָסען צו שיקען א דעלעגאציע קיין פאריז, דאָרטען צו אונטערהאנדלען דירעקט מיט די יק״א פארטרעטער, און ווען די צוויי שלוחים זענען אהין אָנגעקומען,

האבען זיי דר. זאנענפעלד'ן איבערגענעבען א ליסטע פון פיער אין זיעבעציג פּערזאָן, רוסישע אידען וועלכע זענען לעצטענס אָנגעקומען קיין קאנאדע, און וועלכע ווילען זיך באשעפטיגען מיט פּארמערייַ. דאָס קומען פון דער דעלעגאציע האָט ווייזט אוים געהאט איר ווירקונג, אז מען זאָל זיך צואיילען מיט'ן קאָלאָניזאציאנס־פּראָיעקט, און אזוי ווי די דירעקטארען האָבען שוין געהאט צוגעשטעלט זייער באריכט, אז עס איז נויטיג די מינימום־סומע פון $500 פאר א קאָלָניסט, איז אין יאטאר 1892, אָנגעקומען אן ענטפער פון דר. זאנענפעלד'ן, אז די יק"א וועט באוויליגען די סומע פון $30,000 פאר קאָלָאָניזאציאנס־צוועקען. אָבער די זאך איז ווייַדער פּארצויגען געווארען. עס איז געווען לכתחלה געפּלאַנט, אז די ארבייט זאָל אונטערגענומען ווערען בשותפות פון דעם לאָנדאָנער קאָמיטעט און פון דער יק"א, אָבער אזוי ווי דער לאָנדאָנער קאָמיטעט האָט באַשלאָסען זיך צוריקצוציהען, האָט דארום דר. זאָנענפעלד געמאָלדען די דירעקטארען פונ'ם בארען דע הירש אינסטיטוט, אז זיי וועלען מער ניט געבען ווי צוואנציג טויזענט דאָלאר, ווייל דאָס לאָנד פונ'ם לאָנדאָנער קאָמיטעט ביי מוסאָמין, איז אויך ניט ווערט מער ווי די סומע. האָבענדיג שוין יעצט פאר זיך קלאָרע פּלענער האָבען די אינסטיטוט־דירעקטארען באשטימט א פּראקטישע קאָמיסיע די נאנצע זאך צו אונטערזוכען, און די קאָמיסיע האָט שפּעטער צוגעשטעלט איר באריכט, אז דאָס מוסאמין לאנד איז ניט פאסיג, ווייל עס איז ווייט פון אן אייזענבאן־ליניע, און אז דער באָדען איז בכלל ווערטלאָז פאר'ן געפּלאַנטען פּראָיעקט, ווייל מען האָט געקענט באקומען פון דער רעגירונג ענליכען באדען אלס "האמסטעדס", און דאָס נאָך נעהענטער צו א שטאדט

עס איז דארום באשלאָסען געווארען צו קאָלָאָניזירען אנדערען באָדען, און פאר דעם צוועק איז אויסגעקליבען געווארען א שטח לאנד, לעבען דער שטאדט עסטעווען, א וועגענט וואו די קאנאדיש פּאסיפישע באן איז פארבייגעלאָפען די קאָלָאָניע, און דאָרטען איז נעגרינדעט געווארען די קאָלָאָניע "הירש". מען האָט אויסגעבויט א שול פאר די קינדער, און א בית תפלה פאר די ערוואקסענע, מען האָט באזאָרגט

די קאלאניע מיט א שוחט, א לערער, א. ד. ג., און אין דער קאלאניע וועלכע האט זיך אנגעהויבען שנעל צו ענטוויקלען, האט זיך באזונדערס פאראינטערעסירט די בראנעסע דע הירש, וועלכע האט געשיצט די "הירש" קאלאניע מיט גרעסערע סומען.

ווען דעם ערשטען אפריל, 1899, איז די בראנעסע דע הירש געשטארבען, האט זי אין איר צוואה איבערגעלאזען פאר'ן אינסטיטוט זעקס הונדערט טויזענט פראנק, און דאס האט געגעבען דעם אינסטיטוט א נייע מעגליכקייט אויסצובריטען די טעטיגקייט, באזונדערס אינ'ם יאר 1900, ווען עס זענען דורכ'ן אינסטיטוט באזארגט גע־ווארען עטליכע טויזענט אידישע אימיגראנטען פון רומענין, וועלכע זענען געקומען קיין קאנאדע אויפ'ן חשבון פון דער יק"א, אן ארבייט, אין וועלכען די אידען פון טאראנטא און אנדערע שטעדט האבען פיעל מיטגעהאלפען דעם אינסטיטוט.

דאס זעלבע יאר האט דער אינסטיטוט אויך באקומען אן אונ־טערשטיצונג פון דער יק"א ($10,000) און מיט דעם געלט איז געקייפט געווארען דאס לאנד אויף בלורי גאס, וואו דעם 3־טען יוני, 1901, איז מיט פיעל צערעמאניע געלעגט געווארען דער גרונדשטיין (דורכ'ן דאמאלסדיגען פרעזידענט ד. א. אנסעל) פון דער יעצטיגער געבויידע, א צערעמאניע אין וועלכער עס האט זיך אויך באטייליגט דער מעיאר פון שטאדט, און דעם 28־טען מאי, 1902, איז דער בנין אפיציעל ערעפענט געווארען דורכ'ן דאמאלסדיגען גענעראל־גאווערנאר, דער אוירל פון מינטא, און רעדעס זענען דערביי גע־האלטען געווארען פון פיעלע געסט, ווי דער פרעמיער פון דער פראווינץ קוויבעק און אנדערע.

חוץ דער "הירש" קאלאניע זענען ארום דעם אנהויב פונ'ם 20־סטען יארהונדערט און אין די וויטערע יארן צוגעקומען נאך אידישע קאלאניעס, ווי וואפעלא (געגרינדעט אין 1885) אקסבאו, אסינאביא, און אין די אלגעמיינע באריכטען פון דער יק"א אין פא־ריז און אירע פארבינדעטע געזעלשאפטען געפינען מיר טיילווייז באריכטען אויך וועגען דער אידישער קאלאניזאציע אין קאנאדע.

אזוי ווערט אינ'ם יק''א באריכט פאר'ן יאָר 1899 איבערגענע־בען, ''אז די לאגע פון די הירש קאָלאָניסטען האָט זיך ניט געענ־דערט, אז די קאָלאָניסטען (צוועלף אין צאָל) ווייזען אויס צו זיין צופֿרידענדען צו דער ערד, און אז דער יונגער עלעמענט וואקסט א גוטער אגריקולטור עלעמענט. עס זענען אויך באזוכט געווארען די קאָלאָניעס אין וואפענלא און אקסבאו, אז די רעזולטאטען זענען צו־פֿריעדענשטעלענדע, און אזוי ווי בכלל זענען דא גוטע אויסזיכטען פאר דער אידישער קאָלאָניזאציע אין מערב קאנאדע, איז דאָרום בא־שלאָסען געווארען צו באזעצען נאָך פערציג פאמיליעס אין דער ''הירש'' קאָלאָניע.''

דער באריכט פון'ם יאָר 1900 זאָגט דער ''אנגלא דזשואיש אסא־סיאיישאן'' אין לאָנדאָן איז ניט אין גאנצען גינסטיג פאר די קאָ־לאָניעס, דערפאר אָבער ווערט געזאָגט, ''אז עס זענען דא גוטע אויסזיכטען צו באזעצען מיט ערפאָלג אינדיווידועלע פארמער אין די פארשיעדענע טיילען פון קאנאדע.''

די יק''א באריכטען פאר די יאָרען 1903—1902 רעדען אפטימיסטיש וועגען דער ''הירש'' קאָלאָניע : —

''זעקס און צוואנציג קאָלאָניסטען זענען פאראן אין הירש, פון וועלכע עטליכע האָבען נאָך ניט די מיטלען צו קולטיווירען דאָס לאנד, און ארבייטען דערווייל אויפ'ן לאנד פון זייערע קרובים. די באפעלקערונג באשטעהט פון 81 נפשות, — 26 מענער, 14 פרויען, און 41 קינדער. די זעקס און צוואנציג פאמיליעס באוואוינען 18 הייזער, די מערסטע פון צווי צימערען, און עטליכע צו דריי חדרים. די קאָלאָניסטען האָבען 16 שטאָלען, אכט שייערען, 52 ארבייטס־פערד און 2 אקסען. די צאָל קיה איז פארשיעדען, אוי מאנכע קאָלאָניסטען וועלכע האָבען מערערע, האָבען א זייטיגע הכנסה פון פארקויפען די מילך צו די דערבייאיגע פאבריקען. פֿרי־לינג 1902 האָט מען פארזייט 1,026 אקער לאנד, מיט 270 אקער מער ווי פאראיארען. אלע קאָלאָניסטען פארמאָגען אויך עופות. אויף דעם רעגיערונגס־אינספעקטאר, ווילכער האָט באזוכט די קאָלאָניע האָט געמאכט א שטארקען איינדרוק די אינטעליגענץ און דער פליים פון די קאָלאָניסטען''.

דער זעלבער באריכט גיט אויך אן איבערבליק וועגן דער קאָ־לאָניע קו'אפעל (אסינאביא), וועגן וועלכער עס ווערט דער־צעהלט ווי פאלגט:

"אלס רעזולטאט פון די פארהאנדלונגען פון לעצטען יאר דורך אונזערע לאָנדאָנער פארטרעטער מיט די קאנאדער רעגיערונגס־אוי־טאריטעטען, איז אראנזשירט געוואָרען, אז דער קאנאדער אימי־גראציאנס אגענט אין לאָנדאָן זאל אויסקלייבען א צאָל רומענישּ־אידישע פאמיליעס, און אז מיר זאלען באצאָלען פאר זיי די הוצאות, און א געוויסע סומע אין פאראויס פאר יעדען אייגענעם, וואָס וועט זיך באזעצען אין דער קאָלאָניע. מיט דער פארוואלטונג פון דער קאָלאָניע זאָלען מיר אָבער נאָר ניט האָבען צו טון. דאָס וועט אין נאנצען געהערען צום קאנאדער אינערען־מיניסטעריום. אין 1901 זענען אָפּגעשיקט געוואָרען ארום הונדערט פערזאָן, און אין 1902 נאָך פופציג פאמיליעס פון 260 נפשות. די קאָלאָניע איז צפון פון פאָרט קו'אפעל. אין אסינאביא. די קאנאדער רעגיערונג האָט נע־נעבען יעדען אימיגראנט א קאָנצעסיע פון 160 אקער לאנד, און א גוטע צאָל קאָלאָניסטען האָבען עס שוין קולטיווירט, האָבענדיג א גוטען שניט אין 1902, ווייל מען האָט צונעגרייט דעם באָדען נאָך פאר זייער אָנקומען. עס איז אויך מעגליך, אז א געוויסע צאָל, וואָס איז ניט פעהיג פאר אגריקולטור, וועלען מוזען פארלאָזען די קאָלאָניע."

וועגען דער קאָלאָניע אין אקסבאו ווערט דערצעהלט, אז זי האָט שוין 16 פאמיליעס, פעהינע לאנד־ארבייטער.

דער יק"א באריכט פאר 1904 רעדט וויעדער וועגען די צוויי קאָלאָניעס, און מעלדעט אז די הירש קאָלאָניסטען לעבען באקוועם, אז די קאָלאָניע בליט, און קו'אפעל האָט אין הערבסט, 1903, געהאט 56 פאמיליעס באשטעהענד פון 156 נפשות.

פאר די אידישע קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע, וועלכע האָבען געהאט פאר זיך צו לעזען א גאנצע רייע פון עקאָנאָמישע שוועריגקיי־טען און פינאנציעלע פראבלעמען, זענען אין גיכען צונעקומען נאָך פראגען, הויפטזעכליך די פראגע פון שבת און זונטאג רוה.

די אידישע קאָלאָניסטען האָבען אָפגעהיט שבת און אזוי ווי פארם־ ארבייט קען אָפט ניט אָפגעלעגט ווערען אויף צוויי טעג נאכ־ אנאנד, האָט פאסירט, אז מען פלעגט אָנקלאָגען די אידישע קאָ־ לאָניסטען פאר ארבייטען זונטאג. אזוי זענען למשל אין דער ״הירש״ קאָלאָניע אין 1901 אָנגעקלאָגט געוואָרען זעקס קאָלאָניסטען פאר ברעכען דעם זונטאג־נעזעץ, און זענען באשטראפט געוואָרען מיט א מינימום־שטראף פון 1 דאָלאר, מיט דער וואָרנונג אז זיי זאָלען מער ניט מחלל זונטאג זיין. מען האָט אויף דעם פאל אויפמערקזאם גע־ מאכט די רעגיערונג, און די לעצטע האָט פארשפּראָכען צו בא־ טראכטען די ספּעציעלע אומשטענדען פון דער זאך. אָבער די פראגע פון זונטאג־רוה איז ניט נאָר געווען א פראגע פון געזעץ, עס איז אין דעם אויך פארוויקלט געווען די סאָציאלע זייט פון דער זאך, די באציהונגען בכלל צווישען די אידישע און די ניט־אידישע פאר־ מער, וועלכע זענען געווען די מאיאָריטעט אין דער סביבה.

אין א לעקציע געהאלטען אין לאָנדאָן אָנהויב 1906 פון הערמאן לאנדוי ווענען ״קאנאדע און די אידען״ און וועלכע איז אָפּגעדרוקט געווארען אין לאָנדאָנער ״דושואיש קראָניקל״, ווערט איבערגעגעבען, אז וען סער וויליפריעד לאָריע, פרעמיער פון קאנאדע, איז געווען אין לאָנדאָן בשעת קענינגין ווויקטאריא׳ס יובילעאום (אין 1897) איז מיט אים אויפגענומען געוואָרען די דאָזיגע שבת־זונטאג פראגע, און סער וויליפריעד זאָל אויף דעם האָבען געענטפערט: ״אויב איר ווילט די פראגע נעמען ערנסט און אויסקלייבען וועלכען טייל פון מאניטא־ בא איר ווילט, צו באזעצען עס, וועט די דאָמיניאן רעגיערונג געבען די אידען אזא מאָס פון זעלבסטרעגיערונג, וואָס וועט אייך ער־ מעגליכען צו מאכען אייערע אייגענע געזעצען צו פארבייטען דעם זונטאג אויף שבת.״ *)

*) אינטערעסאנט איז, אז דער דאָזיגער אנמערקונג פונ׳ם פאר־ שטארבענעם קאנאדער פרעמיער און שטאאטסמאן איז וועניג אויפ־ מערקזאמקייט געשאנקען געוואָרען. די יק״א האָבענדיג אירע קאָ־ לאָניזאציאנס־דורכפאלען אין ארגענטינע האָט ניט בדעה געהאט אויסצובריטערען איר טעטיגקייט אין קאנאדע אפילו ניט אונטער

די יק״א קאָלאָניעס אין קאנאדע האָבען אויך געליטען פון דעם, וואָס עס איז אין קאנאדע גופא ניט געווען קיין יק״א קאָמיטעט (דער בארען דע הירש אינסטיטוט האָט אויך געהאט אנדערע צדקה אויפגאבען), און אויף די קאָלאָניעס פלעגט מען אכטונג געבען אי פון פּאריז און אי פון ניו יארק דורך דער דאָרטיגער ״אינדאסטריעל אייד סאָסייטי״, און צו באזייטיגען דעם איבעל, איז אין 1907 באַשלאָסען געוואָרען צו שאפען א קאָמיטעט פאר קאנאדע, וועלכער זאָל אכטונג געבען אויף די דריי יק״א קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע. די אלגעמיינע צדקה ארבייט איז געבליבען ביים רעארגאניזירטען בארען דע הירש אינסטיטוט, אָבער פאר דער אימיגראציאנס און קאָלאָניזאציאנס ארבייט איז געשאפען געוואָרען דער קאנאדער יק״א קאָמיטעט, באשטעהענד פון זעקס פּערזאָנען, דריי באשטימטע פון דער יק״א און דריי פון׳ם אינסטיטוט. עס איז צוזאמענגעשטעלט געוואָרען דער פּערזאָנאל פון׳ם יק״א קאָמיטעט (מארטימער ב. דייווים, לייאָן קאָהען, ס. וו. דושייקאָבס, ד. א. אנסעל, ב. גאָלדשטיין, און הערים וויינבערג), און פון יענעם יאָר אָן פארוואלטעט דער באטרעפענדער קאָמיטעט מיט אלע ענינים, וועלכע האָבען א שייכות צו אידישער עמיגראציע און קאָלאָניזאציע אין לאנד,

---

די גינסטיגסטע באדינגונגען, און קיין אנדערע געזעלשאפטען וואָס זאָלען עס טון זענען אויף ניט געווען. שרשט מיט יאָרען שפעטער, האָט ישראל זאנגוויל, אלס פרעזידענט פון דער יט״א (אידישע טעריטאריאליסטישע געזעלשאפט) א פּאָר מאָל באמערקט פאר־ביינגעהענדיג וועגען די קאָלאָניזאציאנס־מעגליכקייטען פאר אידען, וועלכע זענען געווען אין קאנאדע, און וועלכע זענען פארנאכלעסיגט געוואָרען. ווען דער שרייבער פון די שורות האָט אין 1916 געמאכט א בריעפליכע אנפראגע וועגען דעם, ביי סער ווילפריד לאריע און סער ראָבערט באָרדען, דאמאָלס פרעמיער פון קאנאדע וועגען דעם, האָבען זיי זיך אהויסגעזאָגט געגען קאָנצענטרירטער קאָלאָניזאציע פון אידען אין איין פלאץ, ווי עס צייגען די ענטפערס זייערע:

דער איד אין קאנאדע

Ottawa, March 18th., 1916.

My dear Sir,

I have your favour of yesterday on the subject of a Jewish Colonization project in Canada.

You add that you have reason to believe that the same question was brought to the Canadian government about ten years ago, but was rejected.

With regard to the last statement, I have to observe that it was not the policy of the Canadian government, when I was in office, to grant any blocks of land to establish colonies of the same religious faith or of the same race; but we would welcome Jewish immigrants and give them homesteads on the prairies, taking the homesteads as they were available, but not blocking immigrants together. On these condition, the government would have been most happy to welcome Jewish immigrants, and to see men of your race settle in Canada.

My views are not changed.

Believe me,

Yours sincerely,

Wilfrid Laurier

דער איד אין קאנאדע

PRIME MINISTER'S OFFICE
CANADA

Ottawa, Ont. March 22nd, 1916

My dear Sir,-

Your letter of the 16th inst. is before me. It has been referred to the Minister of the Interior to whose Department the subject of Immigration appertains. I have asked the Minister to reply direct to your letter.

The Government are thoroughly appreciative of the excellent qualities of the Jewish Immigration to this country and they hope that it may be continued as these citizens have done excellent work in the development and upbuilding of their adopted country.

It has been the policy of this Government and of its predecessor to encourage the immigration of settlers who will engage in agriculture and thus bring under cultivation an increased area of our fertile lands. To this purpose the efforts of the Department of Immigration have been altogether directed during the past fifteen years.

Yours faithfully,

R. L. Borden

דער איד אין קאנאדע

דער קאנאדער קאָמיטעט מיט זיין הויפּט־קוואַרטיר אין מאָנט־רעאל, האָט שפּעטער אויך געעפענט אן אפּטיילונג אין מערב־קאנאדע נעהענטער צום צענטער פון די קאָלאָניעס, אוּן דאָס איז זיכער גע־ווען לטובת דער ארבייט. עס זענען אויך צוגעקומען א צאָל זעלבסטשטענדיגע אידישע פּארטעי, וועלכע האָבען זיך נענומען צו אגריקולטור מיט אייגענע מיטלען, אוּן חוץ די אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט, זענען צוגעקומען א צאָל פון אזעלכע אידישע פּאר־טער, אין כמעט יעדער קאנאדער פּראווינץ.

דאָס פּופּצענטע קאפּיטעל

די ציוניסטישע באוועגונג אין קאַנאַדע.

דער גינסטיגער באדען — די ערשטע ארגאניזאציע פון "חובבי ציון". — די פּאראייניגונג "מזכרת משה", — די פּראטא־קאלען געפירט אין צוויי שפּראכען, — די יאָרען 1898 און 1900, — קלארעגם דע סאלא, — דער קאמף פון די יונגע ציוניסטען, — די אויסבריטונג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

אין דער אידישער קאנאדע האָט קיינמאָל די אסימילאציע ניט אָנגענומען קיין מאסען־כאראקטער. איינצעלנע פאלען פלעגען פאסירן דאָ און דאָרט, באזונדערס אין די ערשטע יאָרען, צווישען פאמיליעס, וועלכע פלעגען זיין איינצעלנע, וויט פון א אידישען צענטר, און צווישען ניט־אידיש שכנים, און דאָס נאָך וועז דער אידישער ישוב איז בכלל געווען קליין, צו קיין מאסען ערשיינונג איז עס אָבער קיינמאָל ניט דערגאנגען. און ניט נאָר די מאסען־אסימילאציע איז דאָ ניט געווארען קיין פּראָבלעם, נאָר אפילו דער איינפלוס פון דעפּארם־אידענטום איז געבליבען באגרענעצט צו זעהר קליינע קרייזען, און דאָס נאָר אויך אין עטליכע שטעדט. דער באָדען פאר די נאציאנאלע אידאלען איז דאָרום תמיד געווען א גינסטיגער, און ניט נאָר איז א פיעל פּראצווייגנטע ציוניסטישע באוועגונג געשאפען געווארען איבער'ן גאנצען לאנד, נאָר די ציוניסטישע ארגאניזאציע איז אויך געבליבען אין קאנאדע די אויפּצינע אידישע ארגאניזאציע, פּראצווייגט איבער דעם גאנצען אידישען ישוב, מיט אפּטייל־ונגען אין יעדען אָרט, וואו עס וואוינען נאָר אידען. צו דער צייט וואָס אין דער שכנה'שער אמעריקע האָבען זיך געשאפען און ענט־וויקעלט א גאנצע רייע פון אל־אידישע ארגאניזאציעס, ארדענס, און פּראבאנדען פון א נאציאנאלען כאראקטער, איז די ציוניסטישע אר־

נאניזאציע געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אל־אידישע ארגאני ציע, טראצדעם וואס עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פארזוכען צי גרינדען אנדערע אל־אידישע ארגאניזאציעס.

אין די קאנאדער ציוניסטישע רעקאָרדען ווערט געוועהנליך די ענטשטעהונג פון דער ארגאניזאציע צוגעשריבען צום יאָר 1898, אָבער אזוי ווי די "חובבי ציון" באווען איז איבעראל געווען די מוטער פון דער שפעטערדיגער ציוניסטישער באוועגונג, אזוי איז עס אויך געווען אין קאנאדע, און נאָך אזוי פרי ווי הָאס יאָר 1887, איז שוין אין מאָנטרעאל געווען א פאראיין פון "חובבי ציון", פין וועלכען אלעקסאנדער הארקאווי איז געווען דער פאָרזיצענדער.

וועגען דער גרינדונג און טעטיגקייט פון'ם דאָזיגען ערשטען ציוניסטישען פאראיין אין קאנאדע, דערצעהלען א רייע ברייף גע־ שריבען פון א. הארקאווי'ן, און וועלכע זענען פארעפענטליכט גע־ ווָארען אין דער דאמאָלסטיגער העברייאישער פרעסע.

אין איין בריף, וועלכער איז ערשיענען אין'ם "המגיד" (נומער 10) אין 1887, דערצעהלט א. הארקאווי אי ווען דער גרינדונג פון'ם פאראיין, און אי ווען די פערזאָנען, וועלכע זענען צוגעשטא־ נען צו דער באווענונג. געגרינדעט איז דער פאראיין געוואָרען דעם 16־טען יאנואר, 1887, און אין דרייַ וואָכען האָבען זיי שוין געהאט די נויטיגע צאָל מיטגליעדער, נענוג פאר דער גרינדונג, ווי עס ווערט דערצעהלט אין'ם בריף: —

מאָנטרעאל, אמעריקא, 87—16.

אל כבוד בעל "המגיד"!

בשורה טובה היום בפי, בשורה אשר תדשן את עצמות חובבי ציון, והיא, כי במדינת קאנאדא (אמעריקא הצפונית) בעיר מונטריאול, נוסדה חברה אשר בשם "חובבי ציון" תכונה.

ואלה תולדות החברה בקיצור: הנני אחד מבאי ויוצאי בית הר"הח ר' יוסף בערנשטיין הי"ו (סופרו של "המליץ") אחד מתושבי העיר הנ"ל. ויהי בשבתי בביתו ביום ט"ז לח' יאנואר ש"ז בחברת עוד שנים מאחינו ודברנו בישוב א"י נמרנו ליסד פה חברה בשם "חו"צ".

מקץ שלשה שבועות עלה בידינו להשיג מספר חברים המספיק ליסד חברה, וביום א. לח' הנ"ל התאספו חברי החברה ובירו את מנהליה, ואותי הכותב שמו לראשה, ואת אחד ממיודעיי הר' שלאָסבערג למשנה לראש החברה: את האדון בערנשטיין הנ"ל לסופר החברה, ואת מיודעינו היקר כש"ת ה' שינדלער לסוכן.

בהאספה האחרונה בא במספר חברינו גם הרב הדרשן שבהקהלת הגדולה בכל קהלות קאנאדא, הר' אליהו פריעדלענדער הי"ו.

על כל חבר לשלם להחברה כ"ה סענטס והוא כחצי רו"כ, וכבר נמצאים באמתחתנו כמה דאלארים, ואין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא א', כי האספות תהיינה בבית סופרנו הנכבד הנזכר, וא"כ אין אנו צריכים להוציא כסף על שכירת בית לאספותנו. בכלל נקוה כי ברבות הימים נעשה חיל.

במקרה הזה אשתמש לדרוש את שלום ידידי היקר והנכבד כש"ת שפ"ר הי"ץ בוואַרשא ולהודיעהו את כתבתי, והיא: 1390 סט. קעטריען סטריט, מאָנטרעאל, קוויבעק, קאנאדע, אמעריקא.

בשם חברת חו"צ דמונטריאול

אלם' הרכבי (ראש החברה).

דער העבריאישער שרייבער ש. פ. ראבינאָוויטש (שפר) וועלכער האָט דאמאָלס געוואוינט אין וואַרשא, איז געווען דער סעקרעטאר פון א "חבת ציון" פאראיינינגונג מיט'ן נאָמען "מזכרת משה", אין אין א בריף געשריבען צו שפר'ן דערצעהלט הארקאווי וועגען דעם באשלום פון די מאָנטרעאלער חובבי ציון אנצושליסען זיך אין דער "מזכרת משה", און אז די מיטגליעדערשאפט זייערע האלט אין אייו וואקסען: —

מכתב גלוי מחברת חו"צ במונטריאול (קאנאדא, אמעריקא).

אל מעכ"ת יד"נ הר"הח כש"ת שפ"ר הי"ץ, סופר לועד "מזכרת משה" בוואַרשא.

שלום רב לך!

כבר שלחתי הודעה להמגיד מהתיסדות חברת חו"צ בעירי הנ"ל ובל"ס כבר נתנה לפני הקוראים. החברה הזאת הולכת ורבה מיום ליום, ויש תקוה כי תשא פרי.

באספה האחרונה שהיתה ביום א' ג' אדר, נמנו וגמרו להתחבר לועד "מזכרת משה", כאשר זה עשו שאר החברות אשר מהמין הזה, ומסרו לי להודיע להועד את חפצנו זה.

ועתה הנני לבקש ממך, אדוני הנכבד, בשת חברתנו כי תבקש מועדך למנות אותנו בין שאר החברות הרשומות בספרכם, ואחרי העתרתם לבקשתנו תיטיבו ברצונכם לשלוח לנו את כל החשבונות והידיעות מכל הנעשה אצלכם. מזה תצא לנו תועלת גדולה מאוד, כי בראות אחינו כי אתם נותנים לנו יד יאבו לבא בבריתנו. תסלח לי על הקיצור, אדון נכבד, כי עסוק אנכי בכמה דברים, וגם זה תדע כי לא המדרש עיקר אלא המעשה, והמעשה הלא נעשה במכתבי הקצר הזה.

והנני המוקירך והמכבדך כערכך הרם,

אלס' הרכבי (ראש החברה).

האדרעסע שלי :

אלעקס. הרכבי, 1390, סט. קעטרין סטריט, מאָנטרעאל, קאנאדא, אמעריקא.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען פון א. הארקאווי'ן, צום וואר־שעווער קאָמיטעט פון "מזכרת משה", דערצעהלט דער שרייבער אז זיי האָבען באשלאָסען צו גרינדען א העבריאישע ביבליאטעק, כדי צו פארשפרייטען בילדונג און די באקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע, א מיטעל צו פארגרעסערען די צאָל פון די "חובבי ציון"; און אינ'ם בריעף ווערט אויך געמאכט אן אנפראגע צו ווען עמען שיקען דאָס געזאמעלטע געלט, און עס ווערט דערצעהלט, אז די פראטאקאָלען פון דער חברה ווערען געפירט אין העבריאיש און אין ענגליש, כדי די פראטאקאָלען זאָלען קענען געלעזען ווערען פון יעדען : —

מכתב גלוי

מחברת חובבי ציון דמונטריאול לועד "מזכרת משה" בוואַרשא.
מונטריאול, י"ב תמוז, אתתי"ח לחרבן.

שלום לאחינו היקרים חברי ועד "מזכרת משה" !

בלי ספק זה כבר הגיעה עדיכם השמועה הטובה בהמגיה, שבעירנו, היא עיר מונטריאול, אם עיר קאנאדא המדינה באמעריקא

הצפונית, נוסדה חברה בשם "חובבי ציון" ומטרתה כמטרת שאר החברות הנושאות את השם הנכבד הזה, והיא — לצאת לעזרת אחיהן הנדכאים והמגלים מארצות גלויותיהם, ולהושיבם על אדמת אבותינו, היא ציון ארץ תפארתנו מקדם, בתוך עובדים אדמתה, הקדושה לנו ולכל בית ישראל.

רבות עמלנו למן יום הוסד החברה ועד עתה, למען הביאה למצב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו להציבה על כן נכון, ובשמחה רבה נגיד הפעם כי לא שוא היה עמלנו, לא לשוא שקדנו. אך מתי מספר, ארבעה, היינו ביום הוסדה, וכהיום הננו כשלשים איש, ומיום ליום ירבה מספרנו, ויש בקרבנו אנשים המוכנים להתנדב לטובת עניני החברה נדבת כסף מלבד המחיר הקצוב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו כי אזי צלחה בידינו להטות אחרי הרעיון הקדוש הזה את לבות כמה מנכבדי עמנו ומנדיביו בעיר הזאת. ביחוד שוים וראוים להזכר במכתבנו הנכחי חמשה מהם, והם : הרב המטיף של עדת אשכנזים — היא הערה הגדולה בקאנאדא, — הר"ה אליהו פרידלענדער, הי"ו; הרה"ח ר' יוסף בערינשטיין, תלמודי ומשכיל מפורסם מעיר קאלווא ריא ברוסיא : הסוחר האמון על דרכי החכמה והאמונה, היקר כש"ת אנסעלם, יליד בריטאניא, האדון הנכבד התלמודי כש"ת אריה ליב שינדלער הי"ו; וגם הסוחר הנכבד בעירנו, היקר ר"ש העגרי דושיי־ קאבס הי"ו.

ומהחבה היתירה אשר תחובב חברתנו את עמנו היתה זאת כי החל זה לא כביר לפעם את חבריה רעיון יסוד בית עקד ספרים עברים הכתובים בשפת עבר ע"י סופרים ומשכילים באמונת ישראל וחכמתו למען למד את אחינו יושבי הארץ תולדות ישראל ומפעלותיו בתבל. כי נחוץ לנו אשר בני עמנו ידעו להוסיר את נזעם, וזאת יוכלו ללמוד אך מספרות ישראל ועל ידי קנין שפתנו העתיקה המאגדת בהיום את כל בית ישראל בארצות פזוריהם לאגודה אחת. על ידי זה ירבו חובבי ציון בארץ לימים יבואו, ולזאת תכסף נפשנו. שישי ושמחי בת ישראל כי עוד קרן אורה ותקוה נשקפת לך מתוך ענני חלדך! עלוז לבך בת ציון, כי בנים נאמנים לך גם בקצוי ארץ וערים רחוקות. ראי ונהרת ורחב לבבך, איך בניך מרחוק יזכרו את אלהיך ואותך יעלו על

לבבם. מה צדקו עתה דברי האומרים כי ישראל עם לנצח יחיה. למרות חרב שונאינו המתחפכת על ראשנו זה כאלפים שנה והננו מפוזרים לארבע כנפות הארץ — עוד ציון חיה ברוחנו, שפתנו עוד אתנו ועוד לא נואשנו מתקותנו לראות בהבנות ארצנו החרבה מבניה אשר הגלו ממנה.

על כל חבר לשלם לקופת החברה עשרים וחמישה סינטים (כסף מדינה זו) לחדש שהם כחמישים קופיקות במחיר רוסיא. ות"ל אין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא אחת כי המקום לאספותינו, אשר עליו תציאנה חברות אחרות סך עצום, ינתן לנו חנם אין כסף. המקום הזה הנהו חדר בית הספר המפואר של עדת האשכנזים פה, ועלינו להודות ולהלל על זה למנהלי העדה הנכבדה הזאת. הננו מתאספים פעם אחת לכל חדש, הוא יום הראשון לשבוע הראשון אשר בחודש באספותינו נשיא עצות איך להרחיב את גבול חברתנו, ואיך לפאר אותה בדברים הראוים לנו להתפאר בהם באשר יהודים אנחנו.

באחת האספות האחרונות נבחר במקומי לראש החברה, הגדיל ממני, הרב אליהו פריעדלענדער הנ"ל, וזאת ערובה היא ביד חברתנו כי תעלה לגדולה בעגלה ובזמן קריב : כי כבוד הרב הנכבד הזה יקר מאוד בעיני יודעיו ומכיריו, ואם ידבר על דבר מה יטו לו אין שומעת.

החברה הזאת מנתה ועד של שבעה אנשים מקרבנו לחבר תקנות מושכלות הנחוצות לקיומה ובראשם הרב פריעדלענדער, וגמרו כי ספר התקנות יהיה עהוך בשפה עברית ובשפה אנגלית, למען יהיה ביד כל אחד מחברתנו, כקורא עברית וקורא אנגלית, לקראו בעצמו.

כל מה שאמרתי עד הנה לא אמרתי אלא בשביל הדבר שאני מוכן להציעו לפניכם בזה. שמעו נא אדוני ! באספותנו האחרונה נמנו חברינו פה אחד לבקש בשמם מכם, אחינו ואדונינו היקרים, כי תטיבו ברצונכם להודיע לנו, הן על ידי מכתב פרטי, והן על ידי מכתב גלוי ב"המגיד" — אשר בו נמרינו אנחנו לשים את דברינו אליכם, — על מצב ישוב ארץ ישראל בכלל, ועל מצבכם אתם בפרט : מי ומי המיה אשר הכספים ישולחו אליהם, ולשלוח לנו את הגליונות אשר אתם מדפיסים בכל שנה ושנה. בהם ידובר על מפעלותיכם במשך השנה,

ואם אין בידכם גליונות כאלה משנה זו תיטיבו לשלוח לנו כאלה משנה שעברה, ועל כל אלה הננו נותנים לכם את תודתנו למפרע, והיו בטוחים כי נכיר את טובתכם כל הימים, ועשית בקשנו תהיה לנו לעד כי אחים נאמנים אתם לנו ולכל בית ישראל.

הנני הבא בשם חברת חו"צ דמונטריאל, הדורשת שלומכם תמיד,

אלכסנדר הארקאווי, סופר החברה.
(מקום חותם החברה "חובבי ציון במונטריאול).

האדריסה :

אלעקס. הארקאווי, 2338 סט. קעטרין סטריט, מאנטרעאל, קאנאדא, *)

אינ'ם יאר 1892 איז געשאפען געוואָרען א צווייטע ארגאניזאציע.

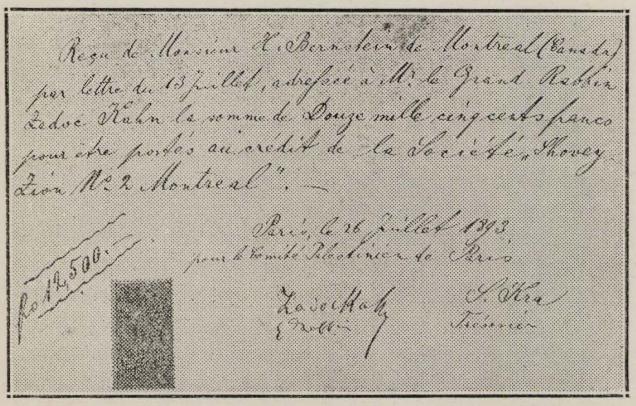
אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געגרינדעט געוואָרען די אר־גאניזאציע "שובבי ציון נומער 2", און געגרינדעט איז עס געוואָ־רען דורך דער איניציאטיווע פון א מאָנטרעאלער איד, חיים בערנ־שטיין, און דר. מינץ פון ניויארק, וואו עס האָבען עקזיסטירט רי "שובבי ציון נומער איינס". דער צוועק פון די דאָזיגע ארגאניזא־ציעס איז געווען צו קויפען לאנד אין ארץ ישראל, און דאָרט זיי צו באזעצען.

אין פּאריז איז צו יענער צייט ארגאניזירט געוואָרען דורך בארון ראטשילד (דער נדיב הידוע) דער פּאלעסטינער קאָמיטעט, וועלכע־האָט שפּעטער געגרינדעט אידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, און די "שובבי ציון" האָבען זיך דאהום געשטעלט אין פּארבינדונג מיט דעם קאָמיטעט.

א דעלעגאציע באשטעהענד פון לאזארוס קאָהען, מאָנטרעאל און דר. מינץ, איז אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, אָנקוקען לאנד. און דעם צווייטען מאי, 1892, האָבען זיי באריכטעט אין פּאריז אויף א פּארזאמלונג, אז זיי האָבען שוין געקויפט לאנד אין גליל. דער־

*) מיר ברענגען די אלע בריעף אין זייער העבריאישען אריגי־גינאל, וויל זיי זענען אינטערעסאנט ניט נאָר מיט זייער אינהאלט, נאָר אויך מיט'ן נוסח זייערען.

"קאמיטע פאלעסטיניען דע פארי" האט דאן איבערגענומען אויף זיך אלע אינצעלהייטען און פארמאליטעטען, ווייל לויט די דאמאלסדיגע טערקישע געזעצען האט מען געמוזט האם לאנד קויפען נאר אויפ'ן נאמען פון א טערקישען בירגער, און אין יולי 1893 איז פון קאנאדע אפגעשיקט געווארען קיין פאריז די ערשטע סומע פון 12,500 פראנק איינצוצאלען פאר'ן לאנד, שיקענדיג נאך א סומע

Reçu de Monsieur H. Bernstein de Montreal (Canada)
par lettre du 13 Juillet, adressée à M. le Grand Rabbin
Zadoc Kahn la somme de Douze mille cinq cents francs
pour être portés au crédit de la Société "Hovey
Zion N° 2 Montreal".—
Paris, le 26 Juillet 1893
pour le Comité Rabbinique de Paris
Fo 12,500
Zadoc Kahn
Grand Rabbin
A. Kohn
Trésorier

די קבלה אויף דער ערשטער סומע געשיקט קיין פאריז פון די מאנטרעאלער "שובבי ציון" צו צדוק כהן, רב הכולל פון פראנקרייך.

געלט אין 1894. די טערקישע רעגיערונג האט אבער געמאכט שוועריגקייטען ביי דער קניה, און דאס האט געמוזט אויפגענעבען ווערען. מען האט דאהרום געקויפט צווייטען באדען אין חורן, אבער דער פאריזער קאמיטעט האט דערבי גענשטעלט א באדינגונג, אז מען מוז אפווארטען מיט דער קאלאניזירונג, ווייל די טערקישע רעגיערונג איז געשטימט געגען דער אונטערנעמונג.

אין די חדשים מערץ און מאי, 1895, האָבען די מאָנטרעאָלער ״שובבי ציון״ געשיקט די איבערזיגע סומען, און דאָס לאנד־קויפען איז פארענדיגט געוואָרען, קויפענדיג דעם באָדען אויפ'ן נאָמען פין א געוויסען הער פרענק פון ביירוט, א טערקישער אונטערטאן. אלעס צוזאמען איז פארן באָדען אייגנעצאָלט געוואָרען די סומע פון 21,360 פראנק און 3297 פראנק זענען אויך אייגנעצאָלט געוואָרען פאר פלאנצונגען.

אָבער טראָץ דער וואָרנונג פון פאריז, אז קיין קאָלאָניזירונג זאָל ניט אונטערנומען ווערען, האָבען דאָך צוויי מאָנטרעאָלער פאָמיליעס ניט געקוקט אויף דעם, און אין חודש יולי, 1895, זענען זיי אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, און דער סוף דערפון איז געווען, אז איין פאמיליע האָט זיך באלד צוריקגעקערט, און די צווייטע האָט געמוזט פארלאָזען די קאָלאָניע 18 חדשים שפעטער, וויל די טערקישע רעגיערונג האָט זיך ענטזאגט צו פארטיידיגען די קאָלאָניע געגען די אָפּטע אָנפאלען פון די בעדוואינען.

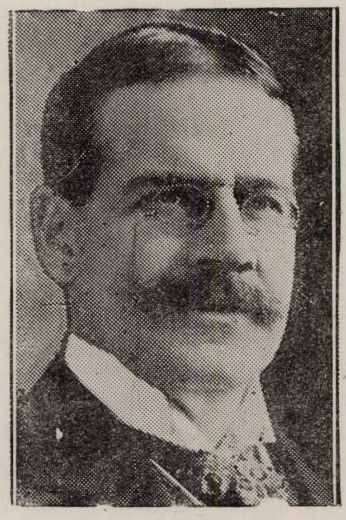
צווישען דעם פאריזער קאָמיטעט און די מאָנטרעאָלער ״שובבי ציון״, האָבען זיך דאמאָלס אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען ארום דעם, און די מיינונג פון די פאריזער טויער איז געווען, אז מען מוז אָדער אפּווארטען מיט דער קאָלאָניזירונג, אָדער אין גאנצען אויפּגעבען די ארבייט. ביי דער מאָנטרעאָלער גרופּע האָט אָבער ווייזט אוים געפעלט נעדולד, אין דער גרופּע אליין זענען ענטשטאנען חלוקי דעות ווענען דער זאך, א טייל האָבען געוואָלט, אז מען זאָל די גאנצע זאך אויפגעבען, און צוריק אויסצאָלען דאָס אריינגעלעגטע געלט, אנדערע וויעדער זענען געווען פאר דעם, אז מען זאָל אפּווארטען, אָבער דער פאריזער קאָמיטעט האָט געשטעלט א באדינגונג, אז אויב אוים־צאָלען, דאן זאָל די גאנצע קניה צונישט געמאכט ווערען, און מען זאָל אלעמען אויסצאָלען. די פארהאנדלונגען ארום דעם האָבען זיך וויעדער פארצויגען, אָבער ענדליך איז אין נאָוועמבער 1897 די זאך פארענדיגט געוואָרען, ווען די מאָנטרעאָלער גרופּע האָט צוריק באקומען די אריינגעצאָלטע סומע פאר'ן באָדען, נאָר פארלירענדיג

די הוצאות פאר די פלאנצונגען, און אזוי האָט זיך געענדיגט דער ערשטער פארזוך פון די קאנאדער אידען צו באזעצען זיך אין ארץ ישראל.

אין די שפעטערדיגע יאָרען (אין 1911) איז פון די קאנאדער אידען וויעדער געמאכט געווארען א קאָלאָניזאציאָנס פארזוך, דאָס איז געווען, וועו די קאנאדער ציוניסטען האָבען געגעבען דעם נאָציאנאל פאנד א סומע פון צען טויזענד דאָלאר צו גרינדען די קאָלָניע קאסטיניע, אָבער דאָס זענען געווען געלטער געזאמלט פון דער בריטער געזעלשאפט, און האָט מיט פריוואטער אונטערנעמונג ווי אינ'ם פאל פון די "שובבי ציון" גאָר ניט געהאט צו טון.

דעם 16-טען יאנואר, 1898, האָט זיך אין מאָנטרעאל ארגאניזירט א קאָמיטעט (רבי אשינסקי, חיים בערענשטיין, א. גערמייזער, י. מאקאָפסקי, און מ. גראזינסקי) מיט'ן צוועק, צוזאמענצורופען א פארזאמלונג און גרינדען א ציוניסטישען פאראיין. אזא פארזאמלונג איז פאָרגעקומען (יאנואר 23, 1898) א וואָך שפעטער אין דער "בני יעקב שול", וואו עס האָבען געהערט די רבנים אשינסקי, מעלדאלא דע סאלא, און הירש קאָהען, און ארום הונדערט פערזאָן האָבען זיך פארשריבען אלס מיטגליעדער. מען האָט אויסגעקליבען אן ארגאניזאציאָנס-קאָמיטעט, כדי צונויפצורופען די פארטרעטער פון די אלע זעקס שולען, וועלכע זענען דאמאָלס געווען אין מאָנטרעאל, און דעם 13-טען פעברואר, 1898, איז אזא פארזאמלונג פאָרגעקומען אינ'ם הויז פון דער "רושואיש בענעוואָלענט אסאסיאיישאן", אויף סט. עליזאבעט גאס. יענע פארזאמלונג האָט באשלאָסען צונויפצורופען אן אלגעמיינע מיטגליעדער-פארזאמלונג און צוצוגרייטען א קאָנסטיטוציע, און דעם 13-טען מערץ, איז פאָרגעקומען די ערשטע נעראל פארזאמלונג, ביי וועלכער עס איז געגרינדעט געווארען די ארגאניזאציע "אגודת ציון" מיט דעם באזעלער פראָגראם אלס הויפט באזיס פון דער קאָנסטיטוציע, און וועו אין אויגוסט 1898 איז פאָרגעקומען דער באזעלער קאָנגרעס, האָט דער פאראיין איינגעצאָלט פאר הונדערט שקלים, און איז ביים קאָנגרעס פארטראטען געווארען דורך דזשייקאָב דע האאז.

די ארגאניזירונגס־טעטיגקייט איז דערווייל אָנגענאנגען, און אין פעברואר, 1899, האָט מען מודיע געווען דר. הערצל'ן, אז אין קאנאדע זענען שוין ארגאניזירט געוואָרען א רייע ציוניסטישע פאר־איינען, און אז א פארזוך ווערט געמאכט צו גרינדען א ציוניסטישע פאראייניגונג, א פעדעראציע.

קלארענס י. דע סאלא.
1858 — 1920

דעם 7־טען נאָוועמבער, 1899, איז פאָרגעקומען אין מאָנטרעאל די גרינדונגס־פארזאמלונג, ביי וועלכער פינף שטעדט זענען פאר־טראטען געווען דורך "פראקסים", און עס איז באריכטעט געוואָרען אז אין קאנאדע זענען שוין דאָ 472 אָרגאניזירטע ציוניסטען (מאָנט־רעאל 300; ווינניפעג 70; טאראנטא 50, קינגסטאן 15, און קוויבעק

37), און עס איז געשאפען געוואָרען די פערפאציע, מיט קלארענס י. דע סאלא אלס פרעזידענט, לאון גאלדמאן, קאָרעספאָנדענץ סעקרעטאר, און דער נויטיגער קאָמיטעט.

אין 1900 ביי דעם קאָנגרעס אין לאָנדאָן זענען שוין די קאנאדער ציוניסטען געווען פארטראטען דורכ'ן פרעזידענט פון דער ארגאניזאציע, קלארענס י. דע סאלא.

(קלארענס יצחק דע סאלא איז געווען דער הריטער זון פון אברהם דע סאלא; געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1858. זייט דעם יאָר 1887 איז ער אין קאנאדע געווען דער פארטרעטער פון א בעלגישער שטאָל און אייזען קאָמפּאניע, און איז אויך געווען זייט 1905 בעלגישער קאנסול פאר קאנאדע. ער איז געשטארבען אין 1920. הער דע סאלא האָט זיך אויך באשעפטיגט מיט היסטאריש-אידישע ארבייטען, און פיעל בייגעשטייערט צו דער ענגליש-אידישער ענציקלאָפּעדיע).

א ברייטע טעטיגקייט איז ענטוויקעלט געוואָרען דורך דער פאר-אייניגטער ארגאניזאציע פאר די פארשיידענע ציוניסטישע ארבייטען, און מיט דער הילף פון די אייגענע מיטגליעדער ווי אויך דורך די ספעציעל אייגענלאדענע ציוניסטישע געסט פון אנדערע לענדער, הויפּטזעכליך פון דער ציוניסטישער לייטונג, איז א פארצווייגטע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען פאר די פארשיידענע ציוניסטישע פאנדען. די פיעלזייטיגע ארבייט איז אָנגעפירט געוואָרען פון א צענטראל-פארוואלטונג מיט קלארענס י. דע סאלא, אלס פרעזידענט, אָבער מיט דער צייט איז די טעטיגקייט אזוי אויסגעוואקסען, אז תוץ דער צענטראל-פארוואלטונג זענען אויך געשאפען געוואָרען באזונדערע געגענט-קאָמיטעטען און עס איז אויסגעטיילט געוואָרען א באזונדער ארגאניזאציע פאר דער יוגענד — די "יאנג דזשודיע", און אויך א פרויען-ארגאניזאציע — די "הדסה".

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט הויפּטזעכליך זיך אָפּגעגעבען מיט פינאנציעלע זאמלונגען, אָבער טיילוויז איז אויך א קולטורעלע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען איבער'ן גאנצען ישוב, ווי לעקציעס

און פּאָרלעזונגען איבער פארשיעדענע אידישע פראגען, די שאפונג פון אייגענע שולען און קורסען אדער דאָס העלפען די ארטיגע תלמוד־תורות.

די ציוניסטישע פינאנציעלע זאמלונגען זענען אין קאנאדע שטענדיג געווען פּראָפּאָרציאנעל באדייטענדע, אָבער זיי זענען נאָך געווָאָרען גרעסער אין פארלויף פון די מלחמה־יארען, ווען די

א. י. פרימאן.

קאנאדער ציוניסטישע פעדעראציע האָט אנגעהויבען צו פארנעמען לויט די זאמלונגען דאָס צווייטע אָרט אין דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע (דאָס ערשטע אָרט האָט פארנומען די פאראייניגטע שטאָטען).

די קאנאדער ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט זיך קיינמאָל ניט פארטיעפט צופיעל אין גייסטיגע אָדער פּראָגראם פראגען, און תמיד געקוקט אויף זיך ווי אויף א פראקטישע באוועגונג, געפירט פון פּראק־

טיש מענשען. די פראגע פון פירערשאפט פלעגט דאדום גאנץ אפט אויפגעהויבען ווערען ביי די ישרליכע ציוניסטישע צוזאמענקונפטען. און ביי איין צוזאמענקונפט (געהאלטען אין טאראנטא אין 1918) איז די פירערשאפט־פראגע געווארען אזוי קאמפליצירט, אז א קאני פראמיס האט נעמוזט נעמאכט ווערען, כדי צופרידענצושטעלען די אומצופריעדענע עלעמענטען, און דער שטענדיגער פרעזידענט קלאר־רענס י. דע סאלא איז ערוועהלט געווארען אלס ערזן־פרעזידענט, און אלס פאקטישער פירער פון דער ארגאניזאציע איז אויסגעקליבען געי־ווארן א. י. פרימאן, א טעטיגער אטאוואר ציוניסט, וועלכער האט די גאנצע צייט פארנומען א חשוב'ן פלאץ אי אין דער קאנאדער ציוניסטישער באוועגונג און אי אין אידישער כלל־ארבייט אין אלי־נעמיין.

דער ציוניזם אין קאנאדע האט נעפונען טיעפע ווארצלען אינ'ס קאנאדיש־אידישען לעבען, הויפטזעכליך צווישען דעם אידישען מי־טעל־קלאס, און ארומנעמענדיג דאס גאנצע אידישע לעבען אין די קלענערע שטעדט. אפטמאל האט די באוועגונג געליטען פון דעם, וואס די פירער האבען מערסטענס געהערט צו די ענגליש־שפרעכענדע עלעמענטען, און די שריפטליכע ארבייט און פראפאגאנדע האט דארום ניט געקענט גרייבען די ברייטע אידישע פאלקס־מאסען, אבער בכלל איז דער ציוניזם געווארען די פאפולערסטע אידישע באוועגונג איבער'ן לאנד, א זאך וואס איז דעמאנסטרירט געווארען ביי פיעלע געלעגנהייטען.

וען אין 1917 איז פארעפענטליכט געווארען די באלפור־דע־קלאראציע, זענען אין פיעלע טיילען פון לאנד פארגעקומען גאולה־פאראדען און דעמאנסטראציעס, אין וועלכע עס האבען זיך בא־טיליגט גרויסע אידישע שיכטען. בכלל האט דער ציוניזם אין לאנ־שטענדיג געשטיצט זיך אויף די ברייטע פאלקס־אינטערעסען פון לאנד, און נאר אין פאל האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע גע־זוכט צוערשט צו באקעמפען די פאלקס־שטימונגען, זייענדיג אבער שפעטער געצוואונגען שלום צו מאכען מיט'ן פאלקס־ווילען. דאס איז פארגעקומען ארום דעם קאמף פאר א קאנאדיש־אידישען קאנ־גרעס.

דאָס זעכצענטע קאפּיטעל

די אידישע ארבייטער באוועגונג

די פּראָלעטאַרישע איינוואַנדערונג, — די פּראָפּעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס, — די פּאַרזיכערונגס געזעלשאפטן, — קולטור טעטיגקייט, — פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, — די אידישע אַרבייטער פּרעסע.

אין יעדען לאַנד איז די אידישע ארבייטער באוועגונג אן אָרגאַנישער טייל פון דער אַלגעמיינער באוועגונג, א גליעד פון דער גאַנצער ארבייטער משפּחה, און קאנאדע איז אין דעם קיין אויסנאם נית, קומט דאָך אויס די אידישע ארבייטער דאָ אין לאַנד צו לעבען גאַנץ אָפּט אונטער דיזעלבע באדינגונגען, לעבען זיי דאָך אין דער זעלבער לאַנדעס־סביבה, און די פּאסירונגען און געזעצען פון לאַנד וואָס באַרירען די אַלגעמיינע ארבייטער גאַס, לאָזען זיך אויך פילען אין דער אידישער ארבייטער גאַס.

די אידישע ארבייטער באוועגונג אין קאנאדע איז דארום ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער גאַנצער ארבייטער באוועגונג, און אויב עס איז פּאראן אן אונטערשיעד איז עס דאָס, וואָס די באוועגונג אויף דער אידישער גאַס איז פּיעל פּראָגרעסיוועד און פּאָרטגעשריטענער, און וואָס זי איז פּיעל יונגער פון דער אַלגעמיינער באוועגונג.

קליין און מאָגער איז געווען דער אידישער ישוב אין קאנאדע ביז די ערשטע יאָרען פון ג'ם צוואַנציגסטען יאָרהונדערט, און די אידען וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט נעפונען אין לאַנד האָבען געהאט אין זיך א גאַנץ קנאַפּען ארבייטער עלעמענט. ערשט מיט'ן גרויסען אימיגראציאנס שטראָם פון מזרח איראפּא, וועלכער איז באזונדערס פּארשטאַרקט געוואָרען צו יענער צייט, איז דער הויפּט־עיקר אידישער ישוב אויסגעוואקסען אין צאָל און דער אידישער ארבייטער קלאַס, אויב ער איז ניט געוואָרען דער איינפלוסרייכסטער, איז ער אָבער

געווארען דער וויכטיגסטער טייל פון דעם ישוב, אי לויט זיין צאל, און אי לויט זיין קולטור מצב.

נאך מיט דרייסיג יאר פריער זענען געמאכט געווארען פארזוכען צו גרינדען יוניאנס אויף דער אידישער נאס, זיי האבען זיך אבער ניט געקענט האלטען צוליעב דעם, וואס עס זענען ניט געווען גענוג אידישע ארבייטער, וועלכע זאלען וועלטן טון די פיאנערען־ארבייט, וואס יעטוועדע באווען פאדערט אין דער ערשטער צייט, דער אימיגראנטען שטראם האט אבער געבראכט מיט זיך ניט נאר גרויסע מאסען פון אידישע פראלעטאריער, אדער עלעמענטען וועלכע האבען זיך געמוזט פראלעטאריזירען, נאר האט אויך געבראכט מיט זיך באוואוסטזינען ארבייטער, וועלכע האבען שוין די שולע פון דער ארבייטער באווען דורכגע מאכט אין זייער אלטער היים.

דער פונדאמענט פון דער אידישער ארבייטער באווען איז דארום לייכט געלעגט געווארען מיט זייער אנקומען, און זייט דאן האלט די באווען אין פארצייכענען פארשריט אויף יעדען געביעט.

די אידישע שניידער ביי פרויען און מענער קליידער, די צוויי וויכטיגסטע אינדוסטריין, ביי וועלכע אידישע ארבייטער זענען באשעפטיגט זענען פאלשטענדיג ארגאניזירט, און די יוניאנס אין דיזען פאכען, אפטיילונגען פון די אמעריקאנער יוניאנס, — די "אינטערנישאנעל ליידיעס גארמענט וואָרקערס יוניאן" און די "אמאלגאמייטער קלאדינג וואָרקערס אף אמעריקא" האבען פיעל אויפגעטון צו פארבעסערען דעם מצב פון די אידישע ארבייטער. אין דער פראפעסיאנעלער באווען צוויישען די אידישע ארבייטער פארנעמען די יוניאנס דעם אויבענאן, אבער אויך די אידישע ארבייטער פון די אנדערע פאכען האבען געשאפען גאנץ פעסטע ארגאניזאציעס, ווי למשל די הוט און היטעל־מאכער, די בעקער, די פוטער ארבייטער, און אייניגע אנדערע.

אין דער אידישער ארבייטער באווען בילדען אלע פראפעסיאנעלע ארגאניזאציעס (יוניאנס) פארשטעהט זיך דעם רוקענביין, אבער אויך די אנדערע געביטען זענען ניט פארנאכלעסיגט געווארען. די דריי קאנאדער הויפט־שטעדט, וואו די מערסטע אידישע ארבייטער זענען

קאָנצענטרירט, מאָנטראָל, טאראנטא, און ווינניפּעג, פארמאָגען יעדע פּיעלע ארבייטער ארגאניזאציעס, וועמענס איינפלוס עס פילט זיך אפילו אויף דער אלגעמיינער אל־אידישער גאס.

די קאָאָפּעראטיווע ארבייטער פארזיכערונגס־געזעלשאפטען, דער "ארבייטער רינג" און דער "אידיש נאציאנאלער ארבייטער פאר־באנד", מיט צווייגען און אפטיילונגען אין פיעלע שטעדט פון לאנד, העלפען ניט נאָר זייערע מיטגלידער אין א נויט־פאל, נאָר פירען אויך אָן אינטענסיווע קולטור־טעטיגקייט אויף דער אידישער ארבייטער גאס, זובענדיג אויסצוברייטען דעם קולטורעלען האָריזאָנט, אן אויפגאבע פאר וועלכער עס ענטשטייען אויך גאנץ אָפט ספעציעלע געזעלשאפטען, ווי בילדונגס־פאראיינען, קולטור ארגאניזאציעס און ענליכע קערפערשאפטען, וועלכע שטיצען זיך הויפטזעכליך אין דער קולטור־טעטיגקייט אויפ'ן אידישען ארבייטער און מיטעלקלאס.

ווען עס האָט נאָך פונקציאנירט די סאָציאליסטיש־טעריטאריא־ליסטישע ארבייטער פארטיי (ס. ט.), זענען אויך געווען אפטיילונ־גען צווישען די קאנאדער אידישע ארבייטער, פונקט ווי עס זענען אויך געווען טעטיג אין מאנטע ערטער קליינע אנארכיסטישע גרו־פּעס.

מיט דעם וואָס דער אידישער ארבייטער האָט זיך מער אייג־געבירגערט אין לאנד, האָט ער זיך אויך שטארקער דערנעהענטערט צו דער אלגעמיינער קאנאדער ארבייטער באוועגונג, טייל־ענדיג זיך אָבער צו דערזעלבער צייט אין אידישע ענינים אין צווי לאנדערן, אין א נאציאנאל־סאָציאליסטישען, גרויפירט און באאיינפלוסט פון די "פועלי ציון", און אין אלגעמיין סאָציאל־סטישען, א לאנער וואָס נעמט גאנץ אָפט אָן א נענאטיווע שטעלונג אין אידישע פראגען.

די קאנאדער אידישע ארבייטער האָבען אויך פון צייט צו צייט פארזוכט צו שאפען פאר זיך אן אייגענע פרעסע, אָבער די אלע פארזוכען האָבען זיך ניט איינגעגעבען, און די אפיציעלע ארבייטער צייטונגען זענען אונטערגעגאנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ.

דאָס זיבעצענטע קאפיטעל

די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאַנאַדער אידן

דער איינפלוס, — די ערציהונג פון דער יוגענד, — דאָס אידישע טעאַטער, — די פּרעסע, — די ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול אין לאנד, — די ליטעראריש־דראמאטישע פאר־איינען, — דאָס אידישע בוך, — העברייאישע טעטיג־קייט, — די ביבליאטעקען, — לעקציעס און פּאָרלעזונגען.

עקאָנאָמיש און פינאנציעל, גייסטיג און קולטורעל, איז די אל־געמיינע קאנאדע שטארק פארבונדען מיט דער אמעריקאנער רעפּוב־ליק, מיט וועמען זי איז געגראפיש אזוי נאָענט, און ממילא באַ־איינפלוסט אויך די אמעריקאנער קולטור די יונגע קאנאדער קולטור, און וואָס עס איז מיט דער אלגעמיינער קאנאדע, איז אויך מיט די אידען אין קאנאדע. דער אמעריקאניש־אידישער ישוב איז ריעזיג גרויס לגבי דעם קלייגעם קאנאדיש־אידישען ישוב, איז קולטורעל רייכער אין פיעלע הינזיכטען, און דאָס אידישע קולטורעלע לעבען אין קאנאדע איז דארום ענג צונויפגעבונדען מיט דער גייסטיגיר קולטור פון די אמעריקאנער אידען אזוי אז אייגענטליך קען מען קיין באזונדער גרענעץ ניט ציען אין דער הינזיכט. דער אמעריקאניש־אידישער קולטור־צושטאנד איז אויך דער קאנאדיש־אידישער קול־טור־מצב, דאָ ווי דאָרט איבען אוים זייער גייסטיגען איינפלום די־זעלבע אורזאכען און פּראבלעמען, און די קולטורעלע ענטוויקלונג פון די קאנאדער אידען איז נאָר א קליין רינגעלע פון דער גאנצער קייט — די אמעריקאניש־אידישע קולטור. אויב עס זענען פּאראן קלייגע אונטערשיידען איז עס נאָר אין דעטאלען, א רעזולטאט פון דער באזונדערער לאָקאלער לאגע און סביבה, אין די הויפּט־יסודות אָבער, שטעלט עס פּאָר מיט זיך אויף גאנצע זאָך, אויף ערשיינונג.

אין וואָס דריקט זיך אויס די קולטור־טעטיגקייט, דאָס קולטורעלע לעבען פון די קאנאדער אידן ?

הויפּטזעכליך אין דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד; דאָס אידישע טעאטער, אידישע אמוזירונג; און דאָס אידישע געדרוקטע וואָרט — די פּרעסע און דאָס בוך.

די תלמוד תורות, פּריוואטע חדרים, און אידישע וועלטליכע שולען.

די ערציהונג פון דער אידישער יוגענד, א זאך פּאר וועלכען דאָס אידישע לעבען זאָרגט איבערמעל, איז אויך ניט פּאַרנאכלעסינט געווארן אין קאנאדע, און נאָך אזוי פּרי ווי דאָס יאָר 1847, האָבען שוין די מאָנטרעאלער אידן געהאט זייער ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול פּאר קינדער, וועלכע זיי דער "שארית ישראל קאָנגרעגיישאן" איז געשאפען געווארן די טענליכע העבריאישע שול. א יאָר שפּעטער, אין 1848, איז אויך דורך דער "קאָנגרעגיישאן" געגרינדעט געווארן א זונטאג־שול, און א קאָמיטעט איז אויסגעקליבען געווארן אויסצוארבייטען פּלענער פּאר דער גרינדונג פון א "מאָנטרעאל היברו ענד אינדליש אינסטיטוט", וואו די קינדער זאָלען קענען באקומען אי אלגעמיינע וועלטליכע בילדונג און אי אידישע.

די מערסטע "קאָנגרעגיישאנס" וועלכע זענען ענטשטאנען אין בערן נאנצען לאנד, האָבען אויך געווידמעט א טייל פון זייער טעטיקייט דער ערציהונגס־פּראגע, און זיי האָבען געהאָלפּען שאפען שולען און תלמוד תורות, וואו די קינדער האָבען געלערענט רעליגיעזע לימודים, און העבריאיש. די רבנים און חזנים פון די באטרעפענדע "קאָנגרעגיישאנס" זענען מערסטענס אויך געווען די לערער און מלמדים אין די דאָזיגע קינדער־שולען, ערשט מיט'ן וואוקס פון'ס ישוב האָבען זיך אנגעהויבען אויסצובילדען באזונדערע גרעסערע תלמוד תורות מיט ספּעציעלע לערער, און אין מאנכע שולען, ווי למשל די מאָנטרעאלער בארען דע הירש שול, פּלענען אויך געלערענט ווערען אלגעמיינע לימודים.

מיט'ן וואוקס פון'ם ישוב האָבען זיך אויך אנטוויקעלט א צאָל פריוואטע חדרים און מלמדים, און אין דעם יאָר 1910 האָט זיך אויך אָננעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען אינ'ם קאנאדיש-אידישען ישוב די באוועגונג פאר אידיש-וועלטליכע שולען, וואו די הערשענדע שפראך זאָל זיין אידיש, און אנשטאט רעליגיעזע למודים, זאָלען נאָר געלערנט ווערען אידיש-וועלטליכע למודים, ווי ליטעראטור, געשיכטע, אידיש העברייאיש, אידיש געזאנג א. ד. ג. די באוועגונג פאר די דאָזיגע שולען האָט זיך הויפטזעכליך געשטיצט אויף די נאציאנאל-סאָציאליסטישע אידישע ארבייטער און אין 1911 האָט זיך אין טאראנטא נעגרינדעט (דורך די סאָציאליסטען טעריטאריאליסטען) די ערשטע אידישע שול פון דעם סאָרט, אנרופענדיג זיך צוערשט "נאציאנאל-ראדיקאלע שולע", ענדערענדיג דעם נאָמען אין 1916 אויף "י. ל. פרץ שול". ענליכע שולען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין ווי-ניפעג, מאָנטרעאל, און א פאָר קלענערע שטעדט, אָבער דער אייני-פלוס פון די דאָזיגע שולען איז געבליבען באגרענעצט צו גאנץ קליינע קרייזען, צוליעב דעם וואָס די רעליגיעזע למודים האָבען ניט געפונען קיין פלאץ אין די שול-פראגראמען.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פארזוכען צו שאפען העכערע אידישע קורסען פאר ערוואקסענע קינדער, און אין א פאָר ערטער האָט מען אויך פארזוכט צו שאפען ישיבות פאר גרעסערע קינדער.

דאָס אידישע טעאטער.

די געשיכטע פון דער אידישער טעאטער ענטוויקלונג אין לאנ-איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט'ן נייעם ישוב, מיט דער נייער פאר-גרעסערטער אידישער איינוואנדערונג צום סוף פון'ם נייניצענטען יאָרהונדערט.

די פארשיעדענע פאראיינען און ארגאניזאציעס, וועלכע זענען צו יענער צייט אויסגעוואקסען אין צאָל, פלענען פון צייט צו צייט אייגאָרדנען אוועגטען און קאָנצערטען, כדי צו דערגרייכען צוויי צוועקען, ערשטענס צו קענען זיך און די אייגענע אביסעל אמוזירען, אין צווייטענס צו האָבען א געוויסע הכנסה פאר א וואוילטעטיגען צוועק.

אויף די דאָזיגע אוועלטען פֿלעגען מערסטענס ארויסטרעטען אייגענע מיטגלידער־אמאטארען, פֿאַרטראָגען פון אידישע דיכטער און שרייבער, און אָפט אויך אויספירען א קלענערע בינע־זאַך, ווי אַן איינאקטיגע פּאַרשטעלונג. די גרעסערע שטעדט, ווי מאָנטרעאל און טאָראָנטא, פֿלעגען אויך פון צייט צו צייט באזוכט ווערען פון אמעריקאנער (ניו יארקער) אידישע טעאטער־קאָמפּאניעס, וועלכע פֿלעגען סומען אויף א פּאָר פּאַרשטעלונגען, און אזוי האָט זיך געשאפען אן אינטערעס צו אידישער אמוזירונג, און עס איז מעגליך געווארען די שאפונג פון שטענדיגע אידישע טעאטערס אין די דריי גרעסערע שטעדט — טאָראָנטא, מאָנטרעאל, און ווינניפּעג, וואו דאָס אידישע טעאטער האָט זיך סוף כל סוף אמשטארקסטען אנטוויקעלט אין טאָראָנטא.

נאָך די אויפֿצלענע נאסטראַליען איז געקומען דאָס שטענדיגע אידישע טעאטער, אָבער צו דער צייט ווען מאָנטרעאל, האָט זיך דאָס אידישע טעאטער תמיד אויפֿגעפונען אין א געדונגענער היים, הויפּטזעכליך לעצטענס אין דעם פּראָנצווישען פּלאץ "מאָנומענט ניישאנעל", איז פאר'ן שטענדיגען אידישען טעאטער אין טאָראָנטא געשאפען געווארען אן אייגענע היים צוערשט אין דער גע־ווען אָנער קירכע אויף יוניווערזיטי גאס, אונטער'ן נאָמען "פּיפּלס טעאטער", איבערציענדיג ארום 1909 אין אן אנדער קירכע, וועלכע איז איבערגעבויט געווארען אין א טעאטער, הופענדיג זיך צוערשט "לירים", און שפּעטער "ניישאנעל" טעאטער, אויסבויענדיג אין 1922 א גרעסער אידיש טעאטער, אונטער'ן נאָמען "סטענדערד".

אויב די גרעסטע אידישע קהלה — מאָנטרעאל, האָט נאָך ביז היינטיגן טאג ניט קיין אייגענעם אידישען טעאטער, און אידיש־טעאטער ווערט אויך דאָרטען ניט שטענדיג געשפּיעלט, איז עס אָבער שוין אנדערש אין ווינניפּעג, וואו עס איז פּאראן א שטענדינער אי־דישער טעאטער, און וואו עס ווערט געשפּיעלט מער רעגולאר.

דער רעפּערטואר פון'ם אידישען טעאטער, ווי אויך די שוי־שפּילער איז פולשטענדיג אפּהענגיג פון'ם אמעריקאנער אידישען טע־אטער־רעפּערטואר, און אויך פון זיינע מענשען און באטיליגטע.

צוואמען מיט'ן פראָפעסיאנעלען טעאטער זענען אויך טעטיג עטליכע אמאטארען־נעזעלשאפטען און דראמאטישע קלובען, וועלכע פירען דורך פון צייט צו צייט פארשטעלונגען פון א מער ליטעראריש ווערט.

צו דער קולטורעלער אויסבילדונג אויף דער קאנאדער אידישער גאס טראגען אויך צו זייער טייל די פיעלע לעקציעס און פאָרלעזונגען, וואָס ווערען געהאלטען איבער די פארשיעדענסטע טעמעס.

די אידישע פרעסע אין לאנד.

אידען אין דער אלגעמיינער פרעסע האָבען זיך פון תמיד אָן באטייליגט, סיי אין דער ענגלישער און סיי אין דער פראנצייזישער פרעסע, כאָטש זייער צאָל איז געווען קליין, און מאנכע ציטונגען פלעגען פון צייט צו צייט ווידמען לענגערע ארטיקלען און איבערזיכטען וועגען דעם אידישען לעבען. מיט'ן וואוקס אָבער פון'ם ישוב האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען אן אייגענע אידישע פרעסע, אין אידיש און ענגליש, וועלכע האָט זיך ענטוויקעלט אין די דריי גרויסע שטעדט — מאָנטרעאל, טאראנטא, און ווינניפעג.

מיט דער דאָזיגער ענטוויקלונג האָט א סך געהאט צו טון דער פאָל, וואָס אין די דאָזיגע שטעדט האָבען זיך געגרינדעט אידישע דרוקערייען, און האָס האָט ממילא פארלייבטערט די ענטשטעהונג פון דער אידישער פרעסע אין לאנד.

מאָנטרעאל.

נאָך אזוי פרי ווי אין 1891, איז אין מאָנטרעאל געמאכט געווארן א פארזוך פון דעם אידישען שריפטשטעלער נ. זעליקאָוויטש ארויסצוגעבען א אידישע שריפט, אָבער אזוי ווי די מאָנטרעאלער אידישע קהלה איז געווען זייער קליין, איז פון דעם פארזוך גאָר ניט געווארן. עס זענען ערשיענען פיער נומערען פון א קליין העקטאָגראפירט בלעטעל, און מיט דעם האָט זיך דער פארזוך געענדיגט.

זעקס יאָר שפעטער, אין 1897, האָט א מאָנטרעאלער איד, א. ל. קאפלאנסקי, געמאכט א צווייטען פארזוך ארויסצוגעבען א אי־

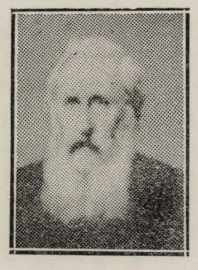
דיש שריפט מיט'ן נאמען ''ליכט'', אבער אויך דער פארזוך האט זיך געענדיגט אן רעזולטאטען, און פון דער אויסגאבע, וועלכע איז שוין טיילוויז געווען אנגעצייכנט, איז אפילו קיין איין נומער ניט ערשיענען.

מזל'דיגער איז שוין געווען דער פארזוך צו גרינדען אינ'ם זעלבען יאר אן ענגליש-אידישע צייטונג, ווען עס איז געגרינדעט געוואָרען די צוויי וועכענטליכע אויסגאבע ''דהי דזשואיש טיימס'' און פון וועלכער עס איז ערשיענען דער ערשטער נומער דעם 10-טען דעצעמבער, 1897. אין דעם ליט-ארטיקעל פון יענעם ערשטען נומער וועלט ערקלערט, וואהרום די צייטונג איז געגרינדעט געוואָרען.

''די אידישע באפעלקערונג'', וועלט דאָרטען געזאגט, ''דער-גרייכט אין קאנאדע א צאָל פון אהרום פופצען טויזענט, מיט א סך נעמיינזאמע אינטערעסען, און עס איז דאהרום נויטיג אן אייגענער אָרגאן וואָס זאָל פארשפרייטען די אידישע אידעען, און פארטיידי-גען די אידישע רעכטען ווי פון פרייע בירגער אין א פרייע לאנד''. פאָרזעצענדיג, וועלט וויטער אינ'ם זעלבען ארטיקעל ערקלערט, וואָ-רום אזא אָרגאן איז נאָך יעצט מער נויטיג ווי ווען עס איז פריער : — ''ביים יעצטיגען צושטאנד פון זאכען איז עס טאפעלט וויכטיג, אז די קאנאדער אידען זאָלען האָבען א פארלעסליכען מיטעל צו קענען אויסדריקען זייערע סענטימענטען. די אנטיסעמיטישע באווענונג אין אייראפע בלייבט ניט אן א ווידער-קול אינ'ם לאנד. מען קען עס טעגליך געפינען אין יענע צייטונגען, וועלכע ווערען אינספירירט דורך דער אלטער וועלט, מערסטענס פון די ארגאנען, וועלכע זענען פיינד-ליך צום אידישען פאָלק''.

דער אויסגעבער פון דער צייטונג איז געווען ''דהי דזשואיש טיימס פאבלישינג קא'', אין וועלכער עס זענען פאראינטערעסירט געווען א צאָל אידישע בלעטטויער, ווי לייאן קאהען, ס. ו. דזשי-קאבס, און אנדערע. די אויסגעבער האָבען ניט נאָר פינאנסירט די אונטערנעמונג, נאָר זיך אויך באטיילינט אין דער לימטעריישער זייט פון דער אויסגאבע, און אלס רעדאקטאר פון דער צייטונג איז איינגעלאדען געוואָרען אן ערפאָרענער זשורנאליסט, אן אידלענדישער קריסט, וועלכער איז געווען באקאנט מיט אידישע ענינים, קאפיטאן

קעראל רייזן, וועלבער האָט אין דער צייטונג פארעפנטליכט פיעלע ארטיקלען וועגען אידישע פראגען, ווי אויך לידער, אייגענע און איבערזעצטע, מערסטענס אָבער אויך ביבלישע און נאציאנאלע מאטיוון. קעראל רייזן איז אויך געווען א שטענדיגער מיטארבייטער אין דער מאָנטרעאלער טעגליכער צייטונג "דהי וויטנעס", און אויך דאָרטן פלענט ער פון צייט צו צייט שרייבן וועגען אידישע ענינים, בלייבענדיג פארבונדען מיט אידן ביז זיין טויט אין חודש מערץ, 1910, וועז ער איז געשטאָרבען אין עלטער פון 71 יאָר.

קאפיטאן קעראל רייזן,
דער ערשטער אידיש־קריסטליכער
רעדאקטאר.

אין דער צייטונג האָבען זיך אויך באטייליגט א צאָל "ראבייס", און עס פלעגען אפט איבערגעדרוקט ווערען ארטיקלען פון ל'אָנדראָנער "דזשואיש קראָניקל" און אנדערע אויסגאבען, הויפטזעכליך אָבער, האָט מען געשטרעבט צו פארצייכענען אלעס וואָס עס האָט פאסירט צווישען די קאנאדער אידן, און די אלטע נומערן פון דער "טיימס" האָבען דאָרום א גאנץ אינטערעסאנטען מאטעריאל וועגען דעם אידישען ישוב.

קוקענדיג אויף דעם ערפאָלג פון דער "טיימס", וועלבע איז ערשיענען ניט אונטערברָאכען, איז געגרינדעט געוואָרען א צווייטע

אויסגאבע ״דהי קענעדיען דזשואיש טריביון״, וועלכע האָט אָנגע־הויבען צו ערשיינען צום סוף יאָר 1908, מיט הייַמאן פּ. נערוויטש אלס רעדאקטאר. פון דער ״טריביון״ אָבער זענען בלויז ערשיענען עטליכע נומערען, ווייל אין ניכען זענען די צוויי אויסגאבען פּאראיי־ניגט געוואָרען, און דעם ערשטען יאנואר 1909 איז שוין ערשיענען די פּאראייניגטע אויסגאבע, ווערענדיג א וואָכענבלאט, און רעדאגירט ווערענדיג פון נערוויטש'ן. עס איז אויך עטוואָס געענדערט געוואָרען דער נאָמען, מען האָט צוגעגעבען דאָס וואָרט ״קענעדיען״, אין ״דהי קענעדיען דזשואיש טיימס״ איז ערשיענען ביז אפריל 1914, בייטענדיג פּאר דער צייט עטליכע מאל אירע אייגענטיימער ווי אויך רעדאקטאָרען. די צייטונג איז דאמאלסט אפּגעשטעלט געוואָרען, אין שפּעטער באנייט געוואָרען אלס ״דהי קענעדיען דזשואיש קראניקל״. ווערענדיג ארויסגעגעבען פון די אייגענטיימער פונ'ם ״קענעדער אד־לער״, אונטער דער רעדאקציע (צייטענווייז) פון א. א. ראבאק, הייַמאן עדעלשטיין, און אידא סיגלער.

אין 1905 איז אויך ערשיענען א קליין אנאנסען־בלעטל אין אידיש מיט'ן נאָמען ״דער טעלעגראף״, אָבער עס האָט אי קיין באַ־דייטונג ניט געהאט, און האָט אויך נאָר עקזיסטירט אַרום צוויי חדשים צייט.

אין 1907 האָט אנגעהויבען צו ערשיינען א אידישע וואָכענציי־טונג ״דער אידישער שטערן״, וואָס האָט געשטרעבט צו זיין אן אר־טאדאקסישער ארגאן, אָבער אויך די צייטונג האָט ניט געהאט קיין אריכת ימים, און האָט זיך נעמאטערט קוים א יאָר צייט.

עס זענען אויך נעמאכט נעוואָרען אנדערע פּארזוכען, ווי די נרינדונג אין 1912 פון א וואָכענבלאט ״די אידישע וועלט״, וועלכע איז ערשיענען אונטער דער רעדאקציע פון הרב ס. גלאזער, ״דער מא־קאבייער״ אין 1911, א צייטונג וועלכע האָט געשטרעבט צו געווי־נען די אידישע יוגענד פאר די אידישע נאציאנאלע סאציאליסטען, רעדאקטירט פון ש. שניאור, אָבער דער וויכטיגסטער פון די אלע פּארזוכען איז געווען די גרינדונג פונ'ם ״קענעדער אדלער״.

אין חודש יולי, 1907, האָבען א גרופּע פּערזאָנען באשלאָסען צו גרינדען א ״פּאבלישינג קאמפּאניע״ מיט'ן צוועק ארויסצוגעבען

א צייטונג, און נאכדעם ווי די שותפים האָבען געשאפען צווישען זיך א גרעסערע סומע געלט, איז דעם ערשטען אויגוסט פונ׳ם זעלבען יאָר, ערשיינען דער ערשטער נומער פון דער צייטונג אלס א וואָכענ־בלאט, מיט׳ן נאָמען ״דער קענעדער אדלער״. אָבער נאָר אין ניכען האָט זיך ארויסגעצייגט, אז ערשטענס איז ניטא גענוג געלט פאר׳ן צייטונגס־פאנד, און צווייטענס קען א וואָכענצייטונג אי ניט דעקען די אלע אויסגאבען, און זי קען אויך ניט צופריעדענשטעלען די לעזער. מען האָט דארום פארזוכט ארויסצוגעבען די צייטונג צוויי מאל אין וואָך, אָבער אויך דאָס האָט ניט געהאָלפען, און די ארויסגעבער האָבען דאָרום באשלאָסען צו פארוואנדלען עס אין א טעגליכע צייטונג. און ״דער קענעדער אדלער״ האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אלס די ערשטע טעגליכע צייטונג אין לאנד. פאר דער צייט פון דעם ״אדלער׳ס״ עקזיסטענץ האָבען זיך די רעדאקטארען פיעל מאל געביטען. און צווישען אירע רעדאקטארען זענען געווען מ. ארנסאָן, ל. לאנדיי (א. וואלינער) דר. יחזקאל וואָרטסמאן, נ. ו. גאָלדשטיין, ב. י. גאָלדשטיין, ראובן ברייניז, און ה. הירש, ערשיינעניג זייט 1922 אונ־טער דער רעדאקציע פון איר ארויסגעבער ה. וואלאָפסקי. פאר דער צייט פון דעם ״אדלער׳ס״ עקזיסטענץ האָבען זיך אויך געביטען די ארויסגעבער, געהערענדיג הויפט צו טאג צו איינעם פון אירע ערש־טע גרינדער — ה. וואלאָפסקי, וועלכער איז אויך דער ארויסגעבער פונ׳ם ״קענעדישן דושואיש קראָניקל״.

דער ״קענעדער אדלער״, זייענדיג מערסטענס געניגט ליבעראל בנוגע דער לאנד־פאָליטיק, איז אָבער געווען אָפטמאל קאָנסערו־וואטיוו אין אידישע און ארבייטער ענינים — דאָס פלעגט דארום פיז צייט צו צייט ארויסרופען אומצופריעדענהייט צווישען די אנדערע קרייזען, און פארזוכען פלענען דארום געמאכט ווערען צו גרינדען אנדערע צייטונגען.

אזוי איז אין 1912 געמאכט געווארען א פארזוך צו גרינדען א אידיש־ראדיקאלע וואָכענצייטונג. עס איז געשאפען געווארען ״די פאָלקס־צייטונג״, אונטער דער רעדאקציע פון ל. כאזאנאָוויטש, אָבער זי איז ערשיינען בלויז א קורצע צייט, אונטערגעהענדיג צוליעב מאנגעל אין פינאנציעלע מיטלען. א צווייטע אפאזיציאנס־צייטונג

איז געשאפען געוואָרען אין 1913 פון י. ל. מאלאמוט — ״דאָס קענ־ דער אידישע וואָכענבלאט״, אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז צוויי נומערן.

עס זענען אויך ערשיענען אין מאָנטרעאל אנדערע אויסגאבען, ווי הומאָריסטישע (״דער פיפערנאָטער״, ״דער קענעדער האָהן״, ״דער האמער״), ארבייטער אויסגאבען (די ארבייטער צייטונג״) און אין 1914, גלייך נאָכ׳ן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז אויך פאר־ זוכט געוואָרען ארויסצוגעבען אן אוועלט־צייטונג ״ דער אבענד קו־ ריער״, אָבער די אלע אויסגאבען האָבען געלאָזען גאנץ וועניג שפּי־ רען נאָך זיך צולייב דער קורצער עקזיסטענץ זייערער, באדייטענדער זענען אָבער גלעוועזען די פארזוכען צו גרינדען א וואָכענצייטונג ״דאָס פאָלק״ און די טעגליכע צייטונג ״דער וועג״.

אין די לעצטע עטליכע יאָר פאר׳ן וועלט־קריעג, איז דער ״קע־ נעדער אדלער״ רעדאקטירט געוואָרען פונ׳ם באקאנטען העברייאיש־ אידישען שריפטשטעלער ראובן ברייניז, אָבער אין 1915, איז פאר־ געקומען א סכסוך צווישען דעם ארויסגעבער און ראובן ברייניז, און דער לעצטער האָט דאמאָלס פארלאָזען די רעדאקציע, גרינדענדיג אן אייגענע צייטונג ״דער וועג״ וועלכע האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אָנהויב אקטאָבער פונ׳ם זעלבען יאָר. צווישען בוידע מאָנטרעאלער טעגליכע צייטונגען ״דער קענעדער אדלער״ און ״דער וועג״ האָט זיך דאמאָלט ענטוויקעלט א שרעקליכער קאָנקורענץ־קאמף, אין וועל־ כען עס איז אויך ארויסגעצויגען געוואָרען די שנאה צווישען ראובן ברייניז און דעם ״אדלער״. עס האָט זיך שוין דאמאָלס אָנגעהויבען די באוועגונג פאר׳ן ״פאָלקס־פארבאנד״ און די קאָנגרעס באוועגונג, וועלכע איז ערמוטיגט געוואָרען פון ראובן ברייניז און זיין צייטונג, און איז מסיליא באקומען געוואָרען פונ׳ם ״אדלער״. אָבער טראצ־ דעם וואָס ״דער וועג״ האָט באקומען א סך שטיצע פון די ברייטע געזעלשאפטליכע קרייזען, האָט אָבער דער ״אדלער״ געהאט דעם פאָרצוג פון אן עלטערער און מער באפעסטיגטער צייטונג אין גע־ שעפטליכען זין, און טראץ אלע אָנשטרענגונגען האָט ראובן ברייניז געמוזט אויפגעבען דעם קאמף און שליסען דעם ״וועג״.

אין יולי, 1917 איז וויעדער געמאכט געוואָרען א פארזוך צו שאַפען אין מאָנטרעאל אן ארגאן פאר דער קאָנגרעס באוועגונג, עס איז געגרינדעט געוואָרען "דאָס פאָלק", רעדאקטירט פון יהודה קויפמאן, א צייטונג וועלכע האָט געזוכט צו אניטירען פאר דער קאָנגרעס־באוועגונג צווישען דער מאָנטרעאלער אידישער באפעלקערונג, אָבער אויך דער ארגאן האָט זיך נעמוזט אין ניכען שליסען צוליעב מאנגעל אין מאטעריעלע מיטלען.

אין הלכות פרעסע בנוגע מאָנטרעאל דארף אויך דערמאָנט ווערען דער פאל, וואָס די דאָרטיגע פועלי ציון ארגאניזאציע האָט פאר א צייט געהאלטען ארויסצוגעבען דעם "פועלי ציון בולעטין", דעם צענטראלען ארגאן פון דער פועלי ציון פארטיי, אין מאנכע ארגאניזאציעס האָבען פון צייט צו צייט ארויסגעגעבען פלוג־בלעטער, מערסטענס פאר זייערע אגיטאציאנס־צוועקען. אין די לעצטע יאָרען האָט היימאן עדעלשטיין אויך געזוכט ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענציטונג, א. אלמי (א. ח. שעפס) א מאָנאטליכען זשורנאל "דער קוואל", ל. מעלצער אן ארבייטער זשורנאל "ארבייט", א גרופע יונגע דיכטער "רויערד", אָבער פון די אלע אויסגאבען זענען בלויז ערשיענען צו פאָר נומערען (פון דער "רויערד" זענען שפעטער עטליכע נומערען אויך ערשיענען אין טאראנטא).

ט א ר א נ ט א.

די ענטוויקלונג פון דער אידישער פרעסע אין טאראנטא הויבט זיך אָן ארום 1907—1906, וועו א דאָרטיגער דרוקער האָט אנגעהויבען ארויסצוגעבען א וואָכענבלאט "דהי טאראנטא דזשואיש וויקלי". די אויסגאבע איז באשטאנען מערסטענס פון מודעות מיט עטוואָס לעזמאטעריאל אין ענגליש און אידיש, אָבער פון א גאנץ וועלט־לאזען כאראקטער, וועו יענע צייטונג איז אונטערגענאנגען נאָך א יאָריגער עקזיסטענץ, האָט אין 1907 א צווייטער דרוקער געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען א אידישע וואָכענבלאט "טאראנטאר אידישע פרעסע". די אויסגאבע איז געווען פון דעם זעלבען כאראקטער. אָבער זי האָט נאָך וועניגער מזל געהאט, און איז אונטערגענאנגען

פיער חדשים שפעטער. אין די קומענדע פינף יאר זענען קיין אנ־
דערע פארזוכען ניט נעמאכט נעווארען ערשט אין 1912, ווען
טאראנטא האט שוין געהאט א גרויסע אידישע קהלה האבען עטליכע
אידישע דרוקער זיך פאראייניגט און אויפגענומען דעם פלאן פון
גרינדען א אידישע צייטונג, און נאך א רייע פארבארייטונגען איז
דעם 29־טען נאוועמבער, 1912, ערשיענען א וואכענבלאט "דער
אידישער זשורנאל", מיט ה. הירש אלס רעדאקטאר. די צייטונג האט
זיך גוט ענטוויקעלט, און אין נאוועמבער, 1913, האט זי זיך פאר־
וואנדעלט אין א טענליכער אויסגאבע. דעם דריטען נאוועמבער, 1913
איז ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער טענליכער צייטונג, און
מיט א קליינעם איבערריים, (פון בלויז עטליכע חדשים נאכ'ן ערשטען
יאר אלס טענליכע צייטונג, ווען די פארוואלטונג איז רעארגאניזירט
געווארען) האט די קאנאדער צווייטע אידישע קהלה איר שטענדיגען
טענליכען אידישען ארגאן, רעדאגירט ווערענדיג זייט 1915 פונ'ם
שרייבער פון די שורות.

אין 1915 האט די "קלאוקמאכער יוניאן" פארזוכט ארויסצוגע־
בען אן אייגענעם אונפאריאדישען בולעטין "דער קלאוקמאכער בולע־
טין", אבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז עטליכע נומערען.
עס האט אויך פארזוכט אין יענעם יאר "דער קענעדער אדלער" ארויס־
צוגעבען א טאראנטאר אויסגאבע פונ'ם "אדלער", און עס איז גע־
מאכט געווארען א פארזוך ארויסצוגעבען אן אנאנסען־אויסגאבע דער
"דייליי אדווערטייזער", וואס איז צוגעלעגט געווארען אלס ביילאגע
צו די ניו יארקער אידישע צייטונגען, פארשפרייט אין שטאדט. דער
וויכטיגסטער פארזוך איז אבער געווען ארויסצוגעבען א וועכענט־
ליכע ארבייטער־צייטונג אין די יארען 1918—1917. די "ארבייי־
טער צייטונג", רעדאגירט פון ש. עלשטיין, וואס האט באקומען שטיצע
פון די אידישע יוניאנס און ארבייטער ארגאניזאציעס, דאך אבער
האט זי זיך לאנג ניט געקענט האלטען, און איז אונטערגענאנגען נאך
אן עקזיסטענץ פון זעקס חדשים.

צו די ארבייטער פרעסע פארזוכען געהערען אויך "די נייע צייט",
א חודש זשורנאל וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אין טאראנטא אין

די יאָרען 1914—1913 אלס צענטראל־אָרגאן פון דער אידישער פעדעראציע ס. ל. פּ. און פארשיעדענע איינמאָליגע אויסגאבען פון מאנכע ארגאניזאציעס פאר אגיטאציאנס־צוועקען.

אין מאי 1920 איז פארזוכט געוואָרען ארויסצוגעבען א וועכענטליכע הומאָריסטישע אויסגאבע "דער מזיק" (ש. מ. שאפּירא, רעדאקטאר) אָבער אויך די אויסגאבע איז אונטערגעגאנגען א פּאָר חדשים שפּעטער.

זייט 1922 ערשיינט אויך אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דהי קענעדיען דזשואיש רעוויו".

וויניפּעג.

די ענטשטעהונג פון א אידישער פּרעסע אין דער מעטראפּאליע פון דער קאנאדער וועסט איז, ווי אין מאראנטא געווען, אָרום דעם יאָר 1906. אין יענעם יאָר זענען דערשיענען עטליכע נומערען פון אן אויסגאבע מיט'ן נאָמען "דער ווידערקלאנג", רעדאגירט וועראנדיג פון יוסף גודמאן.

אין 1910 איז וויעדער געמאכט געוואָרען א פּאָרזוך פּאָר א אידישער אויסגאבע, ווען עס האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען "דער קוריער", א ראדיקאלע ארבייטער־צייטונג, רעדאגירט וועראנדיג פון אב. זוסמאן. די אויסגאבע האָט זיך געהאלטען אָרום א יאָר צייט, טראצדעם וואָס פּאר'ן יאָר זענען ערשיענען ניט מער ווי דרייצען נומערען, און שפּעטער איז די דרוקערייי און די צייטונג אריבער צו נייע אייגענטימער, אָנהויבענדיג אינ'ם זעלבען יאָר צו ערשיינען אלס וואָכענבלאט מיט א נייעם נאָמען "דער קענעדער איד". די נייע אויסגאבע איז שפּעטער ערשיענען אלס האלב־וועכענטליכע אויסגאבע, און אין 1914 איז זי פּאר א קורצער צייט אויך ערשיענען אלס טעגליכע צייטונג. אָבער די צאָל אידען אין מערב־קאנאדע איז נאָך נעווען צו קליין פּאר אן אייגענער טעגליכער אידישער צייטונג, און "דער קענעדער איד" האָט זיך געמוזט שליסען. די צייטונג איז וויעדער אריבער צו נייע בעלי בתים און צוריק אָנגעהויבען צו ערשיינען אין 1917 אלס א וואָכענצייטונג "דאָם אידישע וואָרט", וועלכע

דיג א יאָר שפּעטער א האלב־וועכענטליכע אויסגאבע. פּאר דער צייט איז די דאָזיגע אויסגאבע רעדאגירט געוואָרען פון א רייע פּערזאָנען, ווי ב. י. גאָלדשטיין, י. ל. ווייקער, י. העסטרין, א. מ. מאנדעלבוים, און אנדערע. די ארויסגעבער פון "דאָס אידישע וואָרט" (דהי איד ראעליט פּרעס, ה. ע. ווייל־דער־פּרעזידענט) האָבען אויך אין די לעצטע יאָרען געמאכט א פּארזוך ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דהי דזשואיש נארדיען", אָבער זי איז בלויז ערשיענען עטליכע חדשים צייט.

די אנדערע פּארזוכען אויפ'ן פּרעסע־נעביעט אין ווינניפּעג זענען אויך געווען די פּאָלגענדע : —

"דאָס אידישע לעבען", א וואָכענבלאט אין 1913, פון וועלכען עס זענען ערשיענען נאָר פּיער נומערען, אונטער דער רעדאקציע פון ש. פּרענקעל.

"דער קענעדער מזרח", א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען פּאר א קורצער צייט אין 1913, אונטער דער רעדאקציע פון א. מ. מאנדעלבוים און י. גודמאן.

"דער אשמדאי", א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען בלויז צוויי נומערען, רעדאגירט פון די ברידער ז. און י. פּראסאוו, ווערענדיג נעדרוקט אין לאָנדאָן, און ארויסגענעבען אין ווינניפּעג. די אויפּגאבע פון דער צייטונג איז געווען א קאמף געגען "קוריער".

"די פּאָלקסצייטונג", אן ארבייטער צייטונג, ערשיענען עטליכע נומערען אונטער דער רעדאקציע פון י. ווינניק און ח. זאלצמאן.

"די קענעדער אידישע וועלט" איז ערשיענען אין 1914, אין עטליכע נומערען, ארויסגענעבען פון י. ל. מאלאמוט.

אין 1920 איז אויך ערשיענען פּאר דריי חדשים צייט "די אידישע ארבייטער צייטונג", שפּעטער ענדערענדיג דעם נאָמען אויף "די צייט", און ערשיינענדיג נאָך עטליכע וואָכען, אין 1922 זענען ערשיענען עטליכע נומערען פון א וואָכענשריפּט מיט א ראדיקאַלער טענדענץ "די נייע צייט".

אין אן ארטיקל "די אידישע פּרעסע אין קענעדע" פון פּנחס ("קענעדער אדלער", אויגוסט 8, 1915) ווערען אויך אָנגענעבען די

נעמען פון די אויסגאבען "די שטימע", א וואכענבלאט אונטער דער רעדאקציע פון א. אסאוואסקי, און "דאס פרייע וואָרט", רעדאגירט פון א קאלעניום שריפטשטעלער.)

די ניויארקער אידישע פרעסע.

צוזאמען מיט דער לאקאלער קאנאדער אידישער פרעסע, האבען אין קאנאדע אויך שטענדיג צירקולירט די ניו יארקער טעגליכע אידישע צייטונגען, וועלכע האבען אין קאנאדע אנגעהויבען צירקולירען נאך דאמאלס, וועו דער ישוב איז געווען קליין און צו וועניג צו קענען אויסהאלטען אן אייגענע פרעסע. מאנכע פון די צייטונגען האבען אויך פון צייט צו צייט געזוכט אריסצוגעבען באזונדערע קאנאדער אויסגאבען.

דאס אידישע בוך

אויב בנוגע צייטונגען זענען געמאכט געווארען פארשידענע פארזוכען פון צייט צו צייט, איז אבער אין קאנאדע ניט געמאכט געווארען קיין אירן פארזוך צו גרינדען א פארלאג פאר'ן אידישען בוך. דער מאנגעל אין א קאנאדיש-אידישען פארלענגער ערקלערט דארום, וואָרום אין לאנד זענען ערשיענען אזוי וועניג אידישע ביכער אריסגענעבען אין קאנאדע. ערשט אין די לעצטע צען יאָר, האבען א צאל קאנאדער אידישע שרייבער אריסגענעבען זייערע ווערק אויף אייגענעם רעכענונג, אבער די צאל איז נאכן קליין.

דערפאר אבער האט דאס אלגעמיינע אידישע בוך שטענדיג געפונען א בריטען אפנאנג צווישען קאנאדיש-אידישען עולם. צוגלייך האלפען צו דער צירקולירונג פונ'ם אידישען בוך האבען אויך די אידישע אפטיילונגען אין די שטאטישע ביבליאטעקען, וואו אזעלכע זענען דא, און די קליינע צאל ספעציעל אידישע ביבליאטעקען, וועלכע עקזיסטירען איבער'ן לאנד.

צום אלגעמיינעם קאנאדער בוך האבען אידען פון צייט צו צייט בייגעשטייערט, און אין דער קאנאדער ליטעראטור געפינען זיך א צאל ביכער געשריבען פון אידען וויי אויך וועגען אידען.

וועגען דעם לעצטען איז אויך גאנץ כאראקטעריסטיש דער פאל־
נעגדער היסטאריישער פאל. וועו די שטאדט יארק האט נעענדערט
איר נאמען אויף "טאראנטא", איז דאס ערשטע בוך וואס איז ער־
שיענען אין טאראנטא נעווענען דאס בוך "בריף צו די אידען", נע־
שריבען פון דייוויד ווילסאן פונ'ם דארף "האוף", יארק קאונטי, אוו
נעדרוקט אין דער דרוקערייי פון וו. רזשיי. קאוטס. (באנד צווי,
"דהי מוניסיפאליטי אף טאראנטא" פון דושעס עדנאר מידעלטאן).

די העברייאישע קולטור ארבייט.

צוואמען מיט דער אידישער קולטור־טעטיגקייט צווישען די קא־
נאדער אידען, דארף אויך דערמאנט ווערען די קולטור־טעטיגקייט אין
דער העברייאישער שפראך.

דאס לעצטע האט זיך אבער נאר אויסגעדריקט אין דער ערציהונג
פאר קינדער, ניט אננעמענדיג קיינמאל קיין גרעסערען מאסשטאב
אויף אנדערע נעביעטען. אין עטליכע שטעדט האבען פון צייט צו
צייט עקזיסטירט, אוו עם עקזיסטירען, העברייאישע קולטור פאר־
איינען, די מיטגליעדרשאפט אבער ווי די טעטיגקייט איז שטענדיג
באגרענעצט צו א גאנץ קליינעם קרייז. אין די טעג פון ראובן בריי־
נינ'ס אויפהאלטען זיך אין קאנאדע, האט די העברייאישע באוע־
גונג עטוואס אויפגעלעבט, באזונדערס אין מאנטרעאל, אבער דאס איז
נעווען נאר א גאנץ קורצע צייט.

קיין העברייאישע שריפטען זענען אין לאנד קיינמאל ניט נעווע־
זען, בלויז מאנכע צייטונגען האבען צייטענווייז פארזוכט צו נעבען
א קליינע העברייאישע אפטיילונג אין זייערע אויסנאבען.

דאָס אכצענטע קאפּיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען

די קריעגס־יאָרען 1914-1918, — א קליינע אויסוואנדערונג, — די אידישע באטייליגונג אין דער מלחמה — בולעי׳ס אָנ־פאלען אויף אידען אין פּארלאמענט, — די ענטפערס, — די אידישע הילפס־טעטיגקייט, — די ערוועהלונג פון אידישע פּארטרעטער.

לאנגזאם האָט זיך ענטוויקעלט דער נייער קאנאדיש־אידישער ישוב. די אידישע איינוואנדערונג און דער נאטירליכער וואוקס האָבען דעם אידישען ישוב באדייטענד פארגרעסערט. עס איז אויסגעוואקסען די גרויסע אידישע קהלה אין מאָנטרעאל, עס האָט זיך באדייטענד ענטוויקעלט די אידישע טאראנטא, וועלכע איז אויך געווען דער צענטער פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות אין פּראָווינץ אנטאריא, און וואו אין 1914 האָבען די טאראנטאר אידען ערוועהלט א אידישען אלדערמאן, ל. מ. סינגער, און ווען צום סוף פון׳ם נייניצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען די קאנאדער וועסט, האָט זיך דאָרטען אויסגעבילדעט די גרויסע ווינניפּעגער אידישע קהלה, און א אידישער ישוב איז ענטשטאנען אין פיעלע פונקטען פון דער קאנאדער וועסט, וואו עס זענען אויך אייגענאָרדענט געוואָרען א קליינע צאָל פון אידישע פּארמער־ישובים און קאָלאָניעס.

אָבער עס זענען אָנגעקומען די מלחמה־יאָרען 1918—1914, אין דער וועלט־קריעג, וועלכער האָט פּאראורזאכט אזוי פיעל חורבות און מענשליכע ליידען, האָט אויך טיילוויז אָפּגעשטעלט די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב.

קאנאדע, אלס אן ענגלישע קאָלאָניע, איז אריינגעצויגען געוואָרען אין׳ם קריעג, גלייך אין די אויגוסט־טעג פון 1914, און די

מלחמה וועלכע האָט באאיינפלוסט קאנאדע בכלל, אויף יעדען לע־ בענס־געביעט, האָט אויך געלאָזען איר שטעמפעל אויפ'ן קאנאדיש אידישען לעבען. עס זענען איבערגעריסען געוואָרען אלע וועלט־פאר־ בינדונגען, הויפטזעכליך די פארבינדונגען (אויסער פאר מלחמה־ צוועקען) מיט איראפע, די אידישע איינוואנדערונג האָט זיך דארום אין גאנצען אָפגעשטעלט, און דער וואוקס פון פיעלע אידישע קהלות איז דאריבער געקומען צו א שטיל־שטאנד. פיעלע אידישע קהלות זענען נאָך דערצו פארקלענערט געוואָרען דורך אויסוואנדערונג אויך. אין די ערשטע חדשים פונ'ם קריעג, איידער קאנאדע האָט זיך צור געפאסט צו דער נייער מלחמה־לאגע, האָט דאָס לאנד געליטען פון אן עקאָנאָמישען קריזים, און דאָס האָט דארום געצוואונגען א צאָל אידישע פאמיליעס, געטריבען פון דער עקאָנאָמישער נויט, אז זיי זאָלען אויסוואנדערען און זוכען באשעפטיגונג אין די דערבייאיגע אמעריקאנער אינדוסטריעלע צענטרען. א טייל פון די דאָזיגע אויס־ וואנדערער האָבען זיך שפעטער צוריקגעקערט, וועו די עקאָנאָמישע לאגע איז בעסער געוואָרען, אנדערע אָבער זענען שוין דאָרטען פאר־ בליבען, און דאָס האָט זיך גלייך געלאָזט מערקען, באוונדערס אין די קלענערע אידישע קהלות.

די וויכטיגסטע ערשיינונג אין דער דאָזיגער קריעגס־פעריאדע, איז דארום געווען דער אפהאלט אין דער וויטערדיגער ענטוויקלונג פונ'ם ישוב, אן ענטוויקלונג וואָס האָט ערשט אָנגענהייבען צוריס באנייט צו ווערען אין די יאָרען נאָכ'ן קריעג. דערפאר אָבער האָט דער אידישער ישוב ארויסגעצייגט פיעלע סמנים פון א געזונטער פלאנץ, וועלכער האָט געלאָזען טיעפע וואָרצלען אינ'ם נייעם וואויני אָרט.

צוזאמען מיט נאנץ קאנאדע, האָט זיך אויך דער אידישער ישוב געזוכט צוצופאסען צו דער קריעגס־לאגע, און געהאָלפען טראגען די משאות פונ'ם קריעג, וואָס דאָס לאנד האָט געקומען אויף זיך.

דער אידישער פאטריאטיזם צו קאנאדע האָט תמיד געפונען זיין אויסדרוק אין א סך פאָרמען, איינגעשלאָסען אויך אקטיוויע דיענסט אין דער ארמיי און מיליץ. וועו קאנאדע איז באטיליגט געווען אינ'ם אָנהויב פונ'ם יאָרהונדערט אין דער בורען־קריעג, העלפענדיג

דאמאלס ענגלאנד, האבען אידען אי געדיענט אין דער ארמיי, און אי ביינעשטייערט גרעסערע סומען צו די דאמאלסדיגע פארשיעדענע פאטריאטישע פאנדען. די אידען האבען זיך אויך באטייליגט אין די פיעלע פאטריאטישע פייערונגען ווי בשעת קעניגין וויקטאריא'ס 50 יאריגען יובילעאום, אין די טרויער־פארזאמלונגען נאכ'ן טויט פון קעניג עדוארד אין 1910, און ווען עס איז אין 1911 פאָרגעקומען די קרוינונג פונ'ם ענגלישען קעניג געאָרג, און קאנאדע האָט געשיקט א גרופע רייטער־פאָליציי צו באטייליגען זיך אין דער קרוינונג, איז מיט דער אפטיילונג מיטגעפאָרען אלס דאָקטאר מאיאר דר. מ. לאור־טערמאן, א מאָנטרעאלער אידישער דאָקטאר. דער אידישער פא־טריאטיזם האָט אויך געפונען זיין אויסדרוק אינ'ם לעצטען וועלט־קריעג.

פיעלע אידען האָבען זיך אנגעשלאָסען פרייוויליג אין דער אר־מיי אי אלס אָפיצערען, דאָקטוירים און געווענליכע סאָלדאטען, און צווישען די ערשטע אָפּגעשיקטע ארמיי־קאָנטינענטען צו די שלאכט־פעלדער האָבען זיך אויך געפונען פיעלע אידען. ווען עס איז שפעטער איינגעפירט געוואָרען צוואנג־דיענסט, האָבען די קאנאדער אידען ערפילט זייער בירגערליכען חוב צוגליך מיט אלעמען. *)

*) עס איז שווער פעסטצושטעלען די גענויע צאָל פון די אי־דישע סאָלדאטען אין דער קאנאדער ארמיי אין דער צייט פונ'ם קריעג, ווייל ערשטענס זענען די סאָלדאטען גענוי ניט קלאסיפיצירט געוואָ־רען לויט נאציאנאליטעט און רעליגיע, און לויט די פאמיליען־נעמען קען מען אויך ניט אורטיילען, ווייל אָפטמאל זענען די נעמען נאנץ ענגליך, אידישע און קריסטליכע, ווי למשל סמיט א. ד. ג.; עס איז אָבער זיכער אז די צאָל איז פּראָפּארציאנעל געווען א גרויסע, און יעדע אידישע שול און ארגאניזאציע איבער'ן לאנד האָט אין אירע בעקאָרדען צאָלען מיטגליעדער, וועלכע האָבען געדיענט אין דער־ארמיי. די צאָלען זענען שפעטער נאָך פארגרעסערט געוואָרען, ווען פיעלע הונדערטער אידישע יונגעליים האָבען זיך אין 1918 אָנגע־שלאָסען לעגיאנערען פון די בריטישע טרופען, וועלכע זענען ge־שיקט געוואָרען פאר מלחמה־דיענסט אין ארץ ישראל און מצרים.

דעם 9-טען מערץ 1916, האָט דער פּארלאמענט-מיטגליעד פון רימאסקי, קוויבעק, ה. בולעי געמאכט פאָלגענדע אנפראגע ביי דער דאמאָלסדיגער פּארלאמענט-סעסיע — "ווי־פיעל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין די פראנצויזיש־קאנאדישע אָדער ענגליש־קאנאדישע באטאליאנען, זייט דעם אנהויב פון׳ם קריעג, סער ראָבערט באָרדען, דער דאמאָלסדיגער פּרעמיער, האָט אים אויף דעם געענטפערט: "א גרויסע צאָל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דער איבערזע־עקספעדיציע, זייט די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען. עס וועט זיין א שווערע ארבייט איבערצוגעהן די גאנצע ליסטע פון 275,000 פּערזאָן, כדי אויסצוגעפינען די נויטיגע אינפארמאציע וועגען דער פראגע, אוֹן מיר גלויבען ניט אז דאָס זאָל זיך לוינען. (ציטירט לויט די פּארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאָר).

די קאנאדער אידען האָבען אויך בייגעשטייערט גרעסערע אין קלענערע סומען, יעדער לויט זיין מעגליכקייט צו די פארשיעדענע קריעגס־פאנדען, וועלכע זענען געזאמעלט געוואָרען, אוֹן אידישע פרויען זענען ווי אלע אנדערע פרויען געווען טעטיג אין רויטער־קרייץ־ארבייט.

קאנאדע האָט אין די מלחמה־יאָרען איבערגעלעבט א צייט, וועז אלעם האָט געדארפט אָנגעווענדעט ווערען לטובת דעם לאנד אוֹן איר ארמיי, א זאָך צו וועלכען עס איז נויטיג געווען די געמיינשאפט־ליכע ארבייט פון׳ם גאנצען קאנאדער בירגערטום. דאָך האָבען די אידען־שונאים אפילו אין אזא צייט ניט געוואָלט פארגעסען זייער געגנערשאפט צו די אידען, אוֹן ביי פיעלע געלעגנהייטען האָבען זיי אויך אין דער קריעגס־פּעריאָדע ניט דורכגעלאָזען אָנצופאלען אויף אידען. איינער פון די פיינדליכסטע אָנפאלען אויף אידען אין דער קריעגס־פּעריאָדע, איז אויך פּאָרגעקומען פון דער פּארלאמענט טריבונע.

ה. בולעי, דער פּארלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, רעדענדיג דעם 24-טען פעברואר, 1916, וועגען דעם בודזשעט, ווָאס די רעגיערונג האָט אריינגעבראכט צום פארהאנדלען, האָט ער דאמאָלט געהאלטען א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער איז בכלל אנגעפאלען אויף די איינגעוואנדערטע עלעמענטען, אוֹן הויפּטזעכליך אויף אידען

"די אידישע אימיגראציע", האָט ער דאמאלס צווישען אנ־דערעם געזאָגט, "איז אן אמת'ער פּלאָג. מען זאָגט מיר אז מאָנט־רעאל אליין האָט 50.000 אידען, און אז אין קאנאדע זענען פארהאן 76,681, ניט העכערע־נדיג די, וועלכע זענען צושפּרייט איבער'ן לאנד. פון דער גאנצער צאָל, קען מען ניט אָנרופען איינעם, וואָס זאָל זיך האָבען באזעצט אויפ'ן לאנד מיט'ן צוועק עס צו פארבעסערען. קיין איינער איז ניט נעקומען קיין קאנאדע מיט דער אבזיכט, פאר־תערט, מען נעפינט זיי איבעראל אלס הענדלער, פּעדלער, "ריעל עסטייט" אגענטען און אזוי ווייטער, קיין איינער פון זיי איז ניט קיין בענעפיט פאר'ן לאנד."

אלפאנז ווערוויל, א פּראנצויזישער פּארלאמענט־מיטגליעד פון דער שטאדט מאָנטרעאל האָט אים ביי דער זעלבער זיצונג נעענט־פערט, און אים פאָרגעוואָרפען צווישען אנדערעם, "אז קיין מיט־גליעד פונ'ם הויז האָט נאָך ניט באנוצט אזא שפּראך", און עס איז אן אונרעכט אזוי צו רעדען וועגען די אידישע איינוואוינער. עטליכע טעג שפּעטער, דעם 29־טען פעברואר, האָט אים אויך געענטפערט ארטור מיהען, דער דאמאלסדיגער פּארלאמענט מיטגליעד, פון פאר־טעדזש לא פרייריי, מאניטאבא, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען דער פירער פון דער קאָנסערוואטיוער פּארטיי, און פּרעמיער־מיניסטער.

ארטור מיהען, האלטענדיג אין יענעם טאָג אז לענגערע רעדע אינ'ם פּארלאמענט, האָט דעם סוף פון זיין רעדע געווידמעט צו בולעי'ס אנפאלען אויף אידען און אויף אידישער אימיגראציע, און האָט זיין רעדע פּארענדיגט מיט פּאלגענדען ענטפער (ציטירט לויט די פּארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאר) : —

"איידער איך זעץ זיך אוועק, פיל איך אלס מיין חוב צו זאָגען עטוואָס — און איך וויים, אז די רעגיערונג וועט זיין איינשטימיג מיט מיר — וועגען א באמערקונג וואָס איז געמאכט געוואָרען פונ'ם מיטגליעד פאר רימאסקי. ער האָט באהויפּטעט, אז איינע פון די ערנסטע שטריכען אין אונזער איינוואנדערונג, איז די אידישע איינוואנדערונג, און ער האָט דארום פארלאנגט, אז עס זאָל זיין די מאקסיק פון דער רעגיערונג צו באגרענעצען די דאָזיגע איינוואנ־

דערונג, און אז די האָזיגע איינוואנדערער גיעבען נאָר ניט צו צום רייכטום פון לאנד. ווי ווייט איך בין געקומען אין באירונג מיט אידען, זענען זיי איבער'ן גאנצען לאנד פארטרויענסווערטע מענשען, און אין א צייט ווי די איצטיגע, ווען די מיטגליעדער פון ביידע זייטען הויז ווייסען גאנץ גוט, ווי די מענשען פון יענער רעליגיע העלפען קאנאדע אינ'ם געפירטען קאמף, טוענדיג זייער פולע טייל עפעקטיוו, מוטיג, און ווילליג, איז עס אונזער פליכט צו זאגען זיי, אז זיי זענען ווילקאמען צו קומען צו אונזערע ברענעם, און אז מיר האָפען, אז זיי וועלען קומען אין דער צוקונפט נאָך אין גרעסערע צאָלען."

אָבער טראץ די ענטפערס, האָבען זיך נאָך פון צייט צו צייט געהערט פיינדליכע שטימען, און עס האָבען זיך אויך באוויזען אין מאנכע צייטונגען ארטיקלען, וואו מען האָט געשריבען, "אז צו דעי צייט וען די קאנאדער זין פוילען אין די טראנשייען, פארדיענען די אידען אין די פאבריקען גוטע גהלט".

און פיעלע קאנאדער אידען האָבען דעם בעסטען ענטפער אויף די אָנפאלען געגעבען אויף די שלאבטפלדער, וואו פיעלע אידישע סאָלדאטען און אפיצערען האָבען באצאָלט מיט זייערע לעבענס, אין אנדערע האָבען זיך דערדיענט צו מיליטעריש אויסצייכנונגען.

פאר ביישטייערען גרעסערע סומען צו די קריעגס־פאנדען איז אויך מארטימער ב. דייוויס, א מאָנטרעאָלער רייכער איד באלוינט געוואָרען מיט א ריטערטום, וואָס האָט אים געגעבען דעם ערען־טיטעל "סער".

צוזאמען מיט די אלגעמיינע בירגער־פליכטען, האָט זיך אויך דעמאנסטרירט די ברייטע וויליגקייט צו העלפען די פיעלע אידישע קריעגס־ליידענדע, די אידישע מלחמה קרבנות פון מזרח אייראָפע, וועלכע האָבען אממערסטען געליטען פונ'ם וועלט־קריעג. אין אלע גרעסערע און קלענערע אידישע קהלות זענען די גאנצע צייט פונ'ם קריעג אָנגעפירט געוואָרען געלט־זאמלונגען פאר די אידישע מלחמה קרבנות, אלגעמיינע אָדער פאר געוויסע לאנדסמאנשאפטען, אין וועלכע עס האָבען זיך אקטיוו באטייליגט אלע אידישע עלעמענטען

עס זענען אין דער הילפס־ארבייט ווי פארווישט געוואָרען די באזונ־דערע קלאסען־אינטערעסען פון די פארשיעדענע אידישע עלעמענטען, און אלעמען האָט באהערשט דער געפיל צו העלפען די לויידענדע פונ׳ם קריעג און די ספעציעל אידישע־רדיפות. אין דער הילפס־ארבייט האָבען די קאנאדער אידען מערסטענס קאָאפערירט זייער טעטיגקייט מיט די אמעריקאנישע אידישע הילפס־קאָמיטעטען (״אמעריקען דזשואיש רעליעף״, ״סענטראל רעליעף״, און ״פאָלקס־הילף״), אָבער מען האָט אויך קאָאפערירט מיט די אידישע הילפס־קאָמיסיעס פון ענגלאנד און אנדערע פלעצער, און טייל־ווייז איז אויך די הילף אנגעפירט געוואָרען דירעקט אין די מלחמה־לענדער, ווי די אקציע פון אריבערברענגען א צאָל אידישע יתומים פון די מלחמה־פלעצער, און דאָס באזאָרגען זיי מיט היימען אין קאנאדע.

אין די דריי גרעסערע אידישע קהלות, מאָנטרעאל, טאראנטא, און ווינניפעג, האָבען די גאנצע צייט פונקציאנירט פאראייניגטע ארגא־ניזאציעס, וועלכע האָבען אָנגעפירט די ארבייט אין זייערע בא־טרעפענדע געגענדען, און גרויסע סומען (לויט דער פראפארציע פון דער צאָל קאנאדער אידען) זענען פאר דער הילפס־אקציע געשאפען געוואָרען.

דער וועלען צו העלפען די אידישע קריעגס־לויידענדע האָט אזוי ווייט באהערשט די בריטיסטע פאָלקס־שיכטען, אז ער האָט זיך אויך אָנגעהויבען אויסצודריקען אינ׳ם קאמף פאר מער דעמאָקראטיע אינ׳ם אידישען לעבען, א קאמף וואָס האָט זיך אין די קריעגס־יאָרען קאָנ־צענטרירט ארום דער אידישער קאָנגרעס־באוועגונג.

אין די מלחמה־יאָרען האָבען זיך די מאָנטרעאלער אידען אויך דערשלאָגען צו א אידישער פארטרעטערשאפט.

דער פלפול, וואָס האָט געהערשט אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם יאר־הונדערט, צי אידען דארפען אויך זיך נעמען אָבען אידישע אינטע־רעסען בשעת פאָליטישע וואלען, איז שוין לאנג געווען פארגעסען, און מיט׳ן וואוקס פונ׳ם ישוב זענען אלץ מער פארזוכען געמאכט גע־וואָרען צו ערוועהלען אין די דיסטריקטען מיט א גרויסער אידישער איינוואוינערשאפט אידישע פארטרעטער צום פארלאמענט. אין 1916

איז צום ערשטען מאל אינ׳ם מאנטרעאלער סט. לואיס געגענד ער־ וועלט געוואָרען צו דער קוויבעקער לעגיסלאטור אלס פארטרעטער דער איד פּיטער בערקאָוויטש. די זעלבע לעגיסלאטור וואו מען האָט אינ׳ם אָנהויב פּונ׳ם פאָריגען יארהונדערט ניט ערלויבט יחזקאל הארט׳ן צו פארנעמען זיין פּלאץ אלס מיטגליעד, האָט גלייך אנער־ קענט די פעהיגקייט פּונ׳ם אידישען מיטגליעד, וועלכער האָט אנ־ געהויבען צו שפּיעלען א וויכטיגע ראָלע אין דער לעגיסלאטור.

פּ. בערקאָוויטש.

(פּיטער בערקאָוויטש איז געבוירען געוואָרען אין מאָנטרעאל אין 1879, און גראדואירט אלס אדוואָקאט. אין 1911 איז ער באַ־ שטימט געוואָרען אלס ״קינגס קאונסיל׳ער״ זייענדיג דער דריטער אידישער אדוואָקאט וועמען עס איז צוגעטיילט געוואָרען דער דאָזיגער פּראָפעסיאנעלער כבוד. דער ערשטער אידישער ״קינגס קאונסיל׳ער״

איז געווען דער מאָנטרעאָלער אידישער אדוואָקאט מעקסוועל נאָלד־שטיין, און דער צווייטער ס. וו. דזשייקאָבס.)

דער אידישער פארטרעטער אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור, איז אויך ווידער ערוועהלט געוואָרען אין די קומענדע וואָלען פון 1919 און פון 1923.

ס. וו. דזשייקאָבס.

א יאָר שפעטער, אין 1917, האָבען די מאָנטרעאָלער אידען אויך ערוועהלט א פארטרעטער צום פעדעראָלען פארלאמענט אין דער פערזאָן פון ס. וו. דזשייקאָבס, א מאָנטרעאָלער אידישער אדוואָקאט מיט א גרויסער רעפוטאציע אלס יוריסט.

(סעמיועל וו. דזשייקאָבס, געבוירען אין 1871 אין לענקעסטר אנטאריא, האָט גראדואירט צוערשט פון דעם מעקגיל אוניווערזיטעט,

און דאן פאָרגעזעצט זיין שטודיום אין דעם פראנצויזישען לאוואל אוניווערזיטעט אין מאָנטרעאל, זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע צו גראדואירען פון א רוימיש־קאטוילישען לער־אנשטאלט. אין 1906 איז ער באשטימט געוואָרען אלס "קינגס קאונסיל־אר" און ביי פיעלע פראָצעסען האָט ער אפטמאל פארטרעטען די רעגיערונג).

ס. וו. דושייקאָבס איז ערוועהלט געוואָרען אלס פארטרעטער פון דעם וואל־דיסטריקט באקאנט אלס "דושאָרדוש עטיען קארטיע דיוויזשיאן", און איז אלס פארטרעטער פונ'ם זעלבען וואל־געגענד וויעדער ערוועהלט געוואָרען אין 1921.

ביידע פארטרעטער, ערוועהלט פון דער מאָנטרעאל־ער אידישע קהלה אין די קריעגס־יארען, זענען ערוועהלט געוואָרען אויף די וואל־צעטלען פון דער ליבעראל־ער פארטיי.

דאָס ניינצענטע קאפיטעל

דער קאמף פאר אידישער דעמאקראטישער הערשאפט

מאטעריעלע: הילף און פּאָליטישע הילף, — דער אַנהויב פון דער קאַנגרעס־באוועגונג, — ראובן ברייטן, — ''דער קענעדער אדלער'', — ''דער אידישער זשורנאל'', — דער קאמף און די באזייטיגטע סבות, — דער קאנאדיש־אידישער קאָנ־גרעס, — דער דורכפאל.

די קאנאדער אידן, אי די ערשט אייניגעוואנדערטע און אי די אלטע תושבים האָבען שטענדיג געזוכט א ברייטען אינטערעס אין אלע אידישע אלוועלטליכע ענינים, און דער אינטערעס איז נאָך מער פארשטארקט געוואָרען אין די יאָרען פון׳ם גרויסען וועלט־קריעג 1914—1918. די דאָזיגע פראָאינטערעסירטקייט איז אויסגעדריקט געוואָרען אויף פארשיעדענע אופנים.

גרויסע געלט־סומען געזאמעלט פאר הילפס־צוועקען, א גאנצע רייע פון פּראָטעסטען און דעמאָנסטראציעס געגען די פּאָגראָמען, גיהושים, רדיפות, צוערשט געגען די פארפאָלגונגען מצד דער געוועזענער צארישער רוסלאנד, און שפעטער געגען די בלוטיגע פּאָגראָמען אין פוילען און אין דער אוקראינע, די הילפס־אקציע פאר די אויסקראינער יתומים און ענליכע הילפס־טעטיגקייט — אין זיי אלע האָט זיך אויסגעדריקט דער ווילען פון די קאנאדער אידען צו העלפען די געליטענע, באצייכענט מיט׳ן אלגעמיינעם נאָמען ''די אידישע מלחמה קרבנות'', אָבער מען האָט אויך געזוכט צו געבען די דאָזיגע קרבנות פּאָליטישע הילף, אזוי אז עס האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאלי־זירען די אידעע, וועלכע איז שפעטער באקאנט געוואָרען אלס די באוועגונג פאר א קאנאדיש־אידישען קאָנגרעס.

גלייך אינ׳ם ערשטען מלחמה־יאָר זענען אין טאראנטא און אין מאָנטרעאל, קוויבעק, געשאפען געוואָרען צוויי ענליכע הילפס־ארגאניזאציעס — אין טאראנטא ״דער טאראנטא מלחמה קאָנפע־רענץ״ און אין מאָנטרעאל ״דער פאָלקס פארבאנד״. צו דער זעלבער צייט איז אויך אין ווינניפעג געגרינדעט געוואָרען דער דאָרטיגער ״הילפס פארבאנד״. יעדע ארגאניזאציע איז געווען צוזאמענגע־שטעלט פון דעלעגאציעס פון די ארטיגע אידישע קערפֿערשאפטען און אינסטיטוציעס, הויפּטזעכליך פון אידישע ארבייטער און סיטעל־קלאס ארגאניזאציעס, און פאר די אלע עלעמענטען איז קלאָר גע־ווָארען, אז חוץ מאטעריעלער הילף מוז די אידען פון מזרח־אייראפע אויך געגעבען ווערען פּאָליטישע הילף, און אז עס מוז אָנגעפירט ווערען אן אלזייטיגע אידיש־נאציאנאלע פּאָליטישע טעטיגקייט לטובת די מלחמה קרבנות.

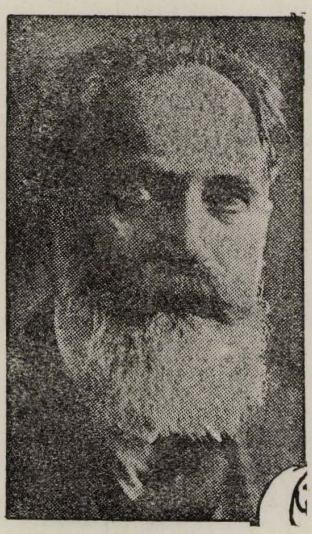
פאר פיעלע כלל־טוער צווישען דעם קאנאדער אידענטום איז קלאָר געוואָרען, אז די לאגע פון די אידען אין די מלחמה לענדער איז א פראגע, וואָס מוז אינטערעסירען דאָס גאנצע אידישע פאָלק, און אז לעזען די דאָזיגע פראגע דארף מען ניט דורך שתדלנות, אָדער דורך דער הילף פון יחידים, נאָר דורך שאפען א אידישע פאָלקס־טריבונע, אין וועלכער אלע אידישע עלעמענטען זאָלען זיין פאר־טראטען, א פאָלקס־פארבאנד, וואו עס זאָל רעפּרעזענטירט זיין יעדער אידישער עלעמענט.

הויפּטזעכליך איז דער געראנק רייף געוואָרען צווישען א גרופּע מאָנטרעאלער אידישע כלל־טוער מיט ראובן ברייזין בראש, וועלכער איז געווען דער פּרעזיצענדער פון דעם ״פאָלקס פארבאנד פון קאנאדער אידען״, און דער געראנק האָט אויך געפונען אָנהענגער אין טאראנטא און ווינניפעג, חוץ א רייע קלענערע שטעדט.

אין חודש יולי, 1915, האָט די מאָנטרעאלער ארגאניזאציע פון ״פאָלקס־פארבאנד״ באשלאָסען איינצוהופען א קאָנווענשאן פון פארטרעטער פון אלע קאנאדער אידען, וועלכע זענען פאר אזא טעטיגקייט, און אויף דעם צוזאמענפאָר זאָל באשטימט ווערען וועלכע שטיצע און וועלכע טעטיגקייט זאָל אָנגעפירט ווערען לטובת די אידען אין די מלחמה־לענדער.

אָבער אומגליקלעכערווייז האָבען א רייע פון פערזענלעכע מאטי־ווען און צוזאמענשטויסען פאראורזאכט א קאמף ארום דער דאָזיגער באווענגונג פאר א אידיש־דעמאקראטישער פאראייניגונג.

ראובן בריינין, דער אידיש־העברייאישער שריפטשטעלער, האָט אין די לעצטע יאָרען פאר'ן וועלט־קריעג רעדאנירט אין מאָנטרעאל די

ראובן בריינין.

אידישע צייטונג ''דער קענעדער אדלער'', און איז אויך געווען א וויצע־פרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע. אין 1914 איז פאָרגעקומען א צוזאמענשטויס צווישען בריינינ'ען און דעם ארויסגעבער פון דער צייטונג, און ראובן בריינין האָט פאַרלאָזען די רעדאקציע, אָנהויבענדיג צו גרייטען זיך ארויסצוגעבען אן אייגענע

נייע אידישע טאג־צייטונג. דער אהויסגעבער פון ״אדלער״ האט פארשטעהט זיך אין דעם געזעהן א קאנקורענץ־צייטונג, און געטריבען פון געשעפטליכע מאטיוון האט דער ״אדלער״ אנגעהויבען אנצוגרייפן א פיעלזייטיגען קאמף וגעגען ראובן בריינין און זיין געפלאנטע צייטונג, און ממילא אויך נעגען דעם ״פאלקס־פארבאנד״, וועמענס פרעזידענט ער איז נעווען. דער לעצטער איז אויך צו יענער צייט ניט נעווען שוה בשוה מיט מאנכע פון די ציוניסטישע פירער, און די דאזיגע פערזאנען, געשטיצט פון ״אדלער״, זענען דארום נעווארען נעגנער פון דער פאלקס־באוועגונג, באאיינפלוסענדיג די ציוניסטישע ארגאניזאציע, אז זי זאל אויך זיין נעגען דעם ״פאלקס־פארבאנד״, מאנכע פירער גלויבענדיג אז עס קען זיין א געפאר אין אזא אל־אידישע ארגאניזאציע פאר דער ציוניסטישער פעדעראציע און ארץ ישראל ארבייט.

אין די פאראייניגטע שטאטען האט אבער דער נעדאנק פאר אן אמעריקאניש־אידישען קאנגרעס אנגעהויבען אלץ מער פאפולער צו ווערען, און אזוי ווי קולטורל און גייסטיג איז תמיד דער קאנאדיש־אידישער ישוב פארבונדען מיט אמעריקע, האט ממילא דער דארטיגער ערפאלג אויך באאיינפלוסט די עפענטליכע אידישע מיינונג אין קאנאדע, און באפעסטיגט די פאזיציע פון ״פאלקס־פארבאנד״, טראץ דעם געפירטען קאמף.

די ציוניסטישע פירער מיט דער הילף פון ״אדלער״ האבען דאן באשלאסען אליין צו פארטרופען אזא אידישע קאנפערענץ, און אזוי ווי אין 1915 האט אין מאנטרעאל סיי ווי נעדארפט פארקומען די יערליכע ציוניסטישע קאנווענשאן, האט מען באשלאסען דעם ציוניסטישען צוזאמענפאר צו פארלענגערן אויף נאך א טאג, אייניגלאדען צו דעם א גרופע ניט־ציוניסטישע דעלענאטען, און עס פראקלאמירען אלס ״די ערשטע קאנאדער אידישע קאנפערענץ״.

אזא קאנפערענץ איז פארנעקומען, נעפירט און קאנטראלירט פון די ציוניסטישע טויר, אבער אן שום רעפרעזענטאנץ פון די בריטיע פאלקס־שיכטען, און אויף דעם צוזאמענפאר זענען אנגענומען נעווארען א רייע רעזאלוציעס.

דער פאלקס־פארבאנד האט אבער ניט אפגעשטעלט זיין אגיטאציע פאר א דעמאקראטיש־אידישער פאראייניגונג, און געפינענדיג שטיצע אין דער טאראנטאר אידישער צייטונג "דער אידישער זשורנאל", איז אנהויב יאר 1916 פארנעקומען אן ארגאניזירונגס־קאנפערענץ, אויף וועלכער עס איז באשלאסען געוואָרען פאָרצוזעצען די

לייזער קאהען.

ארבייט פאר א דעמאקראטיש־אידישער פאראייניגונג, פאר שאפען א פערמאנענטע אידישע ארגאניזאציע, דעם קאנאדיש־אידישען קאנגרעס.

דערווייל האבען זיך אויך געביטען מאנכע אומשטענדען. ראובן בריינינ'ס געגרינדעטע צייטונג, "דער וועג", איז אונטערגעגאנגען נאך א קורצער עקזיסטענץ, און דאס האט אפגעשאפט דעם קאמף

פון'ם ''אדלער'' געגען בריינינ'ען און אויך געגען דעם קאָנגרעס נע־ דאנק. די ציוניסטישע פירער האָבען אויך איינגעזעהן זייער טעות צו שטעלען זיך געגען דעם פאָלקס־וויללען, האָבענדיג פאר זיך א בייי־ שפיעל פון די פאראייניגטע שטאאטען, וואו די ציוניסטישע פירער זענען געווען אקטיוו באטייליגט אין דער באוועגונג פאר אן אמע־ ריקאנישׂ־אידישען קאָנגרעס. צו דער צייט וואָס אין טאראנטא און אין מאָנטרעאל איז פאָרגעקומען דער קאמף ארום דעם פאָלקס־פאר־ באנד, איז דער ישוב אין דער קאנאדער וועסט געבליבען נייטראל, אָבער אין 1917 איז אין וויניפעג פאָרגעקומען א מערב־קאנאדער קאָנ־ פערענץ מיט באטייליגטע פון דעם גאנצען דאָרטיגען ישוב, וואו עס איז אין פרינציפ באשלאָסען געווארען די נויטיגקייט פון א קאנאדיש־ אידישען קאָנגרעס. די אלע געענדערטע אומשטענדען האָבען געבראכט, אז די קריגערישע צדדים זאלען זיך אייניגען אויף א באשטימטע פראָגראם, מיט וועלכער עס זאל זיך באשעפטיגען דער קאָנגרעס. עס האָט זיך פארמירט אן ארגאניזאציאָנס־קאָמיטעט פאר דעם צוועק, עס זענען אינגעאָרדענט געווארען דעמאקראטישע וואלען אין יעדער אי־ דישער קהלה, אין וועלכע עס האָבען זיך געקענט באטייליגען יעדער מאן און פרוי אין עלטער פון 18 יאָר און העכער. פיעלע טויזענדער שטימען, רעפרעזענטירענדיג די פארשיעדענסטע אידישע עלעמענטען (אויסער די רעפאָרם־אידען) זענען ביי די וואלען אָפּגעגעבען געווארען, דער בריטסטער אינטערעס צו דער זאך איז ארויסגעוויזען געווארען, און אין דעם פורים־טאג 1919, איז זיך אין מאָנטרעאל צוזאמענגע־ קומען אונטער'ן פאָרזיץ פון'ם מאָנטרעאלער אידישען כלל־טוער לייאָן קאָהען, דער ערשטער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, וואָס איז בא־ שטאנען פון 215 רעפרעזענטאנטען, וועלכע האָבען רעפרעזענטירט יעדע אידישע קהלה, פארטיי און ריכטונג, איבער'ן גאנצען לאנד, ציוניסטען, ארבייטער דעלעגאטען, מזרחים, ארטאדאקסען, סאָציא־ ליסטען און פועלי ציון, אידישע קולטור־טוער — אלע האָבען געהאט זייערע פארטרעטער אויפ'ן קאָנגרעס, און פאר פיער טעג צייט האָט זיך דער קאָנגרעס אלזייטיג באשעפטיגט מיט'ן אידישען פראָבלעם, ניט נאָר אויף אזוי פיעל ווי עס איז נוגע די אידען אין די מלחמה־

לענדער, נאר אויך מיט דער אידישער פראגע אלס א גאנצע, איינ־ שליסענדיג דעם אידישען מצב אין קאנאדע און די טעטיגקייט ארום דער ארץ ישראל זאך.

דער ערשטער קאנאדער אידישער קאנגרעס האט זיך ארויסגע־ זאגט פאר ארץ ישראל טעטיגקייט, פאר העלפען די אידישע מלחמה־ ליידענדע, פינאנציעל און פאליטיש, פאר באשעפטיגען זיך מיט דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד אין לאנד, פאר אונטערזוכען און באשעפטיגען זיך מיט דער אידישער פארמער באוועגונג אין דער קאנאדער וועסט, צו אגיטירען פאר א פונקט טעגיגער ארביטס־ וואך, אויפצונעמען די ארבייט פון דער קומענדער אידישער איינוואנ־ דערונג. א רייע פון רעזאלוציעס, וויכטיג פאר יענעם מאמענט, זענען אנגענומען געוואָרען. עס איז אויסגעקליבען געוואָרען אן עק־ זעקוטיוו קאמיטעט, און אלע האבען געגלויבט, אז ענדליך וועט גע־ שאפען ווערען דער ארגאן, ארום וועלכען עס איז שטארק געקעמפט געוואָרען.

אבער מיט די שלום־זיצונגען פון׳ם קאנגרעס, האט זיך אויך געענדיגט די טעטיגקייט פון׳ם קאנגרעס. ניט נאר האט זיך דער־ קאנגרעס מער ניט פארזאמעלט, נאר אפילו די ענענט־קאמיטעטען און די צענטראל פארוואלטונג איז אויך אויסגעקומען שווער צו פאר־ זאמלען זיך, די טויר האבען פארלוירען דעם אינטערעס, און דער קאנגרעס האט פאקטיש אויפגעהערט צו פונקציאנירען.

דער קאנגרעס האט בלויז באוויזען אין 1920, צו נעמען די איניציאטיווע אויף זיך צו באנייען די ארבייט פאר די אידישע אי־ מיגראנטען, וועלכע האבען אנגעהויבען צו קומען, פארטרעטער פון׳ם קאנגרעס האבען זיך אויף עטליכע מאל געווענדעט מיט געווייסע בקשות צו דער רעגיערונג, און מיט דעם האט זיך די טעטיגקייט געענדיגט.

ווי גרויס עס איז געווען דער אינטערעס, איידער דער קאנגרעס איז געשאפען געוואָרען, אזוי קליין איז יעצט געוואָרען די פראיי־ טערעסירטקייט אין דער זאך, און דורך א לאנגזאמער גסיסה, וועלכע האט זיך הויפטזעכליך געגנומען פון׳ם מאנגעל אין פינאנציעלע מיט־ לען, איז זיך די קאָנגרעס־ארגאניזאציע אין גאנצען צופאלען.

ארום דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס באוועגונג האָבען זיך אויך געהאט אויסגעבילדעט פאראייניגונגען פון לאנדסמאנשאפטען און פארטייען. אזוי איז געהאט געשאפען געוואָרען א פוילישער פארבאנד, א פארבאנד פון אוקראינער אידען, א נאציאנאל־סאָציאליסטישע פאראייניגונג און א פאראייניגונג פון ארטאדאָקסען און מזרחים, אָבער מיט'ן אונטערגאנג פונ'ם קאָנגרעס, און טיילווייז אויך דורך דעם, וואָס מיט'ן סוף פון דער וועלט־מלחמה, איז אריינגעטרעטען אן אפאטיע אין קאנאדיש־אידישען לעבען, זענען אויך די ארגאניזאציעס צופאלען, און אזוי האָט זיך געענדיגט דער פרואוו פון די קאנאדער אידען צו ארגאניזירען זיך אין א קערפערשאפט וואָס זאל רעפרעזענטירען אלע אידישע שיכטען.

דאָס צוואנציגסטע קאפיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען

דער צענזוס פון 1921, — די אידישע אימיגראציע אין די יאָרען נאָך דער מלחמה, — די רעאָרגאניזירטע אימיגראציאנס־ארבייט. — צוועלף אידישע קאָלאָניעס, — די יק״א הילף.

וויפיעל אידען זענען היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע ? דעם אייגצינגען מעגליכען ענטפער אויף דעם קען נאָר געבען דער לעצטער קאנאדער פאָלקס־צענזוס, און די פאָלקס־צעהלונג פון׳ם יאָר 1921 גיט איבער וועגען דעם ציפערען אין צוויי באזונדערע טאבעלען.

לויט די ציפערען אָנגענעבען אין דער טאבעלע וועגען אפשטאמונג (אירידזשין) זענען אין קאנאדע געווען אין יענעם יאָר 126,196 אידען, א פארגרעסערונג געגען דעם יאָר 1911, וועו עס זענען בלויז געווען 75,681 אידען. אין פראָפאָרציע צו דער אלגעמיינער באפעלקערונג האָבען די אידען פאָרגעשטעלט מיט זיך 1.44 פראָצענט גענגען די 1.05 פראָצענט אין 1911, און די 0.30 פראָצענט אין יאָר 1901.

אין א צוויטער טאבעלע וועגען רעליגיע, ווערט די צאָל אידען אָבער אָנגענעבען נאָר אלס 125,190 גענגען דער צאָל 74,564 אין 1911, וואָס דאָס צייגט אז א צאָל אידען האָבען קיינמאָל ניט אנגענעבען די אידישע רעליגיע אלס זייער גלויבען.

די 126,196 אידען האָבען לויט דעם צענזוס געוואוינט אין די פאָלגענדע פראָווינצען :

פרינס עדוארד איילענד	21
נאָווא סקאָשיא	2,161
ניו בראנזוויק	1,243
קוויבעק	47,977
אנטאריא	47,798

מאניטאבא — — — — — — — — 16,669
סאסקאטשיוואן — — — — — — — 5,380
אלבערטא — — — — — — — — — 3,242
בריטיש קאלאמביא — — — — — — 1,696
יוקאן — — — — — — — — — 8
נאָרט־וועסט טעריטאריע — — — — 1

פון דער צאל אידען האָבען פאָלגענדע אידען געוואוינט אין שטעדט מיט א באפעלקערונג פון זעכציג טויזענט און העכער :

מאָנטרעאל — — — — — — — — 42,717
טאראנטא — — — — — — — — — 34,619
ווינניפעג — — — — — — — — — 14,449
וואנקוואוער — — — — — — — — 1,270
האמילטאן — — — — — — — — — 2,560
אטאווא — — — — — — — — — — 2,799
קוויבעק — — — — — — — — — 375
קאלגארי — — — — — — — — — 1,247
לאָנדאָן — — — — — — — — — 703

לויט דעם צענזוס האָבען דאָרום די גרעסטע מאיאריטעט פון די קאנאדער אידען געוואוינט אין די גרעסערע שטעדט, און נאָר א קלייגער טייל אין די קלענערע שטעדט און אויפ'ן לאנד.

מיט דעם אָנקומען פון דער וועלט־מלחמה אין 1914 איז אָפגע־שטעלט געוואָרען צוליעב פאָליטישע מאָטיוון די קאנאדער איינ־וואנדערונג בכלל, און צוזאמען מיט דער אלגעמיינער איז צוליעב די זעלבע אורזאכען אויך אָפגעשטעלט געוואָרען די אידישע איינוואנ־דערונג. עס האָבען איינגעוואנדערט אין קאנאדע אין די לעצטע יאָרען פאָלגענדע צאָלען אידען :

אין 1916 — — — — — — — 65
אין 1917 — — — — — — — 136
אין 1918 — — — — — — — 32
אין 1919 — — — — — — — 22
אין 1920 — — — — — — — 116

אין 1921 — — — — — — — — 2,763
אין 1922 — — — — — — — — 8,404
אין 1923 — — — — — — — — 2,793

וען די וועלט־מלחמה איז נעענדיגט געוואָרען, האָט מען אין די קאנאדיש־ אידישע קרייזען נעגלויבט, אז עס וועט זיין די מעגליכקייט, אז קאנאדע זאָל קענען וועלען א גרעסערער אימיגראציאנס־צענטר פאר די אידען פון מזרח־אייראפע, וועלכע זענען געצוואונגען צו עמיגרירען, די האָפענונג איז אָבער ניט רעאליזירט געוואָרען, וויל אין קאנאדע האָט מען זיך נאָך דער מלחמה אָנגעהויבען בכלל שטרענגער צו באציען צו אייראָפּייאישער איינוואנדערונג, און נאָר אין גרויסע באשטימטע פאלען, וועלט ערלויבט דאָס אריינקומען פון אייראפייאישער איינוואנדערונג, ווי נאָענטע קרובים און פאמיליעס פון קאנאדער איינוואוינער.

אין 1920 זענען אויך אין קאנאדע אויפגעלעבט געוואָרען די אידישע אימיגראציאנס־נעזעלשאפטען, וועלכע זענען געווען צוזאמען לען אין די מלחמה־יאָרען, וען קיין איינוואנדערונג איז נאָר ניט געווען, און די הילפס־קאָמיטעטען, וועלכע פונקציאנירען באזונדערס אין די דריי גרויסע אידישע קהלות, טוען אלעס צו פארלייכטערען דעם גורל פון דעם נייגעקומענעם, וועלכע צוגעהאָלפען אין דער טעטיגקייט פון דעם קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

טראצדעם וואָס די אידישע באפעלקערונג אין קאנאדע איז הויפטזעכליך א גרויס־שטאטישע, זענען אָבער אויך פאראן א גרויסע צאָל קלענערע אידישע קהלות איבער דער גאנצער לענג און בריים פון קאנאדע, און עס זענען אויך פאראן צוועלף אידישע קאָלאָניעס, און א צאָל אנדערע אידישע פארמער ישובים.

די אידישע קאָלאָניעס זענען ווי פאָלגט :

אין דער פראָווינץ סאסקאטשיוואן: — אידענברידוש, זאנענפעלד, הירש, ליפטאן עיר און קופאר.

אין אלבערטא : — ראמסעי, מאנטעפיאָרע, און טראבו.

אין מאניטאבא : — פיין רידוש און בוירד׳ס היל.

אין קוויבעק : — סט. סאפיע.

חוץ די אהנאניזירטע אידישע קאָלאָניעס זענען אויך פאראן אי־דישע פארמער ישובים אין פאָלגענדע געגענטען : —

אין דער פראָווינץ קוויבעק : — מאקאזא, ניו גלאזגאו, סט. לין, דזשאליעט, סט. דזשוליע דע ווערשעיר, און סט. אנאט.

אין אנטאריא : סידער וועלי און טימינס.

אין מאניטאבא : — ניו הירש, סט. ענן, גימלי, לאדעט, טראנס־קאנא, און ראָזענפעלד.

אין סאסקאטשיוואן : — וואפעלא, מעקסוועלטאן, טעאדאר, לימעריק, קעמסאק, ווייט בער, אקסבאו, וואטראוס, ראוזטאון און דאונפערנלין.

אין אלבערטא : — קאמפיער און עמפרעס.

חוץ אין די פלעצער, וואוינען נאָך איינצעלנע אידישע פארמער אין אנדערע געגענטען, און מען גלויבט, אז אין מזרח און מערב קא־נאדע זענען צוזאמען פאראן ארום זעקס הונדערט אידישע פאמיליעס (ארום דריי טויזענד נפשות) קאָלאָניזירט אויפ'ן לאנד, באארבי־טענדיג ארום 125 טויזענט אקער לאנד, אין ווערט צוזאמען מיט אלע פארם־געביידעס און אינווענטאר ארום דריי מיליאן דאָלאר.

די עקזיסטירענדע אידישע פארמער, סיי אין די גרעסערע און סיי אין די קלענערע קאָלאָניעס, זענען מערסטענס זעלבסטשטענדיג און די הילף וואָס ווערט זיי געגעבען פון דער יק"א איז נאָר, אדער אין דער פארמע פון הלוואות, פאר וועלכען עס ווערט זיי גע־רעכענט א מיניממאלער פראָצענט (5%), אדער אין דער פארמע פון קהל'שער שטיצע, ווי צו העלפען אויסבייזן קהל'שע געביידעס, אויס־האלטען לערער און שולען פאר די קאָלאָניסטען־קינדער, געבענדיג צו־שטייער א העלפט פון די קאָסטען עס אויסצוהאלטען.

דאָס אידישע לעבען אין לאנד איז אין די לעצטע יאָרען ניט נאָר אויסגעוואקסען אין צאָלען, נאָר אויך אין איכות, און די וואָרצ־לען פון׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב ווערען אלץ מער פארצווייגט אין אויסגעבריטערט. ניט נאָר ווערט דער מצב פון׳ם יחיד פעסטער, נאָר אויך אין דער געזעלשאפטליכקייט מערקט זיך דאָס מער אויפ־בירגערען זיך און דאָס ארויפאסען זיך אין דער נייער סביבה.

פון א קליינעם אומבאדייטענדען מיעוט שטעלט פאָר מיט זיך דאָס קאנאדער אידענטום היינט צו טאג א באדייטענדע קראפט, גלוי־בענדיג אין דער ליכטיגער צוקונפט.

דאָס קאנאדער אידענטום האָט דערווייל נאָך ניט געלעזט פיעלע פון זיינע פראָבלעמען, ווי למשל די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק, א. ד. ג., אבער דאָס אידישע הארץ איז פול מיט׳ן גלויבען, אז אלע שוועריגקייטען וועלען מיט דער צייט באזייטיגט ווערען, און דער אידישער גורל אין לאנד וועט זיין א גליקליכער און צופריעדענער צוזאמען מיט אלע זין און מענשען־קינדער, וועלכע באוואוינען די גרויסע און בריייטע ״דאָמיניאן אף קענעדע״.